HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

N. Kiss István

NEMES KATONÁK ÉS KATONAPARASZTOK A ZRÍNYIEK MURAKÖZI URADALMÁBAN, 1638–1720

Árokay Lajos

A REJTETT MAGYAR KATONAI ATTASÉ SZOLGÁLAT ELSŐ ÁLLOMÁSHELYEINEK FELÁLLÍTÁSA, 1920–1923

Németh István

A MAGYAR–NÉMET KATONAI KAPCSOLATOK KÉRDÉSÉHEZ (1928–1934)

3

XXX. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1983

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1983.

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXX. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

V. I. Ananyev, a történelemtudományok doktora, az Orenburgi Állami Pedagógiai Intézet munkatársa (Szovjetunió), *Dávid Géza*, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi adjunktus, ELTE Bölcsészettudományi Kar (Budapest), *Fodor Pál*, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (Szentendre), *dr. Molnár József* nyá. ezredes (Budapest), *Nagy Gábor* nyá. vezérőrnagy, a hadtudományok kandidátusa (Budapest), *dr. Németh István* egyetemi adjunktus, az MSZMP Politikai Főiskola tanára (Budapest), *N. Kiss István*, a történelemtudományok kandidátusa, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum tudományos főmunkatársa, (Budapest), *Varsányi Péter István*, a történelemtudományok kandidátusa, tanszékvezető főiskolai docens (Szombathely); valamint *dr. Árokay Lajos* alezredes, *Nádor Tibor* alezredes, *Okváth Imre*, *dr. Szakály Sándor*, *Viniczai István*, *Windisch Aladárné* és *Zachar József*, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Hánes Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 360-764

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 330-933
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,— Ft, negyedévre 13,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, Budapest 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25 371 HU ISSN 0017—6540

83.2707/2-03 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

TANULMÁNYOK

N. KISS ISTVÁN

NEMES KATONÁK ÉS KATONAPARASZTOK A ZRÍNYIEK MURAKÖZI URADALMÁBAN, 1638—1720

(Adatok a magyarországi uradalmi hadszervezet kérdéséhez)

Gazdasági háttér

A 15 éves háború (1593—1608) katonai értelemben a felek általános kimerülésével ért véget, az ország nagy részét továbbra is megtartották a törökök és a Habsburg kormányzat államcsődbe került.[1] Pénzhiány miatt az 1608. évi békekötés után szélnek eresztették a zsoldos csapatok zömét. Később, a harminc éves háború megindulásakor, a Habsburg-hadsereg többségét kivonták az országból s a Német-római császárság hadszíntereire küldték.

1641-ben Eszterházy nádor a végvári rendszer helyzetéről írt Opinio-jában[2] már olyan hadrendet tüntet fel, amelynek tényleges létszáma legfeljebb 30—40%-a volt a hivatalos hadrendi kimutatásnak. A kor körülményei között modernnek számító zsoldos katonaságból a bécsi Haditanács a kívánt létszámnak csak egy töredékét tudta a végvárakban tartani. Tovább rontotta a helyzetet a harminc éves háború már jelzett hatása, majd a franciák Rajna-vidéki terjeszkedése. A meggyengült végvári rendszer logikus következményeként a határvédelem terhének jó részét az érdekelt nagybirtokosoknak kellett magukra vállalniuk.

Zsoldos katonaságot persze ezek a nagybirtokosok sem tudtak tartani. Bár ismerünk a 16. századból néhány olyan mágnást (Nádasdy, Batthyány, Zrínyi) akik hajdú és huszár csapatokat tartottak zsoldjukban, de csak a király pénzügyi támogatásával. E pénzsegélyek elapadásával már arra kényszerültek, hogy katonáikat letelepítsék és földdel jutalmazzák. A hajdú név a 17. században a hadköteles szabadparaszt fogalmával azonosult és a katonaparasztokat — regionálisan különböző jogaik és kötelezettségeik ellenére is — a Felső-Tisza vidékétől a Muraközig mindenütt hajdúnak nevezték.[3] A lovaskatonák azonban, akiket már országosan huszárnak neveztek, csak részben kerültek ki a hajdúk közül. 1600 előtt ezt a szolgálatot az uradalmi hadszervezetben az évi zsoldban tartott nemes familiárisok látták el, de a 17. században a nagybirtokosok rátértek a szolgálat földdel való jutalmazására. Egy-egy nemes több-kevesebb pusztatelket, vagy curiális földet kapott azért, hogy személyében, esetleg néhány em-

1 *N. Kiss, István:* Gesellschaft und Heer in Ungarn im Zeitalter der Türkenkriege. Das Soldatenbauerntum. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Ed. O. Pickl, Graz, 1971. 237—296. o.

2 Opinio seu discursus palatini circa conservationem regni et confiniorum ejusdem. Viennae 12. decembris 1641. In: Enchiridion Fontium Historiae Hungarorum. Eds. *Marczali, Henrik—Mika, Sándor—Angyal, Dávid.* Budapest, 1901. 555—571. o.

3 *Rácz István:* A hajdúk a 17. században. Debrecen, 1969. 215 o.

berével, lóra üljön és hadba vonuljon az illetékes főúr parancsára. Jó példája ennek a fejlődésnek, amely sajátos vagyoni átrendeződéssel járt — hiszen az uradalom birtokterületének jelentős részét a szolgáló nemesek kezére kellett, hogy adja — a Zrínyiek Muraközi uradalma a 17. század első harmadában.

Körülbelül egyidőben azzal, hogy Eszterházy nádor oly élesen rámutatott a végvári erődrendszer hiányosságaira, a muraközi uradalomban már a szolgáló nemesek katonai szervezetének teljesen kifejlett formájával találkozunk.

Summalisták és beneplacentáriusok, 1638

A Zrínyi-vagyon 1638. évi, ún. birtokfelosztó iratában — az idősebb testvér, Zrínyi Miklós és az ifjabb testvér, Zrínyi Péter között — a muraközi uradalom jobbágyságának, majorságainak, erdeinek, malmainak stb. szétválasztása után személyenként felsorolják az uradalomhoz tartozó summalista, illetve beneplacentárius nemeseket.[4] Ezek részben nemes familiárisok és servitorok, részben olyanok, akik a nagybirtokos engedélyével, kölcsön fejében, uradalmi földet szereztek.[5] A summalista és beneplacentarius birtokosok katonai jellegét nem minden kutató ismerte fel.[6] Kétségtelen, hogy az 1638. évi iratban csak vagyonukat jelzik és a katonai terhet nem említik, viszont az 1672., 1682., 1692., sőt még az 1720. évi mustrajegyzékek, értékbecslések és urbáriumok is részletesen feltárják katonai szolgálatuk elvi és gyakorlati rendszerét.[7]

A summalisták, mint már jeleztük, jómódú nemes birtokosok voltak (nobiles possessionati), akik az uradalomtól bizonyos zálogos földeket szereztek. Tekintve, hogy az ilyen zálogbirtokért meghatározott summa pénzt adtak, az uradalomhoz fűződő kapcsolatukban summalistáknak nevezték őket a korabeli iratokban. Jogilag nézve ezek a summalisták természetesen *zálogbirtokosok* voltak. A muraközi uradalomban a summalistákat katonai szolgálatra kötelezték s így csoportjuk fontos és állandó jellegű részét képezte az uradalmi hadszervezetnek.

A már szintén említett *beneplacentáriusok* ugyancsak nemesi származásúak voltak, akik szerény, vagy teljesen jelentéktelen jószáguk mellett ún. szolgálati birtokot kaptak az uradalomtól. Ennek fejében katonai, néha igazgatási szolgálattal tartoztak az uradalomnak. Szolgálati birtokuk miatt gyakran *szolgáló nemeseknek* is nevezték őket.

A summalista, illetve beneplacentárius elnevezést a muraközi uradalom gazdasági irataiban az egész 17. század folyamán azonos formában és következetesen használták. A *nemes katonák* megjelölésen az egész korszakon át mindig summalistákat és beneplacentáriusokat kell értenünk.

Azok a katonák, akiket a summalistáknak és beneplacentáriusoknak, személyes szolgálatukon kívül, ki kellett állítaniuk, szinte kizárólagosan paraszti eredetűek voltak. A summalisták jobbágyaik egy részét mentesítették és privilégiumokban részesítették, hogy katonaparasztként hasznosíthassák őket. Ezek szerint a summalisták és beneplacentariusok által kiállított csapat túlnyomó

4 Valamennyi 1638. évi adat OL (Országos Levéltár) NRA 1445/7. Filmtár 5099. doboz.

5 „Praeterea ex nobilibus familiaribus ac aliis servitoribus tam iis, qui bona sub summis pecuniariis, quemadmodum qui ex beneplacito eorundem comitum possiderent". (4. jegyzet) — A zálogbirtokkal járó katonai szolgálat terhét a Batthyány-birtokokon is említik. *Varga J. János:* Katonáskodó serviensek birtokai a XVI—XVII. századi Batthyány nagybirtokon. Történelmi Szemle, 1976. No 1—2., 102—122. o.

6 Adamček, Josip a nemes zálogbirtokosok és uradalmi szolgáló nemesek csoportjáról beszél ugyan, de katonai szolgálatukat nem jelzi. *Adamček, Josip:* Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII. stoljecu. Radovi (Zagreb), 2:1972., passim.

7 Monumenta Zrínyiana. (MZ) Pars oeconomica, Tomus II. Szerkesztő *N. Kiss, István*. A 7., 8. és 17. számú irat. (Sajtó alatt) — Az 1692. évi uradalmi értékbecslés: Történelmi Tár, 1896. 529—559. o.

többsége de facto *parasztokból* állt, azaz az uradalmi hadszervezet, a summalista-beneplacentárius rendszer keretében szolgáló fegyveresek zöme, nem nemesekből, hanem parasztokból tevődött össze.

Ez a summalista-beneplacentárius rendszer sokba került az uradalomnak, amely a 17. század derekától fogva mind határozottabban a nemes katonaság leépítésére törekedett. Mint azt az 1672., 1682. és 1692. évi összeírások bizonyítják, mind a nemes katonák száma, mind a kezükön levő zálogbirtokok területe rohamosan csökkent. A nemes katonák szerepét az uradalmi hadszervezetben a katonaparasztok vették át.

A *katonaparasztok* jobbágyok voltak, akiket az uradalom emelt ki a jobbágysorból (milites ex rusticis facti), teljesen kikapcsolva ezzel a nemes katonák közvetítő szerepét az uradalmi hadszervezetben. E rendszerben a jobbágyból szabadparaszt lett, akinek a telke után — katonai szolgálatán kívül — korábbi állami és földesúri terheinek és szolgáltatásainak csupán elenyésző részét kellett teljesítenie. A paraszthajdú, paraszthuszár és parasztkatona elnevezések egyaránt a katonaparaszti állapotot kifejező névvariánsok.

Az 1672. évi muraközi katonai mustrajegyzék címe a következő: „A Muraközi sziget azon nemeseinek összeírása, akik *tekintettel az általuk bírt jószágra* és a jobbágyi munkától mentesített falvak lakosainak összeírása, akik (tekintettel mentességükre) a Sziget állandó fegyveres védelmére kötelezettek". Magában az iratban a summalistának nevezett zálogbirtokos nemesnél meghatározzák a birtokolt föld nagyságát — jugerumban vagy sessioban —, majd közlik, hogy „ennek fejében hány lovast kell kiállítania".[8] A summalista nemcsak zálogbirtokos, hanem uradalmi katonai szolgálatra kötelezett nemes is, aki vagy saját személyében, vagy több huszár kiállításával szolgál az uradalom birtokosának. Az irat bejegyzései ismételten rávilágítanak erre a kettősségre, így pl. Darabos Miklós úr esetében, aki 396 jugerum szántó és 10 kaszálónyi rét fejében 4 huszárt tartozott kiállítani. Darabos Miklós már 1638-ban is summalista, akinél akkor 12 egész telek, 1 negyedtelek és egy fél zsellérhely van zálogban (összesen 394 jugerum szántó) és aki ezt a zálogbirtokot 1672-ben is kezében tartja. Ugyanő megszerezte rokona, néhai Darabos Lajos 160 jugerumra rúgó curiáját is; „ezt a curiát Darabos úr arendában bírja s külön e javak után két huszárral tartozik szolgálni!"[9] A summalisták akármekkora jószágot is vettek zálogba az uradalomtól, egyidejűleg *katonai szolgálatra is* kötelezték magukat, s ezt a szolgálatot mind a Zrínyi grófok, mind később a királyi kamara be is hajtotta rajtuk. Mellettük szerepelnek a nagybirtokos kegyéből (ex beneplacito) földet kapott beneplacentáriusok, akik, mint szolgáló nemesek, eleve katonáskodásra voltak kötelezve. Ezek jó része személyesen szolgált az uradalmi seregben, mert jószágaik sokkal szerényebbek voltak a summalistákéinál.

Tisztázva a summalisták és beneplacentáriusok katonai szerepét, vizsgáljuk meg most *súlyukat* és *jelentőségüket* az uradalom *birtokszervezetében.* A zálogba adott, vagy a szolgáló nemeseknek juttatott birtokrészek 1638-ban rendkívül különböző nagyságúak voltak, esetenként fél sessio, illetve 22 sessio között ingadoztak. Ez — a kb. 2000 négyszögöles horvát holddal számolva — a birtoknagyságnak 16 holdtól közel 700 holdig terjedő hullámzását jelzi. Összesítve a summalistákat és a beneplacentáriusokat mindkét birtokrészben, a következő megoszlást kapjuk.

8 „Conscriptio... nobilium Insulae Muraköz respectu bonorum (!) per eosdem possessorum, etiam certorum pagorum a laboribus colonicalibus exemptorum...", továbbá „pro defensione Insulae semper arma capere obligatorum..." Bejegyzés: „pro quibus intertenere equites No 2". MZ, 7. irat 1. és 16. paginája.

9 „quam curiam etiam Dominus Darabos ex arenda possidet, alias de his quoque bonis tenetur servire in equitibus 2". MZ, 7. irat 31. pagina.

Summalisták a Muraközi uralomban, 1638

birtoknagyság (sessio)	birtokos	terület (sessio)	átlagbirtok (sessio)
0,0— 2,0	18	21,12	1,17
2,0— 5,0	24	83,30	3,47
5,0—10,0	24	160,35	6,68
10,0 fölött	16	235,41	14,71
	82	500,18	6,01

A summalistáknak feltűnően sok föld van a birtokában, a csoportnak kb. a fele az átlagnak tekinthető 6 egész teleknél több földdel rendelkezett. Csupán 22%-uk tartozott a kis birtokúakhoz, 1,17 sessiós átlaggal, s ezek — ha csak nem volt nagyobb saját vagyonuk — feltehetően személyesen szolgáltak az uradalmi katonaságban. A nagy zálogbirtokosoknál viszont, ahol az átlagbirtok 14,7 egész telket tett ki, a summalisták paraszti származású huszárokat ültettek nyeregbe, hogy katonai kötelezettségüknek eleget tegyenek.

A beneplacentáriusok megoszlása az alábbi képet nyújtja:

Beneplacentáriusok a Muraközi uradalomban, 1638

birtoknagyság (sessio)	birtokos	terület (sessio)	átlagbirtok (sessio)
0,0— 2,0	98	91,89	0,95
2,0— 5,0	24	73,84	3,07
5,0—10,0	10	66,36	6,64
10,0 fölött	—	—	—

A szolgáló nemesek földdel való ellátottsága a summalistákénál lényegesen szerényebb. A 10 egész teleknél nagyobb birtokkategória pl. egyszerűen hiányzik náluk és a csoport 74%-ának átlagosan egy sessio alatti terület van csak a kezén. A beneplacentáriusok túlnyomó többsége, minden négy közül három, aligha volt gazdaságilag abban a helyzetben, hogy maga helyett katonát állítson, s így katonai szolgálatukat személyesen teljesítették.

A zálogbirtokosok elég jelentős része azonban szolgáló nemesi birtokkal *is* rendelkezett: 23-ukat mind a summalista, mind a beneplacentárius listán megtalálhatjuk. Ezek a kettős birtokosok 119,89 sessio zálogbirtok mellett 59,35 sessio szolgálati földdel is rendelkeztek. Az egész csoportra jellemző birtokátlag megközelíti a nyolc sessiót. Az a körülmény, hogy a summalisták jelentős része pénzkölcsön fejében zálogba kapott birtoka mellé még szolgáló nemesi sessiót is vállalt, jelzi, hogy a katonai szolgálat kötelezettsége egyaránt terhelte mindkét birtoktípust. A 23 kettős birtokos közül tizenhatnak nagyobb volt a summalista, hetüknek viszont a beneplacentárius jellegű birtokrésze; döntő többségük — 23-ból 19-en — a vagyonos nemesekhez tartozott, földjük az 5, illetve 10 sessio integránál nagyobb birtokkategóriába tartozott. A 212 főnyi birtokos csoport így a valóságban 189 birtokosra csökkent és a kettős birtokosok 13%-os rétegére jutott a nemesek kezén levő uradalmi földvagyon 24,5%-a, ami világos jele a felhalmozásnak a szóban forgó rétegnél.

Összegezve a summalisták és beneplacentáriusok helyzetét a muraközi uradalomban 1638 körül, a következőket állapíthatjuk meg.

a) A Zrínyi grófok az uradalom telekállományának nagy részét — mint zálog-, illetve szolgálati birtokot — a *katonáskodást vállaló* helybeli nemesek ke-

zére adták. Ez a birtokállomány 212 birtokrészt jelentett 189 birtokossal, az alábbi megoszlásban:

59	summalista	380,29 sessio integra
23	summalista és beneplacentárius	179,24 sessio integra
107	beneplacentárius	172,74 sessio integra
		732,27 sessio integra

b) Az uradalomhoz tartozó birtokos nemesek java része, kb. 110 fő, csak egy egész telek körüli birtokkal rendelkezett, ami nem tette lehetővé, hogy maga helyett mást küldjön az uradalmi seregbe. Ezek a birtokosok, akik főleg a beneplacentáriusok közül kerültek ki, *személyesen* szolgáltak. A gazdagabb zálogbirtokosok azonban, akiknek több huszárt kellett kiállítaniuk, felszabadították néhány jobbágyukat, s azokat, mint *katonaparasztokat,* az uradalom szolgálatára rendelték. A katonáskodás fejében a nemeseknek juttatott zálog- és szolgálati birtok egy része után a de facto katonai szolgálatot már katonaparasztok teljesítették!

c) A muraközi uradalom katonai védelme minden más célt háttérbe szorító szükségszerűség lett a 17. század elejére. Így alakult ki az az 1638-ra már megszilárdult rendszer, amelynek keretében közvetlenül az uradalom birtokában 295,3 egész telken 1135 jobbágycsalád maradt, míg 1500—1600 parasztcsaládot, 732,27 sessio integrá-n, a 189 zálogbirtokos és szolgáló nemes tartott a kezében. 1638-ban az uradalom föld-, illetve népességállományának 73,8—58,3%-át zálogba adták, hogy a birtok állandó katonai védelmét biztosítsák.

Katonaparasztság, 1672

Az uradalom katonai szervezetének további fejlődését az 1672. évi urbárium és értékbecslés, valamint a kamarai birtokrész nemesi és paraszti katonaságáról készült kimutatás tárja elénk.[10] Eszerint a kamarai uradalom területéből 209 sessio volt a summalista és beneplacentárius nemesek és kb. 260 sessio a kamara közvetlen birtokában. Úgy tűnik, hogy a közbeeső három és fél évtized alatt az uradalom visszaszerezte (vagy éppen elkobozta) a zálogbirtokok egy részét. Az uradalom népes telkeit figyelembe véve[11] 1672-ben a kamarai rész már 59%, szemben a zálogbirtokosok 41%-ával. Ez a helyzet már csökkentette a zálogbirtokosok és a szolgáló nemesek katonai szerepét. A katonai kimutatás minden summalista, illetbe beneplacentárius esetében pontosan rögzítette annak földvagyonát és katonai terhét. A szóródás semmivel sem kisebb annál, mint amit az 1638. évi összeírás mutat. A 400—500 jugerumos summalistától a 16 jugerumos beneplacentárius nemesig mindenféle birtoknagyságra akad példa a mustrajegyzékben. Összegezve a vagyon és a katonai teher arányát az alábbi csoportokat különböztetjük meg:

10 A vonatkozó adatokat lásd az MZ 5. és 7. iratban. Továbbá *N. Kiss I.:* Gesellschaft... i. m. *Uő:* Katonaparasztság. Hadtörténelmi Közlemények, 1973. 319—330. o. — A Batthány birtokokon is szerepeltek katonaparasztok. *Varga J. J.:* Katonáskodó... i. m.

11 Figy elmen kívül hagyva e számításoknál az uradalom allodiális, illetve curialis földjeit, a pusztatelkeket, az elbozótosodo tt és elmocsarasodott szántókat és irtásföldeket.

birtokos	szántó	rét	erdő	sessio
22 summalista	3 115,3	102,7	58,3	102,4
24 beneplacentárius	2 395,3	88,4	31,0	78,6
16 beneplacentárius	521,0	37,6	—	17,4
4 hajdú-vajda	**99,3**	**7,3**	**—**	**3,3**
66 birtokos	6 130,9	236,0	89,3	201,7

A summalistáknál egy birtokosra csaknem 5 sessio, a szolgáló nemeseknél valamivel több, mint 3 sessio esett. Ugyanakkor a személyesen katonáskodó beneplacentáriusoknál az átlagos birtok már csak valamivel több, a hajdú-vajdáknál valamivel kevesebb, mint egy egész telek. A 46 jómódú birtokos nemes a 181 sessióval együtt 242 jobbágycsaládot is birtokába kerített. Ez az arány — ti. egy egész telekre 1,3 familia — arra utal, hogy az elzálogolt birtokállományban már sok telek üresen állt. 1672-ben ugyanis a muraközi uradalomban átlagosan már 4 jobbágycsalád esett egy sessióra.

Vizsgáljuk meg most, miként változott a fenti vagyoni kategóriák szerint az egy katona kiállításához szükséges birtokrész, azaz mibe került az uradalomnak egy summalista, vagy beneplacentárius huszár tartása?

22 summalista kiállított 52 huszárt; átlagosan 1,96 sessióért
24 beneplacentárius kiállított 50 huszárt; átlagosan 1,57 sessióért
16 beneplacentárius kiállított 16 huszárt; átlagosan 1,08 sessióért
4 hajdú-vajda kiállított 4 katonát; átlagosan 0,82 sessióért.

Összesen 122 katonát állítottak ki 201,7 egész telek fejében, azaz egy harcos — zömmel huszár — 1,65 sessiójába került az uradalomnak, több, mint 50 horvát hold lekötésébe. Ez a nemesi zálog- és szolgálati birtokra épülő katonaság, bár a környék nemességét egyértelműen az uradalomhoz kapcsolta, arra rendkívül nagy anyagi terhet rótt. A Zrínyi-birtokokon jól ismert másik katonatípus, a *vlachok* — pl. a Zrínyi Miklós-féle birtokrészen — mint félnomád nép, nehezen volt letelepíthető; ha katonailag hasznosnak bizonyultak is, nem igen illeszkedtek be egy fejlett uradalom gazdasági-szociális kereteibe. A vlach katonai szervezet elégtelen és megbízhatatlan lett volna a sűrűn lakott Muraköz védelmére.

Ilyen feltételek között jelent meg az uradalomban a védelem feladatát olcsóbban és nagyobb tömegben biztosító *katonaparasztság*. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy már a summalista-beneplacentárius lovasság jó része is katonaparasztokból állt, mert az említett 122 huszárból csak 20—25 szolgált személyesen, a többit a zálogbirtokos maga helyett jobbágyai közül állította ki, de az ilyen parasztkatona már kedvezmények, kiváltságok fejében szolgált. Természetesen és magától értetődően adott volt így az uradalom számára a megoldás útja, ti. a katonaparasztok közvetlen kiemelése a jobbágyságból, a summalista illetve beneplacentárius nemesek közreműködése nélkül.

1672-ben már a közvetlenül szolgáló katonaparasztok adják az uradalmi fegyveres erő zömét, s ezt a szervezetet a királyi kamara csak átvette és fenntartotta a Zrínyi-vagyon elkobzása után, felépítői és megszervezői azonban a 17. században a Zrínyi grófok voltak. A kamarai birtokrészen a parasztkatonák helyzete és viszonyai 1672-ben az alábbiak szerint alakultak.

	szántó, jug.	rét, jug.	sessio összes	sessio átlag
82 paraszthuszár	1007,0	87,0	33,87	0,41
180 paraszthajdú	766,75	79,75	24,46	0,14
összesen	1773,75	166,75	58,33	0,22

Továbbá még 100 olyan hajdúval rendelkezett az uradalom, akiket külön földjuttatás nélkül, városi (oppidum) kiváltságaik fejében Csáktornya és Perlak mezővárosok állítottak ki.

A katonaparasztok telke gyakorlatilag *mentesült* a földesúri, illetve az állami adótól, mindössze néhány napi fuvarozási és szénakaszálási robottal tartoztak. A huszárok saját lovon szolgáltak, de fegyvert, felszerelést, katonaorvosi gondozást az uradalomtól kaptak. Nehéz nem túlbecsülni a katonaparaszti állapot jelentőségét: az uradalom felszabadította jobbágysága jelentős részét a feudális terhektől és szolgáltatásoktól, gyakorlatilag csaknem szabadparaszti szintre emelte őket és külön jogállású fegyveres csoportot szervezett belőlük.

Értékelve a kamarai birtok katonai szervezetét, megállapíthatjuk, hogy a zálogbirtokos és szolgáló nemesek, akik a katonai célra lekötött földvagyon 77%-ával rendelkeztek, állították ki a fegyveres erő 25%-át, míg a katonaparasztok, a fenti földállomány 23%-ának birtokában, a katonák 75%-át adták! A Zrínyi Ádám-féle birtokrészről nincsenek korabeli adataink, de mint azt az 1692. évi kamarai értékbecslés bizonyítja, a katonaparaszti szervezet ott is túlsúlyba jutott a summalisták és beneplacentáriusok rendszerével szemben. Együtt a két birtokrészen, tehát az egész Muraközben, 800—900 főnyi, 85—90%-ában katonaparasztokból álló fegyveres erő állt készenlétben. Ez a szám az 1670 körüli teljes paraszti és mezővárosi népesség 20—25%-át tette ki.

Összegezve: döntőnek bizonyult a katonaparasztság elterjedésében az a tény, hogy a summalista és beneplacentárius nemesi rendszerben egy katonáért átlagosan 53 jugerum (37 ha), egy paraszthuszárért viszont csupán 13 jugerum (9 ha) és egy paraszthajdúért csak 4,5 jugerum (3 ha) földet kellett lekötni. A katonaparaszti rendszer az uradalom számára lovasoknál négyszer, gyalogosoknál tizenkétszer volt olcsóbb, mint a nemesi katonaállítás.

1638-hoz képest az uradalom katonai szervezete jelentősen átalakult és ez a változás 1672-ben már világosan felismerhető. A katonaállításra kötelezett summalista és beneplacentárius nemesek kezére adott vagyon erősen csökkent, a népes telkek kb. 45%-ára. Ekkorra már katonaparasztokból állt az uradalmi haderő háromnegyed része és ezek a parasztkatonák összehasonlíthatatlanul kisebb terhet jelentettek az uradalomnak, mint a zálogbirtokos és szolgáló nemesek alakulata. *A fejlődés trendje kettős:* az uradalom egyrészt kisebb vagyoni áldozattal mind több katonaparasztot igyekszik fegyverbe állítani, másrészt a nemesi katonaállítás volumenének csökkentésére törekszik. Ennek során több summalistát csak zálogbirtokossá tettek, azaz a katonai szolgálat alapját képező birtokrészeket visszavonták tőlük, másoktól viszont az egész zálogbirtokot visszaváltották, hogy később azokat magasabb áron értékesíthessék. A zálogbirtokok helyzetét már nem annyira katonai, hanem pénzpolitikai szempontból mérlegelte a muraközi uradalom praefectusa. E trend további érvényesülését az 1692. és 1720. évi összeírások adatanyaga messzemenően igazolja.

Végül utalnunk kell arra a sajátos körülményre, hogy a zálogbirtokos és szolgáló nemesek kezén levő földbirtok kb. 40%-a nem jobbágytelki, hanem *curiá-*

lis és allodiális eredetű volt.[12] Eszerint a nemesek birtokában tartott közel 210 egész teleknek megfelelő területből csak 116 sessiót tesz ki a valóban jobbágytelki föld, a másik 84 sessio nagyságú terület olyan kisebb curiák, vagy korábbi allodiumok állományából került ki, amelyeket pl. az 1672. évi értékbecslés és inventár nem is tüntetett fel.

Katonaparasztság, 1682

Az 1682. évi mustrajegyzék ugyancsak az uradalom kamarai birtokrészére vonatkozik, de már nem tünteti fel olyan részletesen a nemesek, illetve katonaparasztok birtokviszonyait. A 10 évvel korábbi 484 névvel szemben a katonalistán most csak 392 név szerepel,[13] azaz kb. 20%-kal kevesebb. Nem tudjuk azonban, mi lett a két oppidum — Csáktornya és Perlak — által kiállított 100 hajdúval, akiket az előző kimutatásban még említettek, itt azonban már nem. Talán azért hagyták ki őket, mert a mostani mustrajegyzék csak azokat tünteti fel, akik juttatott birtok, vagy katonatelek fejében szolgáltak, míg a mezővárosi hajdúk sem földet, sem zsoldot nem kaptak, legalábbis az uradalomtól. Elképzelhetetlen egyébként, hogy 1682-ben, a török háború küszöbén, az uradalom lemondott volna erről a kontingensről. Ha a mezővárosi hajdúk további részvételével számolunk az uradalom katonai szervezetében, akkor a létszám 1672-höz képest nem csökkent, hanem kissé emelkedett.

Úgy tűnik, hogy a fejlődés már említett trendje az 1680-as évek elején tovább folytatódott: a korábbi 46 summalista és beneplacentárius nemes helyett most csak 29-et tudunk kimutatni, akik összesen 73 huszárt állítottak ki. Eszerint a fegyveresek állítására kötelezett nemes birtokok száma 37%-kal, a katonáké pedig 29%-kal csökkent. Nem számítva néhány egész sessiós beneplacentáriust, aki személyesen szolgált — és akiket ezen a listán nem lehetett külön választani a paraszthuszároktól — a nemesektől nyeregbe ültetett 73 huszár már csak 15%-át teszi ki az uradalmi katonaságnak, míg a *katonaparaszti* elemek súlya eléri annak *85%-át!* A veszteségekre és kiesésekre utal az öt, átmenetileg puszta katonatelek.

Katonaparasztság, 1692

1692-ben, Zrínyi Ádám hősi halála után, a muraközi uradalom mindkét része a királyi kamara kezébe került. Az akkor készült kamarai értékbecslés különválasztva összegzi a két birtokrész termelőerőinek állapotát és jövedelmeit. Figyelembe kell azonban vennünk az adatok reális értékeléséhez a Muraköz háborútól pusztított, erősen leromlott helyzetét. Szigetvárt, majd Kanizsát 1690-ben tíz hónapi ostrom után vívták meg a császáriak, s ha 1692-re el is húzódott egy kissé a hadszíntér az uradalom határaitól, a békeállapot még majd egy évtizedig váratott magára. Kitűnően jellemzi az uradalom viszonyait a népes telkek állományának alakulása.

12 MZ 7. irat anyagának összegezése alapján.
13 MZ 8. irat.

Az uradalom és a zálogbirtokosok kezében levő lakott egész telkek együttes száma és indexszáma

1638	1672	1692	1720
1027,6	794,4	442,6	578,0
100	77	43	56

A lakott sessiók száma nemcsak az 1638. évi helyzethez mérten zuhant mélypontra 1692-ben, de még az ugyancsak megtépázott 1672. évi állapothoz képest is a felére csökkent. Durván számítva azt mondhatjuk, hogy azt a gazdasági erőt, amelyet 1672-ben egyedül a kamarai birtokrész képviselt, most a két birtoktesten együtt is alig érték el.

A katonai szervezet az 1670—1680-as években már mutatkozó trend szerint alakult. Először jelennek meg 1692-ben a zálogbirtokos nemesek, mint kizárólag zálogkölcsönt nyújtó csoport, melynek már semmiféle katonai kötelezettsége nincs. Ugyanakkor azok a summalista és beneplacentárius nemesek, akik a régi trend szerint huszárokat állítanak, most külön csoportot képeznek. Végül a katonaparasztok által igénybe vett telkek számát különválasztva tüntette fel az aestimatio.

	fiscalis birtokrész	néhai Zrínyi Ádám birtokrésze
summalista és beneplacentárius nemesek	91 sessio	89 sessio
katonaparasztok	36 sessio	21 sessio

Miután az 1672. évi értékbecslések és katonajegyzékek alapján ismerjük a katonaállítás kulcsszámait, a fenti — egész telekben meghatározott — állományból kiszámíthatjuk a katonák számát.[14]

	fiscalis birtokrész	néhai Zrínyi Ádám birtokrésze
nemesi huszár	55	54
paraszthuszár	29	17
paraszthajdú	171	100
összesen 426 fő	255	171

A már 1670 óta kamarai igazgatás alatt álló birtokrész lényegesen nagyobb katonai terhet viselt, mint az uradalom másik fele. Együttes létszámuk, a 426 fő, ugyanolyan mélypontját jelzi az uradalom katonai erőkifejtésének, mint a népesség és a művelt terület már ismert hanyatlása. Mérlegelve az elmúlt 5—6 év háborús pusztítását és veszteségeit, azt mondhatjuk, hogy ez a létszám, a körülményekhez képest, az uradalmi katonai szervezet jó működését és hatékony voltát bizonyítja.

Úgy tűnik, hogy a paraszti katonaságot erősebb veszteségek érték, mert a nemesi katonaság aránya — a 109 huszár — újra a fegyveresek egynegyedét tette ki, szemben a katonaparasztok 75%-ával. Persze, ha figyelembe vesszük, hogy a nemesi huszárok háromnegyede ugyancsak parasztkatona volt, akkor a

14 A katonai szolgálattal tartozó nemesi birtokosok átlagosan 1,65 jobbágytelek után állítottak ki egy huszárt, ugyanakkor egy paraszthuszár tartása csupán 0,41 telekbe, egy paraszthajdúé pedig csak 0,14 telekbe került az uradalomnak. A katonaparasztok egyharmadát huszárok, kétharmadát hajdúk tették ki.

de facto katonaparasztok a fegyveres erő több, mint 90%-át adják a 7—8%-nyi valóban személyesen szolgáló nemesi katonával szemben.

A korábbi összeírásokban csak azt jelezték, hány egész telek került nemesi birtokosok, vagy telkes parasztok kezére katonai szolgálat fejében, 1692-ben azonban az összeírók pontosan felmérik az efféle lekötöttség gazdasági konzekvenciáit az uradalom számára. Az ekkor újra egyesített muraközi uradalom évi bevétele egy egész telek után 96 forint, míg egy parasztkatonák által lakott sessio integra után csak 9 forint volt! A parasztkatonák után húzott földesúri jövedelem csak 9,2%-a volt a jobbágyi adózásnak. A zálogbirtokosok és szolgáló nemesek katonaállítással terhelt telkei után többé semmiféle jövedelme nem volt az uradalomnak. S tegyük hozzá, hogy 1692-ben a teljes uradalom 442,6 népes sessiójából 180 egész telek ehhez — a katonaállításért a nemeseknek átadott, s többé nem jövedelmező — típushoz tartozott. Ez a katonai teher, annak közben megfigyelhető csökkenése ellenére is, rendkívül erősen korlátozta az uradalom jövedelmeinek nagyságát.

Utalnunk kell végül arra, hogy a summalista és beneplacentárius nemesi családok kapcsolata az uradalommal, amelyet a zálogkölcsönök és a katonai szolgálat oly szorosra fűzött, generációkon át fennmaradt. Az eredetileg a Zrínyi családhoz kapcsolódó gazdasági és kliensi kötelékek rendszere a kamarai birtoklás időszakában sem lazult meg; az 1672-ben szereplő és katonai szolgálattal tartozó 46 nemesi birtokos közül 20 családot az 1638. évi, másik 23 családot pedig még az 1720. évi uradalmi összeírásokban is azonosítani tudunk. A helyi nagybirtoknak a 16—17. században a környékbeli középnemességre gyakorolt vonzását és meghatározó befolyását történetírásunk gyakran említette, de csak illusztratív példákkal támasztotta alá. A muraközi uradalom gazdasági és katonai története ezt a folyamatot egy évszázadon át és kvantitatív adatanyaggal is bizonyítja.

Katonaparasztság, 1720

A katonaparasztok nem szerepelnek többé külön csoportban az 1720. évi urbáriumban. Az uradalomtól földet zálogolt, illetve szolgáló nemesek, akik néhány katona állítására voltak kötelezve, most már csak zálogbirtokos urakként szerepelnek az urbáriumban. Katonai szolgálatukról, vagy terhükről nincs többé említés: a korábbi summalista, illetve beneplacentárius birtokosok katonai szolgálata megszűnt.

A régi katonaparasztok létjogosultsága is elhalványult, az összeírásban mindig mint hajdani katonákról beszélnek róluk. Arról azonban, hogy a telkes parasztok szintjére süllyedtek volna, nincs szó! Helyzetükről majdnem minden volt katonai településen megemlékeznek és ezek a hosszabb-rövidebb bejegyzések azonos tartalmúak. Novakovec falu lakosairól pl. az összeíró a következőképpen nyilatkozott: „ezek egykoron fegyverrel szolgáltak és pedig a quartalisták, mint lovasok, az octavalisták, mint gyalogosok, minden alkalommal kivonultak a törökök ellen és *semmivel sem adóztak,* csupán tizedet fizettek; most pedig katonai kötelezettségük helyett 45 fl árendát fizetnek s a fent jelzett dézsmát teljesítik".[15] Lényegében azonos csengésű kifejezésekkel szólnak róluk a többi katonafaluban is. A Garinovec-belieknek *„nincs úrbéri kötelezettségük,*

15 „Hic olim armis serviebant utpote quartalistae equites, octavalistae autem pedites, ad omnem occasionem contra hostem Turcam insurgebant praetereaque nihil contribuebant, sed tantummodo decimam ut supra praestabant, nunc autem loco militaris obligationis solvunt arendam in fl 45, ac decimam ut supra praestant". MZ 17. irat, 134—135. p.

csak évi árendát adnak"; hasonlóan jellemzik az Alsó-Kralovecen élő katonacsaládok helyzetét: „Lovrechich, Chuk, Kovach, Kadonich és Kuznyak, mert régebben katonák voltak, nem úrbéri kötelezettséget teljesítenek, hanem uradalmi árendát fizetnek."[16]

Másutt csak korábbi katonai szerepüket emlegetik az összeírásban: Turnischa-ban „katonák, akik egykor fegyverrel szolgáltak"; hasonló megjegyzéssel illették Ferkatinec falu és Kottori opidium lakosait is.[17] Miklovec, Krisovec, Dubrava, Szent Vid, Novovesz stb. falvakban viszont azt állapítják meg a lakosokról, hogy „egykor katonai szolgálatot teljesítettek".[18] Az árendafizetés olyannyira jellemző volt a katonaparasztok félszabad helyzetére a muraközi uradalomban, hogy ahol nem is említik katona voltukat, de jobbágyi szolgálat helyett csak árendát kell fizetniük, magától értetődő, hogy katonaparasztokkal állunk szemben. Így pl. a goricsányi vajdaság falvaiban, ahol, mint az urbarium írja: „robot és természetbeni adó helyett az uradalomnak csak forint árendát adnak."[19]

Bár a 18. század elején e réteg katonai szolgálata megszűnt, különleges szociális helyzetük és azzal kapcsolatos gazdasági kiváltságaik érintetlenül maradtak. Alapvetően csak egy bérösszeg (árenda) fizetésére voltak kötelezve, anélkül, hogy a szokásos jobbágyi terheket és robotot teljesíteniük kellett volna.

Vizsgáljuk meg, mennyiben számított a volt katonaparasztok árendája kisebb tehernek, azaz előnynek, az uradalmi jobbágyok adózásával szemben? Goricsány volt katonaparaszti falu lakosai pl. évi 110 forint árendát fizettek az uradalomnak. Semmi egyebet nem teljesítettek, sőt még tíz quartalista és hat octavalista desertatelek használatát is megkapták. A falu 10 quartalista, 11 octavalista és 7 sedecimalista lakosának szabályos úrbéri szolgálata összesen 401,2 forintot tett volna ki, nem számítva a gabona- és méhdézsma értékét. E példa nyomán úgy tűnik, a katonaparasztok árendáját úgy szabták meg, hogy az a jobbágyok által teljesített földesúri adónak legfeljebb 15—20%-ára rúgott. És ez a tétel alig volt nagyobb annál, mint amivel aktív katonaparaszt korukban, azaz mentességük időszakában tartoztak az uradalomnak.

Az oppidumok katonai szolgálata

Érdekesen alakult 1720-ra a muraközi uradalom mezővárosainak katonai szolgálata. Perlak oppidum lakosai a 17. században kötelesek voltak a tüzérségnél szolgálni, annak fuvarozását ellátni stb. Most pontosan meghatározott árendát fizetnek és korábbi katonai kötelezettségeikről már nem esik szó. A legnépesebb mezőváros, Légrád polgárai az 1709. évi kiváltságlevél szerint „szabadok" (liberi) és korábbi katonai szolgálatuk említés nélkül marad. Az ugyancsak árendával adózó Nedelic oppidum lakosainak az 1690-es kiváltságlevél értelmében „a Sziget védelmére mindig fegyveresen kell kivonulniuk" — 1720-ban azonban már nincs szó katonai szolgálatukról.[20]

Az 1720-ban még azonosítható katonaparasztok lényegében három katonai

16 „...urbarialem obligationem non praestant verum arendam annuam" in Garinovec. — Alsó-Kralovec-ben: „Lovrechich, Chuk, Kovach, Kadonich et Kuznyak, qua olim milites, non urbarialem obligationem, verum arendam dominalem solvere solent". MZ 17. irat, 89. és 137. p.

17 Turnischa-ban: „Milites. Hi olim militarem obligationem praestabant". MZ 17. irat, 139., 142. és 149. p.

18 „Hi olim militarem obligationem praestabant. MZ 17. irat, 142—143., 150. és 153. p.

19 Goricsány, Hudossán stb. „loco laborum et datiarum dominio... arendam in fl...praestant". MZ 17. irat, 108—112. p.

20 Perlak, Légrád és Nedelic oppidum: „ad defensionem Insulae semper armis suis praesto esse noverint". MZ 17. irat, 172—180., 181—193. és 197—199. p.

körzetben, a goricsányi, novakoveci és kottori vajdaságban helyezkednek el, összesen mintegy 14 helységben.

Novakovec	18 család	Kottori oppidum	88 család
Domasinec	40 család	Dubrava	76 család
Garinovec	7 család	Vidovec, Novavesz	35 család
Turnischa	39 család	Nedelic	20 család
Ferkatinec	3 család	Goricsány	28 család
Miklovec	14 család	Hudossány	28 család
Krisovec	15 család	Alsó-Kralyovác	5 család

Ez a hangsúlyozott területi tömörülés az 1682. évi katonaparaszti kimutatásból még teljesen hiányzott. A 17. században még jórészt szétszórt telkeken ülő katonaparasztokat közben összetelepítették és a falvakból külön katonai körzeteket alakítottak ki. Ezeket megkülönböztetésül *vajvodatus*-nak nevezték, szemben az uradalom belső közigazgatásánál használt judicatus nevű kerületekkel. Számuk 1720-ra kétségtelenül leapadt, a fenti 417 család ugyanis az egész uradalom állományát jelzi, vagy pontosabban azokat, akik a régebbi katonaparasztságból megmaradtak. Az 1672. és 1682. évi kimutatások listáin szereplő 480, illetve 400 főt ezzel szemben csupán a megosztott uradalom felerésze, a kamarai kezelésű birtokrész állította ki.

A török veszélytől megszabadult Muraközben a katonaparasztok elveszítették több évtizedes funkciójuk alapvető okát, azt a tényt, hogy az uradalom határai jórészt egybeestek a török határral, és hogy azokat a török rabló portyáival szemben állandóan védeni kellett. 1720-ban az uradalom bizonyos fokig patthelyzetbe került régi katonaparasztjaival szemben. Korábbi katonai-védelmi feladatuk megszűnt, speciális társadalmi helyzetük rangja és annak gazdasági előnyei azonban megmaradtak. Így a katonaparasztból nem lett jobbágy! A telkes parasztokat sújtó állami adó és az uradalmat illető robot, természetbeni adó, ajándék és pénzadó helyett csupán falvanként egy összegű árendát fizettek és néhány helyen még gabonatizedet, illetve néhány napi fűkaszálási munkát teljesítettek. És igen jellemző módon, az említett kedvezmények rögzítésénél, az összeírók minden esetben hangsúlyozták, hogy mentességük alapja a korábbi katonai szolgálat volt. 1720-ban már több, mint három évtizede megszűnt a muraközi uradalom határhelyzete, szükségtelenné vált a katonaparasztság fenntartása, csoportjukat mégsem tudták visszaszorítani az adózó jobbágyság tömegébe. A fegyveres szolgálat tényétől szabad parasztté vált, privilegizált réteg a katonai kötelezettség eltűnése után is jórészt megőrizte korábbi gazdasági-társadalmi kiváltságait.

Összegezve: a 17. század második felében jól szervezett katonaparasztságból 1720-ban még 417-nek sikerült megőrizni korábbi kiváltságait. Csoportjuk, erős csökkenés után, még így is 17%-át tette ki az uradalmi jobbágyságnak. Az úrbéri kötelezettséget azonban semmiképpen sem állt szándékukban magukra vállalni. Az ugyanabban az évben (1720) végrehajtott állami adóösszeírás során a muraközi járás felvételét végző tisztviselők Perlak oppidumnál a „szabados", volt katonaparasztokról a következőket írják: „azelőtt sokkal többen voltak, de mióta a törökökkel jótékony békét kötöttünk, azoknak nagy része Horvátországba, vagy más vidékre kivándorolt."[21] Egy részük feltehetően az újonnan szervezett császári katonai Határőrvidékre.

Azt a körülményt, hogy a muraközi katonaparasztok az általános helyzet megváltoztatásával sem voltak hajlandók kiváltságos gazdasági-társadalmi stá-

21 OL Archivum Regnicolare Lad. KK No 8, Fasc. 5, Conscriptio inčlyti comitatus Szaladiensis... 1720. Perlak oppidum.

tusukat feladni, és ha kellett inkább elvándoroltak, az egykorú hivatalos források elég egyértelműen bizonyítják.

A katonaparasztok országos helyzete

Befejezésül utalni szeretnénk arra, hogy a muraközi uradalomban olyan tiszta formában megmutatkozó katonaparaszti szervezet országosan elterjedt intézmény volt. Az 1550-es években a földesúri várakban felsorolt s még középkori eredetű „servitores arcis" is a jobbágyi szolgálattól mentesített parasztokból kerültek ki.[22] Néhány évtizeddel később a nagyobb várak környékén, így pl. Gyalun (1581) vagy Szamosújvárott már szabad puskás parasztokat találni,[23] akik nem zsoldos katonák, hanem katonai szolgálat fejében mentesített jobbágyok, katonaparasztok. Eltekintve a székelyek sajátos határőrszervezetének korábbi fejlődéstörténetétől, a 16. század második felében már őket is úgy jellemezte egy Erdélybe látogatott francia megfigyelő, mintha katonaparasztok lettek volna. 1591-ben írta róluk: „ők alkotják Erdély legerősebb katonai erejét, haduk szabad népből áll, akik mentesek minden adótól, de kötelesek a fejedelmi hadban zsold nélkül szolgálni".[24] Állapotuk a 16. század végén pontosan egyezik a katonaparasztokéval. A 17. század derekán II. Rákóczi György fejedelem az Erdéllyel határos magyar megyékben (Partium) egyenesen nemességet ígért minden katonának álló parasztnak.[25] Ezért a magyar földesurak panaszt is emeltek ellene az országgyűlésen.

A Zrínyiek többi, horvátországi uradalmában mindenütt megtalálni a 17. században a katonaparasztokat. 1680-ban az „elzálogosított és katonai szolgálat fejében felszabadított" földek[26] az egyes uradalmak jövedelmének 20—28%-át is lekötötték. Zömmel vlachokról és a muraköziekhez hasonló katonaparasztokról van szó. Egyes helyeken a dalmáciai Zrínyi-uradalmak katonaparasztságát már az elkobzás időpontjában (1670) feleskették az uralkodóra és besorozták a császári határőrségbe.[27] A második legnagyobb magánhadsereget Horvátországban a zágrábi püspökség uradalmai tartották el. Számuk még 1769-ben is 744 katonaparasztra rúgott, a teljes paraszti állomány (3811 család) csaknem 20%-ára.[28] Kapuvár, Lednice, Szatmár és Ecsed váruradalmaiban a 17. század derekán a katonai szolgálat fejében mentesített katonaparasztok általában a jobbágynépesség egyötödét teszik ki.[29] Végül a legnagyobb magyar birtokkomplexum, a Rákóczi-vagyon 15 uradalmának 1688—1690. évi kamarai összeírása szerint a szolgáló nemesek és a harcos jobbágyok aránya a teljes népesség 20,6%-át tette ki.[30] Ennek katonaparaszti része a jobbágycsaládok kb. 15%-ára rúgott.

A felsorolt adatok alapján úgy tűnik, hogy a katonaparasztság intézménye a 17. század folyamán nem csak a határmenti uradalmakban, de országosan is elterjedt. Ez azt jelentette, hogy a mezőgazdasági termelés súlyát viselő jobbágyság mintegy egyötöde ténylegesen szabad paraszti állapotba jutott. Gazdasági-

22 *N. Kiss István:* A parasztság és a főurak 16. századi honvédő harcunkban. Hadtörténelmi Közlemények, 1954. No 3—4., 61—75. o.
23 *Jakó Zsigmond:* A gyalui vártartomány urbáriumai. Kolozsvár, 1944. XII. p.
24 *Hurmuzaki, E.:* Documenta privitoare la istoria romanilor. Bucureşti, 1887—1942. Tom. XII. 152. o. Idézve *Demény Lajos:* Székely felkelés 1595/1596. 109. o.
25 *Acsády Ignác:* Magyarország története I. Lipót és I. József korában. Budapest, 1898. 95. o.
26 „oppignorata et pro servitiis militaribus eliberata". In: „Summarius Extractus universorum Bonorum Zriniano... Fiscalium". MZ 6. irat.
27 Lásd az MZ 3. iratot.
28 A zágrábi püspökség javainak kamarai összeírása 1769-ben. OL E 156 U. et C. Fasc. 102, No 10—15.
29 *Varga János:* Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései korszakában, 1556—1767. Budapest, 1969. 408—450. o.
30 A Rákóczi birtok általános kamarai összeírása, 1688—1690. OL E 156, U. et C. Fasc. 3, No 7.

lag külön jelentőséget kölcsönöz e folyamatnak az a körülmény, hogy a szabad- és katonaparasztok zöme egyben gazdagparaszt is volt.[31]

Ennek a sajátos szociális struktúrának, amelyben a gazdagparaszt, a szabadparaszt és a katonaparaszt fogalmai, ha nem is teljesen és nem is maradéktalanul, de jórészt fedték egymást, a török kiűzése vetett véget. A török birodalom a Száva—Duna—Kárpátok vonala mögé húzódott vissza s ezzel megszűnt a katonaparasztságot létrehozó legfőbb ok: az olcsó és tömeges fegyveres erő fenntartásának szükségessége a birtok, s egyben az ország védelmére.

Küzdelem a katonaparaszti szabadságért

A jelentős társadalmi és gazdasági súlyú katonaparasztság sorsa a következő másfél évszázadban (1700—1850) igen ellentmondásosan alakult. Egyrészt a földesurak visszavették harcos jobbágyaiktól a mentességet és igyekeztek őket az adózó jobbágysághba visszakényszeríteni; másrészt a Habsburg-kormányzat, felismerve a katonaparaszti rendszer szembetűnő előnyeit — olcsóságuk, helyi telepítésük, könnyű mozgósíthatóságuk —, azt átvette és az ország déli határán annak mintájára építette ki a katonai Határőrvidéket, a „Militärgrenze"-t.

A katonaparasztok visszaszorítása a jobbágysorba meglehetősen általános tendencia volt, de hosszan elhúzódott és nem járt mindenütt sikerrel. A kelet-magyarországi hajdúfalvak a 18. században pl. elveszítették szabadságukat, de a muraközi katonaparasztok 1720-ban, régi kiváltságaikra hivatkozva, nem paraszti módra adóztak, hanem kedvezményes árendát fizettek; ugyancsak megőrizték kiváltságos helyzetüket — 1735-ig bizonyítottan — a Nógrád megyei katonaparasztok is.[32] A zágrábi püspök katonaparasztjai pedig még 1769-ben is csorbítatlanul őrizték régi adóügyi és szociális kiváltságaikat, azaz korábbi szabadságukban éltek. Erdélyben 1767 és 1821 között, öt országos összeírás tanúsága szerint, a paraszti népesség 25%-a élt szabadparasztként korábbi, vagy aktuális katonai szolgálata fejében.[33] Végül utalnunk kell rá, hogy az 1848-as jobbágyfelszabadítás végrehajtása során számos olyan falut neveznek meg, amelyeknek katonaparaszt lakosai[34] a törvény alkalmazásáig megtartották régi szabadságukat.

A Határőrvidék katonaparasztjai, 18—19 század

Mialatt az ország belsejében, a változott körülmények között, a nagybirtokosok már igyekeztek megszabadulni katonaparasztjaik tömegétől, a déli határszélen a bécsi kormányzat hozzálátott az állami katonaparaszti rendszer kiépítéséhez. A török kiűzése után a Száva—Duna-völgy és a Bánát elpusztult és jórészt lakatlan területein a Habsburg uralkodó, megszabadulva a nagybirtokosok és a nemesi rendek ellenkezésétől, mint egyedüli és kizárólagos földesúr lépett fel, aki ezen a területen letelepítette ortodox vlach és katolikus horvát katonaparasztjait.

Mint ismeretes, a vlachokat, ezt a török elől futó balkáni pásztornépet, már

31 *N. Kiss I.:* Gesellschaft... i. m. 283—293. o.

32 *Pálmány Béla:* Végvárak újjátelepítése Nógrád megyében a török kiűzésének korszakában. Előadás a „Magyarország társadalma a török kiűzésének idején" c. konferencián. (Szécsény, 1983. április 6—8.)

33 A hajdúszabadság elvesztésére nézve *Rácz I.:* Hajdúk... i. m. A zágrábi püspökség katonaparasztjaira nézve lásd a 28. jegyzetet. — Az erdélyi katonaparasztságot illetően *Csetri, Elek—Imreh, István:* Erdély változó társadalma, 1767—1821. Bukarest, 1980. 143. o.

34 *Galgóczy Károly:* Magyarország, a Szerb vajdaság és a Temesi bánság mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855. 86—87. o.

1535-ben beengedték Szlavóniába, ahol határvédelemre alkalmazták őket. A vlachokat különböző uradalmak és kamarai birtokok puszta területeire telepítették, az új telepesek mindenféle földesúri adózástól szabadok voltak és kezdettől fogva házközösségi rendszerben éltek. Horvátországban a szabad parasztokat ellenségesen fogadó nagybirtokosok tiltakozása a 17. század elejéig teljesen meggátolta a csak a császártól függő vlachok betelepítését.[35]

A Határőrvidék 1700 körül elkezdődő betelepítésénél a bécsi Haditanács a nagy uradalmakban kialakult katonaparaszti rendszert vette alapul. Itt is kb. akkora katonatelekkel számoltak, mint az uradalmakban, de az eltérő természeti feltételek miatt növelniük kellett annak nagyságát. A telepítési körzet földjének „bozótos, mocsaras és teljesen elvadult jellege" miatt[36] kétszer akkora telket osztottak a huszároknak, mint a Muraközben: 24 horvát holdat 12 helyett. E rendszerben az uralkodó nemcsak mint tulajdonos és főparancsnok állt szemben zsoldos seregével, ami a monarchiabeli katonai struktúrát általában jellemezte, hanem központi földesúri minőségében ültette szabad telekre katonaparasztjait. Maga a katonatelek eleinte ideiglenes használatra volt csak átengedve — akárcsak az uradalmi szervezetben — és csak későn, 1850-ben nyilvánították azt örökbirtokká. „A határőrség mint a katonatelepesek fegyveres ereje"[37] működött és a bécsi kormány igyekezett is őket ebben az állapotban megtartani; az övezetben nem fejlesztették az ipart és megtiltották, hogy a határőrökön (Grenzer) kívül ott más is földet szerezhessen.[38] Ez a rendszer nem szolgálta ugyan a terület gazdasági fejlődését — pl. a manufaktúrák létesítését — de igen hasznos volt a Haditanácsnak, mert a határvédelmen kívül olcsó és nagy létszámú hadsereget biztosított külső háborúi számára. Persze a Haditanácsnak korántsem volt célja a szabadparasztság kialakítása a Határőrvidéken, csakhogy ez megkerülhetetlen feltétele volt a fő célkitűzés biztosításának, az erős és olcsó hadsereg fegyverben tartásának. A feudális terhektől történt felszabadulás az olcsó határőrezredek fenntartásának kulcskérdése volt.

A többi határőrkerület szervezése a 18. század első felében, így pl. a Bánátban, a horvát-szlavóniaival azonos körülmények között ment végbe. Némileg különbözött ettől az erdélyi határőrezredek felállítása, mert itt hiányoztak a puszta területek, s így nem tudtak mindenkinek katonatelket juttatni[39] — és mert a katonai szervezetbe bevont parasztok egy része már korábbi szolgálata fejében szabadparaszt, sőt nemesember volt. A székely ezredek területén pl. 1770-ben, a szervezés lezárása után, 3876 parasztkatonára 1076 nemes határőr esett.[40] A napóleoni háborúk korszaka után az erdélyi határőrvidéken 90 ezer magyar és székely, 70 ezer román és kb. 1000 szász és más nemzetiségű lakos élt, azaz a katonaparasztok között a magyar elem erős túlsúlyban volt, holott Erdélyben akkor már a románság volt többségben.[41] A szervezési táblák szerint (1770) az állandóan szolgálatot teljesítő 2140 gyalogos és 286 lovas határőrt szükség esetén 18 264 főre lehetett kiegészíteni. Eltartásuk évi 170 ezer forintba került, azaz „egy viszonylag kis összeg fedezni tudta a 6 ezred eltartásának költségeit. A megtakarítás így évi 1 255 964 forintot tett ki."[42] Az erdélyi határőr-

35 *Moačanin, F.:* Das Problem des Grundbesitzes der Militärbevölkerung an der kroatischen und slawonischen Grenze. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Ed. *O. Pickl.* Graz 1971. 297—307. o.

36 *Vaniczek, Fr.:* Spezialgeschichte der Militärgrenze. Wien, 1875. I. 132—133. o.

37 „The Grenzer were an army of military settlers". *Rothenberg, Gunther Erich:* The Austrian Military Border in Croatia. Urbana, 1960. 105. o.

38 „Il n'y a sur cette frontière aucune autre industrie, ni agricole ni manufactière: point d'usines, point de machines en mouvement, presque point d'autre bruit que celui des armes à feu". *Felix de Beaujour:* Voyage militaire dans l'empire Ottoman. Paris, 1829. 427. o. Idézve *Rothenberg:* The Austrian... i. m. 115. o.

39 1830-ban az erdélyi határőrök 6,3%-a volt „unpossesioniert". *Göllner, Carl:* Die siebenbürgische Militärgrenze. München, 1974. 92—93. o.

40 *Göllner:* Die siebenbürgische... i. m. 28—34. o.

41 Uo.

42 Uo. 24. o.

vidék fenntartásával, a bécsi kormányzat 88%-os költségmegtakarítással tudott ugyanannyi katonát kiállítani, mint a sorezredekben! Több, mint nyolc határőrt állított fegyverbe a kormány abból az összegből, amelyet egyébként egy sorkatona tartására költött. Ez volt a döntő ok, amelyért a Habsburg hatóságok oly határozottan védelmezték a katonaparaszti szabadságot, a Militärgrenze legfontosabb feltételét.

A katonaparasztság történeti jelentősége

A horvát-szlavón és a többi határőrkerületnek volt egy más jellegű és hatásában sokkal fontosabb következménye is, amelyről addig meglehetősen elterelődött a figyelem. Azok a horvát, szerb, román és magyar parasztok, akik a határőrvidéki szervezetben éltek, 150—200 évvel hamarabb *felszabadultak* a földesúri függésből és kizsákmányoltságból, mint jobbágytársaik. Hasonlóan a Zrínyiek, Frangepánok, a zágrábi püspök és a magyarországi nagybirtokosok példájához, a császár de facto felszabadította minden katonaparasztját a földesúri terhektől, sőt az állami adók nagy részétől is. A katonai határőrvidék rendszere — éppen a feudális reakció felerősödésének korszakában (1711—1848) — jómódú szintre emelte és mentesítette a földesúri kizsákmányolástól a parasztság százezres tömegeit, 1851-ben a horvát-szlaván, a bánáti és az erdélyi határőrvidék 33 549 km^2-t tett ki, 1 009 109 fő népességgel.[43] Bár a Határőrvidék első története nem mentes a válságoktól, és a katonaparasztoknak időnként súlyos véráldozatot kellett hozniuk, mint a fenti statisztikai adatok bizonyítják, az államterület 10,3%-án a népesség 7,63%-a számára szabad és jómódú paraszti állapotot biztosított egészen az általános jobbágyfelszabadításig. Ez a sajátos és előnyös helyzet a horvát, szerb, német, román és magyar parasztokra egyaránt kiterjedt, de e nemzetek történetírása eddig egyaránt elhanyagolta a Határőrvidék szabadparaszti jellegének kellő méltatását és jelentőségének a késő feudáliskori, illetve a kapitalista agrárfejlődésben (kulák-réteg) való értékelését. A katonaparaszti szabadság nagy szerepet játszott a régi magyar királyság gazdasági és társadalmi történetében és biztosította a gazdasági és szociális felemelkedést a jobbágyság jelentős része számára mind az országban szétszórtan, mind a Határőrvidéken zárt egységekben, egészen a jobbágyfelszabadításig.

Иштван Н. Кишш

ВОИНЫ-ДВОРЯНЕ И СОЛДАТЫ-КРЕСТЬЯНЕ В ЛАТИФУНДИИ ЗРИНИ В МЕЖДУМУРЬЕ, 1638—1720 ГГ.

Резюме

15-летняя война (1593—1608 гг.) завершилась финансовым крахом государства Габсбургов, наемная армия после 1608 года была распущена. В начавшейся вскоре тридцатилетней войне восточный фронт против турок, который проходил через Венгрию, отошел на задний план. В результате этого затронутые землевладельцы были вынуждены взять на себя бремя расходов на оборону.

Владельцы поместий вознаграждали своих солдат усадебными нерезами и землей. В начале поместное войско состояло из дворян, которые под залог или обязательство передачи им опустошенных угодий должны были выступать на войну, выставив нескольких солдат. Эти

43 *Galgóczy:* Magyarország... i. m. 68—69. o.

землевладельцы-дворяне выставляли солдат из собственных освобожденных крепостных. Между тем и сам помещик тоже сдавал в солдаты часть крепостных, и в 1672 году основная масса поместной армии уже состояла из крестьянвоинов. При новом порядке крестьянской рекрутчины один гусар обходился поместью в четыре раза меньше, а один гайдук — в 12 раз меньше, чем при наборе войска из дворян.

Система крестьянского воинства имеет чрезвычайное значение: поместье за обязательство несения военной службы освободило значительную часть крепостных от феодальных повинностей (20%), де-факто оно подняло их в сословие свободных крестьян, обеспечило для них уровень зажиточного крестьянства иразрешило, чтобы они, как вооруженное формирование пользовались особым статусом.

После прекращения турецкого владычества (1699 г., 1718 г.) дальнейшее поддержание в стране крестьянского воинства почти утратило свое значение, хотя заинтересованные хотели и дальше сохранить свой вольный статус. В течение XVIII века во многих случаях удавалось обратно закрепостить их, другие же смогли сохранить свои привилегии вплоть до раскрепощенич крестьян (1848 г.).

Начиная с 1700 года в организованных по решению Военного Совета в Вене пограничных округах (марках) постоянные пограничные стражи формировали из крестьян по образцу ополчения, выставляемого помещиками. Император здесь выступал как главный помещик, поселяющий своих солдат на войсковых угодьях в качестве вольных крестьян. Солдатскокрестьянское хозяйство — несение военной службы как в рамках поместий, так и позднее в пограничных округах обеспечило свободное и беспошлинное состояние для значительной части феодального крестьянства.

István N. Kiss

ADELIGE SOLDATEN UND SOLDATENBAUERN IM ZRÍNYI-GUT VON MURAKÖZ, 1638—1720

Resumee

Der Fünfzehnjährige Krieg (1593—1608) endete mit einem finanziellen Zusammenbruch für den Staat der Habsburger, das Söldnerheer wurde nach 1608 demobilisiert. Während des bald ausgebrochenen Dreißigjährigen Krieges wurde die östliche Front gegen die Türken in Ungarn in den Hintergrund gedrängt. Infolge dessen waren die bestand das Heer der Domänen aus Adeligen, die gegen Pfandnahme oder sich zu nehmen.

Die Großgrundbesitzer befriedigten ihre Krieger mit Grund und Acker. Anfangs bestand das Heer der Domänen aus Adeligen, die gegen Pfandnahme oder Übernahme verwüsteter Gründstücke mit einigen Soldaten in den Krieg ziehen mußten. Diese adeligen Grundbesitzer machten ihre befreiten Leibeigenen zum Soldaten. Während dessen machte das Gut auch selbst, einen Teil seiner Fronbauern zum Soldaten, so bestand im Jahre 1672 der überwiegende Teil des Heeres der Domänen aus Soldatenbauern. In dem neuen System der Soldatenbauern kostete es dem Gut ein Husar 4mal, ein Haiducker 12mal weniger als im Heer der adeligen Soldaten.

Das System der Soldatenbauern ist von außerordentlicher Bedeutung: das Gut befreite einen großen (etwa 20% igen) Teil der Fronbauer von ihren feudalen Lasten gegen den Kriegsdienst, de facto wurden sie zu freien Bauern, es wurde ihnen das Lebensniveau eines reichen Bauern gesichert und es wurde ihnen zugelassen als bewaffnete Truppe eine besondere Lage zu haben.

Nach der Türkenherrschaft (1699, 1718) erlosch der Grund, das System der Soldatenbauern weiter aufrechtzuerhalten, obwohl die Betroffenen auch im weiterhin ihre freie Lage bewahren wollten. Im Laufe des 18. Jahrhunderts gelang es in zahlreichen Fällen, sie in die Fronbauerschaft zurückzudrängen, andere wieder konnten aber ihre Privilegien ganz bis zur Aufhebung der Leibeigenschaft (1848) bewahren.

Seit 1700 wurde die durch den Wiener Hofkriegsrat gegründete Militärgrenze nach dem System der Soldatenbauern der Grundherrschaften entwickelt. Dabei hatte der Kaiser als zentraler Grundherr seine Soldaten als freie Bauern auf den Soldatengründstücken ansiedeln lassen.

Das System der Soldatenbauern sicherte sowohl im Rahmen der Gutsherrschaften als auch in der späteren Militärgrenze eine freie und steuerfreie Lage für einen bedeutenden Teil der feudalen Fronbauerschaft.

ÁROKAY LAJOS

A REJTETT MAGYAR KATONAI ATTASÉ SZOLGÁLAT ELSŐ ÁLLOMÁSHELYEINEK FELÁLLÍTÁSA, 1920—1923

Az ellenforradalmi Magyarország diplomáciai szolgálatának kiépítése kapcsán már 1919 végén felmerült a katonai attasé hálózat megszervezésének problémája. Mivel a békeszerződés előreláthatható rendelkezései miatt a magyar katonai attasék nyílt kiküldése nem látszott megvalósíthatónak, a politikai és katonai vezetés utasítására a Külügyminisztérium, a Pénzügyminisztérium és a nemzeti hadsereg szakértői kidolgozták a szolgálat rejtett felállításának és működtetésének módját. Az ún. „katonai szakelőadó intézmény" működésének szabályait a Külügyminisztériumban tartott megbeszéléseken rögzítették 1920. január 8-án és február 5-én. Ezeken az értekezleteken jelen volt Stojakovics Döme vk. őrnagy is, aki a nemzeti hadsereg újonnan átszervezett hírszerző központját képviselte.[1]

A Horthy-hadsereg felderítő szolgálatának központi szerve 1919 decemberében alakult meg azzal a feladatkörrel és személyi állománnyal, amellyel az ezt követő években feladatát végezte. A Fővezérség és a Hadügyminisztérium közötti párhuzamosságot felszámolták. A Hadügyminisztérium hírszerző osztályát és a Fővezérség nyilvántartó csoportját egybeolvasztották: a Hadügyminisztérium 5/b osztályának személyi állománya többségében átkerült a Fővezérség II. csoportjához. A II. csoport újjászervezésével Stojakovics Döme vk. őrnagyot bízták meg, aki ezen a területen régi szakember volt.

Említettük, hogy a magyar honvédségnek a Monarchia időszakában külön hírszerző szolgálata nem volt. A szervezési munkálatokhoz a mintát a közös hadsereg vezérkara nyilvántartó irodájának — az Evidenzbüronak — a szervezete adta, amelyet Stojakovics őrnagy személyesen is ismert és utólag is tanulmányozott rendszeres bécsi látogatásai során,[2] valamint a gr. Takács—Tolvay ezredes útján bekért anyagok alapján.

A Fővezérség II. csoportja ekkor kapta azt a hármas tagozódást, amely ezután egészen a második világháború végéig jellemezte a magyar vezérkar 2. osztályának tevékenységi körét: a hírszerzés, a nyilvántartás és az elhárítás egy kézbe került.

Berzeviczy tábornok vezérkari főnök 1919. december 7-i parancsa intézkedett a hírszerző szolgálat új szervezéséről: „A fővezérség egyes osztályainak átcsoportosítása és ügyköreinek új beosztása következtében a fővezérség II. csoportja ezentúl csak az offenzív hírszolgálatot (ezen elnevezés alatt ezentúl

1 Lásd: *Árokay Lajos:* Az önálló magyar katonai attasé szolgálat felállításának előzményei. Hadtörténelmi Közlemények, 1983. 1. sz.

2 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) Vezérkari Főnökség (a továbbiakban — VKF) I. csop. 1920. 13296. sz.

csak az ellenséges és idegen államok ellen irányuló katonai és politikai felderítés értendő) és ezzel szorosan összefüggő kémvédelmi szolgálatot (Spionageabwehr), valamint az ellenséges és idegen államok katonai és politikai helyzetének nyilvántartását látja el. A fővezérség II. csoportjához tartozott minden más ügykör (vörös védelmi, nemzetvédelmi propaganda és sajtó) a fővezérség VI. csoportjához lett áttéve."[3]

Horthy Miklós kormányzóvá történt megválasztása után — 1920. április 1-i hatállyal — megszüntették a Fővezérséget, amelynek egyes csoportjaiból a vezérkar főnökének vezetése alatt álló „vezérkari irodák" alakultak. A vezérkar főnökét egyelőre közvetlenül a kormányzónak rendelték alá.[4] A vezérkar főnöke és a vezérkar központi irodái számára kidolgozott ideiglenes szervi határozvány, amelyet a kormányzó 1920. május 29-én hagyott jóvá, kimondta, hogy a vezérkar főnöke „... személyére nézve egyelőre a kormányzó közvetlen parancsai alatt áll..." és „... közvetlenül fel van jogosítva, hogy a hatáskörébe tartozó ügyekben a kormányzónak szóbelileg vagy írásban javaslatokat terjeszthessen elő. Ezen előterjesztéseit, valamint a kormányzónak ezen ügyekben tett döntéseit a honvédelmi miniszterrel is közölni tartozik."[5]

Az említett szervi határozvány kidolgozása során első ízben fektették papírra a katonai vezetés jogait a külpolitika irányításával kapcsolatban. A vezérkar főnöke és a honvédelmi miniszter által közösen megállapított végleges szöveg, amelyet május 22-én terjesztettek fel a kormányzóhoz, ezzel kapcsolatban így hangzott: „A vezérkar főnöke a külpolitikát éber figyelemmel kíséri, s az erre vonatkozó kérdéseket feldolgozza. A külpolitikára a katonai szempontokból esetleg szükséges irányító befolyást a honvédelmi miniszterrel egyetértőleg gyakorolja. A vezérkar főnöke e tárgyban, valamint a kölcsönös tájékoztatás szempontjából a külügyminiszterrel közvetlenül érintkezik a honvédelmi miniszter egyidejű értesítése mellett."[6] A vezérkar főnökének külpolitikai természetű tevékenységét a „Nyilvántartó iroda" végezte, amely a vezérkar 2. osztálya elnevezést is viselte. A katonai szakelőadók szakmailag ehhez az osztályhoz tartoztak.

A magyar vezérkarnál nagy egyetértésre talált Bensivengo olasz tábornoknak egy 1920-ban írt tanulmánya, amely a hadseregszervezés kérdéseivel foglalkozott, s a katonai információs szolgálatról a következőket mondta: „A háborút előre nem látni — ha a múltban vakság volt — a jövőben vétek. Gazdasági vagy etnikai okok vezetnek a háborúhoz; okok, melyek tapasztalattal bíró és kellő szervezettel kiegészített diplomácia figyelmét nem szabad, hogy kikerüljék. A katonai szakembereknek pedig nem szabad, hogy ne vegyenek észre hadi-előkészületeket, nemcsak anyagi, hanem szellemi téren is. Tehát nagytehetségű diplomácia, amely a szükséges személyzettel és eszközökkel van ellátva: intelligens, képzett, tudásra törekvő tisztek, akik az előbbi segítségére vannak — ezek alkotják azt a szervet, mely az országot a fenyegető veszély mérlegelésére és a katonai erőknek a haza védelmére szükséges intézkedéseit lehetségessé teszi. Nem találom célszerűnek a szolgálat részletezését e helyen, csak a közönséges kémkedés beállítását akarom elkerülni..."[7]

A magyar hadsereg felkészítése és az adódó alkalomkor való felhasználása az ország területi integritásának visszaállítása érdekében elsősorban a nemzetközi helyzet függvénye volt. Ezért tartották alapvető fontosságú és elengedhetetlen tényezőnek egy jól működő hírszerző szolgálat felállítását.

3 Uo. II. csoport 1919 1207/201.
4 Uo. I. csoport 1920 13106/. sz.
5 Uo 14302. sz.
6 Uo. 14165. sz.
7 Uo. FKF 2. oszt. 1920 21702. sz.

A katonai szakelőadók kiküldésének rendje, feladatkörük és helyük a külképviseletnél

A katonai szakelőadók kiküldésének rendjét a vezérkar szervi határozványának kidolgozásakor úgy javasolták, hogy a kiküldendő tiszteket a vezérkar főnöke a honvédelmi miniszterrel egyetértésben jelölje ki.[8]

A kormányzó azonban olyannyira fontosnak tartotta külpolitikai elképzeléseinek megvalósítása érdekében a katonai szakelőadók személyét, hogy ezen a ponton változtatást hajtott végre a szövegben: „A külföldre küldendő katonai meghatalmazottakat vagy azokat helyettesítő közegeket a vezérkar főnöke a honvédelmi miniszterrel egyetértőleg hozza a kormányzónál javaslatba."[9] Kinevezésük jogát tehát magának tartotta fenn.

A vezérkar felállítását elrendelő kormányzói elhatározás 1920. augusztus 19-én jelent meg. A szakelőadói szolgálatot teljesítő tiszteket 1920. augusztus 1-i hatállyal felvették a vezérkar állományába, de „a szolgálat teljesítésének különleges voltára tekintettel, s annak leplezése céljából" szolgálaton kívüli viszonyban, illetve nyugállományban való meghagyásuk mellett.[10]

A HM Elnöki A osztályának ezzel kapcsolatos bizalmas rendelete biztosítja, hogy az érintett személyeket tényleges szolgálatot teljesítő vezérkari tiszteknek tekintik és minden vonatkozásban, tehát a rangsorolás, előléptetés, illetmény ügyekben a nemzeti hadsereg vezérkari tisztjeivel egyenlő elbírálásban részesülnek.[11]

A magyar kormányzat a trianoni békeszerződés ratifikálása — 1921 júliusa — után a vezérkart egy elnevezésbeli változtatással a Honvédelmi Minisztérium VI. (katonai) főcsoportjaként működtette. A Nyilvántartó osztály a VI—2. osztály elnevezést kapta. A békeszerződés 1750 hivatásos tiszt alkalmazását engedélyezte. Azok a tisztek, akik tiltott — pl. vezérkari — szolgálatot láttak el, „a trianoni békeszerződés következtében nyugállományba helyezett tisztek és katonai tisztviselők" listájára kerültek. E kategóriájú nyugdíjasok között szerepeltek a katonai szakelőadók is.

A katonai szakelőadók szolgálati állását és hatáskörét szabályozó működési utasítás 1920 januárjában készült el a Hadügyminisztériumban. Ez volt az önálló magyar katonai attasé szervezet első szolgálati utasítása. Az utasítás a katonai szakelőadók alárendeltségi viszonyait és a külképviseletekkel való kapcsolatát a következőképpen szabályozta:

„1. A katonai szakelőadó az ország katonai központjának (a hadsereg vk. főnöke és Hüm) a külképviseleteknél ez idő szerint szükségszerűleg külügyi tisztviselői címmel beosztott szerve és egyben az illető külképviselet vezetőjének katonai szaktanácsosa.

2. Kirendelésének természetéből folyik munkaköre, valamint az illető külképviselet vezetőjével leplezetlen őszinteségében és összhangban való együttműködése.

3. Szakszolgálati szempontokban és személyügyi vonatkozásokban (tanulmányok, jelentések, speciális feladatok, minősítés, kitüntetés, büntetés, szabadság) a katonai szakelőadó közvetlenül a hadsereg vk. főnökéhez, illetőleg a Hümhöz van utalva és attól veszi utasításait is.

Mindazonáltal a viselt cím involválta belfegyelem és az alárendeltség kidomborítása okánál fogva az illető külképviselet vezetője a katonai szakelőadóval

8 Uo. I. csop. 1920. 14165. sz.
9 Uo. 14302. sz. és Kormányzói elhatározás 596/1920. K.I.
10 HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban — HM) Eln. A. o. 1920 76554. sz.
11 Uo. 1921. 1582. sz.

szemben a feljebbvalói szerepet (büntetési jog gyakorlása nélkül) tölti be... Esetleges fegyelemsértésekről a Küm útján a Hüm-nek jelentést tesz."[12]

A rejtetten tevékenykedő magyar katonai szakelőadók általános feladatai abban különböztek bármely nyíltan működő katonai attasé feladatkörétől, hogy nem képviselhették az idegen országban saját hadseregüket, és nem tarthattak kapcsolatot hivatalosan a fogadó ország hadseregének vezető képviselőivel. A katonai attasé fő feladata: az illető ország katonapolitikájának, katonai intézményeinek tanulmányozása, így messzemenően nagy teret kapott a katonai szakelőadók munkája során.

A szolgálati utasítás a katonai szakelőadók általános feladatait a következőkben foglalta össze:

a) Az illető állam katonai szervezésének s fejlődésének megállapítása és tanulmányozása, kül-, belpolitikájának éber figyelemmel kísérése, amennyiben az utóbbiak az illető állam katonai életét befolyásolják.

b) Az illető állam Magyarország és a magyar érdekek ellen irányuló politikai és katonai törekvéseinek megállapítása, különös tekintettel a haderőre vonatkozó összes kérdésekre.

c) Az illető állam közlekedési, gazdasági, kereskedelemügyi, pénzügyi és kulturális s egyéb viszonyainak katonai szempontokból való megfigyelése.

d) Az illető állam föld- és néprajzi viszonyainak tanulmányozása, különös tekintettel a nemzetiségi kérdésekre. A népek jellemének, lelkének, hangulatának megismerése.

e) Katonai erődítések megállapítása különös fontossággal bír.

f) A szomszédos államok viszonyainak az *a)*—*e)* pontok szerinti megfigyelése."[13]

Minden ország katonai attaséjának általános feladatai közé tartozik, hogy a külképviselet vezetőjével együttműködve annak katonai szakértője legyen. Az ellenforradalmi Magyarország sajátos viszonyai között ez a szerepkör sok tekintetben irányító és a külképviseletek tevékenységét ellenőrző lehetőségeket biztosított a katonai vezetés számára. A katonai körök, amelyek 1919 végén, 1920 elején az államélet valamennyi területét ellenőrzésük alatt tartották, a követségeken szolgálatot teljesítő tiszteken keresztül közvetlen befolyást kívántak gyakorolni a külképviseletek tevékenységére. Az utasítás ugyanis kimondta: „A katonai szakelőadó különös feladata, hogy abban az esetben, ha az illető államhoz való közeledés szükségesnek mutatkozik, a külképviselet vezetőjét az elérendő célokról a hadsereg vezérkari főnökétől nyert utasításai alapján behatóan tájékoztassa." A külképviseletek vezetőinek kötelességévé tették, hogy a katonai szakelőadót teljes mértékben tájékoztassák a diplomáciai helyzetről, saját elképzeléseikről, s hogy jelentéseiket, táviratait elküldés előtt neki bemutassák.[14] Ez a rendszabály igen nagy engedmény volt a katonai vezetés számára, és a későbbiek során többször képezte feszültségek, ellentétek forrását. A képviseletek vezetői féltek attól, hogy a meglehetősen átlátszóan rejtett katonai szakelőadók megjelenése a követségeken diplomáciai bonyodalmakat fog előidézni.

A katonai szakelőadók gyakorlati tevékenységének megszervezése során a legtöbb nehézség a munkakörülmények biztosítása: a követségeken való elhelyezkedés, külön irodahelyiség, megfelelő lakás biztosítása terén mutatkozott. Az első tapasztalatok bebizonyították azt is, hogy a katonai szakelőadók külügyi státusa, konzuli címe nem bizonyult elég tekintélyesnek.

12 HL VKF II. csop. 126/204. sz.
13 Uo.
14 Uo.

Az a körülmény, hogy a Külügyminisztérium konzuli címmel ruházta fel a katonai szakelőadókat, hátrányosan befolyásolta helyzetüket, így feladataik elvégzését is. A konzulok nem tartoztak a diplomáciai testülethez, így nem illették meg őket a diplomatáknak kijáró jogok sem. Gr. Takács-Tolvay ezredes varsói katonai szakelőadó a vezérkarnak írt egyik jelentésében megemlítette: „... a szorosan vett szolgálati és hivatalos fellépésemnél, továbbá hivatalos reprezentációknál a »konzuli« cím szolgálatomra határozottan hátrányos!" Jelezte, hogy a Varsóban működő diplomaták klubját nem látogathatja, mert ide konzulok nem vehetők fel, s nem tud semmilyen iratot hazavinni szállodai szobájába, hiszen bármikor átkutathatják a lakást, mivel mint konzul nem élvez területenkívüliséget.[15]

Felmerült a kérdés Bécsben is. Az osztrák külügyminisztérium egyik osztályvezetője közölte a magyar konzulátus vezetőjével, Erl főkonzullal, hogy a konzuli státusba tartozó tisztviselők a Corps Diplomatique-ba nem vehetők fel. Ugyanakkor az osztályfőnök azt tanácsolta, hogy az érintett tisztviselőket alkalmaztatásuk idejére ruházzák fel diplomáciai címmel, ahogy ezt egy osztrák minisztertanácsi határozat a saját tisztviselőik számára lehetővé teszi. A nevezett kormányhatározat így szólt: „Alle bei diplomatischen Vertretungen verwendeten effektiven Beamten, welche nicht dem diplomatischen Stande angehören, haben sich für die Dauer dieser Verwendung in Hinkunft des ihrer Rangklasse entsprechenden diplomatischen Titels zu bedienen."[16]

Illetékes magyar szervek felismerték a helyzet kedvezőtlen mivoltát. Gr. Bánffy Miklós külügyminiszter a minisztertanács 1921. április 8-i ülésén az osztrák kormányhatározathoz hasonló szellemben, „jelentékeny szolgálati és társadalmi természetű okokra" hivatkozva előterjesztést tett, „... hogy azok a nem diplomáciai státusba tartozó külszolgálati tisztviselők, akik a magyar királyi diplomáciai képviseleteknél szolgálatot teljesítenek, ezen beosztásuk idejére a fizetési osztályaiknak megfelelő diplomáciai rangjelzéseket használhassák." A minisztertanács az előterjesztést elfogadta.[17] A szakelőadók ezután katonai rangjuknak megfelelően követségi titkári illetve követségi tanácsosi címet kaptak.

Az 1920-ban létrehozott állomáshelyek

A katonai szakelőadó állomáshelyek létrehozása a legszorosabb kapcsolatban állt a katonai vezetés külpolitikai elképzeléseivel. Ezek az alapelvek fő vonalaikban a Fővezérség 1919. október 28-i külpolitikai emlékiratában és a vezérkari irodákban 1920 folyamán készült különböző külpolitikai tárgyú feljegyzésekben kristályosodtak ki.

Az elemzések szerint az ország területi integritásának visszaállítása szempontjából két tényező játszik rendkívül fontos szerepet: egyrészt a nemzetközi helyzetben várhatóan bekövetkező változások, amelyek előbb-utóbb széttörik a békeszerződésekben létrehozott európai rendszert, másrészt az ország felkészülése, s ezen belül elsősorban a hadsereg felkészítése az adandó lehetőségek kihasználására.

Mindenekelőtt a háborúban kialakult szövetségi rendszer fellazulását várták: „Az entente nagyhatalmak jelenleg kényszerhelyzetben vannak kis szövetségeseikkel szemben — írja az október 28-i memorandum. Ha az általános béke megkötésével a nagyhatalmak honorálták kis barátaik érdemeit és ezáltal tel-

15 Uo. 1920 23043. sz.
16 Országos Levéltár (a továbbiakban — OL) Külügyminisztérium (KÜM) Bécsi követség 1920. nov. 5. 6340.
17 OL Min. tan. jkv. 1921. április 8.

jesítették szövetségi kötelezettségeiket, úgy egészen új, saját akaratunktól függő helyzet fog beállni országunkra nézve, melyhez a már minden kötelezettségtől felmentett nagyhatalmak kizárólag saját érdekeik szempontjából, de nem együttesen, hanem külön-külön fognak állást foglalni. Az entente államok közötti viszonyban máris észlelhetők szakadások, melyek idővel bizonyára még mélyebbek lesznek."[18]

A vezérkar véleménye szerint az európai helyzetet döntő módon fogja megváltoztatni a békerendszeren kívül álló Szovjetunió léte. A hadműveleti irodán 1920 augusztusban készített felterjesztés következőképpen elemzi ezt a kérdést: „Határozott világkrízis és valószínűleg új világtörténelmi helyzet előtt állunk — akár pillanatnyilag békét kötnek az oroszok a lengyelekkel, akár nem. A nyugati kultúra megvédése a bolsevizmus ellen a 70 milliónyi német nép közreműködésének mellőzésével alig lesz lehetséges. Ezt érzik az entente vezérférfiai is (Churchill), a végső következményeket azonban még nem vonhatják le, mert a közvélemény nem képes oly gyors átalakulásra, amilyeneket a gyorsan és teljesen megváltozott európai helyzet megkövetelne. Be kellene ugyanis ismerniök, hogy versaillesi stb. béke többé nincsen, hanem az új helyzet új szövetségeseket, semlegeseket és ellenségeket fog szülni."[19]

A „bolsevizmus" ellen szervezendő, feltételezett új hatalmi csoportosulásba szeretett volna Horthy bekapcsolódni. Mindenáron el akarta érni, hogy ezekben az európai eseményekben némiképp szerepet játsszon, hogy a szocialista világforradalmi folyamat ellen fellépve érdemeket szerezzen, s így az antikommunizmus köntösében is közelebb juthasson revíziós céljaihoz.

A vezérkari főnökség 1920. április 19-i utasítása a következőket tartalmazta: „A kommunizmus stádiuma és terjeszkedése az idegen államok területén ez idő szerint katonai szempontból ugyanolyan fontossággal bír, mint ezen államok katonai hadrendje. A felderítésnek tehát a jövőben ezen jelenségekre a legalaposabb módon ki kell terjeszkednie."[20]

Berzeviczy Béla vezérkari főnök 1920. október 19-én kelt előterjesztésében így foglalta össze a vezérkar elképzelését a követendő külpolitikáról: „E tekintetben osztom azon nézetet: »magyar külpolitikát kell csinálni«. Most hosszú időre magunkat lekötni nem lehet. Az európai helyzet végleges kialakulásakor azon oldalon kell lennünk, melyet erősebbnek ítélünk meg. Addig azonban ki kell használnunk a mindenkori konjunktúrát. Jelenleg igyekeznünk kell:

a) a franciák útján a békefeltételek jóindulatú magyarázatát, a véderő szervezetének megváltoztatását (sorozott hadsereg), francia kölcsönt és hadseregünk felfegyverzését és felszerelését elérni,

b) a románokkal francia támogatás mellett egy modus vivendit létesíteni,

c) a lengyelekkel az eddigi jó viszonyt ápolni,

d) a csehekkel és jugoszlávokkal gazdasági közeledést létesíteni,

e) Német-Ausztriában egy polgári kormány létesítését előmozdítani,

f) Németországgal megértetni, hogy a viszonyok tisztázása után számítunk a Németországgal való együttműködésre,

g) Olaszországot a jugoszláv állam sakkban tartására felhasználni."[21]

Az első nyolc katonai szakelőadói helyet pontosan a felsorolt országokban létesítette a vezérkar.

18 HL VKF I. csoport 1919 2045/I. hadm.
19 Uo. 1920 16196/hdm. 2. sz.
20 Uo. II. csoport. 1920 410/207. sz.
21 Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1963. 8. sz. dokumentum.

Bécs

A bécsi katonai szakelőadó állomáshely létrehozásának — amint ezt már a korábbiakból láttuk — voltak előzményei. Bécsben megszakítás nélkül tevékenykedett a polgári kormányok hadügyminiszterének meghatalmazottja, a Tanácsköztársaság hadügyi népbiztosának megbízottja, sőt ott volt a szegedi ellenforradalmi kormány katonai képviselője is. A katonai szakelőadó szervezet létrehozásakor gr. Takács-Tolvay József vk. ezredes töltötte be a meghatalmazotti tisztet.

A békeszerződések katonai rendelkezései miatt a katonai meghatalmazotti állást meg kellett szüntetni. A Hadügyminisztériumban 1920. február 22-én készült el a javaslat a szükséges szervezeti változtatás végrehajtása: „A wieni magyar katonai meghatalmazotti állás megszüntetendő volna. Helyébe lépne egy magasabb katonai képzettséggel bíró tiszt, aki wieni követségünknél ugyanazon szerepet töltené be, mint a háború előtti években külföldön volt katonai attaséink. Miután azonban ilyenek a békefeltételek szellemében külföldre nem delegálhatók, de viszont a hadvezetőségnek szüksége van arra, hogy ilyen közege Ausztriában is tartózkodjék, szükséges, hogy ezen közeg burkolt jelleggel a wieni követségünk kebelében elhelyeztessék. Erre legcélszerűbb volna, ha az illető mint a külügyminisztérium delegált »katonai szakelőadója« konzuli, vagy alkonzuli minőségben szerepelne."[22]

A honvédelmi miniszter 1920. március 29-én a javaslat szellemében megszüntette a bécsi katonai meghatalmazotti helyet és a vezérkar főnökével egyetértésben elhatározta katonai szakelőadói állás létesítését. A kiküldendő tiszt feladatát így határozta meg: „A katonai szakelőadó hivatva lesz elsősorban is azon teendők irányítására, melyek jelenleg a katonai meghatalmazott politikai referensei és sajtócsoportja által végeztetnek."[23]

A szervezeti változás személycserével járt együtt. Gr. Takács-Tolvay ezredes már 1919 decemberében elhagyta Bécset, ugyanis az osztrák rendőrség bebizonyította róla, hogy támogatólag részt vett egy Bécsben tartózkodó magyar emigráns elrablásában, akit az ellenforradalmárok Magyarországra hurcoltak és ott meggyilkoltak. Az osztrák szocialista sajtó részletesen foglalkozott az eseménynyel. Maga Renner kancellár is nyilatkozott ebben az ügyben: „... kívánatosnak tartaná, ha a magyar kormány Takács grófot itteni lakosság előtt kevésbé gyűlölt tiszttel cserélné fel, mert helyzete itt már a követségi puccsnál játszott szerepe folytán is tarthatatlan." — idézi Gratz Gusztáv bécsi magyar követ jelentésében a kancellár szavait.[24]

Gratz Gusztáv is azt javasolta, hogy gr. Takács-Tolvay ezredes — legalábbis bizonyos időre — távozzék Bécsből. A Külügyminisztérium továbbította ezt a javaslatot a Hadügyminisztériumhoz. Soós tábornok, vezérkari főnök utasítást adott arra, hogy Takács-Tolvay a további parancsig ne térjen vissza Bécsbe.[25] Az ezredesnek új helyet kerestek: a Varsóban létrehozott katonai szakelőadói állomáshelyet foglalta el.

A bécsi helyre a Fővezérség Janky Béla vk. alezredest javasolta, míg a Honvédelmi Minisztérium Lehóczky Béla vk. ezredes kiküldetését támogatta. A határozat 1920. május 26-án történt meg: az illetékesek Lehóczky ezredes személye mellett döntöttek.[26] Janky Béla akkor más feladatot kapott: Münchenbe kellett utaznia a kormányzó személyes megbízottjaként, hogy ott a bajor ellenforradalmi tiszti körökkel tartsa a kapcsolatot.

22 HL HM Eln./D 40729. sz.
23 Uo.
24 HL HM Eln. A. o. 1920 40079. sz.
25 Uo. 40078. sz.
26 Uo. Eln. D. o. 1920 69476. sz.

Lehóczky Béla és Janky Béla tiszti pályafutása nagyon hasonlatosan alakult, s különösen az első világháború előtti utolsó évektől találkozott életútjuk. Lehóczky 1895-ben kezdte a tiszti pályát az aradi 33. közös gyalogezrednél. A Hadiiskolát 1900—1901 folyamán végezte el. Itt évfolyamtársa volt Maximilian Ronge, az Evidenzbüro későbbi főnöke és br. Abele Ferenc, aki 1920-ban kollégája lett a katonai szakelőadó szolgálatban. A vezérkari tiszti képesítés megszerzése után Lehóczky magasabb parancsnokságokon, majd a bécsi Hadügyminisztériumban teljesített szolgálatot. A háború befejeződése után a felszámoló hadügyminisztériumban dolgozott, ahol az elnöki osztályon vezette a munkálatokat.

Janky Bélát 1899-ben avatták hadnaggyá és helyezték a közös hadsereg temesvári 7. tüzérezredéhez. Ő 1905—1906-ban látogatta a bécsi Hadiiskolát, amelynek elvégzése után vezérkari tiszti beosztásokat töltött be. 1911-ben a Kriegsministerium elnöki osztályára került, ahol egy év múlva Lehóczky Béla is kollégája lett. Az Osztrák—Magyar Monarchia bukása őt is Bécsben érte, itt csoportvezetői tisztet töltött be a felszámoló hadügyminisztériumban. Mindketten nagy tapasztalatokkal rendelkeztek Ausztriában és kiterjedt ismeretségi körük volt az osztrák tisztikarban, amelyre Horthy oly nagy terveket alapozott.

Lehóczky Béla ezredes 1920 augusztusban érkezett Bécsbe. Feladatára vonatkozó írásbeli utasítás ezidáig még nem került elő, de a Fővezérség október 28-i emlékiratának Ausztriára vonatkozó részéből, valamint Lehóczky jelentéseiből teljes biztonsággal megállapítható, hogy fő feladatát képezte a „Remény" elnevezésű haditerv realizálásának, tehát az Ausztriában tervezett magyar katonai beavatkozásnak az előkészítése. Felhatalmazást kapott arra, hogy tárgyalásokat folytasson megfelelő osztrák személyiségekkel e terv megvalósításáról. További feladata volt, hogy kísérje figyelemmel az osztrák tisztikar szervezkedését, állapítsa meg, mely tiszti szervezet jöhet számításba a szocialista kormány megbuktatására tervezett katonai akció végrehajtásához. Lorx Viktor ezredes, vezérkari főnök 1920. augusztus 29-én értesítette a Honvédelmi Minisztériumot: „Az osztrák tiszti szervezetek működésének figyelemmel kísérésével Lehóczky ezredes bizatott meg. Erről esetről-esetre jelenteni tartozik. Ezen jelentéseket szigorúan bizalmas tudomásul közölni fogom."[27]

Az osztrák közvélemény előtt nem maradt titokban a magyar tisztek bécsi tartózkodásának igazi oka. Különösen a szocialista sajtó foglalkozott többször a kérdéssel. Az Arbeiter Zeitung 1921. július 27-i száma például így írt: „Különben ismert a Bécsben levő magyar tisztek tevékenysége. Ez voltaképpen egy élénk monarchista aknamunka, amely szoros kapcsolatban áll a mi fekete-sárga legitimistáinkkal és frontharcosainkkal. Energikusan tiltakozni kell az ellen, hogy Horthy »legjobb« tisztjei egy monarchista propagandairodát nyissanak Bécsben."[28]

A kalandor elképzelés meghiúsulása után a katonai szakelőadó feladatköre általánosabb jellegűvé vált. A 2. osztály 1921 februárban határozta meg ezt írásos utasításban. Az utasítás szerint a következők voltak a feladatok:

„a) Ausztria, Cseh-Szlovákia, Románia és Jugoszlávia katonai és politikai felderítése.

b) Az Ausztriában működő fontosabb külföldi képviseletek és missziók figyelemmel való kísérése és az azokról való híradás (különösen a Magyarország ellen irányuló tevékenységükről).

27 HL VKF II. csop. 1920 21197. sz. és 23930. sz.
28 OL Sajtólevéltár, MTI Kőnyomatosok 1429. k.

c) Az Ausztriából, illetőleg az Ausztrián át Magyarország ellen irányuló kémszolgálat felderítése.

d) Az Ausztriában és a határos országokban létező kormányellenes titkos szervezeteknek figyelemmel kísérése és esetleg az összeköttetés fenntartása."

A katonai szakelőadónak meglehetősen nagylétszámú gárda állt rendelkezésére. A felderítési feladatok megoldására az ún. „S" csoport, a d) pontban vázolt célokra egy „összekötő" tiszt volt hozzá beosztva.[29] (Az „S" csoport tagja volt 1922-ben többek között Újszászy István és Hindy Iván is.)

A bécsi katonai szakelőadónak állandó figyelemmel kellett kísérnie a nemzetközi kommunista mozgalom munkáját, s különösképpen a bécsi magyar kommunista emigráció tevékenységét. A vezérkar véleménye Bécsről e vonatkozásban a következő volt: „Míg a bolsevizmus szülőhazájában, Oroszországban dühöng, addig a művelt nyugat proletariátusát az orosz kormány segítségével Wien városa fertőzi meg. Bár eddig is vezető szerepet vitt ebben a tekintetben de most egyenesen európai kommunista gócponttá fejlődött: az internacionális kommunizmus szálai ma Wienben futnak össze."[30] A Hadtörténelmi Levéltárban rendelkezésre álló iratanyag tanúsága szerint a magyar vezérkarnak sikerült a bécsi kommunista emigráció tevékenységéről folyamatosan értesüléseket szereznie. A hírek egy része a katonai szakelőadón keresztül jutott el a 2. osztályhoz.

Lehóczky Béla I. o. konzulként kezdte Bécsben tevékenységét. 1921. júniusban II. o. követségi tanácsosi címmel ruházták fel.[31] Felmentésére 1925. augusztus 1-i hatállyal került sor. Felváltásakor tábornoki rendfokozata volt.[32]

Berlin és München

Németország a Horthy-rendszer hatalomrajutásának első pillanatától kezdve különleges helyet töltött be a katonai vezetés elképzeléseiben. Bár a hivatalos magyar külpolitika az első világháború után létrejött új viszonyok között nem járhatott az Osztrák—Magyar Monarchia idején kialakult német orientáció útján — egyrészt az antant tiltó rendszabályai, másrészt a Németországban bekövetkezett demokratikus változások miatt — a kapcsolatok ápolása a katonák számára mégis rendkívül fontosnak látszott.

A vezérkar hadműveleti irodájának vezető beosztású tisztjei 1920 augusztusában — a Franciaországhoz való közeledés napjaiban — határozottan síkra szálltak amellett, hogy a német orientáció ne maradjon ki a lehetséges külpolitikai megoldások közül: „... entente-tel szemben legjobb igyekezetet mutatni, illetőleg színlelni, ellenben titokban párhuzamosan a hivatalos Németországgal, illetve az előreláthatólag Németország jövőjét intéző hatalmi csoporttal éppen olyan intensiv módon tárgyalni. Berlinnel vezérkari futárszolgálatot kell rendszeresíteni, állandó összeköttetés és tájékozás végett. Úgy diplomáciai mint katonai képviseletünk Berlinben elsőrangú legyen."[33]

A memorandum tehát különbséget tesz a „hivatalos Németország" és „az előreláthatólag Németország jövőjét intéző hatalmi csoport" között, amelyet a vezérkarnál „német nemzeti irány"-nak neveztek, s amelytől együttműködést reméltek a békeszerződés nemteljesítésének kérdésében. E hatalmi csoport magvának a német hadsereget tartották. Németországban a szocialista kormányzat nem tudta megbontani a hadsereg konzervatív tömbjét: a német hadsereg

29 HL VKF 2. oszt. 1922 22599. sz.
30 Uo. 1. csop. 1920 14117. sz.
31 Uo. 2. oszt. 1921. 31788. sz.
32 OL Min. tan. jkv. 1925. július 17. OL Bécsi Követség 1925 3086. sz.
33 HL VKF I. csop. 1920 16196/hdm. 2. sz.

felső vezetése az új rendszerben személyi összetételét, felfogását és magatartását tekintve alig változott. A Fővezérség II. csoportja 1920 márciusában, egy Németországról készített összefoglalóban, a következőképpen jellemezte a helyzetet: „A német hadsereg a konszolidáció útján halad. Noske befolyása a nemzeti szellemtől áthatott tisztikar által a hadsereg politikától (főleg szocialista) mentesítését valóra váltotta. A német szervezet ma úgy megbízható volta, mint fölszerelés, fegyverzet tekintetében példásan megfelel."[34]

A hadsereg diplomáciája ezért a német hadsereg köreivel kereste a kapcsolatot, valamint azokkal a titokban vagy félhivatalosan szervezkedő szélsőségesen jobboldali, revansista csoportokkal, amelyek a békeszerződések következtében kialakult status quo erőszakos felborítására törekedtek.

A katonai szakelőadó szolgálat megszervezésekor már Berlinben tartózkodott br. Abele Ferenc vk. ezredes a hadügyminiszter különleges megbízottjaként. Új minőségében 1920. március 23-án kezdte meg szolgálatát a berlini magyar külképviseletnél. Külügyi címe I. osztályú konzul volt. Br. Abele ezredes a német hadsereg vezető köreiben kiterjedt ismeretséggel rendelkezett.

A berlini magyar külképviselet vezetője, br. Forster Pál egyenesen diplomáciai ostobaságnak minősítette, hogy egy vezérkari ezredest, akit Berlinben mindenki ismer, konzullá nevezzenek ki. Véleménye szerint az antant azonnal követelni fogja visszahívását.[35] Erre a lépésre azonban nem került sor. Abele ezredes konzulként tovább folytathatta azt a tevékenységet, amelyet már 1919 novemberében elkezdett. 1920-ban küldött jelentéseinek túlnyomó részét az év végén megsemmisítették. A megsemmisített aktáik jegyzékéből kirajzolódik a berlini magyar katonai szakelőadó tevékenységi köre.

Németország belpolitikai helyzete, a német hadsereg szervezése, állapota, Németország külpolitikája, a békeszerződés betartásának, illetve kijátszásának kérdései, a szovjet—német viszony, e két ország katonai együttműködésére vonatkozó adatok megszerzése képezte fő feladatát. Ezenkívül a Szovjetunió, Franciaország belső helyzetének figyelemmel kísérése, a nemzetközi kommunista mozgalom tevékenységének felderítése tartozott feladatai közé. A megsemmisített akták jegyzékéből kitűnik, hogy fegyvervásárlásra vonatkozó megbízásokat is teljesített. Közreműködött a két vezérkar között kialakuló kapcsolat szervezésében és fejlesztésében.[36]

Ha br. Forster aggodalmai túlzottaknak is bizonyultak, az kétségtelen, hogy az antant sajtó — elsősorban a francia lapok és a francia befolyás alatt álló német Vossische Zeitung — többször foglalkozott a magyar—német katonai kapcsolatok kérdésével és egy alkalommal az ő személyével is. 1921. április elején a Bonsoir cikket közölt arról, hogy „... a budapesti vezérkar összeköttetésben áll egyes birodalmi német tiszti körökkel."[37]

A Petit Bleu 1923. június 12-i száma így írt: „A magyar vezérkar, amelynek tagjait papíron elbocsátották, érintkezést tart fenn a hivatalosan szintén feloszlatott német vezérkarral, az összeköttetést magyar tisztek biztosítják, akik sűrűn utaznak Németországba. Minderről tud a szövetségközi katonai bizottság."[38]

Egy prágai lap, a Narodny Listy 1922. október 6-i száma név szerint is megemlítette dr. Abele ezredest, mint olyan személyt, aki katonai attasé funkciót tölt be Berlinben, holott ilyenek kiküldése Magyarország részéről tilos. Ezt a

34 Uo. II. csop. 1920 308/550. sz.
35 Uo. 420/550. sz.
36 Uo. 1920. Megsemmisített akták jegyzéke. Szám nélkül.
37 OL Sajtólevéltár, MTI Kőnyomatosok 1426. k. 1921. ápr. 2.
38 Uo. 1444. k. 1923. június 12.

cikket a Vossische Zeitung teljes terjedelemben átvette.[39] A német sajtó azonban nem reagált erre a hírre.

Br. Abele Ferenc „I. o. követségi tanácsos" felváltására az 1925. július 17-i minisztertanácsi ülésen történt határozat.[40] Utódjának, Stojakovics Döme vk. ezredesnek a bemutatása után, 1925 augusztusában hazatért Berlinből és egyúttal kilépett a külügyi státusból. Katonai rendfokozata ekkor már altábornagy volt. A kormányzó 1925. augusztus 24-én a 2. vegyes dandár közigazgatási vezetőjéül nevezte ki őt.[41]

A német vonatkozású katonai diplomácia másik fontos színhelye Bajorország volt. A horthysta uralkodó körök igen nagy jelentőséget tulajdonítottak 1920-ra tervezett kalandor, revansháborús akcióik megvalósítása szempontjából a bajor szélsőjobboldali, sőt fasiszta politikai és katonai szervezkedésnek. A kormányzat Janky Béla alezredest küldte Münchenbe, ahová 1920. augusztus 25-én érkezett meg.[42] A vezérkar katonai szakelőadóként kezelte őt, bár helyzete forma szerint különbözött társaiétól: nem kapott diplomáciai fedőbeosztást, nem tartozott a müncheni magyar konzulátushoz. Janky Béla feladata volt, hogy a közvetítő szerepet a magyar vezérkar és a puccsista Bayerischer Ordnungsblokk között töltse be.

Az 1923-as Ludendorff—Hitler-féle ún. „sörpuccs" meghiúsulása, Németország kül- és belpolitikai helyzetének átmeneti stabilizálódása után a müncheni katonai szakelőadó hely elveszítette jelentőségét: Janky Bélát 1924-ben Bécsbe helyezték.

Róma

Az olasz—magyar együttműködés lehetőségére már Gömbös Gyula százados felhívta a katonai vezetés figyelmét 1918. novemberi zágrábi kiküldetése során. A nemzeti hadsereg vezérkara különös figyelemmel kísérte az olasz külpolitikát, amely a volt háborús szövetségesekhez fűződő viszony megromlásáról árulkodott. A vezető katonai körök jogosan feltételezhették, hogy a várt új európai szövetségi rendszer kialakításában Olaszország aktív szerepet fog játszani és ez Magyarország helyzetét is előnyösen érinti majd. A II. csoport 1920 januárjában készített összefoglalója így jellemzi az olasz külpolitika lényegét: „Olaszország nem kíván a nála erősebb hatalmak szövetségében harmad vagy negyedrendű szerepet játszani, hanem maga köré, mint nagyhatalom köré akarja csoportosítani a vele egy érdekközösségben álló kisebb államokat." A helyzetelemzés szerint Olaszország köré tömörülnek majd mindazon államok, amelyek a békeszerződésben csalódtak. Az olaszok magatartását a ridég érdekpolitika határozza meg, de éppen ezen az alapon lehet közeledés Magyarország irányában, a jugoszláv törekvések ellensúlyozására.[43]

A MOVE folyóirat 1920. február 6-i számában megjelent külpolitikai kommentár szerint „...a jugoszláv érdekek homlokegyenest ellenkeznek Olaszország érdekeivel, s ez utóbbi olyan szövetséges után néz, amelynek segítségével említett érdekeit Jugoszláviával szemben érvényre juttatni reméli. Itt találkoznak az olasz és magyar törekvések és ez a körülmény erős befolyással lesz majd a magyar külpolitika irányítására is."

A magyar vezérkar Olaszországot ezért azon államok közé sorolta, amelyek Magyarország szempontjából kiemelkedő jelentőségűek. Katonai szakelőadó kiküldésére 1920 első felében került sor. Ekkor már működött Rómában a magyar

39 Uo. 1422. k. 1922. okt. 7.
40 OL Min. tan. jkv. 1925. július 17.
41 HL Kormányzói Elhatározás 1925. 351/titkos.
42 HL VKF II. csop. 1920 21500 sz., és 23130. sz.
43 Uo. 112/101. sz.

külképviseleti hatóság gr. Nemes Albert vezetésével. A posztot Ghyczy Miklós vk. őrnagy töltötte be 1920. május 15-től II. o. konzuli minőségben.[44] Ghyczy Miklós 1902-ben a pozsonyi közös 72. gyalogezrednél kezdte tiszti pályafutását. 1907—1910 között elvégezte a Hadiiskolát, ahol többek között Stojakovics Döme, Czibur Andor, Böckl József, Schitler József, a későbbi magyar vezérkar vezető beosztású tisztjei tartoztak évfolyamtársai közé. A háború végén Bécsben tartózkodott: a felszámoló hadügyminisztériumban teljesített szolgálatot. Stojakovics őrnagy 1919 októberében a bécsi hírszerző állomás főnökének javasolta őt. A vezérkari főnök végül is római kiküldetése mellett döntött.

A Ghyczy Miklós őrnagynak adott alaputasítás nem ismeretes. Jelentéseiből kitűnik, hogy külpolitikai tekintetben mindenekelőtt az olasz—magyar közeledés lehetőségeinek felmérése, az ezzel kapcsolatos összes tényanyag jelentése képezte feladatát. Különös figyelemmel kellett kísérnie az olasz—jugoszláv és az olasz—albán viszony alakulását. Az olasz belpolitika problémái közül a kiélezett pártharcok figyelemmel kísérése jelentett fontos feladatot számára: azt kellett értékelnie, hogy az egyes pártok esetleges hatalomra kerülése mit ígér a magyar revíziós törekvések szempontjából.

Ghyczy Miklós fokozatosan jó kapcsolatokat épített ki az olasz vezérkarral, különösen a fasiszták hatalomra kerülése után. Az olaszok nem is csináltak titkot abból, hogy tisztában vannak feladatkörével. Ez a két ország közeledésének tünete volt, mint ahogy az is, hogy Magyarországon a szövetségközi katonai ellenőrző bizottság olasz tagjai általában mérséklő szerepet játszottak, és elnézést tanúsítottak a békeszerződés katonai pontjai nyilvánvaló megsértésének eseteiben. A magyar vezérkar erősíteni akarta a két ország közötti katonadiplomáciai kapcsolatokat: a külügyminiszteren keresztül igyekezett elősegíteni annak a tervnek a megvalósítását, hogy a budapesti olasz követségen külön katonai attasé kapjon beosztást. Guzzoni ezredes, az ellenőrző bizottság olasz elnöke üdvözölte ezt a tervet és ezzel kapcsolatban kijelentette: „Magyarország most evidenter olasz-barát politikát folytat, de ehhez szükséges, hogy Magyarország katonai érdekeit Olaszország figyelemmel kísérje."[45]

Ezen a kedvező talajon Ghyczy őrnagy 1924 folyamán aktív katonapolitikai tevékenység folytatására kapott utasítást: meg kellett kísérelnie annak elérését, hogy a megfelelő olasz szervek támogassák Magyarországnak azt a javaslatát, hogy a katonai ellenőrzés megszűnjék és helyébe a népszövetségi ellenőrzés lépjen. Ghyczy őrnagynak ki kellett lépnie konzuli munkaköre keretei közül, hogy e feladatot teljesíteni tudja. A 2. osztályon tisztában voltak azzal, hogy Ghyczy tulajdonképpeni állását az olaszok előtt leplezni már nem lehet, ezért megengedték neki, hogy óvatosan felvesse ezt a kérdést a közben Olaszországba visszahelyezett Guzzoni tábornoknál.[46] Ez rendkívüli eset volt, mert a vezérkar egyébként szigorúan vigyázott a látszat megőrzésére a katonai szakelőadók tekintetében.

Ghyczy Miklós „követségi titkár" felváltására 1926. január 1-i hatállyal került sor.[47] Katonai rendfokozata ekkor ezredes volt. Feltehetőleg rossz egészségi állapota miatt nem vették figyelembe őt magasabb katonai beosztásra: a Hadtörténelmi Levéltár parancsnoka lett. E mellőzés miatt hamarosan kilépett a honvédség kötelékéből.

A római állomáshellyel kapcsolatban kell szólnunk a vezérkar Albániával

44 OL Bécsi követség 1921 3469. sz.
45 HL A magyar királyi kormány meghatalmazottja a szövetségközi katonai ellenőrző bizottságnál. Eseménynapló a szövetségközi katonai ellenőrző bizottság 1922. évi működéséről. Január 28-i bejegyzés. (A továbbiakban: Rapaich Richárd naplója.)
46 HL VKF 2. szt. 1924 25555. sz.
47 OL Min. tan. jkv. 1925. nov. 12. és nov. 20., valamint Külügyi Közlöny, 1926. 1. sz.

kapcsolatos érdeklődéséről. Albánia független országként való elismerése után a külügyminisztérium megtette a szükséges lépéseket a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok felvételére. A kormányzó — a külügyminiszter közvetlen előterjesztésére — 1922. június 6-án engedélyezte, hogy az albán főkormánytanácsnál Róma székhellyel követséget állítsanak fel, s ennek vezetésével gr. Nemes Albert római követet bízta meg.[48] A katonai szakelőadónak is alkalma nyílt arra, hogy Albániában tett utazásokkal pontosítsa az országra vonatkozó ismereteit.

A vezérkar nyilvántartó irodájának jugoszláv kérdésekkel foglalkozó alosztálya azonban még behatóbban kívánta figyelemmel kísérni az albániai eseményeket és ezért 1923. január 10-én javaslatot szerkesztett Albánia közvetlen katonai megfigyelésére: „Albánia ziláltsága következtében addig nem nagy súlyt helyeztünk a szorosabb érintkezés felvételére, azonban tekintettel Olaszország és Jugoszlávia versengésére, melyet Albániában biztosítandó befolyásuk érdekében kifejtenek, szükségesnek mutatkozik, ha nem is diplomáciai képviselet felállítása, de legalább katonai részről egy állandó emberünk kinntartása" — mondja az előterjesztés, majd így folytatja: „Tekintettel azonban egy ilyen szervnek bármi címen való etablírozásával járó rendkívüli nehézségekre, továbbá azon anyagi áldozatra, melyet egy ilyen szerv fenntartása követel, bizalmi emberünk jelen esetben mint egy ipari vállalat megbízottja menne ki." Röder Vilmos vezérkari főnök megjegyezte, hogy bár Albánia jelentősége erősen el van túlozva, egyetért a javaslattal, ha valaki a vezérkartól úgy kimehet, hogy az ne jelentsen különös kiadást.[49]

Ez a „valaki" a javaslatot megfogalmazó Menich Zoltán őrnagy volt, aki mint egy Tiranában működő olasz vállalat tagja, s mint ilyen tiranai lakos, 1925. március 15-én tiszteletbeli magyar királyi konzuli címet kapott. A tiranai konzulátus 1924. június 7-én kezdte meg működését.[50] Menich Zoltán „tiszteletbeli konzul" a római katonai szakelőadón keresztül tartotta a kapcsolatot a központtal.

Párizs

Az a gondolat, hogy Párizsban katonai szakelőadói helyet hozzanak létre, 1920 tavaszán a francia-orientáció kezdeti időszakában merült fel. A politikai és katonai vezető körök a szovjet Vörös Hadsereg lengyelországi győzelmével számoltak és ettől az eseménytől remélték, hogy Franciaország a „bolsevizmus elleni harcban" az ellenforradalmi Magyarország katonai közreműködését is igénybe veszi. Az antikommunista háborúba való bekapcsolódástól komoly sikereket vártak revíziós törekvéseik megvalósítása szempontjából.

Horthy közvetlen környezetéhez tartozó Kozma Miklós naplójának 1920. július 7-i bejegyzésében többek között a következőket írta: „A lengyel vereség miatt 6—8 hét múlva a legkomolyabb helyzet állhat elő. Addig Bécset és Ausztriát mellénk kell állítani... A következő lépés Csehország illetve Szlovenszkó kérdése. Mindezt antibolsevista alapon, ha lehet francia támogatással." Egy szeptemberi bejegyzés: „Külügyi helyzet tisztázatlan — Párizs, Bukarest, Varsó előtérben."[51]

A vezérkar a párizsi katonai szakelőadói helyre Nánássy-Megay Ernő vk.

48 OL Min. tan. jkv. 1922. július 1.
49 HL VKF 2. oszt. 1923. 10346/VI—2—c.
50 Külügyi Közlöny, 1924. 5. és 6. sz.
51 OL Sajtólevéltár. Kozma Miklós iratai. Katonai vonatkozású adatgyűjtemény. Napló 1920. július 7. és szeptember.

alezredest javasolta. Nánássy-Megay a nagytudású, száraz, kimért modorú vezérkari tisztek típusához tartozott. A honvédségtől került a vezérkar vasúti irodájára. Mint a vasút katonai felhasználásának szakértője sokat utazott, „világlátott" emberré vált. Tökéletesen beszélt franciául. A polgári forradalom és a proletárdiktatúra időszakában is aktív tisztként szolgált. Az ellenforradalom első időszakában a pécsi szövetségközi katonai ellenőrző bizottság mellé volt beosztva. Később a Fővezérség, majd a vezérkar hadműveleti csoportjánál osztályvezetői beosztásban tevékenykedett. Innen került a katonadiplomáciai szolgálatba.

Az 1920-ban létrejött francia—magyar kormányszintű tárgyalások részeként br. Láng Boldizsár ezredes a Honvédelmi Minisztérium képviseletében megbeszéléseket folytatott vezető szerepet játszó francia katonákkal, akiktől bizonyos ígéreteket kapott: — br. Láng kifejezése szerint — „sub titulo", hogy „a bolsevista veszedelem ellen felkészülve legyünk" fegyvereket adnának a magyar hadsereg megerősítése érdekében. Az ezredes a vezérkarnál tartott beszámolójában kifejezte azt az igényét, hogy a tárgyalások további folyamán rendelkezésére álljon neki a vezérkar részéről „az az ur, aki majd Párizsba kerül, mint attaché".[52]

Megay Ernő kiküldetése azonban meglehetősen elhúzódott. Utazására csak akkor került sor, amikor a Franciaországgal kapcsolatos remények már meghiúsultak: 1921. januárban érkezett a francia fővárosba.[53] A párizsi katonai szakelőadónak szánt eredeti feladatkört, nevezetesen azt, hogy a francia—magyar katonai egyezmény létrehozásánál, annak megvalósításánál közreműködjék, nem tudta már betölteni a nemzetközi és a franciaországi politikai helyzetben bekövetkezett változások miatt. Jelentéseiben elsősorban a katonapolitikai elemek domináltak.

A trianoni békeszerződés ratifikálása után napirendre került a párizsi magyar külképviseleti hatóság valóságos követséggé való átalakítása, amire 1921. októberben sor is került. A követség vezetésével ügyvezetői minőségben Práznovszky Ivánt bízták meg.[54] A katonai vezetés, amely nem adta fel a reményt, hogy a békeszerződések katonai határozatai tekintetében engedményeket lehet elérni a Párizsban székelő Nagykövetek Tanácsánál, a párizsi magyar követség szerepét e vonatkozások miatt igen nagyra tartotta. A honvédelmi miniszter előterjesztést tett a kormányhoz, hogy „... a hadsereg kérdéséről teljesen orientált diplomata küldessék ki Párizsba .."[55] Rapaich Richárd ezredes, a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság mellé delegált összekötő tiszt naplójában a következőket olvashatjuk: „A katonai kívánalmakkal szemben ... a nagykövetek tanácsa mindig hajthatatlan álláspontot képviselt. Mindazonáltal feltűnő, hogy a második királypuccs óta az entente, de főleg Párizs még ridegebb álláspontot foglal el, és határozatai megállapított időpontokhoz kötve fellebbezhetetlenség bélyegét viselik magukon. Ennek mélyebb okai lehetnek és nincs kizárva, hogy politikai irányváltoztatást is jelent. Nem akarok kritikát gyakorolni, de szabad legyen mégis megjegyeznem, hogy a mi részünkről is történt hiba. Külügyi orientációnkban határozott irány nem látható. Párizsban, mely úgy mondhatnám jelenleg a világ szíve, követünk nincs, sőt chargé d'affair-ünk Praznovszky Iván is a legsúlyosabb időben távol van ... Ennek sürgősen véget kell szakítani és diplomatáink legtehetségesebbét és legképzettebbjét, inkább ma, mint holnap ki kell küldenünk Párizsba, mert különben elveszünk."[56]

52 HL VKF V. oszt. 1920 57244. sz.
53 OL Bécsi követség 1921. 25. sz.
54 OL Min. tan. jkv. 1921. szept. 16. Külügyi Közlöny, 1921. okt. 15.
55 HL Rapaich Richárd naplója. 1921. nov. 16-i bejegyzés.
56 Uo. 1921. dec. 17-i bejegyzés.

A katonai vezetés is alkalmasabb embert kívánt küldeni a szakelőadói helyre mint amilyen Nánássy-Megay Ernő ezredes volt, aki száraz, kimért modora miatt nem volt alkalmas arra, hogy megfelelő kapcsolatokat létesítsen, s hogy a Magyarországgal szemben kialakult rossz hangulatot kedvezően befolyásolja. A választás br. Láng Boldizsár ezredesre esett, aki ekkor a kormányzó katonai irodájának volt a vezetője és katonadiplomáciai téren tekintélynek számított. A minisztertanácsi előterjesztés szerint „... miután nevezett a volt közös hadügyminisztériumban és más katonai hatóságoknál éveken át teljesített szolgálata következtében a katonai igazgatás minden ágában alapos jártassággal bír, a békedelegációnál katonai szakértői minőségben teljesített szolgálata következtében pedig a trianoni békeszerződésnek a leszerelésre vonatkozó határozványait, valamint a csendőrség szervezetét is behatóan ismeri és az ismeretei alapján különösen alkalmas arra, hogy a békeszerződésnek a leszerelésre vonatkozó intézkedéseivel összefüggő tárgyalásokat vezesse Párizsban."[57]

Br. Láng ezredes, aki a katonai iroda vezetői beosztásban tábornoki helyet töltött be, a külügyi státusban I. o. követségi tanácsosi címet kapott.[58] Feladatköre a kinevezési előterjesztésből is kitűnik: aktív katonadiplomáciai tevékenység folytatására kapott megbízatást. Arra kellett törekednie, hogy a magyar hadsereg fejlesztését leginkább megnehezítő akadályok eltávolítását igyekezzék a szövetségeseknél és elsősorban a francia tényezőknél elérni. Így az általános védkötelezettség helyreállítása, az antant magyarországi helyszíni katonai ellenőrző tevékenységének megszüntetése és helyette a népszövetségi alkalmankénti ellenőrzés bevezetése képezte tárgyalásainak fő témáit. Éberen kellett figyelnie az antant hatalmak minden olyan törekvését, amelyek Magyarország katonai érdekei ellen irányultak.[59]

Az államvezetés nagy anyagi áldozatokat hozott azért, hogy br. Láng a remélt katonapolitikai eredményt elérje. Fizetését lényegesen magasabban állapították meg, mint amilyent Megay ezredes élvezett és amilyent a hasonló beosztású polgári diplomaták kaptak. Ezenkívül jelentős évi reprezentációs keretet biztosítottak számára, amit a pénzügyminisztérium is „aggályosnak" tartott, mert „... ilyen címen a külügyi tisztviselők javadalmazásban nem részesülnek."[60]

Láng Boldizsár olasz közvetítéssel felvette a kapcsolatot a Versailles-ban működő katonai tanáccsal.[61] Többéves működése során azonban semmiféle lényeges eredményt nem sikerült elérnie a nagyhatalmak katonai képviselőinél. 1927-ben történt nyugdíjazásakor egy konkrét sikerét lehetett megemlíteni kitüntetési javaslatában: „... minden tudását és képességét, minden összeköttetését latba vetve ki tudta vívni egy olyan tag eltávolítását a katonai ellenőrző bizottságból, aki minden ténykedésével súlyosbítani igyekezett az amúgy is nehéz feltételeket".

Br. Láng Boldizsár 1927-ben, közvetlenül nyugállományba vonulása előtt, altábornagyi rendfokozatot ért el. Felváltására 1927 decemberében került sor, amikor az első magyar párizsi katonai attasé — Holmok Sándor vk. százados — elfoglalta állomáshelyét.[62]

57 OL Küm. Eln. o. 1922 4101/1. sz.
58 Uo. és OL Min. tan. jkv. 1922. március 17.
59 HL HM Titkos Bk. 8. oszt. 1927. 83203., 83478. sz.
60 OL Pénzügyminisztérium (PÜM) Általános iratok 1924. 166661. sz.
61 HL Rapaich Richárd naplója 1922. július 3-i és 7-i bejegyzés.
62 HL HM Titkos Bk. 8. oszt. 1926 83478. sz. és 83255. sz.

Varsó és Krakkó

A Fővezérségnek feltétlenül szüksége volt a lengyelországi katonai, katonapolitikai helyzet részletes ismeretére. Mivel Varsóban nem volt katonai szakelőadó, a szükséges értesülések megszerzésére gr. Csekonics Iványt, a magyar kormány varsói képviselőjét kérték fel, aki 1920 elején érintkezésbe is lépett a lengyel vezérkarral a kért adatok megszerzése érdekében.[63]

A varsói állomáshely létrehozása, a kiküldendő katonai szakelőadó kiválasztása 1920 júliusára megtörtént. A vezérkar gr. Takács-Tolvay ezredest jelölte Varsóba, aki Bécs kényszerű elhagyása után rendelkezésre állt. Gr. Takács-Tolvay személye azért is alkalmasnak látszott e feladat elvégzésére, mert jóbaráti szálak fűzték őt — még a közös hadsereg idejéből — Haller tábornokhoz, a lengyel hadsereg vezérkari főnökéhez: annak idején évfolyamtársak voltak Bécsben a Hadiiskolán.

1920. július 11-én Röder Vilmos tábornok, vezérkari főnök sajátkezűleg fogalmazott utasítást adott át Takács-Tolvay ezredesnek. Fő feladata az volt, hogy a lengyel hadsereg helyzetéről folyamatosan jelentsen, tisztázza Romániának a szovjet—lengyel háborúval kapcsolatos várható magatartását. Jelentéseiben előtérbe kellett helyeznie azt a szempontot, hogy a szovjet Vörös Hadsereg további előnyomulásának tényét mi módon lehetne kihasználni a közös lengyel—magyar határ fontosságának kifejtésére, és annak bizonyítására, hogy a magyar hadseregnek ebben a helyzetben hadianyagra van szüksége. A katonai szakelőadónak különös figyelmet kellett fordítania Csehszlovákiára, ahol a feltételezés szerint szocialista forradalom fog kitörni a szovjetorosz hadsereg további lengyelországi előnyomulása esetén. Takács-Tolvaynak meg kellett állapítania, hogy Lengyelország milyen magatartást tanúsítana Csehszlovákiával szemben, ha ott ez a forradalom kirobbanna.[64]

Takács-Tolvay ezredes július 19-én érkezett Varsóba és még ugyanezen a napon magánlátogatást tett Haller tábornoknál. A lengyel vezérkari főnök megígérte neki, hogy utasítást fog adni az egyes csoportfőnököknek, hogy őt a harctéri helyzetről állandóan tájékoztassák.[65] A katonai szakelőadó jelentéseiből kitűnik, hogy a lengyelek ezt az ígéretet alapjában betartották, bár éppen a vezérkar nyilvántartó irodájának vezetője igyekezett eltitkolni előle a lengyel helyzetre vonatkozó híreket.[66]

Gr. Takács-Tolvay József csak hat hónapig volt Varsóban. 1920 második felében megkezdődött a bukaresti magyar követség szervezése és a vezérkar őt jelölte a román fővárosban felállítandó külképviselet mellé katonai szakelőadónak. Utódja Varsóban Czibur András vk. ezredes lett, akit 1921. január 2-ával I. o. követségi titkárnak neveztek ki.[67]

Czibur András (Andor) alezredes a régi iskolából került a szolgálatba: a Hadiiskola elvégzése után az Evidenzbüroba helyezték. Abba a vezérkari tiszti társaságba tartozott, amelynek Bartha Albert, Tombor Jenő, Werth Henrik, Stojakovics Döme, Kapitány Gyula, Marsik Jenő, Politovszky István és mások voltak a tagjai, akik részben a forradalomban, részben az ellenforradalom időszakában tették ismertté nevüket. Czibur András — kiküldetése előtt — a vezérkar nyilvántartó irodáján teljesített szolgálatot.

A trianoni békeszerződés életbe léptetése után — 1921 szeptemberben — a varsói magyar külképviseleti hatóságot is valóságos követséggé alakították

63 HL VKF II. csop. 1920 221/6. sz.
64 Uo. I. csop. 1920 15124. sz.
65 Uo. II. csop. 1920 729/2. sz.
66 Uo. 1920 24016. sz.
67 HL HM Eln. D. o. 1921. 1040. sz.

át.[68] A magyar külpolitika irányítóinak azonban nem sikerült biztosítaniok a kívánt közeledést a két ország között. A magyar—lengyel viszony nem lépte túl a sajtóban és a társaʼdalmi élet keretein belül kifejezésre jutó barátkozást. Ennek természetesen mélyebb okai voltak. Lengyelország a létét köszönhette annak a párizs-környéki békerendszernek, amelynek szétrobbantása a magyar külpolitika legfőbb célkitűzése volt. A lengyel külpolitika elsősorban Németországgal és a Szovjetunióval szemben akart kedvező pozíciókat kiépíteni, ezért szövetségre lépett Romániával és politikai szerződést kötött Csehszlovákiával. Ilyen körülmények között a lengyel magatartás Magyarországgal szemben csak tartózkodó lehetett.

A katonai szakelőadó is beleütközött a lengyel hatóságok látszatra barátságos, valójában azonban elutasító magatartásába. Amikor a bécsi „S" csoport 1921 novemberében illegális úton megszerezte és felterjesztette a csehszlovák vezérkar Lengyelországról készített összefoglaló jelentését, Dormándy alezredes a központban a következő megjegyzést írta rá: „A jelentés jövőbeni megszerzése igen célszerű volna, mert nagyban pótolja a lengyelek bizalmatlansága folytán katonai szakelőadóink részéről Lengyelországra vonatkozó gyéren beküldött jelentéseket."[69] Czibur Andrásnak egy területen sikerült kiépítenie az együttműködést a lengyel vezérkarral: a Szovjetunióra, a III. Internacionálé tevékenységére és általában a nemzetközi kommunista mozgalomra vonatkozó anyagokat rendszeresen megkapta a vezérkar illetékes osztályától.[70]

1921 végén a magyar kormány lemondott a Lengyelországgal közösen végrehajtandó akciók tervéről. A pénzügyminiszter 1922 februárjában felvetette a varsói katonai szakelőadói hely megszüntetésének tervét.[71] A vezérkar azonban nehezen adta fel Lengyelországgal kapcsolatos reményeit, s minden apró, kedvezőnek látszó jelentésbe belekapaszkodott. Elég volt, hogyha egy fogaʼdáson egy lengyel tiszt megjegyezte Czibur Andor előtt: „ne hagyják magukat!", hogy ez a megnyilatkozás eljusson a legmagasabb magyar fórumokig.[72] Lorx Viktor ezredes a HM VI. főcsoportjának főnöke mereven elzárkózott a varsói hely megszüntetése elől. Március 22-i állásfoglalása ezzel kapcsolatban a következőket tartalmazza: „A varsói katonai szakelőadói állás további fenntartása honvédelmi szempontból feltétlenül szükséges... az összes külföldi katonai vezetőkörök közül a németeken kívül a lengyelek azok, akik Honvédségünk iránt — habár eddig csak platonikusan — némi sympátiát tanúsítanaʼk. A lengyel katonai körök utóbbi időben feltűnő módon keresik az érintkezést velünk úgy az itteni lengyel katonai attaché mint külön kiküldöttek útján is. Ezen tényekből ugyan messzemenő reményeket nem akarok levezetni, de ezek megerősítik meggyőződésemet, hogy honvédelmi érdekek követelik a varsói katonai szakelőadói hely megtartását."[73]

Czibur alezredes 1923 áprilisában történt felváltása összefüggésben állt a párizsi katonai szakelőadói hely megerősítésének tervével. Br. Láng Boʼdizsár Párizsba való küldésével Nánássy-Megay Ernő számára új helyet kellett keresni. A vezérkar úgy döntött, hogy őt Varsóba helyezi át. Czibur András a Honvédelmi Minisztériumban kapott beosztást.

Nánássy-Megay Ernő ezredes 1923. áprilisban foglalta el új állomáshelyét. Másfél évi varsói tevékenysége során ő is ugyanazokba a problémákba ütközött, mint elődei. A katonai szakelőadó ilyen körülmények között nem tudta

68 OL Min. tan. jkv. 1921. szept. 2.
69 HL VKF I. csop, 1921. nov. 11. Sz. n.
70 HL VKF 2. oszt. 1922 20444, 23675, 25562, 26198. sz.
71 OL PÜM Általános iratok 1924 166661. sz.
72 OL KÜM Vegyes tárgyú külpolitikai vonatkozású iratok. Dr. Stefán Ágoston összefoglalója. 1922. jan. 25. Sz. n.
73 OK PÜM Általános iratok 1922 1815. sz.

azt az eredményt elérni, amelyet elvártak tőle. Daruváry külügyminiszter a minisztertanács 1924. június 27-i ülésén, amelyen többek között a katonai szakelőadói intézmény felülvizsgálása is a napirenden szerepelt, javasolta a varsói hely elhagyását. Bethlen István is egyetértett ezzel a javaslattal. A kormány határozatot hozott a varsói állomáshely megszüntetéséről.[74] A Nánássy-Megay Ernő II. o. követségi tanácsosi címmel felruházott I. o. konzul felmentéséről szóló hivatalos közlemény a Külügyi Közlöny 1924. szeptember 2-i számában jelent meg. Megay ezredes ekkor kivált a külügyi állományból.

A krakkói „magyar királyi útlevélhivatal" létrejöttéről már szóltunk. A Csehszlovákia ellen irányuló kalandor tervek meghiúsulása után is folytatta tevékenységét, megváltozott feladatokkal. A kirendeltség 1920 nyarától kezdve a lengyelországi és az orosz—ukrán viszonyok felderítésére összpontosította tevékenységét. A krakkói katonai szakelőadó feladatkörébe tartozott a szovjet Vörös Hadseregben harcoló magyar katonák tevékenységének felderítése. Állandó feladat volt a volhiniai és kelet-galíciai katonai helyzet felderítése és jelentése.[75]

1921 elején felmerült az a terv, hogy a Krakkóban működő útlevélhivatalt tényleges konzulátussá szervezik át. A Honvédelmi Minisztérium a tervezett átszervezést felhasználta arra, hogy Krakkóban személycserét hajtson végre. A minisztertanács 1921. február 24-i ülése hozzájárult ahhoz, hogy Guilleaume Árpádot felmentsék „konzuli" beosztásából és hogy egyúttal töröljék a külügyi státusból. A honvédelmi miniszter Rampel Béla vk. alezredest javasolta Guilleaume utódjául.[76]

A minisztertanács 1921. április 28-án tárgyalta a krakkói konzulátus felállításának kérdését. Gratz Gusztáv külügyminiszter a javaslat indoklása során megemlítette, hogy „... a lengyel kormány súlyt helyez arra, hogy a krakkói útlevélkirendeltség katonai jellege minél előbb megszűnjön."[77] A krakkói konzulátus 1921. szeptember 9-én kezdte meg működését br. Hauser Lothar II. o. főkonzul vezetésével, aki hivatásos diplomata volt.[78] Rampel Béla alezredes II. o. konzuli címmel a konzulátushoz beosztott tisztviselőként töltötte be a katonai szakelőadói tisztet.[79]

Újabb személycserére 1922 október végén került sor. Krakkóba Marsik Jenő került, aki — mint majd a későbbiekben látni fogjuk — Belgrádból történt kényszerű visszahívása után a lengyelek által nem szívesen látott Rampel Bélát váltotta fel. (Rampel Bélával szemben az váltott ki ellenérzést, mert őt a Magyar Tanácsköztársaság kormánya is kiküldte Varsóba 1919-ben a hadifogoly fogadó bizottság vezetőjének.)

A krakkói állomáshely jelentősége ekkor már nagymértékben csökkent. A katonai szakelőadó intézményt ezekben a hónapokban általános támadás érte a pénzügyminiszter részéről. Bár a vezérkar 1923 januárjában megkísérelte, hogy megmentse a lengyelországi katonai szakelődói helyeket, mondván, hogy ezen állások „... betöltöttségére honvédelmi szempontból éppen a jelenlegi viszonyok között különös nagy súlyt helyezünk." — ez a törekvés nem járt sikerrel.[80] Marsik Jenőt 1923. júniusban visszahelyezték a központba, s ezzel a krakkói katonai szakelőadói hely véglegesen megszűnt. 1924. június 30-ával a krakkói konzulátus beszüntette tevékenységét.[81]

74 OL Min. tan. jkv. 1924. június 27.
75 HL VKF II. csop. 1920 22829. sz.
76 OL Min. tan. jkv. 1921. február 24.
77 Uo. 1921. február 24.
78 Uo. 1921. április 28.
79 Külügyi Közlöny, 1921. október 1.
80 HL HM Eln. D. o. 1923 15594. sz.
81 Külügyi Közlöny, 1924. szeptember 2.

Bukarest és Kolozsvár

A Fővezérség 1919. október 28-i külpolitikai emlékirata szerint Magyarország fő ellenségének Romániát kell tekinteni, egyrészt mert katonailag a legerősebb valamennyi lehetséges ellenfél között, másrészt területi aspirációi leginkább veszélyeztetik az ország létfeltételeit. A memorandum Romániával szemben a fegyveres leszámolás tervét veti fel, amennyiben erre a helyzet diplomáciailag, gazdaságilag és katonailag megfelelően elő lesz készítve. A vezérkar Románia helyzetét sok tekintetben ingatagnak tartotta. Az angol és az amerikai szimpátia feltételezett csökkenése, a szomszédos országokkal a területi kérdésekben kialakult surlódási felületek, az erdélyi nemzetiségi problémák és a román belpolitikai ellentétek képezték azokat a Románia szempontjából kedvezőtlen tényezőket, amelyekre Horthy revansháborús terveit alapította.[82]

1920 folyamán a szovjet—lengyel háborúval kapcsolatban új remények bontakoztak ki: a vezérkarnál az a nézet alakult ki, hogy a szovjet Vörös Hadsereg a lengyelországi győzelem után Romániát fogja megtámadni. Ezt a felfogást a lengyelek is megerősítették. Haller tábornok 1920 júniusában kijelentette gr. Takács-Tolvay ezredesnek, hogy „Varsó után rájuk kerül a sor."[83] A vezérkariak nem az azonnali fegyveres akció lehetőségét látták ebben a helyzetben, hanem Románia általános helyzetének gyengülését, amelyből hasznot lehet húzni. Románia keleti fenyegetettségétől azt várták, hogy a román vezetők körében kialakul az a vélemény, hogy — a hátbatámadás elkerülése érdekében — „... bizonyos területi engedmények árán is Magyarországgal a végleges békét meg kell teremteni".[84] E megértő politika első lépéseként a diplomáciai viszony felvételére irányuló román törekvést tekintették.

A vezérkar a két ország közötti kapcsolatok normalizálódásától azt is várta, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvétele után alkalma nyílik a romániai viszonyok belülről való megfigyelésére, amit a távlati tervek kialakítása szempontjából alapvető fontosságúnak tartott. A román vonatkozású híranyagot a bécsi „S" csoporton kívül a lengyel vezérkartól szerezte meg a nyilvántartó osztály. Amíg gr. Csekonics Iván, a magyar kormány varsói kiküldöttje 1920 február elején még azt jelentette, hogy a lengyel vezérkartól „a román nyilvántartási adatok megszerzése egyelőre nem lehetséges, de nincs kizárva, hogy a a politikai viszonyoknak továbbfejlődésével a lengyel—magyar közeledés irányában ezt is elérjük" — Dormándy alezredes február végén már azt írhatta rá a jelentésre, hogy „megtörtént".[85]

A nyilvántartó osztálynak azonban közvetlen értesülésekre lett volna szüksége. A vezérkari főnök 1920. május 9-i átiratában arra kérte a Külügyminisztériumot, hogy létesítsen konzulátusokat „a még ellenséges országokban és a Magyarországtól elszakított területeken". Teleky Pál külügyminiszter ezt a kívánságot ekkor kénytelen volt elhárítani: „... utalni kívánok azon körülményre, hogy a jelenleg még ellenséges államokban mindaddig konzulátusokat nem tudunk felállítani, míg ezen államokkal olyan megállapodásra nem jutunk, amelyek a konzuli hivatalok kiküldésére megadják a nemzetközi alapot" — írta a vezérkari főnöknek címzett válaszlevelében.[86]

A Honvédelmi Minisztérium, a vezérkar nyilvántartó irodája és a Külügyminisztérium képviselőinek 1920. június 12-én tartott ülésén a vezérkari főnökség kifejezte azt a kívánságát, hogy „Bukarestben mielőbb külképviseleti ható-

82 HL VKF I. csop. 1919 2045/I. sz.
83 Uo. II. csop. 1920 729/2. sz.
84 Uo. 1920 22029. sz.
85 Uo. 1920 221/6. sz.
86 Uo. 2. oszt. 1921 36623. sz.

ság (lehetőleg diplomatiai) állíttassék fel, amelyhez leplezetten katonai szerv osztassék be."[87] 1920 második felében — francia közvetítéssel — megszületett a megfelelő megállapodás a diplomáciai kapcsolatok felvételéről.

A vezérkar bukaresti katonai szakelőadónak gr. Takács-Tolvay vk. ezredest jelölte, aki ekkor még Varsóban tevékenykedett hasonló beosztásban. A külügyminisztérium gr. Takács-Tolvayt II. osztályú követségi tanácsossá nevezte ki.[88] A bemutatkozó látogatásra 1921. január 27-én került sor, amikor a román külügyminiszter együttesen fogadta a követség munkatársait. A fogadtatás rendkívül hűvös, kimért volt, az egész beszélgetés tíz percig tartott. Take Jonescu még hellyel sem kínálta meg őket.[89]

A bukaresti katonai szakelőadónak adott alaputasítás eddáig nem ismeretes. Jelentéseiből kiderül, hogy a romániai vonatkozású felderítési feladatok megoldásán kívül a Szovjetunió helyzetét kellett fokozott figyelemmel kísérnie. A hivatalos román körökkel azonban oly rossz volt a viszony, hogy még a szovjetellenesség talaján sem sikerült együttműködést kialakítania. Takács-Tolvay orosz emigránsokkal kísérletezett és a finn ügyvivővel keresett kapcsolatot, akinek — tudomása szerint — Bukarestben is az oroszországi viszonyok felderítése képezte fő feladatát.[90]

Ha a hivatalos katonai körökkel rossz is volt a kapcsolat, ez nem jelentette azt, hogy az álcázott bukaresti magyar katonai attasé eredménytelenségre lett volna kárhoztatva. A román nagyvezérkarnál általában mindenféle anyagot meg lehetett pénzért venni. A központ igen nagy mértékben támaszkodott a bukaresti katonai szakelőadókra a kisantantra vonatkozó, esetleg a nagyhatalmakkal is kapcsolatos dokumentumok megszerzésénél. Gr. Takács-Tolvay és utódja Ruszkay Jenő vették elsősorban igénybe a 2. osztály költségvetésében szereplő „a nagy célokra tartalékolt átalány" elnevezésű költségvetési tételt, amelyből a megfelelő kifizetések történtek.

A hírszerzők és ügynökök széles körű foglalkoztatása nyugtalanította a bukaresti magyar követet is, aki 1922 tavaszán megüzente a HM VI. csoportjának, tehát a rejtett vezérkarnak, hogy „... a hírszerzés felesleges, mert a követség mindenről tájékozva van". A vezérkar ebben az ügyben a Külügyminisztériumhoz fordult: a megküldött átiratban leszögezték a katonai hírszerzés nélkülözhetetlenségét. „Az tény és igaz, hogy a követség a katonai szakelőadó útján a katonai helyzetről igen jól és helyesen van tájékozva, de ez a körülmény a hírszerzést más eszközökkel még távolról sem teszi feleslegessé. Vannak bizonyos fontos katonai feladatok, melyek felderítése nem áll a katonai szakelőadó módjában. Ezen feladatok megoldása céljából, amelyektől eltekinteni semmiképpen nem szabad, szükséges hírszerzőkkel dolgozni." — érvelt a vezérkar 2. osztálya. A vezérkari főnök felkérte a külügyminiszter helyettesét, gr. Khuen-Héderváryt, hogy ezeket a szempontokat a bukaresti követnek hozza tudomására.[91]

A munka változatlan módszerekkel folyt tovább. Jánky Kocsárd, a katonai főcsoport főnöke, 1923. szeptember 8-án kelt kitüntetési javaslatában a következőképpen értékelte a közben tábornokká előlépett gr. Takács-Tolvay tevékenységét: 1921 január óta — katonai szakelőadók számára egyik legkényesebb helyen — szakadatlanul a legeredményesebb működést fejti ki. Ezen működése különösen az utóbbi időben oly alapvető fontosságú eredménnyel járt, mely a további szakmunkát lényegesen megkönnyíti.[92]

87 HL HM Eln./D. o. 1920 65768. sz.
88 Uo. 1920 86233. sz.
89 HL VKF 2. oszt. 1921 21511. sz.
90 Uo. 1921 24228. sz.
91 Uo. 1922 28597. sz.
92 HL HM Eln. Titkos 8. oszt. 1924 8289. sz.

Gr. Takács-Tolvay József felváltására 1925. augusztusban került sor. Katonai rendfokozata ekkor már altábornagy volt. Horthy az 1. honvéd vegyesdandár közigazgatási vezetőjének nevezte ki őt.[93] „Diplomáciai" tevékenysége ezzel véget ért.

A bukaresti katonai szakelőadó hatáskörébe tartozott az Erdély I. elnevezésű hírszerző, aki a kolozsvári magyar útlevélkirendeltségen működött.

A vezérkar 1921 őszén — a békeszerződés ratifikálása után — ismét kérte a Külügyminisztériumot, hogy az elcsatolt országrészeken állítson fel konzuli hivatalokat. „Ezen alkalommal már most bátorkodom megjegyezni, hogy a Honvédelmi Minisztérium VI. csoportja... szükségesnek fogja találni, hogy mindezen konzulátusokhoz egy saját közegét is beossza." — hangoztatta az átirat.[94]

A kolozsvári magyar útlevélkirendeltséget 1922 őszén állították fel, s a vezérkar „közege" Röder Jenő, Röder Vilmos vezérkari főnök testvéröccse lett, aki ott konzuli irodaigazgató címet viselt[95] Felváltására 1926 folyamán került sor.[96]

Prága

Horthy és szűkebb köre Csehszlovákia vonatkozásában számított először sikerre a területi revízió terén. A szlovák autonomista mozgalom erősödése, a monarchista érzelmű katolikus papság befolyása a szlovák tömegekre, a cseh haderő gyengesége, a bolsevizmus esetleges térhódítása Csehországban, a lengyel közreműködéssel szervezett „tót-légió"-tól várt siker, a magyar és a szudétanémet irredenta mozgalomtól remélt eredmények táplálták azt a véleményt, hogy „... a cseh—tót viszonyokat kihasználva még alkalom fog nyílni területi erősbödésre is" — ahogy ezt a Fővezérség október 28-i emlékirata megfogalmazta.[97]

A vezérkarnak 1920 elején már volt egy embere Prágában, aki ott legális megbízatással tartózkodott. Ez a tiszt Bajnóczy József százados volt, akit még a Hadügyi Népbiztosság küldött a csehszlovák fővárosba, hogy ott a volt közös hadsereg felszámolásának ügyeivel foglalkozzék.[98] Bajnóczy prágai kiküldetése nem volt véletlen. Bár Ludovika Akadémiát végzett, avatása után a közös hadsereghez került: előbb a pozsonyi cs. és kir. 72. gyalogezrednél teljesített szolgálatot, majd német nyelvtudásának tökéletesítése érdekében a prágai gyalogezredhez helyezték. Itt ismerkedett meg jövendőbeli feleségével, aki cseh nő volt. Bajnóczy József megtanult csehül is. Beosztása és rokoni kapcsolatai révén kiterjedt ismeretségi köre alakult ki Csehországban. Bajnóczy a polgári demokratikus forradalom időszakában a Hadügyminisztérium katonapolitikai osztályán szolgált, s tagja lett a Vörös Hadseregnek is. Mint „Bajnóczy volt százados elvtárs" került 1919 áprilisban Prágába.

A Tanácsköztársaság bukása után Bajnóczy József Prágában maradt a Hadügyminisztérium kiküldöttjeként. Szolgálatát a magyar külképviselet keretében látta el, de fizetését a hadügyi tárcától kapta.[99] A vezérkar a liquidációs munkák végzése mellett felderítési feladatok végrehajtásával is megbízta. Első jelentését 1920. január 15-én küldte a Fővezérség II. csoportjához a bécsi „S"

93 HL Kormányzói elhatározás 1925 351/titkos sz.
94 HL VKF 2. oszt. 1921 36623. sz.
95 Külügyi Közlöny, 1922 82. old.
96 HL VKF 2. oszt. 1926 18969. sz.
97 Uo. I. csop. 1919 2045/I. sz.
98 HL Polg. dem. forr. 1918—1919 HM 8. o. 1919 134. sz.
99 OL Prágai követség 1920 12. sz.

csoporton keresztül.[100] Feladatát ekkor az új csehszlovák hadsereg erejének és békeszervezésének felderítése képezte.

A Külügyminisztérium 1920 áprilisában Prágában magyar útlevélhivatalt állított fel. Bajnóczy századost — mint katonai szakelőadót — 1920. május 27-i hatállyal ehhez az útlevélhivatalhoz osztották be alkonzul címmel.[101] Személyi ügyeit a továbbiakban ugyanúgy intézték, mint hasonló beosztásban levő társaiét. 1920. augusztus 1-el áthelyezték hivatalosan is a vezérkarba, szolgálaton kívüli viszonyban.[102] 1922-től a prágai magyar külképviseleti hatóság valóságos követségként működött. Bajnóczy József követségi titkári címet kapott.

A katonai szakelőadónak a következő tényezőket kellett elsősorban figyelemmel kísérnie: a csehszlovák belpolitikában esetleg megfigyelhető balratolódást, a kommunista hatalomátvétel lehetőségeit, az autonómiára törekvő szlovák politikai tényezők tevékenységét, s kisebbségi problémákat, elsősorban a magyar kisebbség magatartását, az irredenta szervezetek tevékenységét. Külpolitikai tekintetben: Csehszlovákiának az antant hatalmakhoz fűződő kapcsolatait, elsősorban a katonai jellegűeket, a szomszéd államokkal való viszony alakulását, így lengyel vonatkozásban a tescheni kérdést, a csehszlovák—osztrák közös fellépést a magyar monarchisztikus törekvésekkel szemben, a pánszlávizmus megnyilatkozásait (e tekintetben elsősorban a csehszlovák hadseregben szolgálatot teljesítő emigráns oroszok létszámát, alkalmazási területeit), és nem utolsósorban a kialakuló csehszlovák—jugoszláv—román hármas szövetséget. A prágai magyar katonai szakelőadónak kiemelt fontosságú feladata volt a csehszlovák hadseregre vonatkozó mindennemű anyag megszerzése.

Bajnóczy József neve 1922-ben belekerült egy kémkedési ügybe. A Narodny Listy című prágai lap 1922. október 6-i száma az eset részletes ismertetése után így ír: „Itt kétségtelenül a magyarság javára folytatott messze kiterjedt hírszerző tevékenységgel állunk szemben, amelynek vezetője dési Bajnóczy József, a prágai magyar követség titkára volt. Bajnóczy a magyar vezérkar tisztje és miután Magyarországnak a békeszerződések értelmében nem áll jogában katonai attasékat tartani, Bajnóczy a követségi titkár leple alatt működött." A lap még mindehhez hozzáfűzte: „Hasonlóképpen jár el Magyarország Berlinben is, ahol ezt a szerepet Abele vezérkari ezredes játssza, továbbá Bécsben, ahol Lehóczky tábornok az intéző."[103]

Bajnóczy visszahívása elkerülhetetlenné vált. Erre hivatalosan 1923 februárban került sor.[104] Egyelőre a Központba helyezték, ahol megkezdte felkészülését új kiküldetésére: a HM VI. főcsoportja Bajnóczy Józsefet az újonnan felállított szófiai követségre jelölte katonai szakelőadónak. Utódja Fleischhacker Rezső vk. százados lett. A prágai követségre való áthelyezése 1923 áprilisban történt meg. Fleischhacker a Külügyminisztériumtól követségi attaséi címet kapott.[105]

Fleischhacker Rezső a szolgálat legtehetségesebb tagjai közé tartozott. Az első világháború idején, a Károly-kormányzat időszakában és a Vörös Hadseregben is Stromfeld Aurél segédtisztje volt. A Tanácsköztársaság bukása után a „nemzeti hadseregben" vállalt szolgálatot: a Fővezérség II. (hírszerző) csoportjánál működött. 1922-ben beosztották a rigai hadifogoly-kicserélési bizottságba. A Szovjetunióról küldött alapos és megbízható jelentései alapján a vezérkar számításba vette őt a katonai szakelőadói szolgálatra a Szovjetunió vonatkozásá-

100 HL VKF II. csop. 1920 202/7. sz.
101 OL Bécsi követség 1921 3469. sz.
102 HL HM Eln. A. o. 1920 76554. sz.
103 OL Sajtólevéltár, MTI Kőnyomatosok 1922. okt. 7. 1442. k.
104 Külügyi Közlöny, 1923. február 28.
105 Budapesti Közlöny 1923. március 11. és Külügyi Közlöny 1923. április 15.

ban. Mint látni fogjuk, a körülmények másként alakultak: Fleischhacker százados Prágába került.

Szolgálatát kitűnő tehetséggel látta el. Azon kevés katonai szakelőadó közé tartozott, aki fedőfoglalkozását, a külügyi beosztást is lelkiismeretesen ellátta. A külügyminiszter a minisztertanács 1923. november 16-i ülésén előterjesztést tett arra, hogy Fleischhacker Rezső követségi attasénak II. o. követségi titkári címet adományozzanak. Indoklásában idézte br. Villani Frigyes megbízott követ véleményét, amely szerint Fleischhacker „... nem csupán a szakmájába vágó ügyeket látja el a legnagyobb pontossággal, hanem a követség politikai és adminisztratív ügykörébe eső egyéb munkákat is a legnagyobb ügyességgel végzi. Széles körű ismeretei, kifejlett érzéke a politika jelenségei iránt és ezenfelül értékes jellembeli tulajdonságai érdemessé teszik erre a címre."[106] A cím megadására 1923. december 5-én került sor.[107]

Fleischhacker Rezső 1926 júliusig töltötte be Prágában a katonai szakelőadói tisztet.[108] Katonai rendfokozata ekkor őrnagy volt. Hazatérése után a 2. osztályon teljesített szolgálatot. Újabb kiküldetése előtt, 1927 decemberben Andorka névre magyarosította idegen hangzású nevét. Ugyanabban a hónapban kinevezték Varsóba katonai attasénak.[109]

Belgrád

A Fővezérség többször idézett külpolitikai emlékirata Jugoszlávia vonatkozásában bonyolult külpolitikai feladatok megoldását tűzte a magyar diplomácia elé. Horthy a délszláv államnak szerepet szánt Románia diplomáciai bekerítésében, ugyanakkor hasznot akart húzni annak belső ellentéteiből. Jó viszonyt akart kiépíteni Szerbiával a Románia elleni együttműködés reményében, ugyanakor fel akarta használni a horvát szeparatista mozgalmat a jugoszláv állam bomlasztására. Meg akarta nyerni a horvát tisztikar szimpátiáját a Magyarországhoz való csatlakozás érdekében, ugyanakkor táplálni akarta a szerb tisztikar Magyarországgal szembeni feltételezett kedvező hangulatát, amelynek alapját a románellenességben látta. Mindezeket a politikai célkitűzéseket óvatosan, titokban kellett volna megvalósítani, hogy Magyarország sem az egyik, sem a másik irányban ne exponálja magát. A memorandum kiemelte, hogy „... a szerbekhez való jó viszony megerősítése tekintettel a különös nehézségre egy kiváló, erre különösen alkalmas diplomáciai kiküldöttet követel."[110]

A Fővezérség a maga részéről egy igen jól képzett, a jugoszláviai viszonyokat kitűnően ismerő vezérkari tisztet javasolt a Belgrádban működő magyar külképviselet mellé katonai attasénak: Marsik Jenő századost. Nevével már találkoztunk: a Hadügyminisztérium 1918 novemberében katonai meghatalmazottnak szemelte ki Belgrádba, de a viszonyok akkor kiküldetését meggátolták. Marsik Jenő egész katonai pályafutása Horvátországban játszódott le. 1902-ben avatták hadnaggyá és a zágrábi 25. honvéd gyalogezredhez helyezték. A Hadiiskola elvégzése után ugyancsak a zágrábi VII. honvédkerületi parancsnokságon teljesített szolgálatot vezérkari tisztként. A háború idején a Hadseregfőparancsnokság balkáni pótlásügyi osztályán szolgált. Magyarul, németül és horvátul tökéletesen beszélt, franciául és olaszul igen jól.[111]

Marsik Jenő 1920. február 1-én érkezett Belgrádba.[112] Feladatkörére vonatko-

106 OL Min. tan. jkv. 1923. nov. 16.
107 Külügyi Közlöny, 1924. január 31.
108 Uo. 1925. július 20.
109 HL HM Titkos 8. oszt. 1927 83656. sz. és Kormányzói elhatározás 1927. 539. titk. sz.
110 HL VKF I. csop. 1919 2045/I. sz.
111 Uo. IV. csop. 1919 4449. sz.
112 Uo. II. csop. 1920 210/109. sz.

zó írásos utasítás nem maradt fenn. Jelentéseiből kiderül, hogy az általános politikai, katonapolitikai témák mellett a jugoszláv hadsereg helyzetének felderítése képezte fő feladatát. Mint a többi kisantant országban, így Jugoszláviában is ügynöki úton igyekezett a katonai szakelőadó a szükséges hírek és dokumentumok birtokába jutni. Erre a célra a Központ jelentős összegeket bocsátott rendelkezésére.[113]

A Jugoszláviával, vagy annak egyes alkotóelemeivel kapcsolatos remények — mint ahogy ez más vonatkozásokban is történt — nem váltak be. Marsik Jenőnek már 1920. március 18-án jelentenie kellett: „Minden külső jel arra mutat, hogy a közelmúlt napokban Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia között a sokat rebesgetett katonai konvenció véglegesíttetett, minél az újszülöttet Franciaország tartotta a keresztvíz alá."[114] Bár a „kisantant" szerződéseket csak később írták alá, 1920 elején Belgrádban már érzékelhető volt, hogy a Magyarország körül egy szövetség alakul, amelynek az a célja, hogy meghiúsítsa a békeszerződések területi döntéseinek revízióját és a Habsburg restaurációt.

Az ellenséges politikai légkör rányomta a bélyegét a belgrádi magyar katonai szakelőadó helyzetére is. A jugoszláv elhárítás éberen figyelte minden lépését. A második királypuccs napjaiban — 1921 októberében — már valóságos rendőri felügyelet alatt állt. A hatóságok célja ezzel a nem is titkolt megfigyeléssel az volt, hogy megakadályozzák Marsik századost abban, hogy felderítse a magyarországi eseményekkel kapcsolatos jugoszláv csapatmozdulatokat. Az elhárítás körülvetette embereivel a külképviselet épületét és ellenőrizte az érkező postát is.[115]

A magyar kormány retorziót alkalmazott a belgrádi külképviselettel kapcsolatos jugoszláv eljárás miatt. Milojevics budapesti jugoszláv követ 1922 februári bemutatkozó látogatása során magyar részről elmulasztották a szükséges külsőségeket, ami miatt a követ tiltakozott, és nem ment el a kormányzóhoz. Az incidenst kihasználva Bánffy külügyminiszter visszautasította Body jugoszláv katonai attasé fogadását.[116]

A diplomáciai háború tovább folytatódott. A magyar kormány 1922 tavaszán kieszközölte két jugoszláv diplomata visszahívását, amire a belgrádi hatóságok azzal válaszoltak, hogy Marsik Jenő visszarendelését kérték, arra hivatkozva, hogy Marsik a háború idején Belgrádban teljesített szolgálatot. A magyar külügyminiszter ebbe beleegyezett, így a vezérkar kész helyzet elé került. A VI—2. osztály a felváltásra a következő módozatot alkalmazta: Stojakovics utasította Marsik Jenőt, hogy kérjen szabadságot, és a szabadság ideje alatt adjon be kérelmet a felváltásra, a Honvédelmi Minisztérium e kérvény alapján a Külügyminisztériumnál kieszközli a visszahívást és egyúttal intézkedik a pótlásra.[117]

Marsik Jenő százados 1922. május végén elutazott a jugoszláv fővárosból. A belgrádi katonai szakelőadói hely ezután egy ideig betöltetlen maradt.

Marsik Jenő hazarendelése után a Honvédelmi Minisztérium Szmazsenka Nándor nyugalmazott vk. ezredest jelölte katonai szakelőadónak Belgrádba. A minisztertanács előterjesztésére a kormányzó 1922. november 21-i hatállyal I. o. konzullá nevezte ki.[118] Szmazsenka ekkor Bécsben a Hadilevéltárban teljesített szolgálatot a Felszámoló Bizottság tagjaként. 1923 januárban hazarendelték. A Külügyminisztériumban kézhez kapta a konzuli kinevezésről szóló ok-

113 Uo. 1920 23917, 23918. sz.
114 Uo. 1920 327/117. sz.
115 Uo. 37120. sz.
116 OL Sajtólevéltár, MTI Kőnyomatosok 1922. február 14. 1436. k.
117 HL VKF 2. oszt. 1922 26420. sz.
118 OL Min. tan. jkv. 1922. október 27. és Budapesti Közlöny 1922. december 1.

mányt és egy január 17-én kelt rendeletet, hogy haladéktalanul utazzék új állomáshelyére, Belgrádba. A kiküldetést azonban az elutazás előtti utolsó percekben leállították.[119] Feltehetőleg káderproblémák játszottak szerepet ebben a döntésben: a régóta tervezett revali katonai szakelőadói hely megszületése és az üresen álló belgrádi hely betöltése egyszerre jelentkezett azzal a problémával, amelyet Bajnóczy Prágából való kényszerű távozása vetett fel. Bajnóczy pótlását Fleischhacker Rezsővel oldották meg, akit eredetileg Revalba szántak, a revali beosztásba később Szmazsenka került, míg a belgrádi hely betöltésére ismét Siller Antal vk. őrnagy személye került előtérbe.

A minisztertanács 1923. március 9-i ülésén hozzájárult ahhoz, hogy a külügyminiszter előterjesztést tehessen a kormányzónak Siller Antal vk. őrnagy II. o. követségi titkárrá való kinevezésére. Daruváry Géza megbízott külügyminiszter indoklásában előadta, hogy „... a honvédelmi miniszter úr a hónapok óta már betöltetlen belgrádi katonai szakelőadói állást a gondozásra bízott érdekekre való tekintettel minél előbb betölteni kívánja ..."[120] Siller Antal követségi titkári kinevezése és a belgrádi követséghez való beosztása 1924 márciusában megtörtént.[121]

Siller Antal „White" néven írta alá jelentéseit. A VI—2. osztály jugoszláv iskolát. A háború után a honvédségnél folytatódott katonai pályafutása. A Vörös Hadsereg parancsnokságának hadműveleti csoportjánál teljesített szolgálatot és ugyanezen a területen tevékenykedett később a Fővezérségnél, illetve a vezérkarnál. Kitűnő nyelvismeretei révén 1920-tól katonadiplomáciai természetű feladatok végzésével bízták meg: a Honvédelmi Minisztérium Békeelőkészítő Osztályán majd az elnöki D osztályon dolgozott. 1919 végén számításba vették a belgrádi katonai szakelőadói hely betöltésére, de akkor a közben szolgálattételre jelentkezett Marsik Jenő mellett döntöttek.

Siller Antal „White" néven írta alá jelentkezéseit. A VI—2. osztály jugoszláv ügyekkel foglalkozó „c" alosztálya 1923. április 25-én készítette el „White kioktatásának programját".[122] Az ügyirat nem maradt meg.

*

Az ellenforradalmi Magyarország politikai és katonai vezetése a katonai attasé szolgálat rejtett felállításával revansista, revizionista külpolitikájához kívánt megfelelő apparátust létrehozni. Lehetett volna más politikát is folytatni — a békeszerződés teljesítésének politikáját. Amennyiben azonban a vezetés az utóbbi lehetőséget elutasítva külpolitikai céljai elérésének érdekében valamely új európai háborúba való bekapcsolódást elkerülhetetlennek tartott, akkor logikus volt az a törekvése, hogy a nemzetközi helyzetről, annak katonapolitikai, katonai vonatkozásairól folyamatosan a lehető legpontosabb képet szerezze, még akkor is, ha ezt a tevékenységet az adott körülmények között csak a békeszerződés megsértésével lehetett folytatni. A rejtett vezérkar hírszerző osztálya, s ezen belül az álcázott katonai attasé szolgálat szakmai feladata volt, hogy a katonai vezetés számára megbízható híreket, értékeléseket nyújtson, hogy az érvényesíteni tudja katonapolitikai szempontjait az ország külpolitikájának irányításában.

A kiküldött katonai szakelőadók alapvetően reálisan, a tényekre támaszkodva

119 HL Magyar Néphadsereg HM 1947 14343. sz.
120 OL Min. tan. jkv. 1923. március 9.
121 Külügyi Közlöny, 1923. május 4. és Budapesti Közlöny 1923. április 8.
122 HL VKF 2. oszt. 1934 124279. sz.

informálták a vezérkart a „fogadó" országok politikai, katonapolitikai és katonai viszonyairól és általában a nemzetközi helyzetről. Tevékenységük feltétlenül hozzájárult ahhoz, hogy az ellenforradalom első időszakában felszínre jutott kalandor elképzelések egyre inkább háttérbe szorultak és a vezető politikai és katonai körökben is felülkerekedett a nemzetközi erőviszonyok józan megítélése.

Лайош Арокаи

УЧРЕЖДЕНИЕ ПЕРВЫХ МЕСТ ПРЕБЫВАНИЯ СЕКРЕТНОЙ ВЕНГЕРСКОЙ ВОЕННОЙ АТТАШЕ-СЛУЖБЫ, 1920—1923 ГГ.

Резюме

В декабре 1919 года был заново организован центр разведки Хортистской армии, который сначала работал под названием II. управления Главного командования, а с апреля 1920 года — под именем 2 отдела генерального штаба, а после июля 1921 года — в качестве 2 отдела главного военного управления (скрытого генерального штаба).

К этому органу профессионально принадлежали те так называемые «военные специальные референты», которых генеральный штаб направлял в свои полномочные представительства за рубежом, поручая им выполнение задач военного атташе. Выполнение миссии военного атташе производилось тайно военные специальные референты назначались на скрывающие их должности консула или дипломата. Скрывать работу своих военных атташе Венгрия вынуждена была потому, что решением мирного договора, заключенного в Трианоне, она не имела возможности устанавливать военных дипломатических связей с другими государствами. Задача военных специальных референтов заключалась в сборе различного рода политической, военно-политической и военной информации, которая могла иметь значение с точки зрения ревизионистской политики вообще и для проведения некоторых запланированных акций в частности. Генеральный штаб, который оказывал большое влияние и на формирование внешней политики контрреволюционной Венгрии,с помощью сети военных специальных референтов мог осуществлять свою руководящую и контролирующую роль также и в полномочных представительствах Венгрии за границей. В 1920 году было создано восемь мест пребывания военных скрытых атташе за рубежом, а именно: в Париже, Риме, Варшаве, Вене, Берлине, Праге, Бухаресте и Белграде.

Lajos Árokay

ERRICHTEN DER ERSTEN GEHEIMEN AUSSENDIENSTPOSTEN FÜR MILITÄRATTACHES UNGARNS, 1920—1923

Resümee

Im Dezember 1919 wurde die Zentralstelle des Aufklärungsdienstes der Horthy—Armee reorganisiert die sich zuerst als Oberkommando Gruppe II., ab April 1920 als Generalstab Abteilung 2, und nach Juli 1921 als Militärische Hauptverwaltung (geheimer Generalstab) Abteilung 2 benannt, betätigte.

Zu diesem Organ gehörte sich beruflich die sog. Fachreferenten für Militärfragen an, die vom Generalstab zu den diplomatischen Vertretungen Ungarns — in Eigenschaft als Militärattachés — delegiert wurden. Die Delegierung fand geheim statt: die Fachreferenten für Militärfragen wurden entweder als Konsuln oder diplomatische Mitarbeiter in getarnten Positionen eingestellt. Die Bestimmungen des Friedensvertrages von Trianon machten eine Tarnung notwendig; diese ermöglichten nämlich Ungarn nicht militärdiplomatische Kontakte herzustellen.

Die Fachreferenten für Militärfragen hatten die Aufgabe, sich alle Informationen vom politischen militärpolitischen und militärischen Charakter einzuholen, die allgemein gesehen entweder in Hinsicht auf die Politik der Revision oder zur Abwicklung einiger geplanten Aktionen von Wichtigkeit hätten sein können. Der Generalstab, der einen starken Einfluß auch auf die Gestaltung der Außenpolitik des konterrevolutionären Ungarns ausübte, konnte seine lenkende und kontrollierende Rolle sogar in den diplomatischen Vertretungen durch das Fachreferentennetz für Militärfragen geltend machen. Im Jahre wurden 8 Posten errichtet, namentlich in Paris, Rom, Warschau, Wien, Berlin, Prag, Bukarest und Belgrad.

NÉMETH ISTVÁN

A MAGYAR—NÉMET KATONAI KAPCSOLATOK KÉRDÉSÉHEZ (1928—1934)

Az 1927. április 5-én aláírt olasz—magyar barátsági és együttműködési szerződés volt az első jelentősebb lépés Magyarország külpolitikai elszigeteltségének feloldásához. Magyarország ekkor Olaszországban vélte megtalálni azt a politikai és katonai szövetségest, aki támogatja közép-európai újjárendezési törekvéseit. A sovány eredményeket felmutató olasz orientációjú külpolitika, s a remélt hatékony olasz katonai támogatás elmaradása azonban csalódást okozott magyar hivatalos körökben. Ennek láttán már Bethlen miniszterelnöksége idején megjelent az egyoldalú olasz orientáció enyhítésének szándéka, amely a meglevő kapcsolatok fejlesztésével egyidejűleg intenzívebb németbarát politika folytatását követelte, az olasz—német együttműködés kialakításában pedig közvetítő szerep vállalására kínálkozott fel. E célkitűzés megvalósításában tradicionális német orientáltsága miatt is készséges partnernek bizonyult a magyar vezérkar, amelynek vezetői 1929 elején egyébként is megfogalmazták a politikai és katonai vezetés szorosabb együttműködésének követelményét és szövetségi rendszer kiépítését a revíziós külpolitikai célok megvalósítása érdekében. Ennek igényét Röder Vilmos tábornok, vezérkari főnök sürgette a Legfelső Honvédelmi Tanács 1929 áprilisi ülésén, amikor kifejtette: „Katonapolitikai helyzetünk súlypontja ma teljesen külpolitikai téren van: külpolitikai előfeltételek nélkül nem hogy támadó háborúra nem lehet gondolnunk, de még csak egy adott helyzet előnyeit sem tudjuk kihasználni, sőt még az ehhez szükséges katonai előkészületeket sem valósíthatjuk meg. Ha külpolitikai céljaink eléréséhez a hadsereg közreműködése szükséges (akár mint előzmény, akár mint követelmény), ahhoz ennek megfelelően kell a hadseregnek a cselekvési előfeltételeket megadni, éspedig minél valószínűbb és minél közelebb az eshetőség, annál alaposabban és annál hamarabb."[1] Gömbös Gyula 1929 októberi honvédelmi miniszteri kinevezését követően a vezérkar befolyása túlnőtt a hadseregen, és egyre nagyobb beleszólást követelt magának az ország bel- és külpolitikájának irányításába. A magyar katonai vezetés külpolitikai tevékenysége az 1920—30-as évtized fordulóján elsősorban a katonai egyenjogúság elérésére irányult, amelyhez a Népszövetség leszerelési konferenciáján való részvétel kínált alkalmat. A vezérkar emellett széles körű hírszerző tevékenységet folytatott, amelynek hatásköre nem rekedt meg a számára elsődleges fontosságú kisantant államok és a Szovjetunió irányában folytatott hírszerzésnél, hanem minden országról és minden fontosabb kérdésről igyekeztek tudomást

1 Hadtörténeti Levéltár (HL), Tanulmányok gyűjteménye. 2015. sz. Idézi: *Dombrády Loránd:* Adalékok a magyar uralkodó osztályok katonapolitikájához (1927—1936). Hadtörténelmi Közlemények, 1977/1. 11. o.

szerezni. Rendszeres összefoglalóik, katonai, politikai, gazdasági helyzetmegítéléseik felhasználása, aktív információs együttműködésük a külügy- és belügyminisztériummal, a magyar—olasz és magyar—német viszonylatú katonadiplomácia szerves beépülése a kétoldalú kapcsolatokba, majd aktivitásuk a német—olasz—magyar blokk létrehozásában pontosan igazolta közelkerülésüket a külpolitikai döntésekhez.[2]

Az 1920—30-as évek fordulóján a magyar—német kapcsolatok még messze elmaradtak a magyar kívánalmaktól. A német mezőgazdaság védelmére az 1920-as évek közepén hozott, s egyre átfogóbb rendszert képező állami intézkedések ugyanis fokozatosan gátat emeltek a tradicionális magyar exportcikkek (gabona, sertés, szarvasmarha) németországi bevitele elé, s így megakadályozták a német viszonylatban erősen passzív magyar külkereskedelmi mérleg kiegyensúlyozását, amelyet a magyar kormány a Németországba irányuló agrárkivitel fokozása révén kívánt elérni. A német agrárvédelmi rendszer kiépítése egybeesett a német ipar külföldi értékesítési piacainak visszaszerzési törekvésével, mivel Németországnak jóvátételi kötelezettségeit és kölcsöneit kereskedelmi mérlege aktívumából kellett fizetnie. E céltudatos német gazdaságpolitika egyre súlyosabb helyzetbe hozta Magyarországot, ezért mezőgazdasági termékei exportjának kikényszerítését, valamint az önálló magyar iparfejlesztés ösztönzését értékvámok bevezetésével és ipari protekcionizmus folytatásával vélte megvalósítani. A magyar agrártermékek bevitele előtti német elzárkózás lehangoltságot eredményezett az eredetileg leginkább németbarát konzervatív és agrárkörökben, amely természetszerűleg tükröződött a két ország diplomáciai érintkezéseiben.

A magyar politikusok megnyilvánulásaiban a gazdasági kapcsolatok elégtelen szabályozása a magyar—német politikai kapcsolatok egyedüli mércéjévé vált. A politikai és gazdasági kérdések szétválaszthatatlanságával érveltek, s a két ország politikai viszonyának alakulását a kereskedelmi szerződéskötés sikerétől tették függővé. A weimari korszak német politikája ezzel ellentétben a gazdasági és politikai kérdések szétválasztását vallotta, gazdasági ügyekben kérlelhetetlennek bizonyult, s nem kezdeményezte a két ország viszonyának javítását. 1928 elején az eltérő érdekek miatt megszakadtak az 1920. évi legnagyobb kedvezmény elvén alapuló ideiglenes kereskedelmi szerződés felváltását célzó magyar—német kereskedelmi szerződési tárgyalások; csupán 1931 júliusában írták alá a Magyarországra nézve meglehetősen sovány eredményt felmutató kereskedelmi szerződést. Az időközben kirobbant pénz- és hitelválság miatt Magyarország kötött devizagazdálkodást vezetett be, transzfermoratóriumot rendelt el, amely megbénította a két ország kereskedelmi forgalmát. A fizetési forgalom új alapokra helyezésére a kölcsönös beszámítás (clearing-egyezmény) látszott a legalkalmasabbnak; ennek alkalmazásáról a két fél 1932 márciusában állapodott meg. A Magyarországon érdekelt legnagyobb német cég, az IG-Farben gazdasági befolyásának megőrzéséért kompenzációs üzletekkel próbálkozott, s magyarországi áruvásárlásainak németországi értékesítési hasznából finanszírozta Magyarországra irányuló exportjának egy részét. Az egyre passzívabbá váló magyar—német kereskedelmi mérleg egyensúlyát a német kereskedelempolitika szigora miatt azonban sem a clearing-egyezménnyel, sem a kompenzációs üzletekkel nem sikerült megvalósítani. Egy 1932 december eleji német külügyi hivatali állásfoglalás teljes külpolitikai érdekközösséget csak a leszerelési kérdésben állapított meg; a határrevízió konkrét

2 Lásd: *Vargyai Gyula:* Katonapolitika és külpolitika Magyarországon a harmincas évek első felében. Valóság, 1978/2. 49—60. o.

céljait eltérőnek ítélték, sőt kijelentették, hogy e területen Németország és Magyarország nem tud közösen fellépni és nem várhatja el a másik fél aktív támogatását sem. A magyar ambíciókkal ellentétben politikai érdektelenséget nyilvánítottak ki Magyarország délkelet-európai szerepét illetően.

Német részről a Franciaországtól politikai és katonai függőségben álló kisantant államok gyengítését hatalompolitikai megfontolásokból ugyan kívánatosnak tartották, de azt alárendelték e három országhoz fűződő jelentős gazdasági érdekeiknek. A gazdasági kapcsolatok terén is be kellett érniök a német politikai vezetés ígéretével, hogy a gazdasági prosperitás visszatértével a német piac nagy lehetőségeket nyit meg a magyar termékek értékesítése előtt, amelyet a német mezőgazdaság intenzívebbé válásának további folyamata sem akadályozhat meg.[3]

A gazdasági és politikai érdekeket éveken keresztül egymástól elkülönítve kezelő, s ebből következően a magyar gazdasági érdekeken részvétlenül átsikló német álláspont csupán Hitler 1933. január 30-i kancellári kinevezését követő hónapokban változott meg. A magyar diplomaták és politikusok kitartó közbenjárásának eredményeképpen a német—magyar politikai érdekközösség német részről történt elfogadása — s ebből adódóan Magyarország megkülönböztetett kezelése — kedvezően hatott a német—magyar gazdasági kapcsolatok fejlődésére.

Kölcsönösen sok keserű szó és vádaskodás hangzott el a magyarországi német kisebbség kérdésében. A nézeteltérések főként a magyarországi németség iskolaügye, kulturális és politikai tevékenysége, a birodalmi németségi szervezetek magyarországi agitációja, a magyar és a Magyarországgal szomszédos államok német kisebbségének — a magyar revíziós célok szolgálatába állítandó — egyeztetett fellépése körül éleződtek ki, s mindvégig súlyosan megterhelték a magyar—német — egyébként barátinak jellemzett — kapcsolatokat.

Ilyen körülmények között a hivatalos magyar—német kapcsolatrendszeren belül csupán a gazdasági világválság megrázkódtatásait is visszaesések nélkül túlélő magyar—német katonai kapcsolatok voltak töretlenek. Egyenletes fejlődésük — a hadsereg szerepének 1929—30-tól mindkét országban egyre növekvő politikai befolyásával[4] párhuzamosan — tevékenyen hozzájárult a magyar—német gazdasági és politikai kapcsolatok normalizálódásához, majd a későbbi években az országot nemzeti tragédiába sodró magyar—német viszony szorosabbá fonódásához.

3 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), Bonn. Pol. Abt. II, Ungarn, Pol. 2. Bd. 4. 1932. dec. 1.

4 Az NSZK-ban „a Reichswehr szerepe a weimari köztársaság felszámolásában" kérdéskör vitái az 1950-es években éleződtek ki az NSZK-nak az Európai Védelmi Közösségben való részvétele, s a NATO keretében létrehozandó Bundeswehr alakítása kapcsán, amikor a parlamenti demokrácia — fegyveres hatalom viszonyát a weimari köztársaság példáján kezdték vizsgálni. A vitát *J. W. Wheeler-Bennet* angol történész Seeckt tábornok állítólagos „apolitikus" magatartásáról írt munkája: The Nemesis of Power. The German Army in Politics 1918—1945. London, 1953. (Német kiadása: Die Nemesis der Macht. Düsseldorf, 1954.) indította el. Lényegesen kiegyensúlyozottabb képet adott *G. A. Craig:* The Politics of the Prussian Army, 1640—1945, Oxford, 1955. (Németül: Die preussisch-deutsche Armee 1640—1945. Düsseldorf, 1960.) c. műve. Sokkal szélesebb forrásbázisra (az NSZK-ba időközben visszajuttatott archív forrásokra és vezető katonai személyiségek hagyatékára) támaszkodott *F. L. Carsten* összefoglaló jellegű munkája: Reichswehr und Politik 1918—1933. Köln—Berlin, 1964. A kutatás 1960-as évek végi eredményeit foglalta össze *R. Wohlfeil:* Heer und Republik. In: Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648—1939. Frankfurt am Main, 1970. A Reichswehr felelősségét tárgyalja a weimari köztársaság megszüntetésében *H. Herzfeld:* Das Problem des deutschen Heeres 1919—1945. Laupheim, 1952. és *K. D. Bracher:* Die deutsche Armee zwischen Republik und Diktatur (1918—1945). In: Schicksalsfragen der Gegenwart, Handbuch politisch-historischer Bildung. Bd. 3. Tübingen, 1958.

A kutatási érdekeltségek változását jelzik az 1970-es években született feldolgozások, amelyek a weimari köztársaság fegyverkezési problematikáját, általában a militarizmus kérdését, valamint a Reichswehr és az ipar kapcsolatát elemezték. E vonatkozásban mindenekelőtt *K.-J. Müller—E. Opitz:* Militär und Militarismus in der Weimarer Republik (Düsseldorf, 1978); *E. W. Hansen:* Reichswehr und Industrie. Rüstungswirtschaftliche Zusammenhänge und wirtschaftliche Mobilmachungsvorbereitungen 1923—1932 (Boppard am Rhein, 1978); *M. Geyer:* Aufrüstung oder Sicherheit. Die Reichswehr in der Krise der Machtpolitik 1924—1936 (Wiesbaden, 1980); *Andreas Hillgruber:* Grossmachtpolitik im 20. Jahrhundert (Droste, Düsseldorf, 1974) és *uő:* Die Reichswehr und das Scheitern der Weimarer Republik, In: Weimar. Selbstpreisgabe einer Demokratie (Droste, Düsseldorf 1980. 177—192. o.) c. munkák említendők.

A két ország magas rangú tisztjeinek szoros kapcsolattartásán, kölcsönös, rendszeres látogatásain túlmenően — amelyek során katonai és politikai kérdéseket vitattak meg — a magyar—német katonai együttműködés legfontosabb területét az 1920—30-as évek fordulóján meginduló haditechnikai és kiképzési együttműködés, majd a hírszerzési és hírcseremegállapodások rendszere, illetve a genfi leszerelési konferencián történő egységes fellépés jelentette.

1. Magyar—német haditechnikai és kiképzési együttműködés

A Magyarország katonai ellenőrzését ellátó Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság 1927. március 31-én befejezte több mint hatéves tevékenységét, s átadta helyét a Nemzetek Szövetsége időszaki ellenőrző bizottságának.[5] A magyar katonai vezetés, amely már az ellenőrzés bevezetése előtt, majd később annak idején kisebb-nagyobb sikerrel megkísérelte a rendelkezések kijátszását, a fegyveres alakulatok és bizonyos hadianyagok átmentését, a kényszerítő körülmények enyhülésével, s az ország gazdasági helyzetének bizonyos fokú javulásával egyidejűleg hozzálátott hadseregfejlesztési programjának kidolgozásához és megvalósításához. A Koronatanács 1927. december 20—30-i ülésein határozat született a honvédség fejlesztési programjának végrehajtásáról;[6] a nagyratörő hadseregfejlesztési, majd egy jól felszerelt magyar elithadseregről kialakított elképzelések az ország egyre súlyosabb gazdasági és pénzügyi nehézségei miatt csupán vágyálmok lehettek a katonai vezetés számára. Ezért a magyar és a német hadsereg *haditechnikai és fegyverzetfejlesztési* törekvései közös nevezőt találtak ugyan, de az együttműködés érdemi elmélyülését a partnerek eltérő gazdasági, tudományos és műszaki teljesítőképessége és lehetőségei meglehetősen szűk korlátok közé szorították.

A német hadseregfejlesztés komplex, szisztematikus munkálatai az 1920-as évek közepén megkezdődtek, s elsősorban a versailles-i szerződés határozatainak és „réseinek" maximális kihasználására, a hadsereg és a haditengerészet harckészségének emelésére törekedtek. Előkészületeket tettek a tömeghadsereg létrehozására, újjászervezték és kiépítették a határőrséget, felkészültek a mozgósítás személyi és hadigazdasági feltételeinek megteremtésére. Fontos feladatnak tartották a modern hadsereg fejlesztéséről, a hadsereg tökéletesítéséről és modernizálásáról folytatott elméleti vitákat.

A hadvezetés Truppenamtja (Csapathivatal) leplezett vezérkari funkciót töltött be; szellemi és szervezeti vezetésével betiltott fegyverfajtákat fejlesztettek és próbáltak ki az országon belül és a határokon kívül, s előkészítették tömeggyártásukat. Kidolgozták új kiképzési rendszerüket és korlátozott számban megkezdték a jövő új fegyverzetéhez szükséges személyzet kiképzését. Az 1924—1929-es évek előkészületi intézkedései teremtették meg a német hadsereg későbbi dinamikus fejlesztésének alapjait és legfontosabb feltételeit. A titkos fegyverzet- és eszközfejlesztés — amelyre 1924—28 között összesen 198,7 millió RM-et[7] költöttek — főleg a légierő, a tüzérség, a páncélos fegyvernem, a harci gázok és a híradás területére irányult.

A német I. W. G. és a magyar Haditechnikai Intézet szakemberei az első világháború befejezése után is kapcsolatban maradtak egymással. Németországi

5 *Godó Ágnes:* A Horthy-rendszer nemzetközi és katonai helyzete 1921—1927-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 1961/2. 560—561. o.
6 *Godó Ágnes:* A Horthy-fasizmus agresszív katonai terveinek előtérbe kerülése az 1927—29-es években. Hadtörténelmi Közlemények, 1962/1. 92—93. o., ill. *Dombrády Loránd:* i. m. 9. o.
7 *Karl Nuss:* Militär und Wiederaufrüstung in der Weimarer Republik. Zur politischen Rolle und Entwicklung der Reichswehr. Berlin, 1977. 220. o.

és magyarországi alkalmi találkozásaikon megvitatták a haditechnikai újításokat és eszmecserét folytattak haditechnikai nézetekről. Megbeszéléseiken elsősorban a korszerű tüzérségi anyag, a tüzérségi lőpor, a légvédelem és a gázvédelem kérdéseit érintették. A felszerelések különbözősége azonban kizárta a részletekbe menő tárgyalásokat. 1927 után e kapcsolatok rendszeresebbé váltak, s a két vezérkar (pontosabban: A HM VI. osztálya és a Truppenamt) szintjére emelkedtek.

1927—28-ban a honvédség szakértőit mindenekelőtt a német tüzérség és a motorizált tüzérség tapasztalatai érdekelték, amelyekről többek között magyar részről Fischer Lajos vkszt. ezredes, a HM VI—1 osztályvezetője tárgyalt Berlinben a Reichswehrministerium (RWM — Birodalmi Véderőminisztérium) hadműveleti osztályának tüzérségi szakelőadójával, illetve a Truppenamt főnökével, Werner von Blomberg tábornokkal.[8] A látogatás során bemutatták neki az új gyalogsági fegyverek és lövegek kísérleti példányait, s megbeszélték fejlesztésük irányelveit.[9]

1928 júniusában a RWM válaszolt a német motorizált ütegek szervezetére vonatkozó magyar kérdésekre.[10] A HM VI. osztály további érdeklődést mutatott a motorizált ütegek szervezeti felépítése iránt, s a pontos műszaki adatok megszerzésére utasította a berlini magyar katonai attasét.[11] Teljes betekintést nyert a német motorizált tüzérség szervezeti és műszaki kérdéseibe Deák honvéd tüzérszázados, akit három és fél hónapig a német motorizált tüzérséghez osztottak be.[12] Fegyverzeti együttműködésre irányuló magyar törekvést jeleztek az ún. Gebauer-féle, vadászrepülőbe építhető géppuska szabadalma eladása körüli mérlegelések. A magyar fél a gyártási jog megvételének lehetőségéből Olaszországot sem zárta ki, előnyben azonban a németeket részesítette; a találmány továbbadásától azt remélték, hogy szoros katonai kapcsolatban maradnak a németekkel és ennek fejében német találmányokat is megszerezhetnek. Az eladás lebonyolításával a Danuviát bízták meg, amelyet utasításokkal láttak el.[13] A katonai vonatkozású magyar találmányok közül a golyóálló benzintartályt és a tábori konyhát is felajánlották a német félnek.[14]

Az 1928 szeptemberi, Görlitz környékén tartott őszi hadgyakorlaton a Reichswehr meghívására Janky Kocsárd lovassági tábornok, a honvédség főparancsnoka, Rőder Vilmos altábornagy, vezérkari főnök és Decleva Zoltán alezredes, szárnysegéd vett részt. Fogadta őket Hindenburg birodalmi elnök és Heye tábornok, a hadvezetés főnöke;[15] a látogatás során megismerkedtek az új gyalogsági fegyverek és lövegek kísérleti példányaival, „melyek tanulmányozására azután a 3/a. osztály vezetője lett kiküldve. Ekkor kerültek szóba azon irányelvek, illetve követelmények, melyek a gyalogsági és tüzérségi lőfegyverek tökéletesítésénél és kiegészítésénél mérvadók."[16]

A magyar—német fegyverzeti együttműködésről kétéves szünet után a Rumpelles altábornagy vezette magyar katonai bizottság 1931. április 27—30. között tárgyalt a berlini Waffenamtban. Rumpellest megismertették a német hadiipar új termékeivel. A magyar katonai attasé a látogatásról szóló jelentésében részletesen felsorolta a német tüzérség új kísérleti lövegtípusait, amelyek

8 HL HM 1931. Eln. VI—2. Sztojákovics jelentése, 1931. aug. 14.
9 HL HM 1931. Eln. VI—2. 120 427 Sztojákovics jelentése, 1931. máj. 2.
10 HL HM 1928. Eln. VI—2. 20 607. 1928. ápr. 15.
11 Uo. 1928. aug. 29.
12 Uo. Sztojákovics jelentése, 1928. okt. 12.
13 HL HM 1929. Eln. VI—1. 1929. jan. 5.
14 PA AA Geheimakten, Pol. 13. II. b. Militärangelegenheiten, 1928. dec. 10., ill. 1929. júl. 9.
15 Országos Levéltár (OL) Küm. pol. res. 1928—21/7—4052 Wettstein tanácsos jelentése Walkó külügyminiszternek, a honvédség főparancsnokának látogatásáról (Berlin, 1928. okt. 6.)
16 HL HM 1931. Eln. VI—2. 120 427 Sztojákovics jelentése, 1931. május 2.

véglegesítését legkésőbb 1934 végéig tervezték. Ezek között a Krupp és a Rheinmetall cég által — a versailles-i békeszerződés tiltó rendelkezéseit kijátszva — gyártott könnyű és közepes lövegek (10,5 cm-es tábori ágyúk és 14,9 cm-es tábori tarack) is szerepeltek. Sztojákovics (később Sztójay) Döme berlini magyar katonai attasé a német Waffenamt vezetőinek meghívását javasolta, akik különösen „a Bofors-féle anyag és a légvédelmi autómatáink iránt érdeklődnek, s alkalmat lehetne adni ezek megtekintésére".[17]

A Rumpelles vezette bizottság látogatását követően a vezérkar főnöke a német—magyar fegyverzeti együttműködés szorosabbá tételét javasolta a honvédelmi miniszernek.[18] Rőder Vilmos rámutatott arra, hogy a németek az utóbbi években a magyarok számára sok tekintetben „hézagpótló" eredményeket értek el haditechnikai vonatkozásban, s szorosabb együttműködésre is hajlandók. Ennek eredményessége érdekében mindenekelőtt — az olaszokkal történt megállapodáshoz hasonlóan — a két vezérkar kapcsolatának szorosabbra fűzését ajánlotta, amelynek előkészítésére a berlini katonai attasé megbízását javasolta. Gömbös honvédelmi miniszter mindenben egyetértett a javaslatban foglaltakkal,[19] s 1931 júliusában utasították Sztojákovicsot, kezdjen tárgyalásokat a németekkel a fegyverzeti együttműködés újrafelvételéről, amelynek előfeltétele a két vezérkar együttműködésének megalapozása.[20] A német hadvezetés főnöke készséggel hozzájárult a bizalmas együttműködés felvételéhez és folytatásához a fegyverzet taktikai és technikai kérdéseiben.[21] Magyar részről azonnal konkrét tervet dolgoztak ki a műszaki kapcsolatok felvételére. A HTI parancsnoka közös műszaki albizottságok megalapításáról tárgyalt, így viszonyuk még szívélyesebbé és szorosabbá vált.[22] A német hivatalos műszaki körök előzékenységét azok magyarországi tartózkodásakor hasonlóan viszonozták, s kívánságuknak megfelelően bemutatták nekik a magyar légvédelmi felszerelést, az új tüzéranyagokat és a hajmáskéri kísérleti telepet — jelentette a HTI a katonai főcsoport főnökének.[23]

Az 1930-as évek elején tervbevett honvéd gépkocsicsoport felállításánál a HM VI. osztály a német hadseregben rendszeresített új típusú 1,5 tonnás tehergépkocsik és 1,5 tonnás Mercedes tehergépkocsik behozatalát tervezte, amelyek bemutatójára végül is 1933. november 18-án került sor Németországban.[24] 1934 végén a honvédelmi minisztérium további érdeklődést mutatott az 1000 cm^3 körüli német kisteherautók műszaki paraméterei iránt, mivel a jövőben — az eddig használt olasz kocsikkal szemben — a németektől kívántak vásárolni.[25]

Rendszeres együttműködés alakult ki *a kiképzési tervek átadásában és a kölcsönös vezénylések vonatkozásában.* A RWM „szigorúan bizalmas" kezeléssel a magyar vezérkar rendelkezésére bocsátotta az 1927. évi csapatgyakorlatok alkalmával gépkocsikon végrehajtott csapatszállítások, valamint az 1928 őszi gyakorlatokon a gépkocsi-alakulatoknál szerzett tapasztalatait,[26] amelyek a hadsereg motorizációjának előkészületeit jelezték. A német hadvezetés részéről meglehetősen bensőséges gesztusnak tűnt, hogy a magyar vezérkar rendelkezésére bocsátotta 1927. évi 32 oldalas szemleészrevételeit.[27]

17 HL HM 1931. Eln. VI—2. 120 427 Sztojákovics jelentése, 1931. máj. 2.
18 HL HM 1931. Eln. VI—1. 105 260. Idézi: Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919—1938. Budapest, 1968. 305—306. o.
19 Csak szolgálati használatra! I. m. 305. o.
20 HL HM 1931. Eln. VI—1. 105 306 Idézi: Csak szolgálati használatra! I. m. 306. o.
21 HL HM 1931. Eln. VI—1. 105 422 Sztojákovics jelentése, 1931. aug. 14.
22 Uo. 1931. szept. 17.
23 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 612. 1933. nov. 22.
24 HL HM 1933. Eln. VI—2. 105 590. 1933. nov. 13.
25 PA AA Pol. 13. II. b. Militärangelegenheiten, 1934. nov. 8.
26 HL HM 1929. Eln. VI—2. 14 226 Sztojákovics jelentése, 1929. jún. 27.
27 HL HM 1928. Eln. 5146. 1928. ápr. 12.

Magyar részről megkülönböztetett figyelemmel kezelték a német katonai attasé és egyéb német kiküldöttek magyarországi tartózkodását. A külföldi katonai attasék magyar katonai gyakorlatokon való részvételét egyébként 1928 februárjában szabályozták, amikor is kimondták, hogy „külföldi katonai attasék lehetőleg ritkán vegyenek részt katonai gyakorlatokon", de „ha meghívásuk elkerülhetetlen, olyan gyakorlatokra szóljon, ahol kevés alkalom van harcászati elveinkbe és alkalmazásukba betekinteni. Hajmáskérre... külföldiek elvileg ne hívassanak meg. A német kiküldöttekre, akiknek jelenléte egyébként is titkos, a fenti megállapítások egyelőre nem vonatkoznak".[28] 1929-ben — a RWM költségvetésének csökkentése miatt — nem tartottak nagyobb katonai gyakorlatokat. A berlini katonai attasé ezért utasítást kért, „kieszközölje-e tisztjeinknek német csapatokhoz és parancsnokságokhoz való beosztását". A VI. osztály a tervezett vezénylést — amelynek anyagi fedezete a kiképzési csoportfőnökség 50 000 Pengős előirányzatával rendelkezésre állt — a német gyakorlatok megrövidítése ellenére is szükségesnek tartotta, „miután a vezénylések a kiképzés terén értékes tapasztalatokat eredményezhetnek".[29]

1929 januárjában a magyar vezérkar elrendelte a német zsoldos kiegészítési rendszer felderítését, mivel valószínűnek tartották, hogy „a németeknek sikerült az antanttal szemben valami kibúvó megoldást találni, melyet privát egyének óvatosságból nem árulhattak el."[30] A RWM-ben a 2. (szervezési) osztály foglalkozott a békeszerződés kijátszásával, illetve a szolgálati idő megrövidítése útján nagyobb számú ember kiképzésének tervezetével. Mozgósítás esetén a hadsereg megháromszorozódását tervezték, s a szükséges létszám feltöltésekor a rövidített kiképzés útján nyert személyekkel számoltak. A századokat három törzslegénységi csoportra osztották, amelyek a 8—12 napos rövidített kiképzés végrehajtását gyakorolták.[31] Német részről érdeklődést mutattak és tájékoztatót kértek a békeszerződés határozatainak túllépéséről és ennek az antant-országokkal szembeni biztosítása magyar tapasztalatairól.[32] 1931 március elején a RWM a magyar kiképzési tapasztalatok átengedését kérte, mert rövidesen át akartak térni a sorozatos és rövid kiképzésre. Főleg az érdekelte őket, hogy a különböző fegyvernemeknél végrehajtott 5 hónapos kiképzés eredménye megfelelt-e a követelményeknek, vagy új kiképzési célok kitűzése, esetleg a kiképzési időszak megváltoztatása vált szükségessé.

Az 1931. március 19-i vezetési értekezlet döntése a T—3 osztály vezetőjének kérését elvileg teljesíthetőnek ítélte azzal a megszorítással, hogy kizárólag csak szóbelileg történhet, s az adatokat a RWM-ben a legszigorúbb titoktartással kezelik. A német fél tájékoztatása április 9-én történt meg.[33]

A RWM 1931. április 1-től kezdve megváltoztatta tisztképzését, s az elméleti kiképzés mellett fokozta a gyakorlati kiképzést. Az új kiképzési terv szerint a hadnagyi rendfokozatot $3^3/_4$ év alatt érik el. A magyar vezérkar beszerezte a RWM összefoglalóját a „Waffenschulék"-ról és az attasé október elejére az illetékes osztályvezető kiküldését kérte a német tisztképzés tanulmányozására.[34] Megküldte a Waffenschulék tan- és vizsgarendjét is.[35]

1931. május 29-én az attasé német motorizált gyalogezred gyakorlatáról és annak tapasztalatairól jelentett, s mellékelte a német összefoglalót.[36] 1931

28 HL HM 1928. Eln. VI—2. 1928. febr. 7.
29 HL HM 1929. Eln. VI—2. 105 494. 1929. jún. 28.
30 HL HM 1929. Eln. VI—1. 1929. jan. 19.
31 HL HM 1931. Eln. 124 100. Sztojákovics jelentése, 1931. dec. 4.
32 HL HM 1931. Eln. 118 529. Sztojákovics jelentése, 1931. jan. 24.
33 HL HM 1931. Eln. 119 371. Sztojákovics jelentése, 1931. márc. 6.; a vezetési értekezlet döntése: uo. március 19., a tájékoztató megtörténtének regisztrálása uo. április 9.
34 HL HM 1931. Eln. VI—2. 120 971. Sztojákovics jelentése, 1931. május 30., ill. uo. uő. 121 229. 1931. június 12.
35 HL HM 1931. Eln. VI—2. 122 794. Sztojákovics jelentése, 1931. szept. 19.
36 HL HM 1931. Eln. VI—2. 120 972. Sztojákovics jelentése, 1931. máj. 29.

augusztusában Adam tábornok, a német vezérkar főnöke megküldte az 1930 szeptemberi nagy német keretgyakorlatok 76 oldalas, rajzmelléklettel ellátott értékelését.[37] 1931 decemberében Groener altábornagy levélben köszönte meg Gömbösnek a Magyarországon járt német tisztek meleg és bajtársias fogadtatását. Egyúttal kiemelte a két hadsereg között fennálló szívélyes viszonyt és köszönetet mondott azokért az értékes szolgálati tapasztalatokért, amelyeket a német tisztek Magyarországon szereztek.[38]

A magyar katonai vezetésnek továbbra is részletes betekintése volt a német kiképzési tervekbe. Az 1933-as tervezetet áprilisban küldte meg a berlini magyar katonai attasé,[39] május elején pedig a német hadvezetés főnöke által kiadott, az 1932—33-as kiképzési évre vonatkozó észrevételeket szerezte meg.[40] Rövidesen pedig az 1933. évi csapatgyakorlatok tapasztalatairól jelentett.[41] A német hadvezetés az 1933-as évre nem tervezett nagyobb gyakorlatot, ezért a magyar vezérkar az év elején nem számolt magyar tisztek németországi vezénylésével. A berlini magyar katonai attasé 1933 július közepén azonban három magyar tiszt vezénylését kérte a német hírgyakorlatokra.[42] A gyakorlat célja annak kipróbálása volt, hogy a híradó csapat félállandó vezetékek építése mellett lépést tud-e tartani az előrenyomulásban levő seregtestek előrehaladásával.[43] Az elmaradt nagyobb gyakorlatért „mintegy kárpótlásul" őszi gyakorlatot tartottak, amelyre meghívták a Berlinben akkreditált katonai attasékat. A bensőséges német—magyar katonai kapcsolatokat jelezte, hogy a T—3 osztályvezető-helyettese bizalmasan közölte Miklós Bélával, az új magyar katonai attaséval: „nem olyan gyakorlatról van szó, amelyet barátaiknak mutatnak".[44]

1934-ben már nagy ütemben folyt a német repülőalakulatok felállítása, bár ezek katonai formációként még nem szerepelhettek. Rejtésükre ezért különböző fedőszerveket használtak: Verkehrsfliegerschule, Deutscher Luftsport Verband, Erprobungsstelle, Flugbereitschaft des Luftfahrtministeriums, Versuchstelle. Milch légügyi államtitkár készségesen mutatta az alakulóban levő repülőegységeket az 1934 novemberében Berlinbe látogatott két magyar repülőtisztnek, mert — mint mondta — „feltétlenül számítanak a magyar fegyverbarátságra". A megtekintett katonai repülőtereken 1—1 ezred állomásozott, s az iskolagépek száma több helyen a százat is meghaladta.[45]

Miklós Béla a Légügyi Minisztériumban tett látogatása során fontos információkat kapott a német katonai repülés helyzetéről. Milch államtitkár kifejezte reményét, hogy 1934-ben felállításra kerülnek a katonai légierők Németországban, amelynek korábbi szervezését politikai okokból nem akarják megkezdeni és nem akarnak elébe vágni Hitler Reichswehr-fejlesztési tervének. Nagy ütemben folyt a tisztek és altisztek pilótakiképzése, beleértve a repülő szakszemélyzetet is, akiknek számát az attasé 800—1000-re, a sportrepülőkét 2—3000-re, a repülőgépek számát pedig 400—600-ra (közöttük 50—100 bombázó) becsülte. A kiképzéssel párhuzamosan a fő hangsúlyt a repülőgépgyárak teljesítőképességének növelésére helyezték. A gyártást a legapróbb részletekig megszervezték és mindent előkészítettek a sériagyártásra. Főleg vadász- és felderítő gépek gyártására készültek fel, „amennyiben azonban szomszédjaik a

37 HL HM 1930. Eln. 118 171. 1930. nov. 4.
38 HL HM 1931. Eln. VI—2. 124 108 Sztojákovics jelentése, 1931. dec. 5.
39 HL HM 1933. Eln. VI—2. 119 984 1933. ápr. 7.
40 HL HM 1933. Eln. VI—2. 120 474 1933. máj. 3.
41 HL HM 1933. Eln. VI—2. 120 719 1933. máj. 17.
42 HL HM 1933. Eln. VI—2. 121 638 1933. júl. 12.
43 HL HM 1933. Eln. VI—2. 121 929 1933. júl. 28.
44 HL HM 1933. Eln. VI—2. 123 313 1933. okt. 13.
45 HL HM 1934. Eln. VI—2. 123 979 1934. nov. 6.

bombavető gépek számát nem korlátozzák, úgy ők is kénytelenek lesznek bombavető gépeket építeni" — jelentette az attasé.[46]

Az 1930-as évek első felében magyar légierő kifejlesztése a gazdasági válság kirobbanása következtében csupán elméleti síkon folyhatott. 1933. július 1-re ugyan 1328 főre emelték a légierő legénységét,[47] a katonai költségvetésből való szűkös részesedése (1935-ben 6,55%) miatt csak 1935—36-ban történtek szervezeti intézkedések, ill. ekkor fogadták el a légierő fejlesztési tervét, s döntöttek összesen 190 német repülőgép vásárlásáról előbb 24 millió, majd további 30 millió márka értékben.[48]

Az 1920-as évek második felében Németországban fellendült a hadelméleti tevékenység, erősödtek az idegen hadseregek felépítésének, fejlődésének és bevethetőségének kiértékelési munkálatai. Széles körű vita bontakozott ki a jövő háborújának jellegét illetően. Arra a megállapításra jutottak, hogy a háború a társadalom minden területére kiterjed, elmossa az arcvonal és a hátország különbségét, s nemcsak fegyveres, hanem gazdasági és propagandaháború is lesz.[49]

A magyar katonákra főleg Hans von Seeckt tábornok katonaelméleti tevékenysége hatott: magukévá tették és a magyar viszonyokkal nem számolva alkalmazni kívánták az „elit hadseregről" alkotott nézeteket. Werth Henrik tábornok, a Hadiakadémia parancsnoka 1930-ban írt tankönyvében Seeckt elméletét elfogadva kifejtette, hogy a jövendő háború totális harc lesz, amelyben a technikai fejlődés eredményeképpen az új, támadó harceszközök — repülők, harckocsik — döntő tényezővé válnak s a többi fegyvernem rovására fognak szaporodni. Az új harci eszközök közül elsősorban a repülőgépnek tulajdonított meghatározó szerepet. A gazdasági és technikai előfeltételek hiánya azonban meghiúsította a Werth által elképzelt magyar elit hadsereg létrehozását.[50]

2. Magyar—német hírszerzési együttműködés

A német—magyar katonai kapcsolatok legbensőségesebb s legrendszeresebb együttműködését a hírszerzési, majd később a hírcsereegyüttműködés képezte, amelynek létrejötte szorosan kapcsolódott a német—olasz hírszerzési összeköttetés megszervezésében vállalt magyar közvetítő szerephez. A német fél ugyanis már 1928 őszén felkérte a magyar hírszerzést: vállaljon közvetítést a német—olasz viszonylatban; a magyar vezérkar ekkor még nem tartotta „eléggé közvetlennek" az olasz—magyar katonai viszonyt és nem vállalta az esetleges olasz visszautasítás kudarcát. A vezető német katonai körök fokozott katonapolitikai aktivizálódása (orientálódás egyrészt Olaszország, másrészt a Szovjetunió felé) láttán azonban Ruszkay Jenő, a HM VI—2 osztály vezetője 1929. február 15-én javasolta a vezérkarnak: értesítsék a németeket, hogy a magyar hírszerzés kész közvetítő szerepet vállalni a német—olasz hírszerzési összeköttetés megszervezésében, s egyúttal puhatolózik ezügyben az olaszoknál. Az osztályvezető felvetette azt is, hogy a magyar hírszerzés használja fel a német hírszerzés főnökének szovjetunióbeli kiküldetését magyar hírszerzési célok elérésére. Ebben az eset-

46 HL HM 1933. Eln. VI—2. 124 109 1933. dec. 2.
47 *Szabó Miklós:* A magyar királyi honvéd légierő létrehozásával és továbbfejlesztésével kapcsolatos elméleti tevékenység (1930—1944). Hadtörténelmi Közlemények, 1981/3. 453. o.
48 Uo. 461—462. o.
49 *Karl Nuss:* i. m. 175—176. o.
50 *Dombrády Loránd:* Adalékok a magyar uralkodó osztályok katonapolitikájához (1927—1936). Hadtörténelmi Közlemények, 1977. 1. sz. 6—7. o., ill. *Szabó Miklós:* A magyar királyi honvéd légierő létrehozásával és továbbfejlesztésével kapcsolatos elméleti tevékenység (1930—1944). Hadtörténelmi Közlemények, 1981. 3. sz. 452. o.

ben vagy őt kérnék meg bizonyos feladatok elvégzésére, vagy pedig a Szovjetunióba utazó német küldöttségben magyar hírszerző tiszt is helyet kapna. A javaslataiban megfogalmazott „feladatok végrehajtására az idegen hadseregek közötti összeköttetések legkevésbé gyanút keltő és emellett legszokásosabb eszközét, a hírszerzési összeköttetést használnók fel. Minden más kapcsolat, legyen az anyagi, kiképzési vonatkozású vagy félhivatalos látogatás jellegével bíró, nehezebben magyarázható és nagyobb feltűnést kelt."[51]

Javaslatai megbeszélésére Ruszkay Jenő 1929. április 14—26 között látogatást tett Németországban. Mindenütt barátságosan fogadták: Berlinben találkozott a T—3 osztály és az Abwehr—Abteilung[52] vezetőivel, a hadügyminiszterrel, valamint Blomberg, Stülpnagel, Busche és Schleicher tábornokokkal. A hírszerzési szakkérdéseken kívül „intimebb" beszélgetés keretében megismerkedett többek között Blomberg „kedvenc témájával", a német—olasz katonai kapcsolatok kérdésével. Ruszkay felkérésére Kühlenthal ezredes, a T—3 osztály vezetője — szovjetunióbeli utazása kapcsán — ígéretet tett a magyar felderítési igények teljesítésére. Nem tapasztalt idegességet a párizsi repülési tárgyalások[53] ügyében; megismerkedett azzal a német véleménnyel is, amely belátható időn belül számolt a Rajna-vidék francia megszállásának megszüntetésével. Általános és feltűnő érdeklődést tapasztalt „a balkáni és különösen a jugoszláv kérdés iránt". A német tisztek megerősítették a német—olasz hírszerzési összeköttetés közvetítésére vonatkozó korábbi kérésüket.

Ruszkay látogatása a német—magyar hírszerzési együttműködés megindulását jelentette. „A hírszerzési szakmába vágó megbeszélt tárgyak felöleltek miáltalunk átadott francia híranyagot, valamint a németek által rendelkezésre bocsátott anyagot Lengyelországnak és lengyel úton kisantant államoknak Danzigon keresztül eszközölt hadianyagszállításokról adott pontos és értékes anyagot. Kiterjedtek azonkívül a megbeszélések egyes konkrét kémvédelmi kérdésekre, valamint a német hírszolgálati szervezet úgy berlini központjában, mint egy vidéki hadosztály állomásán való részletes tanulmányozására."[54]

1929 májusában Blomberg, Stülpnagel és Busche tábornok látogatott Budapestre a honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök vendégeként. Fogadta őket Horthy és Bethlen, megkoszorúzták a millenniumi emlékművet és részt vettek az ismeretlen katona emlékkövének felavatásán. Schoen budapesti német követ szerint „a magyar tisztek szimpátiája erősebb a németek felé mint az olasz iránt."[55] Blomberg „a magyar hadsereggel nagyjában és egészében elégedett" volt, s elismeréssel szólt arról, hogy a magyaroknak van a legjobb repülőgéppus-

51 HL HM 1929. Eln. VI—2. 1929. február 15.

52 A német hírszerző szervezet két részből állt. A T—3 osztály a Truppenamthoz (Csapathivatal) tartozott és az idegen hadseregek nyilvántartásával foglalkozott. Az Abwehr-Abteilung a véderőminisztérium (Reichswehrministerium — RWM) kötelékébe tartozott, s hírszerzéssel, ill. kémelhárítással foglalkozott.

53 Az első világháború győztes hatalmai által 1919-ben létrehozott CINA (Conférence Internationale de Navigation Aérienne) Magyarországot is meghívta az 1919. évi párizsi légigyezmény revíziója céljából 1929. június 10-re összehívott konferenciára. A CINA revíziójának kérdését Olaszország már 1927-ben felvetette. A júniusra tervezett konferencia összehívásának indítéka Wegerdt német közlekedési minisztériumi tanácsosnak kormánya részéről sugalmazott cikke volt, amelyben Németország a CINA-hoz való csatlakozás feltételéül a légi egyezmény és a versailles-i békeszerződés légiforgalmat korlátozó határozatainak revízióját jelölte meg. A CINA — amint a magyar kormányhoz intézett meghívójából kiderült — elfogadta a Wegerdt-cikket a tárgyalások alapjául. Németország — a légügyi korlátozások esetleges lebontását remélve — a konferencián való részvételét attól tette függővé, hogy azon több más, nem tagállam is részt vesz. A tiltó rendelkezések ellenére a Kereskedelemügyi Minisztériumon belül 1928-ban létrehozott magyar Légügyi Hivatal abban az esetben javasolta a magyar részvételt, ha a konferencián Németország is részt vesz. A HM VI. csoport véleménye szerint „a CINA-hoz csatlakozás feltételeinek minimuma a polgári légügyre vonatkozó összes korlátozásoknak a Népszövetség által is elismert teljes megszüntetése volna megállapítandó." A Légügyi Hivatal 1929. június 6-án azt jelentette a honvédelmi miniszternek, hogy „Párizsban a Kereskedelemügyi Minisztérium részéről Szentkeresztessy Henrik vkszt. alezredes, légügyi igazgató vesz részt." (HL HM 1929. Eln. VI—1. 105 405. 1929. ápr. 20., ill. VI—1. 105 457. jún. 6.)

54 HL HM 1929. Eln. VI—2. 1929. ápr. 27.

55 PA AA Pol. Abt. II, Ungarn, Pol. 2. Bd. 3. Schoen jelentése, 1929. máj. 29.

kájuk.[56] A német tisztek azonban nem tudták megállapítani, meddig mentek el a magyarok az olasz—magyar katonai kapcsolat kiépítésében.[57]

A berlini magyar katonai attasé, Sztojákovics Döme tábornok, szoros hivatali és baráti kapcsolatot alakított ki a véderőminisztérium magasrangú vezetőivel; rendszeresen megtárgyalták az aktuális katonai és politikai helyzetet, amelyekről aztán részletesen jelentett. A RWM egy magasrangú tisztje — aki elismerően szólt a német—magyar katonai viszony fejlődéséről — 1929 elején már a jövőre irányuló német katonai célokat is összegezte Sztojákovicsnak: a memeli terület, a lengyel korridor és Felső-Szilézia visszaszerzése. kisebb határkiigazítások a lengyel határon, és az Anschluss. Elzász—Lotharingiára ugyanakkor nem tartottak igényt.[58] Így a kapcsolattartás e módja még a szervezett és megállapodásokban rögzített hírszerzési együttműködés kialakulása előtt a hírszerzési együttműködés fontos összetevője lett. 1931 júliusában Sztojákovics „az orosz helyzetről" folytatott hosszabb eszmecserét Hofmeister vk. századossal, a T—3 osztály orosz referensével.[59]

A két vezérkar tájékoztatta egymást a kölcsönösen érdeklődésre számot tartó kérdésekről: a német véderőminisztérium kívánságára a magyar fél megküldte az 1931. évi francia nagygyakorlat anyagát, a RWM a kisantant katonai, illetve vezérkari főnökeinek konferenciájáról szóló híranyagát.[60] 1931 augusztus végén Stomm őrnagy, londoni magyar katonai attasé utasítást kért a londoni német katonai felderítéssel való bizalmas együttműködésre; az angolok jóindulatának megőrzését és az addig kiépített külkapcsolatok fenntartását célzó szeptemberi vezérkari válasz szerint a „németekkel való adatcsere és együttműködés oly mértékig kívánatos, amíg az saját helyzetét angolokkal szemben nem veszélyeztetheti".[61] A HM VI-2 osztály 1932 februárjában egy esetleges, Németország elleni lengyel katonai akció varsói híreit továbbította az Abwehr-Abteilungnak s egyúttal francia vonatkozású, de Varsóból származó hírrel is szolgált, amely szerint a franciák felemelt békeállománnyal gyakorlatot terveznek a német határ mentén, s Franciaország, amennyiben biztonságát veszélyeztetve érzi, nemcsak a Rajna-vidék, hanem egyes kikötők megszállására is készül.[62] „A RWM hálásan köszöni az átengedett adatokat, amelyeket igen értékesnek minősített és kifejezetten arra kért, hogy a jövőben is bocsássuk rendelkezésükre a hozzánk beérkező, e tárgyra vonatkozó jelentéseket" — nyugtázta elégedetten Sztojákovics. Von Bredow ezredes, az Abwehr-Abteilung vezetője készségesnek mutatkozott a hasonló vonatkozású német híranyagok, összesített tájékoztatók átengedésében; ezáltal biztosított volt a híranyagok folyamatos cseréje.[63]

A német elismerés után a VI—2 osztály nagy buzgalommal folytatta a francia vonatkozású hírszerzést. Utasították az olaszországi magyar katonai attasét is, hogy e kérdésben vegye fel az érintkezést az olasz vezérkar főnökével. Eredményt azonban nem tudtak felmutatni: az olaszok nem rendelkeztek biztos hírekkel a német határon történő esetleges francia előkészületekről és hírszerzésük különböző nehézségekbe ütközött.[64] 1932. március 26-án von Bredow ezre-

56 Uo. Schoen jelentése Köpke külügyminisztériumi igazgatónak (Bp. 1929. jún. 11.)
57 HL HM 1929. Eln. VI—2. 1929. dec. 4.
58 HL HM 1929. Eln. VI—2. 18 121. Sztojákovics jelentése, 1929. jan. 1.
59 HL HM 1931. Eln. VI—2. 121 963 Sztojákovics jelentése, 1931. júl. 22.
60 HL HM 1932. Eln. VI—2. 118 359 Sztojákovics jelentése, 1932. jan. 20.
61 HL HM 1931. Eln. VI—2. 122 587 Idézi: Csak szolgálati használatra! I. m. 312—313. o.
62 HL HM 1932. Eln. VI—2. 118 736 Sztojákovics jelentése, 1932. febr. 13.
63 HL HM, 1932. Eln. VI—2. 118 921 Sztojákovics jelentése, 1932. febr. 22.
64 HL HM 1932. Eln. VI—2. 118 952 Schindler jelentése, (Róma, 1932. febr. 25.)

des Ruszkayhoz intézett levelében mondott külön köszönetet a németek érdeklődésére számot tartó, Franciaországról szóló anyag átengedéséért.[65]

Német részről jónéven vették és bátorították a magyar kül- és katonapolitika tevékeny szerepét a német—olasz közeledésben. Ezt erősítette meg Curtius német külügyminiszter Károlyi magyar külügyminiszterrel 1931. május 22-i genfi találkozásán, amikoris Curtius a német—olasz bizalmas jóviszony ápolását kívánatosnak tartotta és nagy súlyt helyezett a magyarok közvetítő szerepére.[66] A német—olasz katonai közeledés — lassú tempóban — 1930-ban indult meg, s a kezdetben szerény keretek között felvett katonai érintkezés abban mutatkozott meg, hogy szorosabb társadalmi érintkezésbe léptek az olasz katonai attaséval, Rómába küldték Richthofen repülőszázadost és lovastisztet vezényeltek Pinerolóba.

A német—olasz közeledést a németek részéről akadályozta, hogy nem sokra becsülték az olaszok megbízhatóságát és az olasz hadsereg értékét. Német részről kezdetben attól is tartottak, hogy a német—olasz közeledés esetében a franciák fokozott nyomásával kell számolniuk, amellyel szemben az olaszok nem tudnak megfelelő ellenszolgáltatást nyújtani, s esetleges katonai konfliktus esetén nem Olaszország, hanem Németország lenne a főhadszíntér. Mielőtt a német—olasz katonai kapcsolatok további kimélyítéséről határoztak volna, 1931 augusztus—szeptemberben Fischer ezredest, a T—3 osztály vezetőjét két tisztje kíséretében Olaszországba küldték. Mivel Fischer „a német—olasz közeledést illetőleg az elégedetlenek együttműködésének barátja" volt, s a RWM-ben a katonapolitikai kérdések szakértőjének számított, az olasz hadsereg értékéről alkotott véleménye mérvadó volt a német hadvezetésnek az olasz kérdésben elfoglalt álláspontjára.[67]

1931 októberében Sztojákovics hosszas beszélgetést folytatott Fischer ezredessel és Tippelskirch őrnaggyal, a T—3 osztály olasz alcsoportjának vezetőjével olaszországi tapasztalataikról. „Mindketten nyíltan hangoztatták, hogy összbenyomásuk az olasz hadseregről igen jó és hogy az ifjúság katonai nevelése mély benyomást tett rájuk... Összvéleményük az, hogy ha az olasz nemzet és a hadsereg még egynéhány évig a jelenlegi irányban halad, vagyis hogyha Mussolininak döntő befolyása ezen időre biztosítva marad, az új olasz haderő és hadiértéke nem lesz összehasonlítható a háborúelőtti hadsereg értékével. Komolyan számba veendő tényező lesz az európai hadseregek sorában, súlya azonban számarányától és felszerelésének korszerűségétől fog függni." Sztojákovics azt is megtudta, hogy Brüning kancellár azon benyomással tért vissza Rómából, hogy az olasz rendszer nem állandó jellegű, s „hogy komoly és a messze jövőbe kiható politikát az olaszokkal nem lehet csinálni". A magyar katonai attasé ezért úgy ítélte meg a kialakult helyzetet, hogy a német katonák ki fogják mélyíteni az olasz hadsereggel katonai kapcsolataikat, a német külpolitika azonban — míg azt a Centrumhoz tartozó Brüning vezeti — „a gazdasági megoldás felé törekedve, természetesen a franciákkal való megalkuvás lehetőségét fogja keresni" s tartózkodni fog az Olaszországhoz való közeledéstől, mert az fokozná az általános helyzet nyugtalanságát.[68]

1932 márciusában a német—olasz katonai és hírszerző közeledés további jeleit látva a VI—2 osztály úgy vélekedett, hogy az olasz—német hírszerző együttműködés általában megfelel a magyar katonapolitikai érdekeknek, de fontosnak tartotta az erről való pontos tájékozódást. Utasították a római magyar katonai

65 HL HM 1932. Eln. VI—2. Sz. n.
66 HL VKF 1931. Eln. Napi jelentés Károlyi és Curtius találkozójáról. (Genf, 1931. máj. 22.)
67 HL HM 1931. Eln. 121 225 Sztojákovics jelentése, 1931. jún. 12.
68 HL HM 1931. Eln. 123 319 Sztojákovics jelentése, 1931. okt. 16.

attasét: szerezzen minél részletesebb felvilágosítást von Bredow ezredes közelgő, 1932 áprilisi olaszországi tárgyalásainak anyagáról és „az esetleges létrejövő megegyezés méreteiről". Kívánatosnak tartották, hogy az attasé „minden tolakodás látszata nélkül" találkozzon von Bredow-val, s azt ajánlották, ennek elérésére támaszkodjon a német nagykövetséghez beosztott Richthofen századosra.[69] A Richthofennal való kapcsolatfelvétel eredményesnek bizonyult. Von Bredow ezredes Olaszországba történő megérkezésekor előbb a magyar katonai attaséval tárgyalt, s csak azután vette fel az érintkezést az olasz hadsereg és haditengerészeti vezérkar hírszerző irodáinak főnökeivel — Sogno ezredessel és Lais sorhajókapitánnyal —, akikkel „a kémvédelem tekintetében létesítendő együttműködésről" tárgyalt. Látogatása végén Bredow elégedetten nyilatkozott a magyar attasénak tárgyalásai eredményéről. A magyar attasé olasz forrásból azt is megtudta, hogy az olaszok a magyar—olasz együttműködéshez hasonló bensőséges kapcsolat kialakítására törekednek a németekkel, s „a német—olasz együttműködésnek határozottabban körvonalazott terepe van (célzás Franciaországra), mint a mi együttműködésünknek, mert a kisentente egyes államainak és Lengyelországnak viszonya és magatartása az olaszokkal, illetve velünk szemben különbözően értékelendő".[70]

A német hírszerző szervezet sajátosságai folytán a német—magyar hírszerző összeköttetés külön-külön zajlott az egymással mellérendelt, s ugyanakkor különféle alárendeltségű Abwehr-Abteilunggal és a T—3-mal. Mindez hátrányt jelentett a magyar vezérkar számára, mert a legfontosabb katonai végmegítélések nem jutottak birtokukba, s abban sem lehettek biztosak, hogy csereanyaguk egyik, vagy másik osztályhoz való juttatásával nem sértettek-e német érzékenységet. Mindezen kérdéseket Ruszkay Jenő 1932. április 27—május 2-i berlini látogatása során tisztázták. A hírszerzési és hírcseremegállapodást von Bredow (Abwehr-Abteilung) és Fischer (T—3) ezredesekkel tárgyalta meg. Véglegesen tisztázták az összeköttetés módját; megállapodás született, hogy minden magyar csereanyag az Abwehr-Abteilungnak megy, „külön megjegyzéssel azon esetben, ha ezen csereanyag a T—3 ügykörébe tartozik, vagy annak kívánságára küldetik el. Ez esetben az Abwehr-Abteilung anyagunkat tudomásulvétel után haladéktalanul a T—3-nak küldi meg. A T—3 ügykörébe tartozó összefoglaló végmegítélések, viszonzás ellenében ugyancsak ezen az úton fognak futni."[71] A részleteket illetően megállapodtak abban, hogy cseh vonatkozásban — az eddigi esetenkénti kérdéseken túlmenően — ezentúl minden lényegesebb híranyag kölcsönösen és automatikusan kicserélendő.

Román és jugoszláv vonatkozásban alap- és összefoglaló megítéléseket cserélnek, s először a németek küldik el megítéléseiket és összefoglalásaikat, amelyekre azután a magyar fél ugyanolyan mértékben válaszol. Lengyel és szovjet vonatkozásban a német fél hajlandónak mutatkozott bárminemű szovjet híranyagot a magyarok rendelkezésére bocsátani; cserében lengyel vonatkozású felderítési kérdéseik megválaszolását kérték, amelyben a varsói magyar katonai attasé segítségére is számítottak. Ruszkay Jenő a kérést azon „feltétellel" fogadta el, hogy csak általános összefoglalókra számíthatnak, mert a lengyelországi magyar katonai attasé nem folytathat offenzív felderítést. Jelentésében ezután mégis azt fejtegette, hogy a magyar katonai attasé „ily értelmű igénybevétele nem látszik aggályosnak, mert egyrészt még őneki sem kell tudnia, hogy az adott feladatok nem kizárólag a mi részünkre oldandók meg, más-

69 HL HM 1932. Eln. VI—2. 119 344
70 HL HM 1932. Eln. VI—2. 119 746 Schindler jelentése (Róma, 1932. ápr. 21.)
71 HL HM 1932. Eln. VI—2. 120 113. Idézi: Csak szolgálati használatra! I m. 309. o.

részt a németeket különösen érdeklő kérdések amúgyis a katonai attasé általános feladatai közé tartoznak."[72]

Megállapodtak abban is, hogy elvben esetről-esetre cserélhetők általános katonapolitikai, valamint egyes hadseregekre vonatkozó összefoglaló értékelések. Általános elvként elfogadták, hogy az egymástól kapott híranyag nem adható tovább harmadik félnek. Ruszkay berlini látogatása során cseh, jugoszláv, szovjet, távol-keleti és defenzív vonatkozású híranyagot kapott a németektől, továbbá tíz bizalmas jelentést legkülönfélébb tárgyakban, amelyekre magyar állásfoglalást kértek. „Ezzel — jelentette a tárgyalások eredményét összegezve — a hírszerző összeköttetés a német vezérkarral elérte a jelen körülmények között még kívánatos legmagasabb fokot, amelynek fönntartása a mostani katonapolitikai helyzetben reánk nézve kívánatos és hasznos".[73]

A két ország vezérkara közötti rendszeres hírcsere 1932—1933 fordulóján indult meg. Ennek keretében tájékoztatták egymást az érintett országok hadseregének erejéről, haderejéről, mozgásáról, tagozódásáról, a vasutak teherbírásáról, az iparvállalatok termeléséről, az illető ország hírszerző szolgálatának tevékenységéről stb. Az értékelések átadása mellett lehetőséget teremtettek egymás kérdéseinek megválaszolására is. A magyar hírszerzés számozott, ún. „Liste" formájában küldte — hozzávetőlegesen kéthetente — jelentéseit, elsősorban a kisantant országokról (kiemelten Csehszlovákia és Románia), valamint Franciaországról, a Szovjetunióról és Lengyelországról. A németeknek nyújtandó használható csereanyag érdekében erősítették hírszerzési tevékenységüket Lengyelország vonatkozásában.

1933 január és 1934 szeptember között a magyar hírszerzés 50 „Listet" küldött a németeknek; fontos és sürgős híranyag érkezése és késői futárindítás esetében néhány alkalommal magánlevél formájában. A német Abwehr-Abteilung a kisantant országairól, Franciaországról, a Szovjetunióról és Jugoszláviáról ún. „Brief" formájában küldte jelentéseit másfél év alatt összesen 34 alkalommal.

Fischer ezredes (T—3) 1932 októberi budapesti látogatásakor azt tervezte, hogy a két osztályvezető — esetleg szakközegeik bevonásával — a rendelkezésükre álló összes nyilvántartási anyag alapján beható eszmecserét folytat a cseh haderőről, Csehszlovákia viszonyairól és ellenállóképességéről s a kisantanton belüli szerepéről. „Itteni kívánságra különösen szóba kerülne még a legújabban kimélyedő cseh—lengyel viszony és a cseheknek Németország ellen való esetleges fellépése, amire a cseh hadsereg a legújabb, de még ellenőrzésre szoruló hírek szerint a lengyelek támogatására kötelezve volna." Fischer közelebbről is meg akart ismerkedni a magyar katonai viszonyokkal s látogatást szándékozott tenni vezető katonai személyiségeknél. Miután Fischer a RWM-ben nagy befolyással bír, előnyös lenne — ajánlotta Sztojákovics —, hogy megfelelő benyomásokkal térjen vissza; alkalmat kellene teremteni számára a honvédség valamely csapattestének vagy intézményének meglátogatására.[74]

A német—lengyel viszonyt Fischer ezredes továbbra is feszültnek jellemezte s nem zárt ki esetleges lengyel akciót Gdańsk, vagy Kelet-Poroszország ellen. A lengyelek úgy érzik — folytatta —, hogy az idő ellenük dolgozik; biztosnak tartják, hogy a Rajna-vidék megszállása és a jóvátételi fizetések kedvező elintézése után a németek elérik a fegyverkezési egyenjogúságot, majd felvetik a korridor, illetve a keleti határ revíziójának kérdését. Ezért véleményük szerint meg kell előzni az erősödő német nacionalizmust és kész helyzetet kell te-

72 Uo. 309—310. o.
73 Uo. 311—312. o.
74 HL HM 1932. Eln. VI—2. 121 519 Sztojákovics jelentése, 1932. aug. 6.

remteni. A jelenlegi helyzetben bizonyosnak tartották, hogy pl. Gdańsk (lengyel) megszállásába a Népszövetség (Franciaország és Angliával az élén) még belenyugodna. Később ez már kérdésesebb volna, s a német birodalom ereje egyre növekszik. Fischer ezért arra kérte Sztojákovicsot, hogy eddigi megállapodásaik szerint mielőbb juttassanak el hozzá minden erre vonatkozó lengyel hírt.[75]

A VI—2 osztály továbbította értesüléseit a kisantant országok 1931. évi prágai konferenciájáról, amelyet francia kezdeményezésre hívtak össze. A konferencián állítólag megegyezésre jutottak a Németország elleni közös katonai fellépést illetően. Erősebb határmegszállást helyeztek kilátásba abban az esetben, ha „a Hitler-párt uralomra jutása és így a német külpolitika új iránya a franciákat »veszélyeztetve« utóbbiakat a Rajna balpartjának esetleges újabb megszállására kényszerítené". Csehszlovákia főleg a bajor határ mentén, Jugoszlávia és Románia — adandó alkalommal — az osztrák és magyar, illetve a magyar határ mentén lépne fel.[76]

Fischer ezredes budapesti látogatása során értékes információkat kapott a cseh hadsereg értékéről, mozgósítási terveiről stb. Tárgyalt Röder Vilmos tábornokkal is, aki — más tisztekkel együtt — mentegetőzve nyilatkozott a leszerelési kérdésben tanúsított óvatosabb magyar magatartásról. Magyar részről rámutattak, hogy a németek nem mindig mutatnak olyan megértést és kellő támogatást e kérdésben, amely megfelelne a két ország hadserege közötti barátságnak. Ennek oka egyrészt a némettől eltérő magyarországi viszonyokban rejlik. Magyarország — ismeretesen — régóta kiszabadult a békekötések béklyójából, az erre vonatkozó kötelezettségek ellenére pl. bevezette az általános hadkötelezettséget és nem tartja magát a megállapított csapat- és fegyverzeti előírásokhoz. Ezért különösen óvatosan kell lépnie, nem exponálhatja magát annyira, hogy elkerülje az esetleges szankciókat. Ezzel összefüggésben Magyarországon aggódva szemlélik Lengyelország és Csehszlovákia közeledését, s esetleges közös intervenciós terv létrejöttétől tartanak. Fischer ezredes azonban nem osztotta ezen nézeteket. Fischer minden megbeszélésén találkozott a német—olasz kapcsolatok további kiépítését szorgalmazó kívánsággal.

Fogadta őt Gömbös, aki von Schleicher véderőminiszterhez intézett kívánságai közvetítésére kérte az ezredest. Gömbös Schleicher befolyásának érvényesítését szorgalmazta a két ország közötti gazdasági kapcsolatok gondosabb kezelésében, a német agrárpolitika Magyarországon teljességgel ismert követelményeinek ellenére. Magyarország legnagyobb gondjának a kisebbségi kérdést nevezte meg; e területen több megértést kért a magyar kívánságok iránt. Meg kell kísérelni — mondta —, hogy nyílt beszédben érjenek el fordulatot. Egyúttal nagyobb expozét adtak át Fischernek a kisebbségi kérdésről. Gömbös végezetül arra utalt, hogy a magyar részről kívánatosnak tarják a német—olasz viszony elmélyítését, amit a németek érdekében is tanácsosnak és lehetségesnek tart.[77]

Német részről „határozottan eredményesnek" tartották Fischer budapesti látogatását — biztosította a magyar katonai attasét Hammerstein gyalogsági tábornok, a Heeresleitung (hadvezetés) főnöke és a Külügyi Hivatal egy magasrangú tisztviselője. „Egyrészt a HM VI—2 osztállyal való még szorosabb együttműködést eredményezte, másrészt fokozta tekintélyünket. Utóbbit úgy katonai tekintetben, amennyiben megállapította a VI—2 osztály magas színvonalát és

75 HL HM 1932. Eln. VI—2. 121 531 Sztojákovics jelentése, 1932. aug. 6.
76 HL HM 1932. Eln. VI—2. 119 594 (1932. szept. 1.)
77 PA AA, Geheimakten, Ungarn, Pol. 2. Köpke feljegyzése Fischer ezredes budapesti látogatásáról (Berlin, 1932. okt. 26.).

az általános katonapolitikai helyzetnek vezető körökben való szakszerű és velük egyetértő tárgyilagos megítélését, valamint politikai vonatkozásokban, amennyiben az új vezetésnek határozott és céltudatos fellépése mély benyomást tett reá." Schleicher nagy jelentőséget tulajdonít a német—olasz kapcsolatoknak — jelentette Sztojákovics —, s azok további kiépítését katonai és politikai téren egyaránt tervbe vették.[78]

1932 november elején Patzig sorhajókapitány, az Abwehr-Abteilung új vezetője Sztojákovics tábornoknak a magyar—osztrák hírszerzési együttműködés gondolatát vetette fel, amely kapcsolat főleg a cseh vonatkozású hírszerzést érintené. Patzig korábbi bécsi látogatása alkalmával puhatolózott Ronge nyugalmazott tábornoknál, az osztrák katonai hírszerzés létrehozójánál, aki tanácsadóként még mindig jelentős befolyást élvezett. A VI—2 osztály ezért utasította a bécsi magyar katonai attasét, hogy elvben nem zárkózik el az esetleges együttműködés elől, előfeltételül azonban a kölcsönös lehetőségek és kilátások tisztázását állította. Berlinbe küldött válaszukban köszönetüket fejezték ki a „jóindulatú kezdeményezésért", amelyet szívesen fogadtak.[79]

A német sugallatú magyar—osztrák hírszerzési együttműködés részleteiről Ruszkay és Plaschek tábornok (az osztrák HM 1. osztály vezetője) 1933. március 9—10-i bécsi tárgyalásán állapodtak meg. Ennek értelmében a magyar és osztrák fél jugoszláv és cseh viszonylatban hírcserekapcsolatba lépett, „amelynek alapja a két államra összeállított defenzív segédletünk és járőrsegédletünk". Az érintkezés aktuális hírek cseréjére, rádiólehallgatásra, táviratanyagok kölcsönös megküldésére is kiterjedt. Az osztrák szervek kötelezettséget vállaltak a magyar offenzív szervek támogatására Ausztriában.[80]

A magyar hírszerzés vezetői pontosan tudták, hogy e megállapodás normális viszonyok között inkább az osztrákoknak kedvez; a magyarok részére előnyt főleg kritikus katonapolitikai helyzetben jelent. A magyar—osztrák hírcseremegállapodás elmélyülését az őszinteség hiánya zavarta; a rendelkezésre álló források meglehetősen laza kapcsolatról tanúskodnak.[81]

A német—magyar hírcsereforgalom intenzitását mutatta, hogy 1933 elején az évi összefoglaló jelentés összeállítása előtt a VI—2 osztály szükségesnek tartotta az újonnan beérkezett híranyagok közös megbeszélését. Mivel nagy súlyt fektettek a személyes tárgyalásokra és a személyi összeköttetés fenntartására, Vattay Antal vkszt. őrnagy és Adelmann János vkszt. százados 1933 április végi berlini, az Abwehr-Abteilungnál, illetve a T—3-nál tett látogatását a személyi összeköttetés felvételére is felhasználták.[82]

1933 márciusában — német kérésre, csereanyagként — a VI—2 osztály beindította a Franciaország részéről indítandó preventív háború eshetőségére és lehetőségére vonatkozó felderítést.[83] 1933 decemberében Stülpnagel ezredes, a T—3 osztály vezetője, von Linstow százados, a T—3 lengyel előadója és Himmer őrnagy, az Abwehr-Abteilung defenzív vezetője látogatott Budapestre. A magyar katonai vezetőkkel folytatott tárgyalásaikon részletesen megbeszélték az általános politikai és katonapolitikai helyzetet. Számba vették a német—cseh, német—lengyel, német—orosz és német—olasz viszonyt. Nagy teret szenteltek a francia—cseh katonai szerződés megvitatásának és az ebből adódó cseh kötelezettségeknek Németország és Magyarország ellen. Megvitatták a kisantant

78 HL HM 1932. Eln. VI—2. 123 563 Sztojákovics jelentése, 1932. dec. 3.
79 HL HM 1933. Eln. VI—2. 122 953 Sztojákovics jelentése, 1932. nov. 4., az utasítások nov. 9.
80 HL HM 1933. Eln. VI—2. 119 493 (1933. máj. 14.)
81 HL HM 1933. Eln. VI—2. 120 820 (1933. máj. 29.), 123 934 (1933. nov. 28.); 1934. Eln. VI—2. 118 145 (1934. jan. 8.)
82 HL HM 1933. Eln. VI—2. 120 171 (1933. ápr. 24.)
83 HL HM 1933. Eln. VI—2. 120 178 (1933. ápr. 22.)

együttműködését, a Magyarország elleni erőmegoszlást, főleg a cseh fejlesztési terveket és a cseh hadsereg hadiszervezetében végrehajtott változásokat.[84] Ugyanakkor adta át Stülpnagel a VI. osztálynak a „H. DV. 300 Truppenführung, I. Teil" jelzésű titkos szolgálati könyvet, amelyet az olasz vezérkar csak néhány hónappal később kapott meg.[85]

Hennyey Gusztáv, aki 1933 május—1937 május között a VI—2-es osztályt vezette, alosztályvezetője kíséretében 1934. június 16—27: között Németországba látogatott. Münchenben az Abwehr vezetőjével, Berlinben Beck altábornaggyal, a vezérkar főnökével, Reichenau tábornokkal, a miniszteri hivatal vezetőjével, Stülpnagel ezredessel, a T—3 osztály és Patzig sorhajókapitánnyal, az Abwehr-Abteilung vezetőjével folytatott megbeszéléseket.

Valamennyien kitüntető szívélyességgel, a magyar—német barátság ismételt hangsúlyozásával fogadták őket, s a tárgyalások „a legmesszebbmenő őszinteség, nyíltság és jóakarat" jegyében folytak, amelyet a megbeszélések eredményei is kifejeztek.

Tisztázták az ideiglenes német—magyar feszültség okát, amely a Rosenberg-csoporttól (az NSDAP Külügyi Hivatalának vezetője) származott és Magyarországgal szemben a várakozó álláspontra helyezkedés gondolatát tartalmazta, míg Romániával és különösen Jugoszláviával szorosabb kapcsolatok kiépítését tervezte. E tervet a Külügyminisztérium és a hadvezetőség nyomására azonban elejtették, s a feszültség teljes mértékben megszűntnek tekinthető — nyugtatta meg Hennyeyt a T—3 osztály vezetője.

Kitértek Magyarországnak a kisantanttal szemben elfoglalt helyzetére, a német—cseh, a német—lengyel, a német—osztrák, a német—orosz, a francia—orosz viszonyra, s a távol-keleti helyzetre. Legnagyobb részletességgel Csehszlovákia vonatkozásában egyeztették nyilvántartásukat. A cseh vonatkozású hasonló híranyagot a T—3 osztály eltérően értékelte, s a német központ csak hosszabb viták után fogadta el a magyar álláspontot.

Megállapodás történt az Abwehrrel többek között az 1934 szeptemberi cseh hadgyakorlat kölcsönös lehallgatásában, román vonatkozásban pedig az Abwehr-híranyagok továbbításában. Az Abwehr kérte Hennyeyt, hogy a madridi német követ szorosabb kapcsolatot építhessen ki Csáky gróf követségi tanácsossal, mert a közeljövőben német hírszerző irodát szándékoznak felállítani Madridban. Hennyey jelentésében azon indokkal javasolta e kapcsolat létesítését, hogy ezáltal „Spanyolországon kívül egyéb hírekhez is juthatunk".[86]

Hennyey Gusztáv emlékirataiban később így vélekedett a magyar—német hírszerzési együttműködésről: „munkánk súlypontját Csehszlovákia képezte, amelynek során különösen szorosan együttműködtünk a Canaris vezette német Abwehrrel... Nem volt köztünk semmi titok, nyílt anyagcsere állt fenn, szabályos időközönként meglátogattuk egymást Budapesten, illetve Berlinben... Berlini tartózkodásom alatt állandóan fogadtak és gyakran meghívtak vezető katonai személyiségek, mint Ludwig von Beck vezérezredes, a vezérkar főnöke és más urak, s ezáltal jobb bepillantást nyertem a viszonyokba."[87]

Kommunistaellenességükből adódóan a magyar és német fél között rendszeres információcsere alakult ki *a német és nemzetközi kommunista mozgalom megítélésében is.* A mindenkori berlini magyar követ rendszeresen megkapta a német belügyminisztérium vagy egyéb biztonsági szervek (pl. a „Berliner Reichskomissar für Bewachung der Öffentlichen Ordnung") összefoglaló jelen-

84 HL HM 1933. Eln. VI—2. 123 778 (1933. nov. 9.)
85 HL HM 1934. Eln. VI—2. 119 726 (1934. március 21.)
86 HL HM 1934. Eln. VI—2. 121 582 Hennyey jelentése, 1934. június 28.
87 *Hennyey, Gustav:* Ungarns Schicksal zwischen Ost und West. Lebenserinnerungen. Mainz, 1975. 37. o.

téseit a kommunista mozgalmak helyzetéről és politikai törekvéseiről. Az 1927 végi jelentés például részletesen foglalkozott a Kommunista Internacionálé, a Szovjetunió, továbbá Németország Kommunista Pártja (KPD) önvédelmi szervezete, a Roter Frontkämpferbund tevékenységévgel.[88] A honvédelmi minisztérium jelentést kapott a német kommunista mozgalom 1928 őszi helyzetéről,[89] majd megkapta a német baloldali mozgalmak 1927—1929. évi összefoglalóját.[90] Saját használatra német kommunista szerzők írásait is lefordítottak.

A német nagyipar támogatását élvező „Vereinigung für Freie Wirtschaft E. V." néven Berlinben működő, „gazdasági felderítéssel és a kommunizmus terjedésének ellenőrzésével" foglalkozó iroda „a kommunizmus kérdését" tanulmányozó alcsoportja előadásokat rendezett külföldi diplomaták részére, amelyekre meghívták a magyar követséget is. „Az előadó Hans Danckswerts, ki egyébként személyesen ismeri a belügyminisztérium vörösvédelmi szerveit, élénk szavakkal hirdette a kommunizmus állandó terjeszkedését és a világforradalom előkészítésére való törekvését. Részletesen előadta a kommunistáknak a német birodalomban felépített szervezetét" — jelentette Sztojákovics.[91]

3. Német és magyar jobboldali félkatonai szervezetek kapcsolatai

A Stahlhelm[92] és a magyar frontharcosok kapcsolatának szorosabbra fogásában a Stahlhelm lépett fel kezdeményezően. Vezetősége 1928 augusztus elején felkereste Wettstein berlini magyar ideiglenes ügyvivőt, a követség tanácsosát, s közölte vele, hogy a MOVE meghívására német, török és bolgár tisztekből álló küldöttséggel szeretne részt venni a budapesti Szent István-napi ünnepségeken. E hivatalos látogatás során kifejezésre juttatnák „a volt központi hatalmak hadseregeinek fegyverbarátságát és a német nemzeti körök magyar barátságát".

Walkó Lajos külügyminiszter 1928. augusztus 8-i távirati utasítása a tervezett látogatástól való eltekintést kérte, mivel a Szent István-napi ünnepségeket nem tartotta alkalmasnak politikai jellegű tüntetésre. E döntés „meglehetősen lehangolólag hatott", ezért von Stefany őrnagy, a Stahlhelm berlini szervezetének vezetője szükségét látta, hogy körvonalazza Wettsteinnek szervezete célkitűzéseit. Előadta, hogy „a német társadalom nemzeti érzésű rétegei rendkívül el vannak keseredve a birodalom jelenlegi politikai és gazdasági helyzete miatt". A Stahlhelm tagjait már nehezen lehet együtt tartani, s ha „a nemzeti mozgalomhoz fűzött reményeik belátható időn belül nem teljesülnek, ezek is a kommunisták karjaiba vetik magukat... a birodalmi kormány a baloldali mozgalmakkal szemben semmi gerincet nem mutat". Megítélése szerint nagy felelősség terhelte a Reichswehr vezetőségét is, mert „teljesen a hatalom új birtokosainak zsoldjába szegődött és mindent elkövetett a jobboldali szervezetek lefegyverzésére." „A bolsevizmus elleni védekezés" ezért arra készteti a Stahlhelm vezetőségét, hogy szorosabb külpolitikai kapcsolatokat teremtsen e ve-

88 HL HM 1928. Eln. VI—2. (1928. február 5.)
89 Uo. 1928. december 20.
90 HL HM 1929. Eln. VI—2. sz. n. 96. doboz.
91 HL HM 1930. Eln. VI—2. 14 484 (1930. június 14.)
92 A „Stahlhelm-Bund der Frontsoldaten" (Acélsisak — A frontkatonák Szövetsége) 1918-ban alakult, s 1930 előtt Németország legjelentősebb katonai tömegszervezete volt; 1932-ben 340 000 tagot számlált. Vezetőinek, az egykori császári tiszteknek és junkereknek antidemokratikus politikai programja revansháborút, imperialista diktatúra megvalósítását célozta; a katonai kiképzés folyamatába az ifjúság azon részének bevonására törekedtek, akiket a Reichswehr nem tudott átfogni. Különböző politikai árnyalatok soviniszta és revansista erőit tömörítette; soraiba számos kispolgár és félrevezetett dolgozó is tartozott, akik áldozatául estek a „frontszocializmus" demagóg jelszavának. Jóllehet nyilatkozataikban állítólagos pártok fölöttiségüket hangsúlyozták, valójában a jobboldali pártokhoz vonzódtak: 1929-ig a DNVP (Német Nemzeti Néppárt) és a DVP (Német Néppárt) iránt, azután majdnem kizárólag a DNVP és 1932-től egyre erőteljesebben az NSDAP (Nemzetiszocialista Német Munkáspárt) iránt érdeklődtek. 1933-ban beolvadt az SA-ba, majd 1934 elején „Nazionalsozialistischer Deutscher Frontkämpferbund (Stahlhelm)"-ra keresztelték s rövidesen feloszlatták. (Lásd: Die bürgerlichen Parteien in Deutschland. 1830—1945. Leipzig, 1970. 2. k. 654. o.)

szélyt szintén felismerő országokkal. Először Magyarországgal szeretne közelebbi kapcsolatba lépni, majd Olaszországgal és Angliával. Olasz részről egyébként már régóta érdeklődést mutattak a németországi jobboldali mozgalmak iránt. Véleménye szerint a déltiroli kérdést „magasabb célok érdekében teljesen ki kell kapcsolni", az tulajdonképpen nem német, hanem osztrák probléma, s ezért teljesen indokolatlan „Olaszországot az egész németség ellenségének tartani". A Stahlhelm azt remélte, hogy — tekintettel a magyar—olasz „közelebbi viszonyra" — a magyarok elősegíthetik a német—olasz közeledést.

Wettstein értékelésében kétségbe vonta ugyan a Stahlhelm politikai terveinek eredményességét, a Stahlhelmmel „esetleg indirekte felveendő közelebbi kapcsolatot" azonban „a bolsevizmus elleni közös küzdelemmel" s azzal indokolta, hogy e „szervezet a mi érdekünkben is álló német—olasz közeledés előmozdítását vette fel programjába és a burgenlandi, valamint a kisebbségi kérdésben a német közvélemény többi részével ellentétben a magyar állásponttal szemben megértést tanúsít."[93]

A Stahlhelm vezetője, Wagner őrnagy 1930-ban több vezetőségi taggal együtt Budapesten járt és hosszabb eszmecserét folytatott Gömbös honvédelmi miniszterrel.[94]

1931 április elején a Stahlhelm vezetősége — a Frontharcosok Országos Szövetsége elnökségének meghívása alapján — ismét puhatolózott a berlini magyar követségen Stahlhelm-delegáció részvétele ügyében a június 7-i miskolci frontharcos napon. Khuen-Héderváry külügyminiszterhelyettes nemleges válasza — többszöri sürgetés után — 1931. május 23-án érkezett meg; eszerint Gömbös személyesen beszélt Stefanyval és kérte, álljanak el a tervtől.[95]

Miniszterelnöki kinevezése után Gömbös már nem gördített akadályt a Stahlhelm magyarországi látogatásai elé. A Stahlhelm delegációja részt vett az 1932-es és 1933-as frontharcos napon; utóbbin a német küldöttség vezetője már a német és magyar frontharcosok közös „vágyára" („szabadság, nagyság és dicsőség") is utalt.[96]

1933 júniusában megkezdődtek a Hitler-Jugend magyarországi kirándulásának előkészületei. A külügyminisztérium közölte Masirevichcsel, hogy a „szóbanforgó... diákcsoportot a miniszterelnök úr tekinti vendégeinek".[97] Gömbös azt kérte, hogy a csoport összlétszáma ne haladja meg a száz főt, magyarországi tartózkodásuk időtartama pedig a 8—10 napot. Hozzáfűzte azonban, hogy „a magyar királyi kormány a baráti jó viszonyra tekintettel, mely a két ország között fennáll és amelyet felelőtlen elemek esetleges incidensek provokálásával zavarhatnának, kénytelen ragaszkodni ahhoz, hogy a kirándulás résztvevői se uniformisban, se pedig jelvényekkel vagy zászlócskákkal ellátva ne legyenek."[98]

Az 1933 augusztus második felére tervezett utazás megbeszélése során Nabersberg, a Mittelstelle Deutsche Jugend vezetője megemlítette Haubert magyar sajtóelőadónak, hogy „a Hitler-Jugend a napokban baráti megállapodást kötött az olasz ballilával, s örömükre szolgálna, ha ilyen megállapodásra juthatnának a magyar ifjúsággal is". Masirevich örvendetesnek tartotta, ha a magyar ifjúság — a cserkész-világszövetséghez tartozástól függetlenül — szorosabb kapcsolatba lépne „a hasonlóan hazafias beállítottságú német és olasz ifjúsággal", s az esetleges közös táborozások a baráti viszony szorosabbra fűzését eredmé-

93 OL Küm. pol. res. 1928—21/7—3132.
94 OL Küm. Pol. res. 1931—21/7—1498 Wettstein szig. biz. levele Károlyi külügyminiszterhez a Stahlhelm részvételéről a miskolci frontharcos napon. 1931. április 8.
95 Uo. 1931. május 23.
96 Der Angriff, 1933. október 3.
97 OL Küm. K 83 Berlini követség, 1933. június 21.
98 OL Küm. K 83 Berlini követség, 1933. június 27.

nyeznék, s azt, hogy „a német és olasz ifjúság mind nagyobb megértést tanúsítson a mi nemzeti törekvéseinkkel szemben".[99]

Ugyanebben az időben futott be a berlini SA-vezető magyarországi látogatásának kérése,[100] amelyet a külügyminisztérium — a világ Jamboree-ra, az olasz avantgardisták látogatására és a tervezett Hitler-Jugend látogatásra hivatkozva — a következő évre kért elhalasztani.[101]

A Hitler-Jugend 1933 augusztusi magyarországi látogatásának viszontmeghívásaként 1934. július 8—17. között ötven magyar levente németországi körutazást tett, amelynek során Passauból a birodalmi posta három autóbuszán München, Rothenburg ob der Taube, Frankfurt am Main, Mainz, Köln, Kassel útvonalon jutottak el Berlinbe és Potsdamba. A csoportot fogadta Göring és Hitler is; utóbbi majdnem egy órát szentelt nekik.[102]

A Frontharcosok Országos Szövetsége 1934. október 6-ára nemzetközi frontharcos napra, ill. kongresszusra hívta meg az európai frontharcos szervezeteket. Az összejövetel célja a frontharcosok szorosabb érintkezésének felvétele volt, hogy „a frontharcos szellem erőteljesebb befolyást nyerjen a politikai dolgok menetére". Bejelentették részvételüket az osztrák, német, olasz és francia frontharcosok.[103] A Stahlhelm (ill. most már: Nazionalsozialistischer Deutscher Frontkämpfer-Bund) 7 napos budapesti látogatást tervezett, amelynek részleteiről pontosan tájékoztatta az utazásban részt venni szándékozókat. Felkérte őket egyenruhahozatalra is, hogy „ezáltal Budapesten az egységes felvonulás lehetséges legyen". Az előkészületek nagy ütemben folytak; többek között 30 000 magyar, 1300 német, 200 osztrák, 150 olasz és 6 francia frontharcos részvételére lehetett számítani.[104] Szeptember 29-én azonban a budapesti rendőrfőkapitányság váratlanul betiltotta a frontharcos-kongresszus megtartását. Indoklásukban arra hivatkoztak, hogy a „nemzeti munkahét" rendezvényeivel egybeeső frontharcos-kongresszus idejére a rendőrség — nagy megterhelése miatt — nem rendelkezik elégséges erővel a rend és a biztonság fenntartására. A laptudósítók emellett rámutattak, hogy a magyar kormány külpolitikai és belpolitikai megfontolások miatt tiltotta be a frontharcos találkozót. Nézeteltérésektől tartott a különböző nemzetiségű részvevők között, továbbá helyteleníteti a magyar frontharcos-szövetség elnöke, Takách-Tolvay külpolitikai orientációját és egyre ellenzékibbé váló politikáját.[105] Így a „nemzeti munkahét" rendezvényei nélkülözték ugyan a frontharcos találkozó eseményeit, a Magyarországi Német Népművelődési Egylet felhívására a Budapest környéki német községek lakossága azonban aktívan kivette részét annak eseményeiből.[106]

4. Együttműködés a genfi leszerelési konferencián

1925. szeptember 25-én a Nemzetek Szövetsége hatodik ülésszaka elhatározta a fegyverzet csökkentését egyezményben rögzítő nemzetközi konferencia összehívását. Első lépésként konferencia-előkészítő bizottságot alakítottak, amely 1926 májusa és 1930 szeptembere között hat ülésszakot tartott. Az előkészítő

99 OL Küm. K 83 Berlini követség. Masirevich jelentése, 1933. július 15.
100 OL Küm. Pol. res. 1933—21/7—472 (2337) Masirevich jelentése, 1933. július 29.
101 OL Küm. K 83 Berlini követség. Apor tanácsos levele Masirevichnek, 1933. augusztus 4.
102 Bundesarchiv (BA), Koblenz. R 43 II/1501. A Jugendführer des Deutschen Reiches (Abt. „Ausland") jelentése a kancelláriának a magyar leventék németországi utazásáról (1934. július 27.)
103 Berliner Volks-Zeitung. 1934. szeptember 30.
104 Stahlhelm Zeitung, 1934. szeptember 9.
105 Berliner Volks-Zeitung, 1934. szeptember 30., Le Temps, 1934. október 2.
106 Der Tag, 1934. október 4.

bizottság 1930. december 30-án terjesztette be jelentését; A Nemzetek Szövetsége Tanácsa elhatározta, hogy a jelentést megküldi az egyes államoknak és 1932-re nemzetközi konferenciát hív össze. Tagjain kívül részvételre kéri fel a Szövetségen kívüli Szovjetuniót és az Egyesült Államokat is. Egyben megbízta a főtitkárt, szerezze be az államoktól a fegyverzetükre és az egyéb technikai elemre vonatkozó kimutatásokat.[107]

A magyar katonai vezetés a tervezett fegyverkezési egyenjogúság megvalósításához támogatókat, illetve szövetségest keresett. Siegler Géza ezredes a Népszövetség 1930 decemberi XI. közgyűléséről küldött jelentésében kitért a leszerelési konferenciával kapcsolatos munkálatokra, s szoros kapcsolat létrehozását javasolta az e kérdésben „érdekközösségben" lévő államok — elsősorban Németország és Olaszország — illetékes közegeivel. „Velük az egész leszerelési komplexumot le kell annak idején tárgyalnunk, akár egyenként, akár közösen. Ezen gondolatról itt úgy a német, mint az olasz katonákkal beszéltem, kik azt valamennyien épp oly fontosnak tartják, mint magam ... Ha összetartunk, nem fogják ügyünket oly könnyen egyszerű mosollyal elintézni tudni."[108]

A német, osztrák és magyar katonai követelések összhangba hozását tűzte ki céljául ezen országok katonai szakértőinek 1931. március 26-i bécsi informatív jellegű értekezlete. Schönheinz német, Siegler Géza magyar ezredes, az osztrák Keppelmüller tábornok és Vivzorin ezredes megállapodott abban, hogy csak a teljes jogegyenlőségen alapuló szerződést fogadnak el; követendő taktikaként pedig valamennyi európai állam teljes leszerelését, vagy pedig a meglévő fegyverkezési fok felemelését fogják követelni. Utóbbi elképzelést a Népszövetség egységokmányának 8. paragrafusára alapozták, amely minden államra nézve elismerte az országhatárok biztosításának jogát. Az értekezlet határozata alapján Siegler Géza összeállította a magyar katonai követeléseket, s a teljes katonai szabadság visszanyerését célzó javaslatait 1932 áprilisában bizalmas magánlevél formájában eljuttatta Gömbösnek.[109]

1931. április 15-én Gömbös Gyula honvédelmi miniszter Bethlen István miniszterelnöknek küldött titkos előterjesztésében a magyar kormány álláspontjának rögzítését és a közelgő genfi leszerelési konferencián részt vevő személyek kijelölését sürgette. Az előterjesztés egyúttal módszertani tanácsokat tartalmazott a kormányállásfoglalás kidolgozásához.[110] Előterjesztése mellékletében Gömbös részletesen kifejtette álláspontját, s ezzel a későbbi magyar álláspont alaphangját is megadta. „Az ún. leszerelés terén elérendő ... végső célunk csak teljes katonai szabadságunk visszanyerése lehet, vagyis felfegyverzésünk olyan mértékben, mint azt katonai helyzetünk, politikai céljaink megkívánják, s az ország pénzügyi helyzete megengedi, anélkül, hogy ebbe bármely külső hatalomnak joga legyen beleszólni". El kell érni az egyenlőség elvének elismerését, a nagy fegyverkezési különbségek megszüntetését. Mivel ez többi állam leszerelésével nem érhető el, elkerülhetetlenül szükséges „a mi legalább részbeni felszerelésünk elérése". Minimális katonai követelésnek az általános védkötelezettség bevezetését, „hadianyagállományunk megfelelő minimális kiegészítését", a többiek rendelkezésére álló fegyverek engedélyezését, s a mozgósítási előkészületek terén szabad kéz lehetőségét határozta meg. „Nem elégedhetnénk meg avval — folytatta —, ha az egyenjogúság helyreállítását s a fegyverkezések terén fennálló különbségek kiküszöbölését egy későbbi időpontra helyeznék kilátásba, mert kérdéses, hogy az ilyen ígéretek beváltására,

107 *Hajdú Gyula:* A leszerelés. Budapest, 1961. 54—55. o.
108 HL HM 1930. Eln. VI—1. 9375/Hr. Siegler Géza jelentése, 1930. január 16. 104. doboz.
109 HL VKF—1926—34. Leszerelési konferencia. Gyűjtő. Siegler Géza jelentése. Idézi: *Rózsai Ágnes:* i. m. 635. o.
110 HL HM 1931. Eln. Bév. 106 135 Fogalmazvány. Lásd: Csak szolgálati használatra! I. m. 295—297. o.

ha egyáltalán, mikor kerülne sor."[111] Amennyiben a minimális célok elérésére nincs kilátás, a konferencia megbuktatására kell törekedni, de „esetleges megvalósítására teendő lépéseinknél óvatosság szükséges, nehogy a megbukás ódiuma reánk legyen hárítható". A leszerelési konferencián való együttműködést illetően elsősorban a leszerelt államokra és Olaszországra gondolt, de mindazokkal hajlandónak mutatkozott tárgyalni az együttes fellépésről, akiktől a legcsekélyebb támogatást várhatta.[112]

A leszerelési konferenciát előkészítő nemzetközi bizottság felszólítására valamennyi kormánynak határozott és számokban kifejezett javaslatokkal kellett érkeznie a konferenciára. Ezért a magyar kormány számára is szükségessé vált a konferencián követelt számok megállapítása és azok megindoklása. E követelés alapjául Magyarország abszolút szükségletének (besoin absolu) megállapítását tartották, „amelyet a magyar kormány a mai katonapolitikai helyzet figyelembe vételével szükségesnek tart területének külső támadás és belső felforgató tendenciák elleni megvédésére." A VI—1 osztálynak kiadott miniszteri utasítás szerint a számok és indokok megválasztásánál nem szabad teljesen elárulniok a valóságot, azokat továbbra is katonai titokként kell kezelni; „a szomszédaink helyzetéről hozandó számoknak pedig bizonyíthatóknak kell lenniük, tehát lehetőleg csak nyíltan hozzáférhető adatokon kell alapulniuk." A miniszteri utasítás elvileg célszerűnek tartotta magasabb számok követelését a ténylegesen elérni óhajtott kontingenseknél; óvatosságból pedig az indokok kezelésénél felhívta a figyelmet arra, hogy azoknak el kell terelni a figyelmet mindazon momentumokról, „amelyeket mi saját mozgósítási előgondoskodásainkból és hadműveleti terveinkből felfedni nem akarunk".[113]

A VI—1-es osztály 1931. július 16-án készítette el Magyarország abszolút védelmi szükségletének általános kereteit áttekintő tanulmányát, amelyet arra a vezérgondolatra építettek, hogy Magyarország létérdekéből adódóan kénytelen minél nagyobb katonai erőkifejtést szorgalmazni biztonsága érdekében. Magyarország nélkülözi biztonságát — írták — „megcsonkítása folytán katonapolitikai tekintetben és gazdasági inferioritása", valamint földrajzi viszonyai miatt.

A haderő nagyságát és szervezeti kereteit illetően a háborús szükségletből indultak ki és ebből vezették le a békehaderő körvonalait. Az első világháború tapasztalatai alapján az ország hadilétszámát a 8 683 000 fős lakosság 15%-ban, 1 300 000 főben állapították meg, akiknek zömét mozgósítás útján hívnák be. Az emberanyag nagyfokú igénybevételét a kellő számú hadigépek, illetve megfelelő hadiipar és nyersanyag hiányával magyarázták. A véderőrendszer — vélekedtek — csakis az általános védkötelezettségen alapulhat, mert a trianoni békeszerződés érvényben levő toborzásos zsoldos rendszere megmutatta, hogy ezen katonák „nagy hányada a társadalom salakjából ered". Az „ütőképes békehaderő létszámát" a hadilétszám legalább 10%-ában, illetve az összlakosság 1,5%-át kitevő 130 000 főben határozták meg, amelyben a honvédség mellett a vámőrség és a folyamőrség is helyet kapott. A rendészeti szolgálatot teljesítő fegyveres testületeket (csendőrség, rendőrség) és a pénzügyőrséget nem számolták e kontingenshez. (Megjegyzendő: az összeállítás készítői érzékelték, hogy a lakosság ilyen nagy százalékának fegyver alatt tartása a kihasználás szélső határán mozog, azonban úgy vélekedtek, hogy a létszám csökkentésével az ország biztonsága is csökkenne. Eközben a kisantant országok békehaderejének létszámára hivatkoztak, amely Csehszlovákiában 130 000, Romániában 186 000, Ju-

111 Uo. 298—299. o.
112 Uo. 300. o.
113 HL HM 1931. Eln. VI—1. 105 316 (1931. július 4.)

goszláviában 112 000 fő volt. A szolgálati időt 14—18 hónapban állapították meg (a fokozott műszaki ismereteket igénylő tüzérségnél, légierőnél, műszaki- és híradó csapatnál 18, a gyalogságnál 14 hónap) a 18—50 évig terjedő életkorban. E szolgálati idő mellett elengedhetetlennek tartották a hadseregen kívüli előképzést, a már kiképzett tartalékok esetében a hadialkalmasságnak fegyvergyakorlatokon végzendő utóképzését és ellenőrzését. Teljes egyenjogúságot követeltek a hadseregszervezést illetően is; az eddig tiltott fegyvernemek és fegyverek rendszeresítését: közepes- és nehéztüzérséget, páncéljárműves csapatot és főleg a repülőerők rendszeresítését.

Természetesnek tartották a már engedélyezett harci eszközök relatív szaporítását, valamint a tisztikar továbbképzését is. A hadianyag biztosítása területén korlátozás nélküli előállítást és tárolást, nyersanyagtartalék képzést, általában olyan mérvű hadiipari és általános felkészültséget, amely alapján három hónapig viselhető védelmi háború. A költségvetés tekintetében semmilyen korlátozást nem vállaltak.[114]

A leszerelés kérdésében megnyilvánuló német—olasz—magyar állandó kapcsolat és egyeztetett taktika szükségességét hangoztatta Curtius német külügyminiszter Károlyi Gyula külügyminiszterrel lezajlott 1931. május 22-i genfi találkozóján. „Felfogása teljesen fedi a mi felfogásunkat" — jelentette Károlyi. Curtius kívánatosnak tartotta továbbá „a német—olasz bizalmas jó viszony ápolását", amelyben „a mi közbenjáró szerepünkre is nagy súlyt helyez".[115]

Genfben 1931 májusától kezdve állandó érintkezés állt fenn a német és magyar katonai szervek között. Szeptemberben Curtius és a magyar leszerelési delegációt vezető Apponyi Albert gróf genfi megbeszélésein a két kormány megegyezett a leszerelési kérdésben való együttes cselekvésről. A részkérdésekben Frohwein tanácsos és Siegler ezredes állapodott meg. A leszerelési konferencián való együttműködés további részleteinek megbeszélésére novemberben magyar tisztek érkeztek az RWM-be. „Magyarországnak a leszerelési kérdésben azonosak az érdekei velünk, ezért a leszerelési konferencián természetes szövetségesünk lesz" — jelentette Frohwein Köpkének, a német Külügyi Hivatal egyik igazgatójának.[116]

1931 októberében a Népszövetség XII. közgyűlésén a leszerelési kérdések megbeszélései során Siegler ezredes a németek részéről eleinte ugyan kisebb tartózkodást érzett, amelyet a Magyarországnak nyújtott francia pénzügyi segítségnek tulajdonított. Érzése szerint azonban a német kételyeket sikerült észrevétlenül eloszlatnia. Jelentése kapcsán Röder Vilmos vezérkari főnök szükségesnek tartotta utasítani a berlini katonai attasét, hogy ha „ottani katonai körökben hasonló jelenséget észlelnek ... mutasson rá, hogy a francia tőkét és politikát éppen úgy nem zárhatjuk ki számításainkból, mint a németek maguk. Ezzel szemben semminemű katonai vagy politikai lekötöttségünk nincs, katonapolitikánk pedig a németekkel szemben mindenkor az eddigi teljes őszinteség álláspontján marad".[117]

A nemzetközi leszerelési konferencia 1932. február 2-án nyílt meg Genfben. A konferencián az Apponyi Albert gróf vezette magyar delegáció kormányutasítása a teljes fegyverkezési egyenjogúság elérését, s az Előkészítő Bizottság által összeállított lefegyverzési egyezménytervezet megtámadását tűzte ki célul.[118] A delegáció többségét katonai szakértők alkották, s összességében nagy

114 HL HM 1931. Eln. VI—1. 105 316 (1931. július 16.)
115 HL HM 1931. Eln. VI—2. Napi jelentés Károlyi és Curtius genfi találkozójáról (1931. május 22.)
116 PA AA Pol. Abt. II. Ungarn, Pol. 2. Bd. 4. Frohwein feljegyzése Köpkének a leszerelési kérdésről (1931. november 13.)
117 HL HM 1931. Eln. VI—2. 123 471 (1931. október 22.)
118 *Rózsai Ágnes:* i. m. 636. o.

aktivitást fejtettek ki. Siegler ezredes folyamatosan tájékoztatta a vezérkart a konferencia menetéről, az egyes bizottságok munkájáról, az ott felmerült javaslatokról, illetve közölte javaslatait a magyar állásfoglalások kidolgozására. Csupán 1932-ben több mint 60 jelentést küldött haza.[119]

A genfi német delegációt Heinrich Brüning kancellár vezette; a fődelegátus Rudolf Nadolny követet a Werner von Blomberg tábornok vezette katonai szakértői csoport segítette munkájában. A német delegáció 1932. február 18-án terjesztette elő fegyverkezési egyenjogúságát követelő javaslatait. Az eltérő érdekek miatt azonban konstruktív együttműködés nem alakult ki az üléseken, sőt 1932 nyarán és őszén a leszerelés kérdésében erőteljes konfrontációra került sor. Németország az egyenjogúság elismerését, a felszerelési egyensúly helyreállítását követelte azáltal, hogy a felfegyverzettek szereljenek le a német szintre, továbbá azt, hogy a békekötés korlátozó határozatai helyébe a mindenkire egyformán érvényes leszerelési konvenció lépjen. Enyhítésképpen kijelentették, hogy nem vennék teljesen igénybe az egyenjogúságot, e megállapításukat azonban nem pontosították.

A franciák vezette tábor nem gondolt a leszerelésre, azt még elvileg sem óhajtotta elismerni, s a leszereltek részére — némi lényegtelen enyhítéssel — érvényben akarta tartani a békeszerződések határozatait. Ezeket a konvencióba beépítve, s a leszereltek által önként elismerni tervezte. Konstantin von Neurath német külügyminiszter közölte a konferencia elnökével, hogy az eddigi megállapodások messze elmaradnak az 1919-es versailles-i ígéretektől,[120] ezért a jelenlegi helyzetben Németország a konferencián való mindennemű együttműködést az egyenjogúság elismerésétől teszi függővé; egyúttal elutasította a meghívást a szeptember 21-én kezdődő leszerelési büró tárgyalásaira.[121]

1932. július 20-án lezárult a genfi leszerelési konferencia első szakasza. A fél éven keresztül folytatott tanácskozások végeredménye mindössze egy „záró-jegyzőkönyv" volt, amely a teljes meddőséget leplezte, s csupán általános elvi megállapodásokat tartalmazott. Nem sikerült írásba foglalni még a további fegyverkezések tilalmát sem, továbbá az egyes államok hadierejének és hadianyagának számszerű korlátozását. A leszerelési konferenciától a magyar kormány nem remélt különösebb eredményt, mert érzékelte, hogy „a francia érdekkör egységes és eltökélt leszerelni akarásával szemben a világ egyéb államai nem tudtak a leszerelés érdekében összefogni".[122]

Az angol kormány memorandumban foglalt állást a német követelések ellen. Nem tagadta ugyan az egyenjogúság elvi jogosultságát, ennek határait azonban a leghatározottabban korlátozta. Véleménye szerint a versailles-i szerződés 5. szakasza mindenképpen mérvadó, s ennek határozatai csak közös megállapodások alapján változtathatók meg. Herriot francia miniszterelnök szeptember 16-án Gramat községben tartott beszédében kijelentette, hogy a német kormány de facto a Reichswehr felfegyverkezésére törekszik. A hadsereg modernizálására kívánt hadianyag, a milíciarendszer tervezett életbe léptetése és az ifjúság neveltetésére máris kiadott rendelet a német kormány militarista törekvéseit bizonyítja. Franciaország továbbra is ragaszkodik a versailles-i szerződés pontos betartásához. Papen kancellár interjúban válaszolt Herriotnak; nem

119 Csak szolgálati használatra! I. m. 303. o.

120 A versailles-i szerződés kilátásba helyezte, hogy a legyőzött államok leszerelése után a győztes országok is megegyeznek egymás között hadseregük és fegyverzetük lényeges csökkentésében. A flottára vonatkozó egyezménytől eltekintve egyezmény azonban nem jött létre, több állam — közöttük Franciaország — fenntartotta, ill. növelte háborús haderejét. Lásd: *Sz. Ormos Mária:* A fegyverkezés kérdése az európai diplomáciában Hitler hatalomrajutása után (1933—1934.) Századok, 1966/2—3. 403—404. o.

121 *Carl Hans Hermann:* Deutsche Militärgeschichte. Eine Einführung. München, 3. Auflage, 1979. 418. o.

122 HL HM 1933. VI—1. 9150. Emlékirat az 1933/34 Fr. évre. (Az emlékirat a megelőző évi, 1932/33 Fr. évre szóló emlékirat megállapításaira hivatkozik.)

a Reichswehr felfegyverzéséről van szó — hangsúlyozta —, hanem az egyenjogúság helyreállításáról. A felszerelési egyensúly pedig a többi államok leszerelésével érendő el. Ismételten kifejtette, hogy a németek a versailles-i szerződés 5. szakaszának hatályon kívül helyezését kívánják, s azt, hogy a létrejövő leszerelési konvenció keretén belül felszerelésüket „a nemzeti és szociális követelményeiknek megfelelően alkothassák, s . . . a felszerelési faktorok értékelés tekintetében is egyforma elbírálás alá essenek." Az inkriminált német rendelet pedig csak „az ifjúság testi megerősödését és a bajtársiasság fejlesztését célozza."

E nyilatkozatokkal egyidőben azonban az angol kormány élénk diplomáciai tevékenységet fejtett ki a németeknek a leszerelési konferencián való újbóli részvétele érdekében. Ezért Londonban tartandó konferenciára hívta meg a német, francia, olasz és amerikai képviselőket.

A berlini magyar katonai attasé e kérdést is megtárgyalta Schönheinz tábornokkal, a RWM Truppenamt „Völkerbundsabteilung" (Népszövetségi Osztály) vezetőjével, aki szerint a német kormány a londoni konferencián ragaszkodni fog az egyenjogúság elismeréséhez, s enélkül nem tér vissza a leszerelési konferenciára, illetve a büro tárgyalásaira. Amennyiben pedig a leszerelési konferenciát nélkülük folytatnák, „komolyan aktuálissá válna Németország Népszövetségből való kilépésének kérdése." A londoni tárgyalásokon a németek kerülni fognak minden konkretizálást — fejtegette Schönheinz —, mert az önként vállalt korlátozások Londonban, de a leszerelési konferencián is végzetes következményekkel járhatnak. A franciák ugyanis a konvenció határozványai betartásának ellenőrzésére a legszigorúbb rendszabályokat akarják elfogadtatni, amely meggátolná a titkos fegyverkezést, ennek napvilágra kerülése pedig megdöntené az ország nemzetközi megbízhatóságát. Ezért a németek egyenlőre tartózkodnak a nagyobb mérvű fegyverkezéstől, elhalasztják a Reichswehr átszervezését „. . . amíg a leszerelési konferencia csődje be nem áll. Persze a végtelenségig nem óhajtanak várni. Mindenesetre kerülni fognak minden provokációt és elsősorban a demilitarizált zónában nem tesznek semmit" — jelentette az attasé.[123]

1932. december 11-én a londoni konferencián megállapodás jött létre, amelyben az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország és Olaszország elismerte Németország és a leszerelt államok egyenjogúságát.[124] A megállapodás gyengítette ugyan a versailles-i hatalmak további érvelési lehetőségét, a németek számára ennek elismerése aláírása pillanatában csupán elvi jelentőséggel bírt. Nem tette lehetővé egyetlen német katona bevonultatását sem az engedélyezett 100 000 fő felett, mivel a jogegyenlőséget gyakorlatilag a fegyverzet mértékének valamennyi résztvevő számára megállapított időpontjára helyezte kilátásba. A versailles-i szerződés katonai előírásai továbbra is változatlanok maradtak; a 213. cikkely további érvényben maradása a feltételek megsértésének gyanúja esetén — a Népszövetség Tanácsának többségi határozata alapján — ellenőrző bizottság kiküldését, igazolódásuk esetén pedig katonai szankciók alkalmazását tette lehetővé.[125]

A genfi magyar delegáció továbbra is a német és magyar misszió egységes fellépését szorgalmazta. Pelényi követ és Siegler ezredes 1932. december 15-én Weizsäckernél járt, hogy 1933. január 23-ra mindenképpen biztosítsák a német és magyar kormány közötti megbeszéléseket, később esetleg az osztrák kormány bevonásával is. Az eddigi fegyverzetkorlátozási számok kemény követelése he-

123 HL HM 1932 Eln. VI—2. 122 512 Sztojákovics jelentése, 1932. okt. 6.
124 *C. H. Hermann:* Deutsche Militärgeschichte. I. m. 418. o.
125 *Sz. Ormos Mária:* A fegyverkezés kérdése. I. m. 403. o.

lyett bizonyos taktikai változásokat javasoltak, s a minőségi leszerelés vonatkozásában mérsékeltebb, az angolszász álláspontho közeledő pozíció elfoglalását ajánlották (pl. a 10,5 cm-es ágyúra a minőségi leszerelés továbbra is kívánatos, szükség esetén azonban mégis egyet lehet érteni a 15,5 cm-es legfelső kaliberrel).[126] 1933 január elején a miniszterelnökség megküldte Rőder Vilmosnak a francia és angol leszerelési javaslatok német véleményezését, amely általában fedte az egyenjogúság, a leszerelés és a biztonság kérdésében elfoglalt magyar álláspontot.[127]

1933 január 26-án Nadolny német követnél megbeszélésre gyűltek össze a német, a magyar, az osztrák és a bolgár delegáció vezetői, hogy megállapodjanak a leszerelési konferencián „tanúsítandó általános magatartás és a francia terv általános megvitatásával szemben tanúsítandó elvi magatartásban".[128] A megbeszélés eredményéről Masirevich követ értesítette az olasz delegációtagokat, akik eddig nem változtatták meg a magyar álláspontot nagyjából fedő álláspontjukat.[129]

1933. februárban nézetkülönbségek jelentkeztek a magyar delegáció katonai és polgári tagjai között. Ezzel magyarázható Siegler ezredes 1933. február 28-án Gömböshöz írt levele, amelyben Apponyi Albert grófnak a tárgyalásokon folytatott nézeteiről panaszkodik. Siegler szerint Apponyi azon a véleményen van: a nyugati országok kormányai nem tudnak kitérni közvéleményük nyomása elől, hogy a leszerelés terén közös megegyezéssel komoly csökkentéseket hajtsanak végre. „Felfogása szerint a közvélemény egy sovány eredménybe csak azon feltétel mellett nyugodna most bele, ha a további leépítésre ígéretet kap, amely ígéret betartását azután követelni fogja. Ezért hiszi, hogy a mostani leszerelési konferenciát továbbiak fogják követni, s innen ered a szakaszonkénti leszerelésben való hite. Ő eredménnyel akar hazatérni még ha csak kicsi is." Siegler szerint a világ még nem érett komoly leszerelésre, s a leszerelési konferencia nem vezet komoly leszerelésre; abban is kételkedett, hogy további konferenciák belátható időn belül összehívhatók lesznek. Ezért most nem szabad arra építenünk — érvelt Gömbösnek —, hogy beérjük egy kezdeti eredménnyel; arra kell törekedni, hogy már a jelenlegi konferencia megszüntesse a fegyverkezési különbségeket. Nem szabad elfogadni egy nem kielégítő megoldást, mert ennek terheit később és nehezebben lehet majd lerázni, mint a békeszerződések szigorú határozatait, amelyeket már többen igazságtalannak tartanak. „A kevés eredmény azonban a mi helyzetünkben rosszabb, mint a semmi eredmény, mert kevesebb kilátással jár, hogy azon belátható időn belül változtatni lehessen, mintha a mai helyzet maradna meg még átmenetileg."[130]

A leszerelési konferencia tárgyalásai kevés haladást mutattak; az ellentétek az 1932. december 12-i öthatalmi megegyezés ellenére továbbra is fennálltak; a megegyezés nem hozott enyhülést a német—francia viszonyban.[131] A konferencia egyre pesszimistább hangulatban folytatta munkáját, amelynek további menetét mind többen egyre kétségesebben ítélték meg. Különböző tervek merültek fel a konferencia elnapolására, amelyeket a német delegáció határozottan ellenzett. E helyzetet MacDonald Genfbe érkezése változtatta meg; március 16-án tervének váratlan ismertetésével elérte a konferencia további folytatását. Tervezete előnyét értékelve Siegler rámutatott, hogy általa háttérbe szorult a biztonság kiépítésén alapuló francia terv és „elvétetett a leszerelni nem akaró

126 PA AA Pol. Abt. II. Ungarn, Pol. 2. Bd. 4. Weizsäcker genfi jelentése (1932. dec. 16.)
127 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 017 (1933. jan. 5.)
128 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 032 Kivonat az 1933. jan. 26-i eseménynaplóból.
129 Uo. Siegler jelentése, 1931. jan. 28.
130 HL HM 1933. Eln. VI—1. A leszerelési konferencia gyűjtője (131. doboz.) 1933. febr. 28.
131 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 093 Siegler jelentése, 1933. márc. 5.

franciáktól ama lehetőség, hogy a tervüket — és különösen annak európai paktumát — ellenző országokra háríthassák adott esetben a konferencia sikertelenségének az ódiumát."[132] A MacDonald-leszerelési terv minden állam részére konkrét számokban állapította meg a haderő békelétszámát és hadianyagát s az így meghatározott hadseregszervezetre való áttérést fokozatosan, átmeneti szakaszokban vélte megvalósíthatónak. Az angol tervezet a francia leszerelési javaslattal ellentétben nem a biztonságot állította a felszereléscsökkentés előfeltételéül, hanem azt a felszereléscsökkentések végrehajtása útján vélte elérhetőnek.[133]

Tánczos lovassági tábornok, Masirevich rendkívüli követ és Siegler ezredes javaslatára 1933. március 23-án Nadolny német követnél a négy leszerelt állam delegációja egyeztette a MacDonald-tervezettel kapcsolatos állásfoglalását. Jóllehet az angol tervezet katonai vonatkozásai egyik leszerelt államnak sem feleltek meg teljesen, mégis megállapodtak abban, hogy „... avval szemben az általános helyzetre és a felelősség kérdésére való tekintettel pozitív álláspontot fogunk elfoglalni és lehetőleg minden kritikától tartózkodunk az általános vitában." Meghatározták a felszólalások sorrendjét, amely szerint elsőként a magyar delegáció, majd az osztrák, a bolgár és végül — hosszabb beszédben — a német delegáció szólal fel. Megegyeztek abban, hogy a delegációk felszólalásaikban megemlékeznek egymásról, a kisantant közös fellépésével szemben kidomborítandó „a leszerelt államok szolidaritását". Követelni fogják továbbá az egyenjogúság gyakorlati megvalósítását és a fegyverkezés számottevő csökkentését. A megbeszélésen Nadolny megismételte kormánya álláspontját, amely szerint Németország csak olyan leszerelési egyezményt ír alá, amely „kvalitatív téren azonnal meghozza az egyenlőséget, kvantitatív téren pedig egy arányos kiegyenlítést". Az értekezlet után a magyar delegáció még külön megvitatta a német delegációval a Comission Générale-ban Tánczos tábornok által tartandó beszéd előkészített szövegét.[134]

Az 1933 április 20-i miniszterelnöki konferencia kapcsán kiadott kormányutasítás a magyar delegáció általános irányvonalául továbbra is a németekkel és az olaszokkal való szoros együttműködést szorgalmazta. Hozzáfűzték azonban, hogy a német delegáció túl merev eljárása esetén a magyar delegáció vezetőjének idejében utasítást kell kérnie kormányától.[135]

1933 április végén—május elején a leszerelési konferencián kedvezőtlenebbé vált a légkör, mert a német belpolitikai események miatt Anglia fokozottabban támogatta a francia álláspontot,[136] s május közepére a konferencia az eddiginél is súlyosabb válságba jutott. A franciák és az angolok a Reichswehr feladására akarták rábírni Németországot. Egymást követték a németellenes határozatok; május 12-én pl. a Stahlhelmet és az SA-t is az engedélyezendő német haderő létszámába sorolták. A szavazás során csupán Magyarország sorakozott fel a határozatot ellenző Németország mellé, Olaszország és Ausztria tartózkodott a szavazástól. E magyar lépés rendkívüli elismerést váltott ki Berlinben. A budapesti német követ Kánya külügyminiszternél tett látogatása során kiemelte, hogy „a magyarok — akik egyébként mindig azonos álláspontonon voltak a leszerelés kérdésében a németekkel — a német politikai alakulatok jellegéről történt fontos szavazás alkalmával is mellettünk foglaltak állást".[137] 1933. má-

132 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 128 Siegler jelentése, 1933. márc. 17.
133 Emlékirat az 1933/34 Fr. évre. HL HM 1933. VI—1. 9150. 11. o. A MacDonald-tervnek a szárazföldi haderőre vonatkozó előirányzatait közli *Sz. Ormos Mária:* i. m. 409. o.
134 HL HM 1933. Eln. VI—1. Siegler jelentése, 1933. ápr. 3.
135 HL HM 1933. Eln. 105 211 A kormányutasítás pontosan körvonalazta a MacDonald-féle egyezménytervezet politikai részével kapcsolatos magyar álláspontot, illetve még egyszer pontosította a szárazföldi leszereléssel, a folyamerőkkel, a légierőkkel, a költségvetéssel és az ellenőrzéssel kapcsolatos magyar törekvéseket.
136 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 220 (1933. máj. 4.)
137 OL K 83 Berlini követség. Kánya külügyminiszter bizalmas levele Wettstein tanácsosnak. (Bp., 1933. máj. 25.)

jus 16-án Roosevelt elnök kiáltványában kijelentette, hogy az USA támogatja a MacDonald-tervezetet s az államokat a támadó háborúk kizárására és megnemtámadási paktumok kötésére szólította fel. E felszólítás nyomán előbb Hitler 1933. május 17-én a Reichstagban tartott híres „békebeszédében" fogadta el tárgyalási alapul az angol tervezetet, lemondva minden támadó fegyverről, majd a német delegáció utasítást kapott a MacDonald-terv megvitatására irányuló német készség bejelentésére.[138] A német törekvések a köztük és az angolszászok közötti feszültség csökkentésére, valamint a franciáknak a hadianyagcsökkentés kérdésében való nyílt színvallás tételére irányultak. Nadolny — a Hitler-beszéden túlmenően — nemcsak tárgyalási alapnak fogadta el az angol egyezménytervezetet, hanem a kötendő egyezmény alapjául is. Visszavonta a hadseregek egységesítése ellen beadott indítványt és kilátásba helyezte egyéb indítványok visszavonását.[139]

A magyar vezérkar 1933. június 1-én lezárt, az 1933/34 felriasztási (Fr.) évre szóló emlékirata a leszerelési konferencia munkájáról megállapította, hogy a majdnem másfél éve folyó leszerelési konferencia — a német egyenjogúság elvi elismerését kivéve — eddig semminemű gyakorlati eredményre nem vezetett a résztvevő államok három fő csoportjának ellentétes érdekei következtében. A francia főcsoport (Franciaország, Belgium, Lengyelország és a kisantant országok) beállítottsága alapvetően leszerelésellenes, törekvésük „saját felfegyverzettségük csorbítatlan fenntartása és fegyverkezési szabadságuknak teljes megóvása mellett volt világháborús és jelenleg csak politikai ellenfeleiknek, így főleg Németországnak, még azt a katonai ütőképességét is csökkentsék, melyet azoknak a békeszerződésekben annak idején meghagytak (a Reichswehr helyettesítése milíciával, a polgári repülés nemzetköziesítése, hatásosabb ellenőrzés stb.)".[140]

A fennálló helyzet revízióját követelő államok (Németország, Magyarország, Bulgária és az elégedetlen Olaszország) törekvése a békeszerződések katonai határozatainak hatálytalanításával a gyakorlati fegyverkezési egyenjogúság elérésére irányult, hogy azután — szabad megegyezés alapján — a felfegyverzett államok katonai ütőképességének bizonyos fokú csökkentését, illetve saját katonai erejük emelését érjék el.

A harmadik csoportba tartozó államok (Anglia, USA stb.) érdeke, hogy ne legyen háború, s a béke fenntartása se kerüljön túlságosan sokba; beállítottságuk ezért mérsékelten leszerelésmelletti és felszerelésellenes. A leszerelési konferencián arra törekedtek, hogy az állig felfegyverzett államok bizonyos mértékben csökkentsék katonai ütőképességüket, másrészt pedig meg akarták akadályozni a leszerelt államok katonai erejének növekedését.[141]

E törekvések azonban a genfi tárgyalásokon nem mutatkoztak meg ilyen markánsan. Az államok nem játszottak nyílt kártyákkal, valódi szándékaikat taktikázással leplezték, mert egyikük sem akarta magára vállalni a konferencia sikertelenségének felelősségét. A franciák minden csökkentés előfeltételéül biztonságukat állították be, s jól tudták, hogy teljességgel lehetetlen biztosítékaik teljesítése. Németország és Magyarország a minden állam fegyverkezési egyenjogúságán alapuló teljes leszerelést követelte, s tisztában volt azzal, hogy szomszédaik sohasem lesznek hajlandók az ő mértékükre leszerelni. Az emlékirat készítői szerint a konferencia sikerét rendkívüli akadályok gátolják, amelyek a

138 *Sz. Ormos Mária:* i. m. 414. o.
139 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 286. Siegler jelentése a leszerelési konferencia 1933. május 19—június 3. közötti állásáról.
140 Csak szolgálati használatra! I. m. 323. o.
141 Uo. 323—324. o.

tárgyalások során egyre kirívóbban jelentkeztek; „a konferencia eredményeképpen legfeljebb annyit érhetünk végül el, hogy a jelenlegi mérvű és módszerű honvédelmi tevékenységünket a jövőben remélhetőleg nyíltan folytathatjuk majd."[142]

1933. június 29-én a leszerelési konferencia második ülésszakát — elsősorban francia és angol kívánságra — október 16-ig elnapolták. A németek megváltoztatott taktikája — amely elfogadta tárgyalási alapul az angol egyezménytervezetet — a francia delegációt olyan konkrét döntések elé állította volna, amelyekben nem akart engedni. Minden halogatás ugyanis a versailles-i szerződés meghosszabbítását jelentette, s ezért egyezett a francia érdekkel. A konferencia elnapolása ellen csak Németország foglalt állást; a magyar delegáció ugyan támogatta a német delegációt, de tartózkodott a szavazástól. „Az elnapolás a mi szempontunkból is a legelőnyösebb" — jelentette Siegler, érzékeltetve egyúttal a német és magyar álláspont eltérését.[143] Hasonlóan nem talált megértésre Siegler részéről az 1933 júliusi berlini tárgyalásokon Hendersonnak átadott német memorandum sem, mert ezt „főleg a francia érdekcsoport által különösen erőszakolt biztonság és ellenőrzés kérdésében a francia álláspontnak szemben jelentős mérvű és Magyarország szempontjából határozottan hátrányos engedékenység és közeledés jellemzi."[144]

Siegler szerint Németország engedékenységének bevallott célja annak megakadályozása, hogy Franciaország a leszerelési konferencia esetleges kudarcának ódiumát Németországra háríthassa. Jelentésében kétségbe vonta a német taktika helyességét, mert Franciaország szilárdan tartja magát a leszerelést elutasító magatartáshoz, sőt az egyezmény elfogadását további követelésekkel igyekszik majd lehetetlenné tenni. Részletesen kimutatta, hogy a „támadó" fogalmának és az „ellenőrzés" rendszerének kérdésében tanúsított német „engedmények" nem felelnek meg a magyar érdekeknek.[145] Ugyanezt a kemény, engedményekre semmi hajlandóságot nem mutató magyar állásfoglalást rögzítette Röder vezérkari főnök a külügyminiszter részére készült, a leszerelési konferencián képviselt magyar irányelveket összefoglaló feljegyzésében.[146]

A Hendersonnak Berlinben átnyújtott német memorandumról az 1933. szeptember 13-i miniszterelnöki értekezlet foglalt állást. Határozata az agresszort illetően kimondta, hogy elvileg az agresszor merev meghatározása magyar szempontból továbbra is hátrányos; a magyar delegáció az olasz és angol delegációval együtt tágabb értelmezésű szöveg bevételére törekedjen. Amennyiben e két delegáció is az agresszor merev meghatározását fogadná el, a magyar delegáció a német memorandumban lefektetett álláspontot képviselje. Az ellenőrzés területén a magyar delegáció elvileg mindig a legenyhébb ellenőrzési lehetőség mellett foglaljon állást. Elve az egyoldalú ellenőrzés megszüntetése és a végrehajtásban minden államra kötelező azonos ellenőrzés. A magyar delegációnak határozottan elleneznie kell a békeszerződések által előírt eddigi helyzet megvizsgálását, s ez nem lehet feladata sem a létesítendő ellenőrzésnek, sem a leszerelési konferenciának.[147]

1933 szeptemberében Genfben folytatódtak a nagyhatalmak képviselőinek

142 Uo. 324. o.
143 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 350 Siegler jelentése, 1933. júl. 1.
144 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 423 Siegler jelentése, 1933. aug. 10.
145 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 423. (1933. aug. 10.) A „támadó" fogalmának meghatározását Németország hajlandó volt a francia és szovjet (Litvinov) megfogalmazásában elfogadni. „A magyar álláspont szerint a »támadó« fogalmának merev meghatározása... érdekeinknek sem politikai, sem hadászati szempontból nem felel meg." Az ellenőrzés terén Németország hajlandó volt az automatikus és időszaki ellenőrzés rendszerét is magáévá tenni, míg a magyarok „csakis a teljes fegyverkezési egyenjogúság gyakorlati érvényesülésén alapuló" olyan ellenőrzést fogadtak el, amely nemcsak a „leszerelt államok ellenőrzésének fenntartását és szigorítását célozza."
146 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 483 (1933. szept. 13.)
147 HL HM 1933. Eln. VI—2. 122 628 Értekezlet a miniszterelnöknél (1933. szept. 13.)

tárgyalásai. A formailag magánbeszélgetés jellegű tárgyalásokba nem kapcsolták be a kisebb hatalmakat, de a magyar delegáció szoros kapcsolatot tartott a franciák és németek között közvetítő olasz és természetesen a német delegációval. Amikor pedig a német delegáció körében többen úgy vélekedtek, hogy az olaszok magukévá tették a francia álláspontot, Siegler tábornok közvetítése állította helyre az összhangot a két delegáció között. A németek és franciák lényegében kitartottak eredeti álláspontjuk mellet, de mindkét fél bizonyos hajlandóságot mutatott egyezmény kötésére, jóllehet a másiktól vártak engedményeket. Október elején befejeződött a tárgyalások első szakasza, s a tárgyaló felek egymás nézeteinek megismerése után hazautaztak jelentéstételre és további utasításokért.[148]

1933 októberében felgyorsultak az események. Siegler október 11-én Schönheinz altábornaggyal hosszasan megtárgyalta a német delegáció és a többi nagyhatalom közötti tárgyalások részleteit, s már az ismét teljesen azonos német és magyar álláspontról jelentett.[149] Október 14-én Simon angol külügyminiszter a konferencia bürójában beterjesztett javaslata — amelyet Franciaország, az USA és Olaszország is elfogadott — az angol álláspont megváltozását és a francia követelésekhez való csatlakozását jelentette. Simon javaslata a leszerelést két időszakra osztotta, s a MacDonald-terv szerinti 5 év helyett 8 évre nyújtotta; az első időszakban történne a szárazföldi hadseregek egységesítése és az általános érvényű ellenőrzés bevezetése, amelynek eredményességétől függne a második időszakban végrehajtandó tényleges leszerelés és egyenjogúság megvalósítása. A javaslat szerint a már leszerelt hatalmak nem kezdhetnék meg azonnal a fegyverkezést.

A javaslat elfogadása után Németország visszavonult a leszerelési konferenciától és Japánnal együtt kilépett a Népszövetségből. Német katonai körök megítélése szerint 1933 október elején Genfben olyan helyzet alakult ki, amelyben a német birodalom „minden erőfeszítése ellenére" egyre jobban sarokba szorult. A Népszövetségből való kilépéssel dokumentálni akarta, hogy a leszerelés kérdésében nem enged álláspontjából „és elmúlt az idő, amidőn, mint eddig, Németországot jogaiból való engedékenységre lehet kényszeríteni". A próbaidő elteltével nem bíztak a franciák leszerelési szándékaiban, a konferencia eredménytelenségét pedig John Simon angol külügyminiszter magatartásának tulajdonították. Csalódást váltott ki az olasz támogatás elmaradása. Elhatározták, hogy a továbbiakban Németország csak az egyenjogúság elvén alapuló tárgyalásokon vesz részt. Miklós alezredes, az új berlini magyar katonai attasé azt is megtudta Stülpnagel ezredestől, hogy a tél folyamára tervezett Reichswehr fejlesztési és átszervezési terveket óvatosságból nem hajtják végre.[150]

Németország kilépése a Népszövetségből megnehezítette Magyarország helyzetét. Siegler szerint hiányozni fog „a legyőzöttek érdekeinek védelmében a legnagyobb súllyal rendelkező Németország. Ausztria és Bulgáriának legalábbis passzívnak nevezhető magatartása folytán érdekeink védelmében a legyőzöttek közül egyedül maradván, az esetleges tárgyalásoknál magunkra leszünk utalva." A német visszalépés kedvezőtlenül hat az olasz—német és angol—német viszonyra, illetve a magyar érdekek olasz és angol részről várt támogatására. Szerinte a megváltozott helyzetben is fenn kell tartani a leszerelési követelményeket (általános védkötelezettség, rövid szolgálati idő, a tényleges helyzetnek megfelelő állományok és hadianyag követelése). A tárgyalások folytatódása esetén a Simon-féle javaslatot még tárgyalási alapul sem lehet elfogadni — ta-

148 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 516 Siegler jelentése, 1933. okt. 4.
149 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 540. Siegler jelentése, 1933. okt. 16.
150 HL HM 1933. Eln. VI—2. 123 310 (1933. okt. 20.)

nácsolta —, s „azonosítani kell magunkat a német követelésekkel anélkül, hogy a németeket a leszerelési konferencia elhagyásában, még kevésbé a Népszövetségből való kilépésben követnénk".[151] A magyar kormány rendszeresen informálta a német kormányt a genfi tárgyalások menetéről.[152]

A német kormány a Népszövetségből való kilépését az 1933. november 12-i Reichstag-választásokkal erősítette meg, amelynek során már csak náci képviselők ültek a parlamentben. Ezek az események élénk diplomáciai jegyzékváltáshoz vezettek. Németország a leszerelési kérdéssel foglalkozó memorandumában (1933. december 18.) egyenjogúságot követelt, egyidejűleg azonban a haderő 300 000 fős korlátozását javasolta. Franciaország ellentervére Németország 1934. január 19-én foglalt állást.

1934. február 6-án Simon az angol alsóházban kifejezésre juttatta Németország egyenjogúságát a fegyverkezésben. A birodalom fegyverkezését erőteljesen ellenezték Belgiumban is: Brocqueville gróf miniszterelnök 1934. március 6-án a belga szenátusban kijelentette, hogy a német felfegyverzés feltartóztatásának egyedüli eszközét egy preventív háborúban látja. Mindezek ellenére a tárgyalások tovább folytak.[153] Megszakításukra 1934. április 17-én Franciaország részéről került sor, miután nyilvánosságra kerültek a német katonai költségvetés adatai. A német külpolitika hallani sem akart többé Genfről. A fegyverkezés kérdésében Németország azon az álláspontón van, hogy, tekintet nélkül Franciaország ellenkezésére, a 300 000 főnyi Hitler-hadsereg felállítását lehetőleg 1934. november 1-ig megvalósítja — jelentette Hennyey 1934 júniusában berlini megbeszéléseiről.[154]

*

Hitler 1933. január 30-i kancellári kinevezését követően a magyar diplomácia élénk aktivitást fejtett ki a magyar—német gazdasági és politikai együttműködés szorosabbra fonása érdekében. Gazdasági téren a kezdeti sikertelenségek után csak 1934 elején tapasztalható előrehaladás, melynek eredményeként Németország 1934-ben már 24%-kal részesedett a magyar összkivitelben.

A magyar—német gazdasági kapcsolatok szabályozásával egyidejűleg magyar részről egyre erőteljesebben jelentkezett a külpolitikai együttműködés szorosabbá tételének kívánsága. A magyar kormányt nyugtalanította a kisantant országok aktivitása és bizonyosságot óhajtott, vajon Németország nem jut-e gazdasági és politikai megállapodásra a kisantant országaival. Masirevich magyar követ már 1934. január 11-én Bülow német külügyminisztériumi államtitkárnál tett látogatása során felvetette: a magyar kormány német—magyar konzultatív paktum kötésével közös politika folytatására gondol a kisantant országok vonatkozásában. Mivel e magyar kezdeményezés egyáltalán nem illett bele a közép-európai befolyás megszerzésére irányuló német törekvésekbe, Masirevich javaslatát Bülow, majd egy héttel később Neurath külügyminiszter is elutasította, azzal az indoklással, hogy nem híve a felesleges szerződéseknek, s Németország Magyarországhoz fűződő kapcsolatai barátságosak, amelyet írásos biztosíték sem tud „szilárdabban megalapozni".[155]

1934 március közepén a német—magyar konzultációs paktum meghiúsulása és Gömbös közelgő római látogatása ismét némi idegességet vitt a két ország

151 HL HM 1933. Eln. VI—1. 105 540 Siegler jelentése, 1933. okt. 16.
152 HL HM 1934. Eln. VI—2. 121 582 Hennyey jelentése berlini megbeszéléseiről (1934. jún. 28.).
153 *C. H. Hermann:* i. m. 420. o.
154 HL HM 1934. Eln. VI—2. 121 582 Hennyey jelentése, 1934. jún. 28.
155 PA AA Geheimakten, Ungarn, Pol. 2. Neurath feljegyzése, 1934. január 18.

kapcsolataiba. Március 9-én Masirevich a római konferenciáról tájékoztatta a Külügyi Hivatalt: az olasz kormány arra a gondolatra jutott, hogy politikai területen demonstratív jelleget kölcsönöz a találkozónak, s azt kívánja, hogy Olaszország, Magyarország és Ausztria között fennálló szerződéseket valamilyen formában összekösse egymással. Magyarország szilárd elhatározása: nem lép be semmiféle exkluzív megegyezésbe, sokkal inkább azon fáradozik, hogy Németország számára nyitva hagyja a lehetőséget a megfelelő időpontban történő csatlakozáshoz.[156]

Olaszország a német—magyar kereskedelmi megállapodások ellenlépéseként — az 1934 márciusában Rómában megtartott gazdasági tárgyalások kapcsán — az olasz—magyar—osztrák kapcsolatok szorosabbra fonásával reagált. A német orientációjú Gömbös — mivel a német—magyar egyezmény a búzaexport vonatkozásában nem nyújtott kellő támogatást — elsősorban gazdasági megfontolásokból közeledett Olaszországhoz. Az 1934. március 17-én aláírt római jegyzőkönyvek ezen túlmenően azonban politikai együttműködést is rögzítettek, amelyek megerősítették Ausztria függetlenségét, bizonyos támogatást nyújtottak a magyar revizionizmusnak, s — a német befolyás gyengítése érdekében — az eddiginél szilárdabb keretet teremtett Olaszország közép-európai pozíciójának megerősítésére.[157] A gazdasági megegyezések mindenekelőtt Magyarország gabonaexportját kívánták támogatni; ellenszolgáltatásként Magyarország vámengedményt nyújtott és lényegesen kibővítette behozatali kontingenseit. Az egyezmény összességében bizonyos gazdasági javulást ígért mindhárom országnak; Olaszország részesedése a magyar külkereskedelemben két év alatt 7,8%-ról 13,6%-ra növekedett.[158] A német—magyar konzultatív szerződés kérdésének március 16-i, a római tárgyalások alatt történt ismételt felvetését a német diplomaták „rossz ízűnek és alibikeresés-jellegűnek" tartották.[159]

Bülow a budapesti német követnek küldött információjában meglehetősen ingerült hangot ütött meg. A Magyarország és Olaszország közötti konzultatív paktum ellen semmi kifogásunk nem lenne — írta —, de a Magyarország és Németország közötti szoros baráti viszonynak nem felel meg, ha most Magyarország, Olaszország és Ausztria olyan egyezményben találkozik, amelynek félreérthetetlenül Németországellenes éle van. A magyar kormánynak a konzultatív szerződés kötéséről szóló, Németországnak tett javaslatát nem a német—magyar viszony megszilárdításának lépéseként értékelte, hanem alibikeresésnek a római konzultatív szerződésben való szándékozott részvételre. Ne csináljon titkot abból — szólította fel Mackensen követet —, hogy a német—magyar viszony jövőbeni alakulását jelentősen befolyásolják majd a római konzultatív paktum gyakorlati kihatásai.[160]

Köpke, a német külügyminisztérium politikai osztályának vezetője az ügyről készített összefoglalójában leszögezte, hogy a Magyarországgal szembeni német politika csak általános irányvonallal rendelkezik, amely nem kötelezi őket minden egyes konkrét esetben pontos, precíz magatartásra. Mivel e kapcsolat a két nép érdekközösségének és szövetségének természetes kifejezője, kihatásai nem utolsósorban Magyarország magatartásától is függnek. Magyarország nem követelheti érdekeinek tekintetbe vételét Németországtól, ha ő figyelmen kívül hagyja a német érdekeket. A magyaroknak tisztában kell lenniük azzal, hogy ha a németek nem is szándékoznak politikai kombinációkba bonyolódni

156 Uo. Köpke összefoglalója a német—magyar konzultatív paktumról és a római konferenciáról (1934. március 26.)
157 *Ránki György:* i. m. 253. o.
158 Uo. 254—255. o.
159 PA AA Geheimakten, Ungarn, Pol. 2. Bülow 1934. március 10-i és 16-i feljegyzései.
160 Uo. Bülow információja Budapestre, 1934. március 19.

a kisantant országaival, ezen államokkal szembeni álláspontjuk nem azonos Magyarországéval és a német kereskedelempolitikát nem irányítják politikai szempontok, jóllehet — mint a Magyarországgal kötött legutóbbi gazdasági egyezmény mutatja — készek barátaiknak jelentős áldozatot hozni.[161]

1938—39-re Németország győzelmével befejeződött a nagyhatalmak versengése a Duna-völgyi térség gazdasági majd politikai hegemóniájáért. Pozíciója Ausztria bekebelezésével és Csehszlovákia feldarabolásával lényegesen megerősödött; befolyását egyúttal nem csupán bilaterális külkereskedelmi kapcsolatokra, hanem az országok gazdaságába történő behatolásra is alapozta. 1939-ben Magyarország összkivitelének 52,4%-a irányult Németországba, Németországból származó behozatala pedig összbehozatalának 52,5%-át tette ki. A magyarországi német tőkebefektetések az összes külföldi befektetések több mint 50%-át adták.[162] Gazdasági-politikai behatolását megkönnyítette, hogy a kezdeményezés a felkínálkozás Gömbös részéről indult meg.

A magyar katonai vezetés pedig — az ország kül- és belpolitikájának folyamataiba való egyre szélesedő befolyása és beleszólása révén — végül is a magyar—német politikai és katonai együttműködés elmélyítésén munkálkodott, s háttérbe szorították mindazon mértéktartóbb erőket, amelyek óvtak Magyarországnak a németek oldalán történő világháborús részvételétől.

Иштван Немет

К ВОПРОСУ ВЕНГЕРО—НЕМЕЦКИХ ВОЕННЫХ СВЯЗЕЙ (1928—1934 ГГ.)

Резюме

На рубеже 1920—1930 годов в интересах внешне-политической консолидации и еще более эффективного обоснования своих ревизионистских планов венгерское правительство наряду с развитием уже установленных связей с Италией сделало попытку наладить связи с Германией. Премьер-министр Венгрии Иштван Бетлен считал, что тактически сближение с Германией можно будет осуществить путем предложения посредничества между Германией и Италией. Однако так называемая «реализующая» внешняя политика Германии, связанная с именем Густава Штреземана, весьма сухо реагировала на венгерское сближение, преследовавшее целью установление более тесных двусторонних связей. После смерти Штреземана внешняя политика Германии, возглавлявшаяся канцлером Брюнингом, и министром иностранных дел Куртиусом, придерживалась среднего пути умеренных и осторожных требований. Поддержание со стороны Германии ревизионистских требований Венгрии и Италии повредило бы предусмотренному наращиванию немецкого влияния в юго-восточной Европе. Немецкие политики хорошо знали, что Германия может стать естественным центром притяжения юго-восточных стран в Европе лишь только тогда, если ни одна из них не будет чувствовать угрозы по отношению к ней. Поэтому в интересах осуществления своих экономических и политических целей Германия не оказала предпочтения Венгрии, более того, отказ от ввоза в Германию традиционных венгерских экспортных товаров вызвал разочарованием в венгерских правящих кругах и еще более усугубил венгеро—немецкие политические отношения. Острые дебаты проходили также и по вопросу немецкого национального меньшинства в Венгрии.

Единозначно безоблачной областью официальных венгеро—немецких связей являлись становившиеся всё более тесными военные контакты, которые с 1929—1930 годов, опираясь на всё возрастающее политическое влияние армии в обеих странах, а затем и приход к власти Гёмбёша и Гитлера — активно содействовали нормализации венгеро—немецких экономических и политических связей и установлению всё более тесных венгеро—немецких отношений, которые в конечном итоге ввергли страну в национальную трагедию. В формировании этой роковой политики руководящая роль принадлежала Дьюле Гёмбёшу, который с 1929 года в качестве министра обороны, а затем с октября 1932 года и как премьер-министр Венгрии — в соответствии со своей германофильской ориентацией настаивал на углублении также и военных связей.

161 Uo. Köpke 1934. március 26-i összefoglalója.
162 *Ránki György:* i. m. 346—347. o.

Интенсивному сотрудничеству обеих армий в области развития военной техники и вооружения препятствовало различие материальных, технических и научных возможностей партнеров. Они взаимодействовали в обмене программами и методами боевой подготовки, итогами смотров, войсковых учений и маневров, а также в области обоюдных командировок специалистов. Наиболее систематические связи были установлены между отделами разведки; в соответствии с соглашениями, заключенными в мае 1932 года, начался взаимный автоматический обмен информацией, касавшейся стран Малой Антанты, Польши, Франции и Советского Союза. Были созданы возможности также и для ответа на взаимно интересующие их вопросы.

Поддерживавшие постоянный контакт венгерская и немецкая делегации выступили с согласованной тактикой на начавшейся в феврале 1932 года Женевской конференции по разоружению где они ставили своей целью достижение полного военного равноправия.

István Németh

ZUR FRAGE DER UNGARISCH—DEUTSCHEN MILITÄRISCHEN BEZIEHUNGEN (1928—1934)

Resümee

In Interesse der außenpolitischen Konsolidation, der noch wirksameren Fundierung ihrer revisionistischen Pläne machte die ungarische Regierung um die Wende der 1920—30-er Jahre, bei einer gleichzeitigen Weiterentwicklung der vorhandenen Beziehungen zu Italien, den Versuch, die Verbindungen zu Deutschland auszubauen. Ministerpräsident István Bethlen meinte taktisch so, daß die Annäherung zu Deutschland durch die Vermittlung zwischen Deutschland und Italien auszuführen sei. Die mit dem Namen von Gustav Stresemann verbundene sog. Erfüllungspolitik reagierte jedoch auf die Annäherungen seitens Ungarns, die beiderseitigen Beziehungen enger zu knüpfen, ziemlich gleichgültig. Nach Stresemanns Tod betrat Deutschlands Außenpolitik unter Leitung vom Kanzler Brüning und Außenminister Curtius den Mittelweg, gemäßigte und vorsichtige Forderungen zu stellen. Die Unterstützung der revisionistischen Forderungen Ungarns und Italiens hätte gegen den geplanten deutschen Einfluß in Südosteuropa gewirkt; man wußte nun zu gut: Deutschland könne nur in dem Falle zum natürlichen Gravitationszentrum dieser Staaten werden, wenn sich keiner von ihnen bedroht fühle. Deshalb zog Deutschland im Interesse seiner wirtschaftlichen und politischen Ziele Ungarn nicht vor; noch dazu wurden die politischen Beziehungen zwischen Ungarn und Deutschland durch die Enttäuschung belastet, daß Deutschland abgelehnt hatte, die traditionellen Exportwaren aus Ungarn einzuführen. Es fanden auch zugespitzte Diskussionen über die Fragen der deutschen Minderheit in Ungarn statt.

Einen eindeutig reibungslosen Bereich der ofiziellen Verbindungen zwischen den beiden Staaten vertraten die immer engeren militärischen Verbindungen. Ab 1929—30, parallel mit dem wachsenden Einfluß der Armee auf die Politik beider Staaten, später dann mit der Machtergreifung von Gömbös und Hitler trugen sie dazu bei, daß die wirtschaftlichen und politischen Beziehungen normalisiert wurden. Durch die enger verknüpften Beziehungen zwischen den beiden Staaten wurde das Land in eine nationale Tragödie mitgerissen. In der Gestaltung dieser folgenschweren und verhängnisvollen Politik spielte Gyula Gömbös, — ab Oktober 1929 als Verteidigungsminister, ab Oktober 1932 als Ministerpräsident — die führende Rolle, der entsprechend seiner deutschen Orientation nach bemüht war, auch die militärischen Verbindungen zu vertiefen.

Eine intensive Zusammenarbeit beider Armeen in der Rüstungstechnik und -entwicklung wurde durch die unterschiedliche finanzielle, technische und wissenschaftliche Lage der Partner begrenzt. Es wurde im Austausch der Ausbildungspläne und -lösungen, der Besichtigungsbemerkungen bei Truppen- und Rahmenübungen und in bezug auf die gegenseitige Befehlsführung zusammengearbeitet. Zu einer weitaus regelmäßigen Verbindung kam es zwischen den Abteilungen des Abwehrdienstes: Im Sinne ihrer Vereinbarungen vom Mai 1932 lief der gegenseitige und automatische Informationstausch über die Staaten der kleinen Entente, über Polen, Frankreich und über die Sowjetunion an. Auch zur Erörterung der Fragen vom beidersetigen Interesse wurden Möglichkeiten geschaffen. Die ungarische und die deutsche Delegation, die miteinander ständig Kontakt hielten, traten auf der Genfer Abrüstungskonferenz im Februar 1932 mit einer vereinbarten Taktik auf, wo von ihnen die Durchsetzung der vollständigen militärischen Gleichberechtigung zum Ziel gesetzt wurde.

KÖZLEMÉNYEK

V. I. ANANYEV

SIPEK (SIPKA) LAJOS INTERNACIONALISTA PARANCSNOK*

Az orenburgi kormányzóságban — az eddigi ismereteink szerint — több mint 5000 internacionalista harcolt a szovjethatalomért. Közéjük tartozott Sipek Lajos is.

Sipek (Sipka) Lajos hivatalnokcsaládban született 1894-ben Budapesten. Két polgárit végzett, s már 14 éves korától kereskedelmi alkalmazottként kereste a kenyerét. A kereskedelmi iskolát munka közben, magánúton végezte el. Tagja lett a kereskedelmi alkalmazottak szakszervezetének és így kapcsolatba került a Magyar Szociáldemokrata Párttal. Támogatta a sztrájkokat, s mint fiatal kereskedelmi alkalmazott, közel került a Magánalkalmazottak Szakszervezete vezetőihez, köztük Vágó Bélához.

1914-ben kirobbant a világháború, s Sipeket — mivel középiskolát végzett — önkéntes-tanfolyamra vezényelték. Ennek elvégzése után hadapród őrmesteri rendfokozattal került ki 1915 januárjában a harctérre. Galícia területén hadosztályának sok katonájával és tisztjével együtt orosz fogságba esett. 1915 szeptemberétől Orenburg mellett, a Menovoj-Dvorban berendezett hadifogolytáborba került. Itt tett szert „eszmei vértezetére". Itt végezte el a különleges „politikai egyetemet".[1]

A hadifoglyok nagy csoportjával együtt a biztosító társaság székházának építési munkálataihoz irányították. Latyakban, rekkenő hőségben, fagyos szélben, megerősített őrség mellett kényszerítették őket napi 15 órai munkára. Itt, az építkezésen került közel a bolsevikokhoz és a tőlük kapott megbízatás alapján fejtett ki agitációt a hadifoglyok körében, magyarázta Leninnek az imperialista háborúval, a békével és a forradalommal kapcsolatos nézeteit. Hamarosan megkezdték a marxi és lenini nézetek gyakorlatba való átültetését is: Sipek Lajos, Oleander Pál, Lukács József, Halász Ferenc, Gyurkó Rókus kezdeményezői lettek egy szociáldemokrata szervezet megalakításának a táborban élő magyar hadifoglyok között. Az említett csoport határozottan fellépett az imperialista háború ellen, támogatta a kizsákmányoltak osztályharcát a kizsákmányolók ellen, és felszólította a hadifoglyokat, hogy legyenek szolidárisak az orosz proletariátussal.

Sipeket és társait politikai tevékenységük miatt és azért, mert az orenburgi munkások sztrájkját támogatva a foglyok tömegesen hagyták ott munkahelyüket, visszatoloncolták a hadifogolytáborba, majd a vizsgálati fogházba zárták.

* Sipek Lajost, mint internacionalistát, Sipka Lajosként ismerték a Szovjetunióban. A jelen tanulmány néhány életrajzi adatot, mely a Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és polgárháborúban c., 1967—1968-ban megjelent dokumentumkiadvány névmutatójában szerepel, helyesbít. — A szerk.

1 Orenburgi Területi Állami Levéltár (a továbbiakban — OTÁL) 2837, fond, 1. leltár, 5. ü. i. 1. f.

Amikor Pétervárott győzött a fgeyvers felkelés és megalakult Lenin elnökletével a szovjet kormány, Orenburgban Dutov atamán ragaďta magához a hatalmat és kísérletet tett a forradalmi hullám megállítására, Szibériának és Turkesztánnak Oroszországtól való elszigetelésére. Az az internacionalista hadifogoly csoport, melyhez Sipek is tartozott, a szovjethatalom győzelméért küzdött. Ezért kellett elszenvedniük a dutovisták korbácsát, a kegyetlen megaláztatásokat. Mindez azonban hiábavalónak bizonyult, a foglyokat nem lehetett megfélemlíteni. Határozottan szembefordultak a fehérkozákok ellenforradalmi diktatúrájával.[2]

1918. február 20. nagy nap volt Sipek Lajos életében. Mint a magyar szociáldemokrata csoport tagját, felvették az OK(b)P soraiba. Ez nagy megtiszteltetés volt és az iránta való bizalom jelének lehetett tekinteni. Egész további élete folyamán a lenini párt soraiban küzdött a párt programjának, a Nagy Október eszméinek a megvalósításáért, az új társadalom építéséért.

A jelzett időben bízta meg a Forradalmi Katonai Bizottság és az orenburgi városi pártbizottság azzal a feladattal, hogy hadifoglyokból szervezze meg a Vörös Gárda internacionalista osztagát. E feladatnak a megvalósításában részt vett a magyarok közül Oleander Pál, Lukács István, Gyurkó Rókus, a szerb F. A. Juricsek, az osztrák F. Bauer. Így alakult meg az „Emigráns Kommunisták Légiója", amelynek a soraiban egy hónap múlva már 382 harcos küzdött. A parancsnok Sipek volt, politikai biztosul Oleandert nevezték ki. A légiót a 104. tüzérezred kaszárnyájában helyezték el. Harcosait világháborúban használt puskákkal és régi mintájú Berdan-puskákkal fegyverezték fel. Kezdetben a légióban nem mindenkinek jutott fegyver.[3]

Az egység kitűnt fegyelmezettségével és jó harcászati ismereteivel. A parancsnokság utasítására a légió egy sor harci feladatban vett részt, melyek a kormányzósági székhely körzetében folytak Dutov erői ellen. Részt vettek Orenburg védelmében, a rejtőzködő fehérkozákok elfogásában és lefegyverzésében. A légió minden nap megerősített őrséget adott a hadifogolytábornál. Erre azt követően került sor, hogy a régi hadsereg alakulatai teljesen leszereltek. Az internacionalista harcosok tanúbizonyságot tettek bátorságukról, amikor a dutovisták április 4-én váratlanul támadást indítottak. A légió gépfegyveres osztaga visszaverte a fehérkozákok minden rohamát, melyet a helyi katonai főparancsnokság ellen intéztek. A harc közben kialakult a Vörös Hadsereg egységeinek, a munkásosztagoknak és az internacionalistáknak az együttműködése. Közös erőfeszítéssel 12 óra alatt megtisztították a várost a fehérkozákoktól.

Az Orenburgi Kormányzósági Szovjet helyettes elnöke, I. D. Martinov visszaemlékezésében a fehérkozákok áprilisi támadása kapcsán a következőket írta: „Az Internacionalista Légió, amely a katonai biztosság rendelkezésére állott, elsőnek szállt harcba a város védelmében, amíg nem sikerült mozgósítani a munkások erejét. Szeretném megemlíteni az Internacionalista Légió, különösen a géppuskások hősiességét."[4]

A párt kormányzósági bizottsága és a kormányzósági szovjet végrehajtó bizottsága megbízásából Sipek az orenburgi kormányzósági Cseka mellett 1918 június 26-i tanácskozáson, amelyen Orenburg védelmének kérdését tárgyalták meg, Oleander és Sipek a parancsnokság javaslatát támogatta, amelynek a lényege az volt, hogy a vörös erők zöme Aktyubinszkba vonuljon vissza. Az „Emigráns Kommunisták Légiója", a „Szamarai Kommunárok", az orenburgi

2 Uo.
3 A Szovjet Hadsereg Központi Állami Levéltára (a továbbiakban— SZHKÁL) 28 361. fond, 2. leltár, 74. ő. i. 8. f.
4 Za vlaszty szovjetov. Orenburg, 1957. 182. o.

muzulmán zászlóalj, a kormányzósági csekista osztag komoly segítséget nyújtott a katonai alakulatoknak és a munkásosztagoknak az értékek, a katonai felszerelések és a szerszámok bevagonírozásához és a mintegy 100 szerelvény őrzéséhez, amelyek elhagyták az orenburgi pályaudvart. Az úton a dutovisták minden támadását visszaverték. Az alakulatok szerencsésen megérkeztek Aktyubinszkba.[5]

Sipek szervező tehetsége akkor mutatkozott meg, amikor a Turkesztáni Hadsereg parancsnoka, G. V. Zinovjev, azt a feladatot adta neki, hogy — támaszkodva az „Emigráns Kommunisták Légiójára" — szervezze meg a 3. internacionalista ezredet. Ebben segítségére voltak a légió alparancsnokai, valamint az orenburgi muzulmán osztag parancsnoka, S. H. Uszmanov. A szervezés július 15-től augusztus első harmadáig tartott. Más alakulatok internacionalista alegységeinek, továbbá a Kazahsztánból és Közép-Ázsiából érkező önkéntesek bevonása révén az ezred létszáma meghaladta a 2000 főt. Az ezred állományához három magyar század tartozott, két század tatárokból és baskírokból állott, egy századot alkottak a németek, az üteg kiszolgáló személyzete cseh és szlovák volt, a románok külön szakaszba kerültek. Az egységben, amely testvéri szolidaritást vállalt a szovjetek köztársaságával a világ valamennyi kizsákmányolójával való harcban, mintegy 30 nemzetiség harcolt együtt, akiket a népek közötti béke biztosításának a vágya fűtött.

Sikerült ezzel együtt feltölteni az ezred parancsnoki állományát is. Az ezred parancsnokává a lengyel származású K. Belewiczet nevezték ki, aki a cári hadseregben vezérkari százados volt és jól ismerte a katonai tudományokat. A szolgálatvezető, s egyben parancsnokhelyettes Gyurkó Rókus lett, a hadtápszolgálat élére F. Bauer került, a tüzérüteg parancsnoka I. Beran lett. A magyarokból állott első zászlóalj Gábor D. (?) parancsnoksága alá került, a parancsnokhelyettes Sipek Lajos lett.[6]

Az Aktyubinsztól északra indított első támadás alkalmával (1918 augusztusa—szeptembere), melyet a Turkesztáni Hadsereg indított, az internacionalista ezred részt vett Karatugaj, Kurály, Martuka felszabadításában. Harcosai rohamozták meg Jajszán állomását, amely háromszor cserélt gazdát. Itt, Jajszán alatt semmisítették meg a vörös katonák — az ezred magyar századai —, Gábor D. (?) és Sipek Lajos parancsnoksága alatt Dutov „arany századát", amely kimondottan az egykori orosz és az osztrák—magyar hadsereg volt tisztjeiből állott. A Dutov szolgálatában álló lap arról siránkozott, hogy az említett tiszti századot „a vörös magyarok koncolták fel".[7]

Szeptember végéig Jajszánt végleg birtokba vették a vörös zászlóaljak, és az Orenburg irányába való előrenyomulás bázisává tették. Hamarosan ide helyezte át harcálláspontját a Turkesztáni Hadsereg.

Az Aktyubinszki Front csapatainak konferenciája határozatának értelmében, G. V. Zinovjev hadseregparancsnok 1918. december 29-én parancsot adott a második támadásra. A hadseregparancsnokság ezúttal eltekintett a vasúti háború bevett gyakorlatától, azaz hogy páncélvonattal az élen a vasútvonal mentén nyomuljon előre. A vörös ezredek, mint tábori csapatok, a dűlőutakon és a havas sztyeppén meneteltek, s csak őket követték a vasúti szerelvények. Ez a harceljárás biztosította a legjobban a sikert és megnehezítette az ellenség ellentevékenységét.

A támadó csapatokat tüzelte a vágy, hogy mielőbb találkozzanak Orenburg-

5 OTÁL 2837. fond, 1 leltár, 5. ü. i. 1. f.
6 *Samil Uszmanov:* Puty legiona. Kazany, 1975. 70—74. o.; Kezdetben ezt az egységet a III. Internacionáléról elnevezett légiónak, majd a 3. internacionalista ezrednek nevezték.
7 *V. I. Ananyev:* V borbe rozsgyennoje brasztvo. Cseljabinszk, 1966. 84. o.

ban a nyugati irányból előretörő 1. Forradalmi Hadsereggel. Miközben legyűrték az ellenség ellenállását és visszavetették ellenlökéseit, a Turkesztáni Hadsereg alakulatai felszabadították Szagarcsint, Akbulakot, harccal elfoglalták Csaskan állomást, elérték Grigorjevka és Ugolnoje kozák települést. Ezt követően Ileckaja Zascsita felszabadítása volt a feladat, amely a fehérek fő ellenállási pontjának számított.

Akbulakban Sipek megbetegedett. Kiütéses tífuszt kapott és december 31-én megvált ezredétől. Az aktyubinszki katonai kórházba szállították. Gyógyulása után érkezett vissza a már felszabadított Orenburgba. Egységét nem találta ott: a 3. internacionalista ezredet időközben az orenburgi hadosztály első dandárának alárendeltségében harcba vetették az ufai irányban.

A parancsnokság utasítására Sipek Lajos visszatért Aktyubinszkba. 1919 február közepétől az Aktyubinszk védelmével megbízott parancsnok, A. N. Malisevszkij rendelkezésére bocsátották. Az ő parancsa alapján fogott hozzá egy új osztag szervezéséhez, volt hadifoglyokból. Ezt a feladatot is sikeresen teljesítette. Legyőzve minden nehézséget, megszervezte a III. Internacionáléról elnevezett légiót, amely 560 főből állott. Ennek az egységnek a parancsnoka Sipek lett, helyettese pedig A. Z. Zsukov. A légió három gyalogsági századból és lovasfelderítő alegységből állott. Az alegységek mindegyikének megvolt a parancsnoka is.[8]

Az internacionalista egységben pártsejt is működött. A kommunisták, a politikai munkások hozzáértéssel szervezték a politikai nevelő és a kulturális-felvilágosító munkát. A harcosok mindig követhették az eseményeket, ismerték a harci események menetét, céltudatosan készültek fel a harcokra.

1919 áprilisának elején az internacionalista légiót Aktyubinszk védelmének a balszárnyára vezényelték. A perovszki osztaggal karöltve az internacionalisták április 4-én hátba támadták a fehérgárdistákat és visszavonulásra kényszerítették őket. A vörös lovasok 15 versztányi távolságig űzték maguk előtt a fehérgárdistákat az Orszkba vezető úton.[9]

Hamarosan azonban kedvezőtlenné vált a katonai helyzet. A dutovisták fokozták nyomásukat Aktyubinszk védelmére. A bekerítés és a hátországgal való kapcsolat elvesztésének a veszélye miatt a szovjet parancsnokság elhatározta a város kiürítését.

A visszavonulás alkalmával a végbiztosító osztagban találjuk az internacionalista légiót is. „Valamennyi hadműveletben — írta később Sipek Lajos — légióm a legfelelősségteljesebb feladatokat teljesítette, amelyeket a front parancsnoksága bízott rá, így az egységek visszavonulásának a fedezését és az ellenség feltartóztatását."[10] Az internacionalista légió parancsnoka nem mindennapi képességekről tett tanúbizonyságot.

Április 27-én a Turkesztáni Szovjetköztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa jóváhagyta az Aktyubinszki Front Forradalmi Katonai Tanácsának összetételét. Ez volt Szovjet Turkesztán negyedik frontja.[11] A frontparancsnokság harcálláspontja Dzsurun állomáson volt. Más ezredekkel együttműködve az internacionalista harcosok részt vettek a Kandagacs, Akkemir és Tyemir településekért vívott harcokban. A szovjet egységek visszaverték a fehérek rohamait, akik megkísérelték az előrenyomulást a vasútvonal mellett és megkaparintani az állomásokon veszteglő szerelvényeket. Az ellenséggel az összetűzések váratlanul kezdődtek, de néha több napig is eltartottak.

8 OTÁL 2837. fond, 1. leltár, 5. ü. i. 2. f.
9 A Marxizmus—Leninizmus Intézete mellett működő Központi Pártarchívum. Moszkva (a továbbiakban — MLI KPA) 17. fond, 65. leltár, 320. ő. e. 17. f.
10 OTÁL 2837, fond. 1. leltár, 5. ü. i. 3. f.
11 Gyirektyivi komandoványija frontov Kraszoj Armii (1917—1922). Moszkva, 1972, 2. k., 793. o.

Április 27-én a perovszki osztag és az internacionalista légió súlyos harcot vívott Kandagacs állomásnál. Az internacionalisták keményen tartották állásaikat. Pontosan célzott tüzük és határozott ellenlökéseik hatására az ellenség kénytelen volt visszavonulni Akkemirhez. A magyarok egy százada és egy kis élelmiszert gyűjtő osztag Tyemir kőből épült iskolájában elbarikádozta magát és több mint egy napon át ellenállt a városba betört támadóknak, akik a 9. orenburgi kozákezredhez tartoztak. A fehérkozákok, végül, mivel élőerőben nagy veszteséget szenvedtek, elhagyták Tyemirt.[12]

Az áprilisi harcok folyamán a III. Internacionálé nevét viselő légió sorai is megritkultak. Hogy az egység harcképességét megőrizze, a parancsnokság elhatározta, hogy Emba állomásra tartalékba helyezi. Az első vonalban a cselkári osztag váltotta fel a légiót. A felváltást követő néhány órán belül a cselkáriak kritikus helyzetbe kerültek. A még közelben levő internacionalisták segítettek nekik állásaik megtartásában.[13]

Elkeseredett harcok folytak Emba állomásért is. Miután a fehérek kezén levő Aktyubinszkból tekintélyes lovas és gyalogsági erőket vontak előre, néhány üteg és nagyszámú gépfegyver támogatásával június 26-án hajnali öt órakor a fehérgárdisták támadást intéztek az 55. sz. kitérőnél húzódó vörös állások ellen. Az internacionalisták a támadást tüzérségi, gépfegyver- és puskatűzzel fogadták. Az ellenség erőfölényben volt, és — tekintet nélkül a veszteségekre — fokozta nyomását. A fehérkozákok átkeltek a folyón, bal szárnyukkal megkerülték Embát és kijutottak az 56. sz. kitérőig. A rendkívül kényes helyzetben a Vörös Hadsereg zászlóaljai naplemente után visszavonultak Embából.

A bekerítésből való kitörés érdekében egyes alegységeknek szuronyrohammal kellett utat törniük. A III. Internacionálé nevét viselő légió az Embáért folyó harcok alkalmával 30 embert vesztett.[14]

Az Aktyubinszki Front június 27-én kelt parancsa köszönetet mondott az Embáért folyt harcok részvevőinek. A leginkább kitűnt parancsnokokat és harcosokat Vörös Zászló-rend kitüntetésre terjesztették fel.[15]

Az Aktyubinszki Front harcaihoz nagy segítséget nyújtott a Turkesztáni Köztársaság Kommunista Pártjának Központi Bizottsága, a Forradalmi Katonai Tanács és a Szovjetek Központi Végrehajtó bizottsága. Lényeges támogatást nyújtott a Különleges Bizottság is, amelyet a Turkesztáni Kommunista Párt (TKP) III. kongresszusán elfogadott határozat értelmében hoztak létre P. A. Kobozevvel az élen. Az említett bizottság távolíttatta el a parancsnoki pozícióból G. A. Koluzájevet határozatlansága miatt, valamint azért, mert nem volt képes megfelelően irányítani a csapatok harcát. A frontparancsnoki tisztségre A. F. Asztrahancevet, a front Forradalmi Katonai Bizottsága tagjává pedig I. G. Bregadzét nevezték ki. Megváltozott magának a frontnak az elnevezése is, június 28-tól Északkeleti Frontnak nevezték.[16]

Az említett Különleges Bizottság javaslata alapján a frontra új egységeket, fegyvereket és felszerelést irányítottak. Még ezt megelőzően megérkezett a frontra Koluzájev osztaga, mintegy 600 ember. 1919. május 13-án a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának Területi Bizottsága azzal a javaslattal fordult a Turkesztáni Köztársaság Forradalmi Katonai Bizottságához, hogy egészítsék ki Koluzájev osztagát 500 mozgósított kommunistával. Ezt a javaslatot elvetették. Mindössze egy internacionalista századot küldtek a

12 SZHKÁL 28 361. fond, 1. leltár, 427. ü. i. 4. f.
13 Uo.
14 Inosztránnaja vojennaja intyervencija i grazsdanszkaja vojna v Szregynyej Azii i Kazahsztanye. Alma-Ata, 1963. 1. k., 317. o.; SZHKÁL 28 361. fond, 1. leltár, 427. ü. i. 4. f.
15 I. m. 318. o.
16 Gyirektyivi komándovanyija frontov... 2. k., 795. o.

frontra kiegészítésként.[17] Kusztanajból a frontra irányítottak egy osztagot, amelyből megalakult a 4. kusztanaji ezred. Irányítottak ide egységeket és alegységeket Taskentből, Ferganából, Szamarkandból és más városokból is.

Jelentős feltöltést kapott a III. Internacionáléról elnevezett légió is. A légió parancsnoksága és pártsejtje a Kazahsztán területén dolgozó hadifoglyok közül toborozta a pótlást. A kommunisták egy részét pártmozgósítás útján irányították a légióhoz. Rövid idő alatt kiegészítésként 800 internacionalista érkezett. Oleander Pál megállapítása szerint ekkor az egység létszáma elérte az 1340 embert.[18]

Érkeztek az Északkeleti Front állományába internacionalisták Turkesztán területéről a későbbi hónapokban is. Így példának okáért augusztus 6-án Taskentből küldtek két, volt hadifoglyokból álló menetszázadot. Az említett menetalakulatokat Buharából, Szamarkandból, Kokandból és más városokból toborzott internacionalistákból állították össze. Ötvenegy internacionalista szolgált az Északkeleti Front híradós osztagának állományában.[19]

A harcok közepette egyre erősödött a külhoni internacionalisták testvéri barátsága a szovjet néppel. Ez tükröződik az orszki osztag zászlaján levő szimbolikus képben is. Ezen a szovjetek országának munkása és parasztja nyújt kezet a magyarnak. A kép alatt a következő jelszó áll: „Éljen a III. Kommunista Internacionálé szoros szövetsége!"[20] Az osztag harcosai, akik a helyi lakosság soraiból kerültek ki, és az internacionalisták gyakran nyújtottak egymásnak segítséget az ellenséggel vívott harc folyamán.

A parancsnokság azzal a céllal, hogy emelje az Északkeleti Fronton levő csapatok harcképességét, átszervezést foganatosított. A kis osztagokat az 1. és a 2. északi ezredbe vonták össze. Koluzajev osztagát anarchista megnyilvánulások miatt feloszlatták. A Taskentből ide vezényelt 1. orenburgi vegyes ezred kiegészítést kapott. 1919 júliusának végén, más alegységek mellett, az említett ezrednek két internacionalista zászlóalja volt, köztük a III. Internacionáléról elnevezett légió. A zászlóaljak magyar parancsnokai Varga János és Sági János voltak.

Internacionalisták voltak a század-, szakasz- és különítményparancsnokok. A tüzérosztálynak Lukács Pál, a lovasfelderítő különítménynek Szabó István volt a parancsnoka. Az internacionalisták többségét volt magyar hadifoglyok alkották. Szolgáltak ezen kívül soraikban németek, osztrákok, lengyelek, csehek, románok. Csupán az első zászlóalj második százada állott oroszokból, tatárokból, baskírokból és kazahokból.[21]

Július utolsó hetében az Északkeleti Front csapatai az ellenség túlerejével álltak harcban. A 23-ra virradó éjszaka az ellenség három csoportja indított támadást Szoljonnaja és Ulipa állomások ellen, valamint a 65. sz. vasúti kitérőnél. Miután birtokba vette Ulipát, az ellenség elvágta a front egységeinek visszavonulási útját Szoljonnajából. A vörös zászlóaljak néhány órán belül elhagyták az állomást. Reggel 5 órakor a harcban állók támogatására sietett az 2. orenburgi vegyes ezred. A szerelvényt a 67. sz. vasúti kitérőnél hagyták el, századai — harcalakzatba szétbontakozva — támadásba mentek át északkeleti és délnyugati irányban. Erős tüzük hatására északra hátrált az ellenfél. Csatlakoztak az 1. északi ezredhez és egyesült erővel nyomták vissza az ellenséget Szoljonnaja állomásig. A 65. számú kitérő után az ellenséges utászok felrobbantot-

17 Az Üzbég Szovjet Szocialista Köztársaság Központi Állami Levéltára (a továbbiakban — ÜSZSZK KÁL) 17. fond, 1. leltár, 11. ü. i. 15. f.
18 MLI KPA 71. fond, 15. leltár, 320. ü. i. 39. f.
19 *I. Sz. Szologub:* Inosztrannije kommunnyiszti v Turkesztanye (1918—1921 gg.) Taskent, 1961. 119. o.
20 SZHKÁL 2540. fond, 1. leltár, 1. ü. i. 52. f.
21 MLI KPA 71. fond, 15. leltár, 320. ü. i. 31. f.

tak két hidat, amellyel feltartóztatták a csapatokat. A vörös harcosok beásták magukat a 66. sz. kitérőnél levő magaslatokon és befejezték előnyomulásukat.[22]

Annak reményében, hogy pánikot okoz az ellenség soraiban, a front Forradalmi Katonai Tanácsa parancsot adott, hogy július 24-én 3 órára készítsenek elő támadást Szoljonnaja irányában. Az első vonalba érkezett — Karacsokatból — a kommunista ezred. A bal szárnyat az irgizi osztag és az internacionalista légió alkotta. A tervezett támadást azonban nem sikerült megvalósítani.

Csapataink támadásának megkezdése előtt fél órával, az ellenség erőteljes rohamokat indított a front 30 versztányi szélességében. Súlyos harc bontakozott ki, amely mintegy 18 órán át tartott: a fehér egységek ugyanis erősítést kaptak Embából és Irgizből, s nem küzdöttek lőszerhiánnyal. Ezredeink a legnehezebb körülmények között hátráltak Cselkárig. Tekintettel arra, hogy a vörös harcosoknak mindössze egy órai harchoz elegendő lőszerük volt, késő este megkezdődött ennek a városnak a kiürítése is. Sikerült az állomásról kimenekíteni minden gördülő anyagot, az értékeket, az élelmet, evakuáltak minden intézményt. Az utolsó végbiztosító járőr a 26-ra virradó reggel hagyta el Cselkárt.[23]

Ahogy a front törzsének hadműveleti naplójában áll, ezekben a felmorzsoló harcokban az ellenség nem kevesebb mint 2000 embert vesztett. A mi veszteségünk nem haladta meg a 300 embert. A front Forradalmi Katonai Tanácsa is közvetlenül részt vett a harcokban.[24] A parancs kiemelte a harcosok „állhatatosságát és becsületességét". Voltak esetek, amikor a lelkesedés fokozása érdekében, az ellenség határozott nyomásának közepette, a parancs vétele után valamennyi komisszár és az egész parancsnoki állomány a katonák élére állt, és személyesen vezette a rohamot.[25]

A front egységei Aralszkoje Morje állomásig hátráltak. A harcmezőn az országunk nemzetiségeinek soraiból kikerült harcosok és a külhoni internacionalisták a gyakorlatban valósították meg a jelszót: „Inkább meghalni, de nem visszavonulni az Aral-tó mögé!"

Az Északkeleti Front harcosai felfogták az ellenség nyomását. A kolcsakisták és a dutovisták nem tudtak tovább előrenyomulni, nem sikerült egyesülniök a Turkesztánban harcoló fehérekkel, a baszmacsoknak nevezett nacionalista ellenforradalmárokkal. Az ellenség terve, hogy Közép-Ázsiába betörve egyesítheti a szétszórtan harcoló és főleg a hegyek közé szorult ellenforradalmi erőket, megtört a turkesztáni vörös egységek határozott ellenállásán.

1919 áprilisától Szovjet Turkesztán másodszor is el volt vágva Szovjet-Oroszországtól, s a küzdelem a teljes bekerítettség állapotában folyt.

A harctevékenység sikeréhez Sipek Lajos magyar internacionalista is hozzájárult a maga beosztásában. A kritikus időpontban az Északkeleti Front parancsnokhelyettesi tisztét töltötte be. Harcostársa, A. Z. Zsukov, visszaemlékezésében így emlékezik meg róla: „Sipka elvtárs, amikor a front parancsnokának helyettese volt, nem hagyta el a tűzvonalat és nem hagyott ki egyetlen ütközetet sem, sem az Aralszkoje Morje állomásnál, sem a győzelmes előnyomuláskor addig az időpontig, amikor egyesültünk az első hadsereggel. S mindezalatt semmi sem történt személyes és bátor részvétele nélkül."[26]

Azoknak, akik leginkább kitűntek az Aralszkoje Morje állomás védelmében, órát adományoztak. Az órára a következő feliratot vésték: „A Munkás-Paraszt

22 Inosztránnaja vojennaja intyervencija... 1. k. 320. o.
23 Uo. 321—322. o.
24 Uo. 323. o.
25 MLI KPA 549., fond, 4. leltár, 28. ü. i. 165. f.; SZHKÁL 138. fond, 1: leltár, 95. ü. i. 283. f.
26 OTÁL 2837. fond, 1. leltár, 5. ü. i. 13. f.

Hadsereg becsületes harcosának — az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság nevében." A kitüntetettek között volt Sipek Lajos is.

1919. szeptember 13-án Mugodzsarszkaja állomásnál a Turkesztáni Köztársaság Északkeleti Frontjának alárendeltségébe tartozó kazalinszki csoport egységei találkoztak az I. Forradalmi Hadsereg csapataival, amelyek felszámolták a fehérgárdisták déli hadseregét. Az Északkeleti Front megszűnt létezni. Az 1919. október 3-án kiadott különparancs kimondta a front törzsének a feloszlatását is.

Sipek Lajos visszakerült a régi beosztásába: mint a III. Internacionáléről elnevezett légió parancsnokát irányították alakulatával és más egységekkel együtt Taskentba. A légió harcosait október 7-én itt ünnepélyesen fogadták. Az alakulatnak a Turkesztáni Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa, valamint Forradalmi Katonai Bizottsága átnyújtotta a Turkesztáni Köztársaság Központi Végrehajtó Bizottsága által adományozott megtisztelő forradalmi vörös zászlót. Az ünnepség alkalmából válaszbeszédében Sipek kijelentette, hogy a külhoni internacionalisták addig nem engedik ki kezükből a fegyvert, amíg Turkesztán területéről minden betolakodót és fehérgárdistát ki nem űznek.[27]

A 2. internacionalista zászlóaljat (a volt III. Internacionálé nevét viselő légiót) az orenburgi vegyes ezred állományában Sipek parancsnoksága alatt a Kaszpin túli arcvonalra irányították. Ide érkezett október közepén a kommunista ezred is. Mindkettőt a Kaszpin túli hadseregcsoportba osztották be.

Az említett egységek beérkezése után a frontparancsnokság támadásba ment át. Mindkét egység bekerült abba az átkaroló seregcsoportba, amely az Ashabadba vezető vasútvonal mentén a bal szárnyon nyomult előre. Október 17-én a vörös harcosok felszabadították Kizil-Arvatot,[28] az időközben beállott hadműveleti szünetben pedig buzgón készültek, hogy végső csapást mérjenek az ellenségre. Az említett csapatok soraiban volt néhány internacionalista alegység is.

1919 decemberének elején a Káspin túli Front felújította a támadást. Az internacionalisták részvételével december 6-án felszabadították Kazandzsikot. Ennek az eseménynek az Izvesztyija c. lap külön cikket is szentelt.[29]

Sipek zászlóaljparancsnok internacionalistáit Perevalnaja—Dzsebel irányába vezette. Közvetlen együttműködésükkel szabadították fel a szovjet egységek Ajdint, Nyeftyannaját és Kraszovodszkot 1920. február 6-án.

A front győzelme alkalmával a küzdelem leginkább kiemelkedő részvevőit kitüntetésben részesítették, a Vörös Zászló-rendet adományozták nekik. A kitüntetettek között internacionalisták is akadtak: név szerint Sági, Peczöl, Mihály. Az 1921. március 31-én rendezett ünnepi est alkalmával nyújtotta át a kitüntetéseket M. V. Frunze az arra érdemesítetteknek. A Turkesztáni Front parancsnoka rövid beszédében magasra értékelte az internacionalistákat, méltatta bátorságukat, állhatatosságukat, magas fokú öntudatukat.[30]

Miután kiűzték az ellenséget a Kászpin túlról, az internacionalisták 2. zászlóalját Novaja Buharába és Mervbe vezényelték. A megnevezett városokban az alakulat harcosai őrszolgálatot teljesítettek az OSZSZK képviselete mellett. A külhoni internacionalisták komoly érdemeket szereztek a Turkesztáni Köztársaság védelmében. A Turkesztáni Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának volt elnöke, D. P. Szalikov írta a következő sorokat: „Az 1918 elején

27 Uo. 2. f.
28 Inosztrannaja vojennaja intervencija... 2. k. 289. o.
29 Izvesztyija, Taskent, 1919. december 10.
30 Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és polgárháborúban. Budapest, 1968. 2. k. 334—335. o.

alakított internacionalista egységek, melyeket az Asahabadi, az Orenburgi és a Ferganai Frontra irányítottak, a legjobb oldalaikról mutatkoztak be, ugyanakkor a katonai fegyelem is a kellő színvonalon állt soraikban. Meg kell mondani, hogy a harccselekmények alkalmával az internacionalisták hősiesen küzdöttek a szovjetek hatalmáért az ellenforradalmi hadseregek ellen."[31]

A külhoni internacionalisták több mint két esztendeig küzdöttek a polgárháború frontjain Közép-Ázsiában. 1920 májusától kezdődött meg alakulataik átcsoportosítása Ukrajnába.

A helyzet megváltozása kihatott a Sipek Lajos parancsnoksága alatt álló internacionalista zászlóalj további sorsára is. A zászlóalj személyi állománya közös gyűlésre jött össze. A parancsnok javaslatára határozatot fogadtak el: kérték, vezényeljék az állományt a frontra, hogy részt vehessenek a burzsoá-földesúri Lengyelország és Vrangel csapatainak a szétverésében. A Turkesztáni Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa teljesítette a kérést.

1920. június 20-án a zászlóalj megérkezett Csardzsujba. Az alegységet, mint a Kaszpin túl tartózkodó néhány más internacionalista osztagot is, az 1. turkesztáni internacionalista ezredben vonták össze. Július első felében az egység a Délnyugati Front állományába került.

A köztársaság Forradalmi Katonai Bizottságának parancsa alapján az ezredet a 13. Szovjet Hadsereg rendelkezésére bocsátották. A 42. hadosztály 124. dandárához osztották be. Az 1920. július 7-i állapot szerint az ezrednek 1053 — főleg magyar — harcosa volt. Az első időben Szabó Sándor volt a parancsnok, majd Varga János.[32]

Július és szeptember között az 1. turkesztáni ezred védekező és támadó harcokban vett részt a Dnyeper bal partján és Észak-Tauriában. Az internacionalisták kitartóak és állhatatosak voltak az Orehovért, Pologiért, Mihajlovkáért, Vasziljevkáért és más helyiségekért folyó harcokban. A többi egységgel karöltve csapást csapás után mértek Mahnó bandáira.

A nehéz harcok után, az elszenvedett veszteségek következtében, a dandár rövid pihenőt biztosított az ezred személyi állománya számára. Az ezredet Caredarevka községbe vonták vissza. Október elején a 13. hadsereg Forradalmi Katonai Tanácsa parancsának értelmében az egység internacionalista harcosait leszerelték.[33]

Október 15-én Sipeket a parancsnokok egy csoportjával a Központi Evakuációs Bizottsághoz irányították. Felajánlották neki, hogy utazzon haza egy volt hadifoglyokat szállító szerelvénnyel. Ez azonban nem volt megvalósítható, mivel Magyarországon Horthy véres ellenforradalmi terrorja dühöngött, kegyetlenül elbántak a kommunistákkal, a forradalmi érzelmű munkásokkal, üldözték azokat az internacionalistákat, akik egykor az intervenciósok és ellenforradalmárok ellen harcoltak Oroszországban. (Az ezred harcosaira számított a Szovjet-Oroszországban működő „Magyarország Forradalmi Bizottsága" elnevezésű emigráns kormány is egy esetleges magyarországi fegyveres felkelés esetére. Az internacionalistákat szervező központi parancsnokság vezetője, Kovács Imre, az említett bizottság megbízásából illegálisan Magyarországon járt és megállapította, hogy egy ilyen felkelés feltételei akkor pillanatnyilag hiányoztak. A küzdelmet a Második Magyar Tanácsköztársaságért a párt illegális újjászervezésével kellett kezdeni, amit ekkor a fehérterror kegyetlen üldözésén kívül is számos tényező akadályozott. — A szerk.) A körülmények

31 SZHKÁL 28 361. fond, 1. leltár, 538. ü. i. 28. f.
32 Magyar internacionalisták... 2. k. 495. o.
33 Uo.; OTÁL 2837. fond, 1. leltár, 5. ü. i. 2. f.

ilyen alakulása következtében a magyar elvtársak százai maradtak a szovjet ország területén.

Sipek Lajos azt kérte, hogy vezényeljék Orenburgba az orenburgi megerődített körzet parancsnokának alárendeltségébe. Az Összoroszországi Fővezérkar teljesítette kérését. A megerődített körzet törzsparancsnokaként 1920. december 1-től 1922 februárjáig teljesített szolgálatot. Tevékeny részvételével dolgozták ki és valósították meg azokat az intézkedéseket, melyek segítségével felszámolták a kulák bandákat az orenburgi járás területén.[34]

Ezt követően mintegy 15 esztendeig (1937. november 18-ig) Sipek Lajos Orenburgban dolgozott. Felelős állásokat töltött be állami intézményeknél, a kereskedelmi és a szövetkezeti apparátusban (tagja és szektorvezetője a Nemzetközi Munkássegély orenburgi kirendeltségének, igazgatója a vörösgárdista és partizán veteránok zártkörű társaságának, tröszt részlegvezető, áruforgalmi hivatatali áruosztályvezető is volt Orenburgban.) Megválasztották a városi szovjet újjáválasztását lebonyolító bizottság tagjának, tagja lett annak a bizottságnak, amely a kereskedelmi vállalatok pénzügyeit vizsgálta. Felügyelője volt a RAP—szövetkezeteknek. Folyamatosan végzett társadalmi munkát is.[35]

A különböző munkakörökben kezdeményező készségről, munkaszeretetről és fegyelemről tett tanúbizonyságot. Igényes volt mind magával, mind munkatársaival szemben. Munkatársai szerették és tisztelték. Elméletileg is képezte magát esténként a katonai továbbképző tanfolyamra járt.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom tizedik évfordulóján a volt vörösgárdisták és vöröskatonák egy csoportjával együtt az orenburgi városi tanács kitüntetésre terjesztette fel. 1928 februárjában, a Vörös Hadsereg születésnapja alkalmával, a Szovjetunió Hadügyi és Haditengerészeti Népbiztossága díszoklevéllel tisztelte meg. Ez alkalommal az SZSZSZK Forradalmi Katonai Tanácsa táviratban üdvözölte, melyben reményét fejezte ki, hogy Sipek Lajos a továbbiakban is az első sorokban menetel majd a szocializmusért vívandó elkövetkező csatákban.[36]

A levéltárakban fennmaradtak az orenburgi területen, Kazahsztánban és Közép-Ázsiában harcolt külhoni internacionalisták hőstetteiről szóló visszaemlékezések, vélemények és jellemzések. Azok a kiemelkedő párt- és katonai vezetők, parancsnokok, akik az orenburgi területen is tevékenykedtek (A. A. Korosztyeljev, I. D. Martinov, A. Z. Zdovnov, D. P. Szalikov, A. E. Levasov), nagy tisztelettel és rokonszenvvel nyilatkoznak Sipek Lajosról, aki országunkban a polgárháború négy frontján volt parancsnoka egy internacionalista alakulatnak. A E. Levasov, a Vörös Gárda egykori orenburgi parancsnoka, majd a Keleti Front keleti hadseregcsoportjának parancsnoka: így ír róla: „A polgárháború története a Vörös Gárdánk és Vörös Hadseregünk soraiban harcoló internacionalisták sok érdemét jegyezte fel... A proletárforradalom szolgálatában szerzett érdemek nem kis hányadát kell az internacionalista egységek olyan szervezőinek, parancsnokainak a javára írni, mint amilyen Sipka volt."[37]

34 OTÁL; uo. 21. f.
35 Orenburgi Terület Pártarchívum 1. fond. 3. leltár, 697. ü. i. 1—40. f.
36 OTÁL 2837. fond, 1. leltár, 5. ü. i. 3. f.
37 Uo. 5. f.

NAGY GÁBOR

ADALÉKOK KOMÁROM MEGYE FELSZABADÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ (1944. december 24—31.)

1944 november közepén a 3. Ukrán Front csapatai, Mohácstól délre, erőszakos átkelést hajtottak végre a Dunán és megkezdték Dunántúl felszabadítását. Az 57. tábori és 4. gárdahadsereg december 9-ig felszabadította Baranyát, Tolnát, továbbá Somogy és Fejér megye nagy részét. A 2. Ukrán Front 46. hadseregével együttműködésben elérték az Érd, Velencei-tó, Balaton közötti terepszakaszt.

Ekkor a német „Dél" hadseregcsoport azt a feladatot kapta, hogy akadályozza meg Budapest felszabadítását és a szovjet csapatok előnyomulását Bécs felé. Friessner, a hadseregcsoport parancsnoka, a december elején megerősítésül kapott 3., 6. és 8. páncélos hadosztályból, valamint három „Párduc" osztályból támadó csoportosítást hozott létre azzal a céllal, hogy Magyarországon nagy támadó hadműveletet indít, amely a „Késői szüret" (Spätlese) fedőnevet kapta. A Hitler által jóváhagyott ellencsapás azt tűzte maga elé, hogy megsemmisíti a 3. Ukrán Front Dunántúlon levő hadseregeit és stabilizálja a német védelmet a Duna jobb partján. A támadás megindítását december 20-ára tervezték, de a felázott terep miatt elhalasztották.

Később hiába jött meg a hideg idő, végrehajtására nem került sor, mert a Dunától északra a 2. Ukrán Front december 14-én betört a német védelembe. Ez arra kényszerítette Friessnert, hogy a támadó csoportosításból a 8. páncélos hadosztályt átdobja a Dunától északra levő arcvonalszakasz megerősítésére. December 19-én a szovjet csapatok áttörték a fasiszták védelmét és elérték a Börzsöny hegység nyugati szélét. Ekkor Guderian[1], hogy elkerüljék a katasztrófát, parancsot adott, hogy Komáromon keresztül a 8. páncélos hadosztály után indítsák útba a 3. és 6. páncélos hadosztályt, páncélos osztagaik nélkül.[2] Ezzel a támadó csoportosítás felbomlott, támadás helyett a fasiszta csapatoknak december végéig súlyos védelmi harcokat kellett vívniok.

Miközben a német „Dél" hadseregcsoport ellencsapását tervezte, a szovjet legfelsőbb főparancsnokság utasítására a két ukrán front is támadásra készült. Azt a parancsot kapták, hogy északról és délnyugatról, Esztergom általános irányában, mérjenek csapást az ellenségre, vágják el a budapesti csoportosítás útvonalait, kerítsék be és semmisítsék meg a körülzárt erőket, szabadítsák fel Budapestet.[3]

A 3. Ukrán Front azt a feladatot kapta, hogy a Velencei-tó körzetéből ki-

1 H. Guderian német tábornok, a német szárazföldi csapatok (OKH) vezérkar főnöke volt 1944. július 21-től 1945. március 29-ig.

2 HL Filmtár, 1253. sz. tekercs. Kriegstagebuch der Heeresgruppe Süd (a továbbiakban — KTB/Hgr. Süd) 1944. 12. 19., 7. o.

3 Arhív MO SZSZSZR, f. 243, op. 2900, gy. 1553, li. 15—32.

indulva Bicske—Esztergom irányban mért főcsapással törje át az ellenség védelmét; Esztergom—Neszmély szakaszon jusson ki a Dunához, vágja el a német és szálasista csapatok nyugati irányú visszavonulási útvonalait. Ezzel egyidőben erőinek egy részével keleti irányban kellett támadnia Bicske körzetéből, s a 2. Ukrán Fronttal együttműködve megsemmisíteni a budapesti német—nyilas csoportosítást és elfoglalni a fővárost.[4]

A támadásra készülő 3. Ukrán Front előtt a Duna és Balaton között a 6. német hadsereg egy része és a 3. magyar hadsereg, a Balaton és a Dráva között a 2. páncélos hadsereg tevékenykedett. A front feladatát, a 4. gárdahadsereggel, a 46. hadsereggel, az 5. gárda-lovas-, és a 18. harckocsihadtesttel a rossz időjárási viszonyok ellenére, a terveknek megfelelően, december 20-án kezdte meg. A hadseregek lövészhadtestei az első napon — a gyalogságot közvetlenül támogató harckocsik hiányában — mérsékelt sikereket értek el. Ezért Tolbuhin marsall december 21-én ütközetbe vetette a front gyorscsoportját, hogy megtörje a német páncélosok ellenállását. Ennek hatására felgyorsult a csapatok előnyomulása, a német páncélos hadosztályok nyugat felé kényszerültek visszavonulni.

December 23-án a szovjet csapatok már tíz-tizenöt kilométerre megközelítették Komárom megye déli határát. A német—nyilas csapatok védelmében hézagok tátongtak. A visszavonuló csapatok Csákvár, Szár, Újbarok, Óbarok, Bicske, Tök, Páty, Törökbálint községekben körkörös védelemre rendezkedtek be, úgy igyekeztek megállítani az előretörő 31. lövészhadtestet és a front gyorscsoportját, a 18. harckocsihadtestet.[5]

December 24-én derült, hideg idő köszöntött be, s a fagy hatására javult az utak állapota. A Csákvár és Szár közötti területen előrenyomult a 31. lövészhadtest. Tőle jobbra a 18. harckocsihadtest a reggeli órákban megkezdte Bicske ostromát. A németek mindenképpen tartani akarták ezt a harcászatilag fontos út- és vasúti csomópontot. A falu védelmére előrevonták harckocsi- és gyalogos tartalékaikat. A 18. hadtest 110. dandára hat órakor délkeleti irányból kezdte meg támadását Bicske ellen. Hét órakor délről a 32. dandár is harcba lépett. Ezzel egyidőben a 181. dandár nyugati irányból, a vasút mellett rohamozta az ellenség állásait.

A németek elkeseredetten ellenálltak. Az utcakereszteződéseknél ágyúkat állítottak fel, a házakban harckocsikat rejtettek el és onnan lőtték a támadó szovjet csapatokat. Ennek ellenére a dandárok 10 órára birtokba vették a község központját.

A hadtest 170. dandára a reggeli órákban nem vett részt Bicske ostromában, hanem nyugatról biztosította a hadtestet, közben elfoglalta Újbarok-pusztát és tovább nyomult előre Óbarok irányába. Az volt a feladata, hogy elvágja a Bicske—Tatabánya országutat és megakadályozza, hogy az ellenség Bicskéről Felsőgalla felé visszavonuljon. A dandár főerői nyugat felől megkerülték Óbarokot és 10 órakor rohammal bevették a települést. Ezzel nyugat felé elvágták a Bicskén harcoló fasiszta csapatok visszavonulási útját. Óbarokon egy harckocsizászlóaljat hátrahagyva, a dandár tovább folytatta támadását és 11 órakor északnyugatról megrohamozta Bicskét. A német—magyar csapatokat váratlanul érte a hátukba mért csapás, nehézfegyvereiket és szállító eszközeiket elhagyva pánikszerűen visszavonultak észak—északnyugati irányba a Gerecsébe. Tizenkét órára megszűnt az ellenség szervezett ellenállása, tizenöt órára teljesen megtisztították a települést.

4 Uo.
5 KTB/Hgr. Süd 1944. 12. 23. 5. o.

Még folytak a harcok Bicskén, amikor a hadtestparancsnok kivonta onnan a 110., 181., majd a 170. dandárt, hogy folytassák támadásukat Esztergom irányába. A 110. dandár tizenkét óra után Mány, Zsámbék, Perbál, Tinnye felé visszaszorította a 271. népi-gránátoshadosztály maradványait, nem találkozott komoly ellenállással, 16 óra 30 perckor előrevetett zászlóaljával elfoglalta a tinnyei vasútállomást. Ezzel elvágta a Budapest—Komárom vasútvonalat és az 1. számú országutat. Egész éjszaka harcolt a főváros irányába visszavonuló német utóvédekkel. A dandár főerői este birtokba vették Tinnyét és felkészültek, hogy folytassák támadásukat Piliscsaba felé.[6]

A 32. dandár, miután befejezte Bicske megtisztítását, előrenyomult a 110. dandár után és éjszakára egy-egy zászlóaljával körkörös védelemre rendezkedett be Tinnyén, Perbálon és Tökön, azzal a feladattal, hogy megakadályozza a fasiszta erők visszavonulását Budapestről nyugat felé.

A 181. dandár Zsámbéktól nyugatra Szomor irányába támadott. Az éjjeli órákban átlépte Komárom megye határát, majd szétverte az ellenség utóvédjeit és 25-én hajnali 4 órakor elfoglalta Szomort, 6 órakor pedig Dágot. A 170. dandár, Mány érintése után, szintén átlépte a megye határát és Szomoron keresztül haladva Bajna irányába támadott.[7]

A szovjet csapatok előnyomulását a „Dél" hadseregcsoport képtelen volt megállítani. Hitler hiába váltotta fel Friessnert Wöhlerrel, csodát az új parancsnok sem tudott tenni. Esztergom és a Gerecse védelmére a 271. népi-gránátoshadosztály maradványain kívül csak a magyar „Hetzer"-osztályt tudta alkalmazni. A „Dél" hadseregcsoport, miután összes tartalékait kijátszotta, jelentette Guderiannak, ha új erőket nem kap, képtelen megakadályozni Budapest bekerítését, sőt a főváros eleste is csak napok kérdése. A német főparancsnokság — mérlegelve a Budapest körzetében kialakult kritikus helyzetet — úgy döntött, hogy Varsó körzetéből átdobja Dunántúlra a IV. SS páncélos hadtestet, azzal a feladattal, hogy foglalja vissza a Balaton és Duna között húzódó Margit-vonalat[8] és semmisítse meg a Budapestet nyugatról bekerítő erőket. Guderian 24-én délután negyed ötkor közölte Wöhlerrel, hogy Hitler Budapestet nem adja fel. A IV. SS páncélos hadtest első szállítmányai december 27-én beérkeznek Komárom körzetébe. Addig Budapesten mindenkit, aki fegyvert tud fogni, harcba kell vetni.[9]

December 25-én tovább tartott a tiszta napos idő, napközben —5 fok volt a hőmérséklet. A szovjet csapatok tovább folytatták támadásukat. A 18. harckocsihadtest 110. dandára reggel hét órakor elfoglalta a Pilisvörösvártól nyugatra levő hágót és vasúti alagutat, közben több, nyugati irányba tartó szállító- és menetoszlopot semmisített meg. A 181. dandár Dág irányából Dorog—Esztergom felé támadott. A fasiszta csapatok harckocsikkal és tüzérséggel makacsul védték Dorogot, ezt a fontos bányaközpontot és közlekedési csomópontot. A dandár tizenegy órakor délről megrohamozta a községet, de támadása sikertelen volt, három harckocsit vesztett. A következő rohamot csak a 32. dandár (megerősítve egy rohamlöveg ezreddel) beérkezése után szervezték meg. Rövid tüzérségi előkészítés után, 16 órakor, a két dandár körbevette a falut és délen — az út mentén elhelyezkedő rohamlöveg ezred tüzérségi tűzbiztosítása mellett — megrohamozták. Kétórás elkeseredett harc után 18 órára birtokba vették Dorogot.[10]

6 Arhív MO SZSZSZR, f. 21, op. 2537, gy. 4. li. 1—10.
7 Uo. li. 11—12.
8 HL Filmtár, 1251. sz. tekercs, Anlage 66. 19. sz. irat. A Margit-vonalat Guderian parancsára 1944 szeptemberében kezdték építeni, Dráva—Balaton—Székesfehérvár—Velencei-tó—Budapest—Börzsöny terepszakaszon.
9 KTB/Hgr. Süd. 1944. 12. 24., 8—10. o.
10 Arhív MO SZSZSZR f. 21. op. 2537, gy. 4, li. 12—13.

A 170. dandár a déli órákban elfoglalta Sárisápot, majd Tokodot. 15 órakor délről egy kilométerre megközelítette Tátot. Itt azonban az ellenség páncélosainak és tüzérségének az ellenállásába ütközött. A dandárparancsnok gondos felderítés után előrevonta főerőit, majd 16 órakor keletről és délnyugatról megrohamozta a községet és kétórás heves harc után, 18 órára, megtisztította az ellenségtől. Elérte a Dunát és elvágta az Esztergom és Komárom közötti vasutat és országutat.[11]

A 4. gárdahadsereg 31. lövészhadteste december 24-én elfoglalta Szárt, majd az 5. gárda-lovashatesttel együttműködésben 25-én éjjel egy órakor a Csákvár és Szár közötti arcvonalszakaszon, áttörve a fasiszták védelmét, birtokba vette Vérteskozmát, Kőhányás pusztát. Ezután átlépte Komárom megye határát, majd Várgesztes, Vértessomló elfoglalása után a Környe és Oroszlány közötti terepszakaszon harcolt az 1. magyar huszárhadosztály 2. ezredével. Ezzel egyidőben a lovashadtest egy dandára, a lövészhadosztályokkal együttműködésben, elfoglalta Szár vasútállomást, átlépte a megye határát, majd tizenkét órára Felsőgallát birtokba véve tovább nyomult előre Tatabánya, Bánhida felé. A lovashadtest egy dandára ezzel egyidőben elfoglalta Csákvárt és Csákberény irányába támadott.[12]

A szovjet csapatok december 25-én elért sikereiről a „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójában a következőket jegyezték fel: „Erős szovjet lövész és páncélos magasabbegységek, Budapesttől nyugatra és északnyugatra, feltartóztathatatlanul nyomultak előre. Birtokba vették a hegyvidék nyugati kijáratait. Budapestről nyugatra páncélos erőik széles arcvonalon támadnak Esztergom irányába, több szakaszon elvágták a Budapest—Bécs műutat. A főváros utánpótlására már csak az Esztergomból a Pilis hegységen keresztül Pilisszentlélek, Pomázon át vezető út szabad."[13]

Wöhler új csapatokat kért elöljáróitól, mert máskülönben képtelen megvédeni Esztergomot, visszafoglalni az elveszett területeket és biztosítani Budapesttel az összeköttetést. Guderian megígérte, hogy a kérelmet előterjeszti Hitlernek és gyalogos hadosztályok átadására tesz javaslatot. Addig Zámoly körzetéből vonjon ki páncélosokat és akadályozza meg a szovjet csapatok előretörését Komárom irányába. Az erdős-hegyes területen támadó szovjet lövészhadosztályokkal szemben hiányzott a német gyalogság, ezért képtelenek voltak előnyomulásukat megállítani.[14]

A Balaton és a Duna között védekező 6. német hadsereg parancsnoka az új magasabbegységek beérkezéséig azt a feladatot kapta, hogy a védelmének nem rohamozott szakaszairól kivont erőkkel reteszelje el a szovjet csapatok áttörését. Mozgósítson minden rendelkezésre álló erőt, még a magyarokat is. Védje meg Komáromot és a várostól délkeletre levő olajfinomítókat, mert a további harcokhoz az üzemanyag létfontosságú, s ha az szovjet kézbe kerül, képtelenek lesznek felmenteni Budapestet. Az esztergomi hídfő védelmének súlya a légvédelmi és a magyar páncéltörő tüzérségre hárult. Ennek ellenére a helyőrség azt parancsot kapta, hogy egy zászlóaljjal tegye szabaddá a Budapest felé vezető utat.

December 26-án az előző naphoz hasonló időjárási viszonyok között folytatódtak a harcok. A 18. hadtest főerői Esztergom ostromára készültek. A 110. dandár átadta arcvonalszakaszát a 46. hadseregnek és felkészült a németek esetleges ellenlökésének az elhárítására Dorog irányában. A 181. és 32. dandár

11 Uo.
12 Arhiv MO SZSZSZR f. 5, op. 6742, gy. 1, li. 36—38.
13 KTB/Hgr. Süd 1944. 12. 25., 5. o.
14 Uo. 6. o.

éjjel egy órakor elérte Esztergomtábort, megsemmisítve az ellenálló helyőrséget 4 órakor délről elérte Esztergom déli szélét és azonnal rohamra indult. A hídfőt védelmező német és magyar csapatok szívósan védekeztek. Erre a hadtestparancsnok előrevonta a 32. dandárt és egy rohamlöveg ezredet. Gondos felderítéssel tisztázták az ellenség elhelyezkedését. A 181. és 32. dandár kelet felé megkerülte a várost, majd a rohamlöveg ezred és a tüzérség rövid tűzcsapásai után, kelet—délkelet irányból mérve főcsapásukat, megrohamozták a várost. A rohamlöveg ezred délről az út mellett támadott és súlyos csapásokat mért a keleti irányban tevékenykedő ellenséges tüzérségre. A dandárok ötórás nehéz harc után vették birtokba Esztergomot, tizenegy órakor jelentették Tolbuhin marsallnak, hogy a városban minden ellenállás megszűnt. Ezzel befejezték Budapest teljes körülzárását.[15]

Balck tábornok, a 6. német hadsereg parancsnoka, 10 óra 25 perckor jelentette Wöhlernek, hogy a szovjet csapatok betörtek az esztergomi hídfőbe és hogy megakadályozza átkelésüket a Dunán, felrobbantotta Párkánynána és Esztergom közötti hidat. 11 óra 40 perckor már azt jelentette, hogy a Duna déli partján semmiféle német erő nem tartózkodik. Mindössze az Esztergomtól nyugat felé vezető országúton igyekszik egy osztály erejű páncélos csoport megakadályozni a szovjet csapatok előnyomulását nyugat felé.[16]

A 170. dandár 25-én éjszaka körkörös védelmet foglalt Tátnál. Reggel előrevetett osztaga megkezdte előnyomulását Nyergesújfalu felé, 11 órakor elérte a községet, ahol a német harckocsik és tüzérség akadályozták további előrehaladását. Főerőivel délről megkerülte a települést, majd elkeseredett utcai harcok után a védekező csapatokat a Dunához szorította és 16 órára birtokba vette a községet. Ezután védelmet foglalt dél—délnyugat iránnyal, miközben a fasiszta csapatok — harckocsik és rohamlövegek fedezete mellett — visszavonultak nyugat felé.[17]

A Tatabánya—Bánhida felé támadó 31. lövész- és 5. gárda-lovashadtest tovább nyomult előre a Gerecse és a Vértes hegységben, tizenkét települést foglalva el. A lovashadtest egy dandára késő délután Felsőgalláról Alsógalla—Tatabánya—Bánhida felé támadott, egy másik Környét és Kecskédet ostromolta.[18]

A 6. német hadsereg parancsnoka a tatabányai iparvidék védelmét a Pappecsoportra bízta, míg a megye déli részére és Mór védelmére a 4. lovasdandárt dobta át. Közben a hadsereg törzse felterjesztette Wöhlernek a Budapesten körülzárt csapatok kiszabadítására készített ellencsapás tervét.

December 27-én tovább süllyedt a hőmérséklet, napközben —10 fokot mértek. A változó felhőzet és a reggeli köd korlátozta a látási lehetőségeket. A „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplója szerint a nyolc napja tartó szovjet támadás ezen a napon érte el tetőfokát. Esztergom elfoglalása után Budapest ellen koncentrált támadás indult. Ezzel egyidőben nagy tömegű gyalogság indult a Vértes hegységen keresztül Komárom irányába. A Duna partján a túlerőben levő páncélosok tovább nyomulnak előre Dunaalmás felé.[19]

Valójában azonban inkább a bekerítő hadművelet befejező szakaszáról beszélhetünk. A 31. lövészhadtest csapatai kijutottak a front gyorscsoportja által elért terepszakaszra, ez lehetővé tette, hogy Tolbuhin marsall új feladatot állítson a gyorscsoport elé. A 18. harckocsihadtest azt a feladatot kapta, hogy a 31. lövészhadtest Esztergomba beérkezett lövészalegységeinek megerősítésére hagy-

15 Arhív MO SZSZSZR f. 21, op. 2537, gy. 4, li. 13—14. p.
16 KTB/Hgr. Süd 1944. 12. 27. 9. o.
17 Arhív MO SZSZSZR f. 21, op. 2537, gy. 3, li. 14.
18 Arhív MO SZSZSZR f. 5, op. 6742, gy. 1, li. 40.
19 KTB/Hgr. Süd 1944. 12. 27. 7. o.

ja hátra a városban a 181. harckocsidandárát azzal a feladattal, hogy ne engedje az ellenséget nyugati irányba kitörni Budapestről. Fő erejével támadjon nyugati irányba és estére jusson ki a Dunaalmás—Tóváros—Tata—Vértesszöllős terepszakaszra.

A 181. dandár negyvenhét T—34 harckocsival, a lövészcsapatokkal együttműködésben, szilárdan tartotta a várost. Körkörös védelmet épített ki és járőrözést folytatott az Esztergom—Pilisszentlélek, illetve a Dorog—Tinnye közötti utakon.

A 170. dandár, huszonkilenc T—34 harckocsival, egy rohamlöveg ezreddel és a megerősítésül kapott tüzérséggel 27-én reggel 5 órakor felújította támadását. Nyergesújfaluból kiindulva a Duna déli partján, a műúton nyomult előre Lábatlan—Süttő irányában. A hátráló német utóvédek Piszkétől egy kilométerre heves harckocsi- és tüzérségi tűzzel megkísérelték útját állni a dandárnak. Az ellenálló erők megsemmisítése után azonban a szovjet csapatok 10 óra 30 perckor bevonultak Piszkére és Süttőre. A süttői vasútállomáson a dandár három vonatszerelvény javítására váró harckocsit és páncélos járművet zsákmányolt. (51 harckocsit, 18 páncélos járművet és 25 tehergépkocsit).[20]

A terepviszonyok nem tették lehetővé, hogy a dandár manővereket hajtson végre, ezért kénytelen volt a műúton arcból támadni az ellenséget. A visszavonuló németek felrobbantották az összes hidat, átereszt, ezzel erősen lefékezték a dandár előnyomulását. Csak a hidak és átereszek helyreállítása és az ellenség páncélosainak, tüzérségének a leküzdése után tudta folytatni támadását. Délután három órakor elérte Neszmélyt, amelyet hat harckocsi és egy üteg tüzérség védett. Keletről megrohamozta a községet és heves harcok után nyugat felé visszaszorította Dunaalmásra a németeket. További előnyomulásának azonban útját állták a két település között felrobbantott hidak. Miután lehetetlen volt megkerülni az akadályokat, 27-én este a dandár hozzálátott az átkelés műszaki biztosításának az előkészítéséhez.

A 110. dandár, amelynek állományában harminchárom T—34 volt, 27-én reggel 4 órakor Szomor—Tinnye körzetéből Tarján felé támadott. Nyolc órakor a község nyugati szélén páncélosokkal és tüzérséggel megerősített gyalogos csoportba ütközött, amely lezárta az Agostyántól délkeletre levő Bocsájtó völgyet. A dandár megtörte a németek ellenállását, tovább támadott északnyugatnak, elfoglalta Vértestolnát, Tardosbányát. Miután felderítette a Bocsájtó völgyet védelmező németek állásait, rövid harc után kiverte őket a hágóból, majd, nem szakadva le a visszavonuló ellenségről, betört Agostyánba és délután két órára elfoglalta azt. Ezután megkapaszkodott az elért terepszakaszon, bevárta a 32. dandárt, és együtt támadtak tovább Tóváros irányába. A hátráló fasiszta csapatok a községből keletre levő vasútvonal mellett új védelmi vonalat építettek ki.

December 27-én a kora hajnali órákban az 5. lovashadtest súlyos harcokat vívott az ellenséggel, amely ellenlökésekkel akarta visszaszorítani a dandárokat az erdős-hegyes területre. Reggel egy lovasdandár, lövészegységekkel együttműködve, elfoglalta Alsógallát, Tatabányát, Bánhidát, majd — átadva arcvonalszakaszát a 31. lövészhadtestnek — délnyugatra fordult és a hadtest másik két dandárával együtt, Környe és Oroszlány körzetében megállította a németek ellenlökéseit.[21]

A „Dél" hadseregcsoport új erők bevetésével mindent elkövetett, hogy a Vértes hegységből a síkságra kifutott szovjet csapatok Komárom felé való előnyo-

20 Arhiv MO SZSZSZR f. 21, op. 2537, gy. 4, li. 14—15.
21 Arhiv MO SZSZSZR f. 5, op. 6742, gy. 1, li. 48.

mulását megakadályozza. Szilárd védelmet igyekezett létrehozni a bánhídai vasútállomás — Bánhída északi széle — Környe—Bokod—Pusztavám—Mór—Bodajk terepszakaszon. Komárom megyében különösen megerősítették Környét és Kecskédet. A Dunától délre Almásfüzítő, Naszály, Tóváros védelmére minden nélkülözhető erőt előrevontak.

A hadseregcsoport törzse lázasan dolgozott Budapest felmentési tervén és annak anyagi-technikai biztosításán. A német főparancsnokság felhívta Wöhler figyelmét, hogy a támadáshoz szükséges üzemanyagot a megszállása alatt levő almásfüzítői és szőnyi olajfinomítókból kell biztosítania. Ennek megfelelően Grohlmann, a hadseregcsoport vezérkari főnöke, rendkívüli intézkedéseket követelt Balck tábornoktól az üzemanyag előteremtésére. Helytelenítette, hogy a hideg beköszöntése után indokolatlanul pazarolják a benzint. Felhívta a figyelmét, hogy a magyarok megengedhetetlenül sok üzemanyagot igényelnek gépkocsijaik számára. Végül Kovács tábornoktól (a HM képviselője a hadseregcsoportnál) azt kérte, hogy a szovjet csapatok közeledtére szétfutott munkásokat a legdrasztikusabb eszközökkel is kényszerítsék a munka felvételére. Meg kell indítani sőt fokozni kell a termelést — mondotta.

Külön intézkedéseket hoztak Komárom és az olajfinomítók védelmére, hogy biztosítsák a IV. SS páncélos hadtest kirakodását és az üzemeket, nehogy a szovjet csapatok kezébe kerüljenek.[22]

December 28-án a hideg idő tovább tartott, a hőmérő higanyszála —6, —8 fokig süllyedt. A párás levegőben a látási viszonyok rosszabbodtak, napközben többször havazott. Az arcvonalon az erőviszonyok kiegyenlítettebbé váltak. Neszmély, Agostyán, Bánhida elfoglalása után szaporodtak a német ellenlökések.

A 3. Ukrán Front alapjában befejezte budapesti bekerítő hadműveletét. Esztergom, majd Neszmély elfoglalásával létrehozta a bekerítés belső és külső arcvonalát. A Dunától északra a 2. Ukrán Front, Párkánynána elfoglalásával, szintén végrehajtotta Budapest körülzárását.

A szovjet csapatok Komárom megye területén helyi jellegű támadásaikkal kedvezőbb terepszakaszok birtokba vételére törekedtek. A 18. harckocsihadtest 170. dandára 28-án a hajnali órákban leküzdötte a Neszmélytől nyugatra levő átszeldelt terepet és a reggeli órákban megrohamozta Dunaalmást. Egy zászlóalja keletről, a második — az Ádám-major elfoglalása után — délről, a harmadik pedig, megkerülve a települést, elvágta a Dunaalmás—Tóváros országutat. Dunaalmáson a németek körkörös védelemre berendezett, szilárd ellenállási csomópontot építettek ki. A helységnek nagy volt a harcászati jelentősége, mert kapuját jelentette a Gerecse erdős-hegyes vidékének és a Duna déli partján vezető műútnak. A község fő utcáján tizenkét páncélos tevékenykedett, a házak áttört falai mögött és a harckocsiveszélyes irányokban három páncéltörő tüzérüteg lövegei foglaltak tüzelőállást. Ezenkívül egy német gyalogezred védte a falut. December 28-tól 31-ig Dunaalmáson szakadatlanul folytak a harcok. A dandárparancsnok rohamcsoportokat szervezett, amelyeknek a hónap végére sikerült a fasiszta csapatokat a vasútállomástól ötszáz méterre nyugat felé visszavetni.

A 110. és a 32. dandár 28-án reggel tovább támadott Baj és Tóváros irányába, súlyos harcok után leküzdötték a német tüzérség ellenállását, elfoglalták Bajt és kijutottak a Tóvárostól keletre húzódó vasútvonalig, itt azonban szervezett ellenállásba ütköztek. Év végéig elkeseredett harcok folytak Tóvárostól ke-

22 KTB/Hgr. Süd 1944. 12. 27. 8—9. o.

letre. A fasiszták arra törekedtek, hogy a szovjet csapatokat visszaszorítsák a sík vidékről.[23]

Az 5. gárda-lovashadtest a nap folyamán Környét, Kecskédet, Bokodot rohamozta, sikert azonban csak Környétől északnyugatra, a Bánhida—Kisbér vasútvonal átvágásával ért el.

A megszilárduló német védelem mögött lázas tevékenység folyt. Komárom körzetébe egymás után futottak be a IV. SS páncélos hadtest vonatszerelvényei. Hitler az ellencsapás gyalogsággal való biztosítására Komárom körzetébe útba indíttatta a 711. és 96. gyaloghadosztályt is. Mivel a drákói intézkedések ellenére az olajfinomítók nem tudták előteremteni az ellencsapáshoz szükséges üzemanyagot, a központi tartalékból 500 tonna benzint utaltak ki a „Dél" hadseregcsoportnak.

December 29-én a lehűlés mérséklődött. A megismétlődő hóesésben csak helyi jellegű harcokra került sor. A németek fokozták felderítésüket. Az ellencsapásra készülő csapatok megindulási állásainak a biztosítására a beérkezett 3. SS páncélos hadosztály egy ezredét a Neszmélytől és Dunaalmástól nyugatra levő síkságon védelembe rendelték.

December 30-án a lehűlés tovább mérséklődött, a változó felhőzet mellett a terep egyes mélyebben fekvő részeit köd borította. Csak Dunaalmás—Tóváros—Vértesszőllős—Környe körzetében került sor kisebb összecsapásokra.

December 30-án este Guderian közölte Wöhlerrel, hogy az ellencsapást Budapest felmentésére január 1-én, Komárom D. körzetéből kell megindítani. További halasztásra nincs lehetőség, mert a bekerített csapatok nem tudnak sokáig ellenállni a szovjet hadseregek rohamainak.[24]

December 31-én az időjárás tovább enyhült, megkezdődött az olvadás, a látási viszonyok megromlottak, amelyet a hóesés még fokozott. A helyi jellegű harcok tovább tartottak. Dunaalmásnál a 170. dandár a falu nyugati szélén levő útkereszteződéstől nyolcszáz méterre visszaszorította a németek védelmét és az országútról lőtte az almásfüzítői olajfinomítót. Tóváros, Vértesszőllős, Bánhida, Környe és Bokod körzetében kisebb összecsapások voltak.

A „Dél" hadseregcsoport az utolsó előkészületeket tette a támadásra. Az ellencsapásban résztvevő csapatoknak összesen hetvenhat szerelvénye érkezett be, a lőszer- és üzemanyag-szállítmányok is megfelelő mennyiségben futottak be.

December 31-én befejeződött a budapesti bekerítő hadművelet. Tolbuhin marsall, a 170. dandárt kivéve, amelyet Dunaalmás biztosítására visszatartott, kivonta gyorscsoportjait az arcvonalból. Ezzel egyidőben parancsot adott a 4. gárdahadseregnek, hogy 31. lövészhadtestével menjen át védelembe a Dunaalmás — 294. magassági pont — Ferenc-major—Szomor—Tóváros keleti széle — Vértesszőllős nyugati széle — Bánhida—Rigó-puszta—Környe K.—Majkpuszta—Vértessomlyó—Oroszlány—Pusztavám terepszakaszon.

A védelembe átment csapatok azt a feladatot kapták, hogy zárják le a Budapest felé vezető utakat és szilárd védelemmel akadályozzák meg a körülzárt fasiszta csapatok felmentését, illetve kitörését nyugat felé.

A harcok Komárom megye területén azzal, hogy a németek 1945. január elsején délután a Komáromtól délre levő körzetből megindították a „Konrád I." elnevezésű ellencsapásukat Budapest felmentésére, tovább folytatódtak. Ez azonban már a magyarországi hadműveletek következő szakaszához tartozik.

23 Arhív MO SZSZSZR f. 21, op. 2537, gy. 4., li. 15—16.
24 KTB/Hgr. Süd 1944. 12. 30. 8—9. o.

MOLNÁR JÓZSEF

A MAGYAR SZABADSÁG ÉRDEMREND 1946. MÁJUS 10-TŐL OKTÓBER 14-IG ADOMÁNYOZOTT VÁLTOZATA

A demokratikus Magyarország első kitüntetése, a Magyar Szabadság Érdemrend,[1] két időszakban és három típusváltozatban került adományozásra:

— első ízben 1946. május 10-től 1948. január 1-ig az

a) a numizmatikusok körében „Krisztusfejes"-nek[2] elnevezett (1. sz. kép) (a továbbiakban — Érdemrend I.) és a

b) a Kossuth-címeres (2. sz. kép), majd pedig

— másodízben 1957. november 1-től 1958. április 4-ig a

c) a népköztársaság-címeres típus.

Az a) változatú érdemrendről, amelyet 1946. május 10-től október 14-ig ado-

1. kép. A Magyar Szabadság Érdemrend első, ún. „Krisztusfejes" változata

1 *Dr. Besnyő Károly:* A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Budapest, 1979.

2 Az Érdemrend I. jelvényének előlapján a Kossuth-fej és az azt övező MAGYAR SZABADSÁGÉRT felirat olyan látszatot kelt, mintha Krisztus töviskoronás fejének ábrázolása lenne. Az 1946. október 14-től 1948. január 1-ig adományozott, az Állami Pénzverőben készített érdemrendeken (a továbbiakban — Érdemrend II.) a körfelirat a jelvény hátlapjára került, az említett látszat elkerülésének okáért.

mányozott a köztársaság elnöke (1. sz. táblázat), mind ez ideig nem jelent meg kutatásra épült publikáció. A kutatás során olyan irattári, vagy más hitelt érdemlő írásos dokumentációt, amely az Érdemrend I. jelvény, vagy szalag formájának leírását, vagy egyáltalán létezését bizonyítaná, nem találtunk.

Az írásos dokumentumok hiánya ellenére, az Érdemrend I. adományozását és egyben hivatalosságát az bizonyítja, hogy a már említett időszakból — 1946. május 10 —október 14. — a Magyar Szabadság Érdemrenddel kitüntetett élő személyek birtokában, múzeumokban hagyatékként kezelve, és elhunyt kitüntetettek hozzátartozóinál kizárólag „Krisztusfejes" példányokat találtunk a kutatás során (2. sz. táblázat). E közvetlen tárgyi bizonyítékok létezése mellett nem kerülte el figyelmünket az Érdemrend II. 1947. december 10-én — több mint egy évvel az Érdemrend I. adományozási időszaka után — jóváhagyott alapszabályának 10. pontja, amely *a szabályoknak meg nem felelő jelvények viselése megtiltását tartalmazza.*[3] Ilyen kitételnek egy alapszabályban csak akkor van értelme, ha létezett, vagy létezik az alapszabályban meghatározottól eltérő formájú olyan jelvény, amelyet egy adott időszakban viseltek. A 10. pontban foglalt utalás nem lehet más mint az Érdemrend I. viselésének betiltása. Ez az egyetlen írásos dokumentum, amely közvetve következtetni enged az Érdemrend I. létezésére. A fentiekből kitűnik, hogy kutatásunk tárgyát képező érdemrend nem más, mint a Magyar Szabadság Érdemrend legkorábbi típusváltozata. Alapítása előzményeinek, majd további történetének feltárása feleletül és magyarázatul szolgál egy sor választ váró kérdésre.

A kutatási munkát megkönnyítette, hogy számos olyan személy tudott szóbeli és írásos információt adni, aki tevőlegesen is részt vett a kitüntetés alapítási okmányának kidolgozásában, a jelvény- és szalagforma kialakításának eldöntésében, valamint a gyártási munkában.

Az alapítás és az előzmények

A felszabadulás, a demokratikus Magyarország létrejötte kitüntetéstörténetünkben is új fejezetet nyitott. A Horthy-rendszer alapította kitüntetések, címek és rangok viselésének betiltása és eltörlése, valamint a Szálasi-rendszer adományozta kitüntetések érvénytelenítésének folyamata 1945-től egészen 1947-ig tartott.[4]

A Magyar Köztársaság megalakulása — 1946. február 1. — már olyan államformai és államjogi stabilitást jelentett és fejezett ki, amely lehetővé, sőt kötelezővé tette egy új kitüntetésrendszer alapítását olyan külföldi és hazai állampolgárok számára, akik a köztársaság létrejöttének érdekében és támogatásában kimagasló érdemeket szereztek.[5]

Jelentőségében és időrendiségében a fentieket megelőzte az a reális igény, hogy a független és demokratikus Magyarország első kitüntetettjei azok legyenek, akik fegyverrel harcoltak annak megszületéséért, és mindenekelőtt azok, akik életüket áldozták a partizánharcokban és az ellenállási mozgalomban.

Egy ilyen kitüntetés lehetőségének gondolata már 1944-ben a Szovjetunióban tevékenykedő magyar partizánok közösségénél felvetődött. Alapját annak a fegyveres harcnak a ténye jelentette, amelyet a magyar partizánok folytattak

3 A Magyar Szabadság Érdemrend alapszabályai. Magyar Közlöny, (a továbbiakban — MK) 1947. december 20. 288. szám.
4 Honvédségi Közlöny (a továbbiakban — HK) 1945. március 1., I. évf. 1. sz.: 1945. március 15., I. évf. 2. sz.; 1945. augusztus 1., I. évf. 13. sz.; MK 1946. december 28., 296. sz. 24 476/1946. ME. számú rend.
5 MK 1946. december 28., 296. sz. 24 549/1946. ME számú rend.

a hitleri fasiszták ellen. Létrehozásának realitása 1944 elején érlelődött meg, azon az emlékezetes rovnói partizán-továbbképzési napon, amikor a magyar partizánoknak, hősies magatartásuk elismeréséért, szovjet kitüntetéseket adományoztak. Az átadáskor Vas Zoltán — az egyik partizániskola vezetője — bejelentette, hogy a fegyveres harcokban szerzett érdemeik elismeréseként a partizánok, hazatérésük után, magas kitüntetésben részesülnek.

A felszabadulást követően — 1945 júniusában — megalakult a Magyar Partizánok Bajtársi Szövetsége[6] (a továbbiakban — Szövetség). Az elnökségi és a választmányi üléseken gyakran felmerült a kitüntetés kérdése. Két ok is indokolta annak mielőbbi megoldását: az egyik a korábban tett ígéret valóra váltása, a másik nyomós ok az volt, hogy azokat a nem magyar harcostársakat, akikkel együtt — vagy akiknek parancsnoksága alatt — tevékenykedtek magyar partizánok, a közös fegyveres múlt emlékére, és egyúttal hős tetteik megbecsülése jeléül, ugyancsak megilleti magyar kitüntetés. Nem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy ebben az időszakban a magyar partizánok közül számosan kapták meg a „Győzelemért" szovjet, és a „Budapest elfoglalása" emlékére alapított ugyancsak szovjet emlékérmet is, de a Jugoszláv Népköztársaság kormánya is kitüntetett ebben az időben — jugoszláv partizánegységekben harcolt — magyar partizánokat. A kitüntetéseket ünnepélyes külsőségek között adták át, amiről a sajtó is beszámolt. A Szövetség vezetőségének tehát a nemzetközi kapcsolatok miatt is napirenden kellett tartania a kitüntetés problémáját.

1946 elején a Szövetség — érdemrend alapítására vonatkozó — előterjesztését a Magyar Kommunista Párt vezetősége elfogadta. A Szövetség vezetősége úgy tervezte, hogy 1946. május 11—12-én megrendezésre kerülő I. Országos Kongresszusán a partizánok első csoportjának a kitüntetéseket átadják. Ez az elképzelés rendkívül kifejező és impozáns megnyilvánulásnak ígérkezett, de ugyanakkor igen gyorsan végrehajtandó feladatsorozat megoldását igényelte.

2. kép. A Magyar Szabadság Érdemrend második, ún. „Kossuth címeres" változata

6 Szabad Nép, 1946. május 5. sz.

Nem kevesebbről volt szó, mint arról, hogy párhuzamos munkában szinte napok alatt kell elkészíteni és elfogadtatni az alapítási törvényjavaslatot, felterjeszteni és jóváhagyatni az adományozásra méltó személyek névjegyzékét. Nagy körültekintést és felelősséget jelentett az érdemrend jelvényének és szalagjának megterveztetése és elkészíttetése is.

A munkák elvégzésének oroszlánrésze a Szövetségre hárult. Erre emlékezik vissza dr. Kovács István a Szövetség akkori jogásza:

„...kaptuk az értesítést emlékezetem szerint 1946. év elején, hogy a Párt vezetősége elfogadta a Partizán Szövetség előterjesztését a Magyar Szabadság Érdemrend alapítására.

Nyomban lelkes munka kezdődött. Személyi vonalon megindult a kitüntetésre érdemes személyek kiválasztása, felsorolása, amit abban az időben káder-munkának neveztek. De megindult a szervezeti felépítés a jogszabály és az alapszabály előkészítése is, ami, mint a Szövetség jogászának, nagyrészt az én feladatom volt. A törvénytervezetet a különböző vezetőkkel koordinálva, a kapott útmutatások szerint én öntöttem jogi formába és azt a szövetség vezetőségének egyetértése után a Párt és a kormány illetékes szervei elé terjesztettük. Emlékezetem szerint nemcsak a Honvédelmi Minisztériumban, hanem a Belügyminisztériumban és a miniszterelnökségen is államtitkári szinten tárgyaltunk a törvénytervezetről. A tárgyalásokon én is részt vettem és sehol sem merültek fel akadályok a kitüntetésalapítás előtt, elvileg mindenki egyetértett, csak amint az akkori idők pártéletében szokásos volt, a részletekben vetődtek fel különböző, olykor lényegbevágó ellenjavaslatok.

Az igazsághoz tartozik, hogy magában a Szövetség vezetésében is voltak nézeteltérések és viták. Kezdetben ahhoz a szigorúan vett elvi alaphoz ragaszkodtak, hogy az ezüst kitüntetés kizárólag csak azoknak jár, akik fegyveres bevetésben vettek részt, a többieket pedig az ún. bronz kitüntetés illesse meg."[7]

1946. május 3-án a Szövetség kérésére a honvédelmi miniszter törvényjavaslatot terjesztett a nemzetgyűlés elé az érdemrend alapítására. A törvényjavaslat miniszteri indoklásából és a képviselőház, illetve a nemzetgyűlés bizottságának jelentéséből idézünk részleteket, amelyek érdekesnek mondhatók, de nem kerültek be sem az alapító törvénybe, sem az érdemrend alapszabályába:

„A különböző mértékű érdemek megfelelő jutalmazása érdekében két osztályú érdemrend alapítása látszik szükségesnek. Szükséges továbbá az a rendelkezés is, hogy a jelvény a kitüntetett személy halála után a törvényes örökösre szálljon át, egyrészt az érdemrend értékének növelése céljából, másrészt azért, hogy a vértanúhalált halt szabadságharcosoknak adományozott érdemrend jelvénye az örökösöknek az örökhagyó szellemét megörökítő emlékül szolgáljon."

Az 1. § (2) bekezdésben a „fokozat" szót iktatta be a bizottság az „osztály" szó helyébe. Ez az új megjelölés határozottan utal arra, hogy „a fokozatok szerinti megkülönböztetés nem a kitüntetett személy polgári, vagy katonai rangjához, hanem a szabadságharcban szerzett érdemek nagyságához igazodik".[8]

A Nemzetgyűlés az alapításról szóló törvényjavaslatot elfogadta, amely az 1946. évi VIII. törvényként lépett hatályba.

Az adományozási előterjesztést a Szövetség és a Honvédelmi Minisztérium 1946. május 7-én felterjesztette a Miniszterelnökségre. Egyidejűleg felterjesz-

7 *Dr. Kovács István* (1912. Budapest) 1934-ben jogi diplomát szerez. 1943-tól tagja a Kommunista Pártnak. Részt vesz a partizánmozgalomban. A felszabadító szovjet csapatokkal tér haza. A Szövetség jogásza, majd mint főosztályvezető jogtanácsos tevékenykedik. Számos hazai és külföldi kitüntetés — a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst, a Munka Érdemrend arany fokozata, a Szocialista Hazáért Érdemrend, a Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem — tulajdonosa. 1946-ban a Szövetség ügyésze. 1981. október 28-i visszaemlékezése a szerző birtokában.

8 Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. Alapította: Dr. Márkus Dezső. Millenniumi Emlékkiadás. 1946. évi törvénycikk a „Magyar Szabadság Érdemrend" alapításáról. 28. o.

tés készült a felszabadító harcokban részt vett külföldi állampolgárok kitüntetésére is.[9] A két feladat — a törvénybe iktatás és a felterjesztés — ilyen gyors megoldását az tette lehetővé, hogy a Magyar Kommunista Párt és a Nemzetgyűlés előtt megfelelően indokolt volt az érdemrend alapítása, a Szövetség és a Honvédelmi Minisztérium illetékesei előtt ismert volt a kitüntetésre előterjesztett személyek partizán- és ellenállási, valamint a felszabadító harcokban folytatott tevékenysége.

A készítés körülményei

A tervezési és gyártási munkák megszervezésére és lebonyolítására a Szövetség vezetősége kapott megbízást.[10] Arra a kérdésre, hogy a Szövetség kit kért fel az érdemrend formai megtervezésére, vagy az, hogy a Kossuth-arckép és a MAGYAR SZABADSÁGÉRT körfelirat kinek a javaslatára került az érdemrend előlapjára, mind ez ideig nem sikerült megbízható választ adni.

Az érdemrend két fokozatának — ezüst és bronz — jelvényeit az 1945-ben alakult Nemesfémipari Munkások Szakszervezetének Jelvénykészítő Üzeme — Budapest, VII., Rózsa u. 25. sz. — gyártotta. Levéltári források hiányában idézünk a Szövetség egyik akkori vezetőségi tagjának visszaemlékezéséből:

„... Határozottan emlékszem arra, hogy a Rózsa utcai jelvénykészítő üzemben gyártották le az érdemrendek jelvényeit. A Partizán Szövetség egyes tagjai és az üzem ifjúmunkásai között még a felszabadulás előtt munkásmozgalmi kapcsolat alakult ki, és ez a későbbiek során fenn is maradt, így kézenfekvőnek látszott, hogy az üzemet kérjék fel a jelvények elkészítésére. Az üzem akkori gyártási technológiáját a kézi munka, sajtolás, vésés, reszelés, fűrészelés jellemezte. Ilyen módszerrel készültek a jelvények ..."[11]

A jelvénykészítés „hősi korszakának" hangulatát idézi az üzem egykori vezetője:

„... Mintegy tizedmagammal, 1945. március 1-én, a párt és a szakszervezet inspirálására megalakítottuk a Nemesfémipari Munkások Szakszervezetének Jelvénykészítő Üzemét Budapest, VII., Rózsa utca 25. szám alatt. Az üzem elődjét, amely szintén jelvények készítésével foglalkozott, kirabolva, a berendezési tárgyakat összetörve hagyta örökül az utókorra a nyugatra távozott Fricker Adolf német származású tulajdonos. Petróleumlámpánál, kézi sajtolással, az egyáltalán fellelhető fémanyagokból megkezdtük az 1945. május 1-i jelvények készítését. 1946 elejére némileg rendeződtek a viszonyok és májusban már közel 100 fővel, villanyfény mellett folytattuk a — nagyon fontos propagandacélokat szolgáló — jelvények gyártását. Ahogy visszaemlékszem, 1946 áprilisában, vagy májusában történhetett, hogy a Partizán Szövetség vezetősége kéréssel fordult az üzemünkhöz, hogy — a megadott rajzok alapján — gyártsunk egy Kossuth arcképével díszített jelvényt. A négy lemezrétegből összeállított kitüntetés tulaj-

9 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) 1946/eln. 14 690. sz.; külföldi kitüntetésére l. HL HM 1946/eln: 19 789.

10 *Gábor István* (1909) a Magyar Partizán Szövetség ny. főtitkára, számos magyar és külföldi kitüntetés — többek között a Szocialista Hazáért Érdemrend, a Munka Vörös Zászló Érdemrendje, a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst és bronz fokozatának — tulajdonosa visszaemlékezése, 1981. február 24. (a szerző magángyűjteményében). 1946-ban, a Szövetség főtitkáraként, a vezetőségi tagokkal egyetértve dönt az Érdemrend I. szalagformájáról.

11 *Kovács István* (1917) az Országos Fordító- és Fordítást Hitelesítő Iroda Szakszervezeti Bizottságának ny. titkára. A doni áttöréskor átáll a szovjetekhez. 1943 decemberében az 1. Magyar Partizáncsoport tagja. Hazatérése után, 1946-ban, a Magyar Partizánok Bajtársi Szövetségének vezetőségi tagja. Számos magyar és szovjet kitüntetés — a többek között a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata, a Magyar Népköztársaság Érdemrend V. fokozata és a Vörös Csillag Érdemrend — tulajdonosa. 1981. október 28-i visszaemlékezése a szerző magángyűjteményében. 1946-ban, a Szövetség vezetőségi tagjaként, részt vesz az Érdemrend I. jelvénye gyártásának megszervezésében.

donképpen a „Magyar Szabadság Érdemrend" jelvénye volt, amelyből mintegy 300—500 db-ot gyártottunk le."[12]

Tényként állapíthatjuk meg, hogy a jelvények durván kidolgozottak, ez részben adódik a kézi megmunkálásból és a kisüzem hiányos felszereléséből, valamint a gyártáshoz rendelkezésre álló igen rövid időből (3. sz. kép).

A jelvény és a szalag leírása

Az ezüst fokozat jelvénye három, egyenként 1—1,5 mm vastagságú, egymásra forrasztott ezüstlemezből készült kompozíció. A jelvény előlapjának kiemelkedő része egy 25 mm átmérőjű lemezkorong, amelyben Kossuth félbalra néző domború képmása látható a MAGYAR SZABADSÁGÉRT körfelirattal. E mögött van egymásra forrasztva két sugárszerűen rovátkázott, 43—43 mm átmérőjű, ötágú lemezcsillag oly módon, hogy együtt a Kossuth képet övezve egy szabályos, tízágú csillagot alkotnak. A jelvény hátlapjának felső harmadában 3 mm-

3. kép. Durván kidolgozott készítmény

12 *Egri Tibor* (1915) ny. honvéd ezredes, volt katonai attasé. 1946-ban a Rózsa utcai Jelvénykészítő üzem vezetője. 1933-tól vesz részt a munkásmozgalomban. 1935-óta a Kommunista Párt tagja. A felszabadulás után szakszervezeti vonalon dolgozik. 1948-tól a honvédség tagja. 12 kitüntetés — többek között a Szocialista Hazáért Érdemrend, a Kiváló Szolgálatért Érdemrend és a Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem — tulajdonosa. Visszaemlékezése (1981. február 24.) a szerző magángyűjteményében.

es kézi beütésű sorszám, az alsó harmadában pedig 4 mm-es nagyságú, fix gépi beütésű „1946" évszám látható (4. sz. kép). A jelvény kb. 700-as finomságú ezüstből készült, súlya 28 gramm. A bronz fokozat jelvénye az anyag minőségétől és a súlytól eltekintve azonos az ezüst fokozattal. Anyaga sárgaréz, súlya 20 gramm. Mind az ezüst, mind a bronz jelvények, a már említett gyártástechnológia miatt gyengén sikerült ötvösmunkák.

Mindkét fokozat szalagjaként az 1923—1945 között adományozott, Horthy-korszakbeli „Katonai Szolgálati Jel" kitüntetésszalagját[13] használták fel oly módon, hogy a 40 mm széles szalag piros középrészéből 6—7 mm-t hosszirányban bevarrtak, és így nyerte a szalag a 33—34 mm szélességét. Egy-egy kitüntetéshez 130 mm hosszú anyagból, ötszög alakra hajtogatva, majd összevarrva alakították ki a szalagot (4. sz. kép). Az egymásra hajtogatott szalagvégeket a hátsó oldalon két patentkapoccsal erősítették egymáshoz.

A kitüntetéshez rendszeresített szalagsávon az Érdemrend I. jelvényének 15 mm átmérőjű, egy darabból préselt kisebbített mása volt viselhető.[14]

A jelvény tízágú csillag-formájának keletkezésére, több hasonló tartalmú visszaemlékezés közül, elegendőnek tartunk egyet idézni:

„... pártközi konferenciát hívtak össze, amelyen többek között a felszabadulás utáni első kitüntetés, a Magyar Szabadság Érdemrend formai kialakításának eldöntése is napirendre került. A javaslatot a kommunista pártot képviselő egyik államtitkár terjesztette elő, amelynek lényege: egy ötágú csillag középrészében MAGYAR SZABADSÁGÉRT körfelirattal övezett Kossuth képet ábrázoló kitüntetés volt. A Kossuth-arcképpel és a felirat szövegével megjegyzés nélkül egyetértettünk, de az ötágú csillag szimbólum körül heves vita alakult ki. A koalíciós pártok képviselőinek többsége nem értett egyet az ötágú csillag alkalmazásával... Végül is arra a kompromisszumos megoldásra jutot-

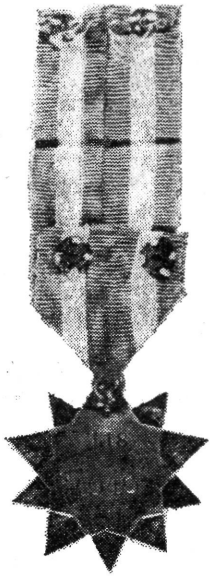

4. kép. A hátlapon olvasható év- és sorszám

13 *Felszeghy Ferenc:* A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Budapest, 471—472. o.
14 HK 1946. október 15., II. évf. 32. sz. 27 305/Eln.

tunk, hogy két ötágú csillag összekomponálásával egy tízágú csillag övezze a Kossuth képet..."[15]

Az érdemrend szalagja sajátos kialakításának történetét — más írott forrás hiányában — ugyancsak egy visszaemlékezésből idézzük:

„...Jellemző volt az akkori időkre, (még nem működött szalagkészítéssel foglalkozó üzem — M. J.) hogy kénytelenek voltunk az érdemrend szalagját egy már régebben szőtt nemzetiszínű szalagból kialakítani. A nemzetiszínt megfelelőnek találtuk, de a régi háromszög alakú formát elvetettük és a spanyol, illetve francia érdemrendek hosszúkás alakja mellett döntöttünk, így jött létre az érdemrend különleges formájú szalagja."[16]

Ha elfogadjuk a modern értelemben vett hazai kitüntetés születése kezdeti időpontjának a Mária Terézia által 1757-ben alapított Katonai Mária Terézia Vitézi Rend-et, akkor az azóta eltelt közel 230 év alatt megjelent több mint 200 fajta és fokozatú kitüntetésszalag között nem találunk egyetlen, az Érdemrend I. szalagjával azonos formát.

Amellett sem szabad szó nélkül elmenni, hogy ezt a formát nem valaki „különlegességet kreálni vágyó" elgondolása szülte, hanem egy nemzeti és egyben nemzetközi szabadságharcos — még a formákban is újat kifejezni akaró — szövetség tagjai.

Az adományozás adatai

Első alkalommal — a Szövetség vezetősége elgondolásainak és terveinek megfelelően — 1946. május 11-én, a Szövetség I. Országos Kongresszusán, a partizánok első csoportja részesült a kitüntetésben. Ekkor 139-en az Érdemrend I. ezüst-, (I. osztályú)[17] 84-en a bronz (II. osztályú) fokozatot kapták. Ugyanekkor 96 hősi halott partizánt is kitüntettek (posztumusz) az ezüst, illetve a bronz érdemrenddel (5. sz. kép).

Az ünnepélyes aktust idézve, ide kívánkozik az Új Szó május 8-i közleménye:

„...A szombati első kongresszusi nap ünnepélyes megnyitásán a Zeneakadémián — ahol a külföldi küldöttségek is felszólalnak — nagy jelentőségű aktus zajlik le: mintegy 200 magyar szabadsághősnek ez alkalommal adját át a »Magyar Szabadságért«[18] érdemrendet.

A kitüntetettek között vannak többek között: Nógrádi Sándor államtitkár, Tömpe András rendőrezredes, Görgényi Dániel ezredes, Szalvay Mihály alezredes, Dékán István rendőrőrnagy."[19]

Második alkalommal augusztusban az ellenállási mozgalom hősi halottainak és vezető egyéniségeinek, valamint a felszabadításban résztvevő külföldi katonaszemélyeknek adományozták a magas kitüntetést.

Az Új Szó szeptember 8-i száma a következőkben tájékoztat a kitüntetettekről:

„Tildy Zoltán, a Magyar Köztársaság elnöke a honvédelmi Miniszternek a

15 *Zentai Vilmos* (1899) ny. honvédelmi államtitkár. 1918—1948-ig az SZDP tagja. 1945—1947-ig a Politikai Bizottság tagja. 1946-ban, mint honvédelmi államtitkár, részt vesz azon a pártközi konferencián, amelyen napirendre kerül az Érdemrend I. jelvényformájának megvitatása. 1950-ben koholt vádak alapján letartóztatják és életfogytiglani börtönre ítélik. 1953-ban rehabilitálják. A Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatának és a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjének tulajdonosa. Visszaemlékezése (1981. április 27.) a szerző magángyűjteményében.

16 Lásd a 10. sz. lábjegyzetet.

17 A Tett c. folyóirat május 11-i száma, a Kongresszusra emlékezve, „I. és II. osztályú fokozat" megnevezést használ a kitüntetettek felsorolásánál, annak ellenére, hogy az érdemrend alapítási törvényében és az alapszabályban az „ezüst" és a „bronz" a hivatalos fokozati megjelölés.

18 Helytelen a megnevezés, helyesen: Magyar Szabadság Érdemrend.

19 Új Szó, 1946. május 8.

A „MAGYAR SZABADSÁG" ÉRDEMREND

I. osztályu „Magyar Szabadság" érdemrenddel

Dr. Ajtay Miklós
id. Bandur Gyula,
Besedes Antal,
dr. Beck János,
Beran Ivan,
Borbély Mihály,
Békés Gilasz Imre,
Bone Imre,
Cserba Lajos,
Csike János,
Czigler Klára,
Czimra Ferenc,
Dékán István,
Deksnis Rákosi Éva,
Demnikas Ferenc,
Drazsal Ferenc,
Dékány Sándor,
Erős Ilonka,
Farkas Mihály,
Felcle Mihály,
Fodor Zoltán,
Frei György,
Fazekas József,
Fái István,
Feher Lajos,
Földes László,
Faber József,
Feher Sándor,
Fecis Sándor,
Fuchs Pál,
Gács Ferenc,
Gerőne, Fazekas Erzsébet
Garasin Rudolf,
Gurin Gyula,
Gergenyi Dániel,
Gabor István,
Gárai Bertalan,
Györffi Károly,
Gyárus László,
Hajnik Sándor,
Horváth Sándor,
Halavacs Albert,
Hanburger László,
dr. Hábn Géza,
P. Horváth István,
Hazai Jenő,
Hegedüs Pál,
Hidvégi Ferenc, jugoszláv partizán,
Illés Béla,
Ihasz Miklós,
Jakobovits Andor,
dr. Janikovszky Béla,
dr. Jánosi Ferenc,
Jamrich Mihály,
Jánchich József,
Kassai Géza,
Karimszki M. Sándor,
Kerekes István,
Kiss János,
Kiss Gyula,
Kiss Sándor,
dr. Klein Andor,
Krausz Endre,
Krausz Ferenc,
Kende Béla,
dr. Kovacs István
Kocso István,
Kreutzer Endre,
Kurta János,
Lencsés Jánosné,
Lovasi Mihály,
Molnár János,
Markovics János,
Maleter Pál,
Mód Péter,
Major István,
Magas György,
dr. Mosonich Ferenc
Mag János,
Marschall László,
Mátyi Vilmos,
Mályus László,
Mező Imre,
Nagy Sándor, Debrecen
Nógrádi Sándor,
dr. Nyiri László,
Nagy Sándor,
Oláncz Vladimir,
Papp Béla,
Papp Mihály,
Pusztai János,
Prath Károly,
Pálffy György,
Pulanai Mihály,
Pál Károly,
Pühl Zoltán,
Rábai Mátyás,
Rerkl József,
Rath Károly,
Revész Géza,
Rácz Gyula,
Rátai Mihály,
Rajk László,
Rolt Lajos,
Somogyi Imre,
Szél Lóránt,
Siller György,
Sütő László,
Szalvay Mihály,
Surányi Pál,
Sebes Imre,
Sebes Sándor,
Szabo Sándor,
Szikszai Sándor,
Tóth Béla.
Tömpe András,
Tarcsányi Lajos,
Tipold Katalin,
Tömpe István,
Tuzla Gyula,
Vas Zoltán,
dr. Vajas Nára,
Vicentai Ilona,
Vass Gitta,
Vass Jolán,
Vári József,
dr. Vadnai Ödön,
Vandor László,
Varga Mária,
Wenczel Anna,
Zgyerka János,
Zs Szabó Pál
Zalka András.

II. osztályu „Magyar Szabadság" érdemrenddel

Acs János,
Berenyi Dezső,
Bukor Kálmán,
Bevesz János,
Bodor János,
Borbély Béla,
Beremky Mihály (meghalt)
Brann Ferenc,
Besztercky Lajos,
Csillik Gábor,
dr. Dézsi Gyula,
dr. Dénes Zoltán,
Fged András,
Fazekas György,
Felnéfi György,
dr. Fülöp Andor,
dr. Fekal Dénes,
Farenes Simon,
Gombos Béla,
Gellért Jenő,
Guba László,
Guta Imre,
Hellscheln Antal,
Honthy György,
Hugrik Péter,
Jobász Mihály,
Jakab István,
Kerenyi Dezső,
Kövessen Ferenc,
Karnecki János,
Kanczura Ferenc
Kercken Ferenc,
dr. Kálmán András
Karnáli József,
Lányi Tibor,
Ludvig József,
Lakatos Béla,
Mészáros Sándor,
Molnár János,
Motrenich József
Malárik Gáspár,
Marsán József,
Mercz Gábor,
Miklós Imre,
Nador Miklós,
Nagy István,
Orosz Imre,
Oszkó Gyula,
Pásztor Tibor,
Pana Ferenc,
Papp Zsigmond
Polgár János,
Pataki Frank,
Pocsa József,
Ruider Miklós,
Surányi Károly,
Sipos Gyula,
Simon Ferenc,
Sarlós Ferenc,
Szai Gyula,
Skrek József,
Skrek Pál,
Szabo Pál,
Szécsi Károly,
Szekeres István,
Szervas Pál,
Szerencsi Imre,
Takáll Mihály,
Turánszky Miklós
Toth Ferenc,
Toth Pál,
Vörös Márton,
Várnai Ferenc,
Varga Jakab,
Zsombor János,
Zsamcsi László,
Zgyerka Fabián.

I. osztályu „Magyar Szabadság" érdemrenddel kitüntetett hősi halottak névsora:

Beszelik László,
Berger Kálmán,
Bona Vilmos,
Brunner Andras,
Balázs Zsigmond,
Bán Tibor,
Bekés (Gilasz) Imre,
Bocsay József,
Bual László,
Bauer Tamás,
Csizmás Sándor,
Vlek Tamás,
Fügedi Pál,
Gáll Andor,
Dr. Gallos István,
Goldberger István,
Gurin Gáspár,
Grba Armin,
Gerely Mihály,
Hirsch Ödön
Humbán László,
Hauer Károly,
Hidrich Károly,
Hevesi Albin,
Ihász Korbán Sándor,
Kranovetz Ferenc,
Kreszovitz Mátyás,
Kakuk Péter,
Kökény Gáspár,
Klein József,
Kiss Ignácsay,
Kreszmár Károly,
Kolin László,
Kaspersky János,
Klein Ilona,
Kuhn Árpád,
Kovács József,
Kovacsics Gyula,
Illey Sándor,
Lévi Géza,
Lőwinger Sándor,
Landau Vilmos.
Molnár István,
Mate Lajos,
Madarasz László,
Nagy Pál,
Ost Szabo János,
Podrak Lajos,
Papanek Péter,
Porkonay György
Kárz Max,
Roth Miklós,
Strausz Sándor,
Rehes György,
Stegmayer Kálmán,
Schäffer Árpád,
Somogyi Mihály,
Szüke Jenő,
Schiffhialt Andor,
Sulfner Béla,
Salgó Elemér,
Nagyvári Endre,
Szánji Márton,
Tóke László,
Tarr Imre.
Tolcsik József,
Tamasi Albert,
Toth József,
Vonus Zoltán,
Vit István,
Vita János,
Vajtek Béla
Wachtel Andor,
Weissbrunn György,
Weisz Tibor,
Weisz Jenő,
Weisz Pál,
Weisz Vera,
Wilfmann Zsigmond,
Zelnick Vilmos,
Zalka Máté Lukács Gáborné,
Zaborel István,
Zeke László.

II. osztályu „Magyar Szabadság" érdemrenddel kitüntetett hősi halottak névsora:

Burka Lajos,
Borhegyi Balazs,
Bandur Árpád,
Haftai Jenő,
dr. Haldor Imre,
Hönig József,
Hauer József,
Molnár József,
Orosz György,
Halasmay István,
Sajer Ferenc,
Szvetlik Barna,
Takacs Sándor,
Ulrsinyi Zoltán,
Vatasek József.

Jugoszláv kitüntetés magyar partizánoknak

A Jugoszláv Népfelszabadság kormánya a jugoszláv partizán egységekben harcolt közelebb magyar partizánokat tüntette ki:

Horváth Pál
Pál Miklós
Tipold Katalin
Vári József,
Vass Jolán,
Vincz Gitta,
Zsigler Klára

Az Akadémiai irodalmi és nyomdai részvénytársaság nyomdája. Felelős: Gerencsér Tivadar igazgató

5. kép. Az első alkalommal kitüntetettek névsora

miniszterelnök útján tett előterjesztésére a Magyar Szabadság Érdemrenddel tüntette ki a Vörös Hadseregnek azokat a tisztjeit, akik a magyar szabadság kivívásában és a magyar demokrácia megerősítésében kimagasló érdemeket szereztek.

A kitüntetettek a következők: Klement Jefremovics Vorosilov, a Szovjetunió marsallja, Iván Sztyepanovics Konyev, a Szovjetunió marsallja, Fedor Ivanovics Tolbuhin, a Szovjetunió marsallja, Rodion Jakovlevics Malinovszkij, a Szovjetunió marsallja . . ."

A Vörös Hadsereg 70 tisztje között, akiket a Magyar Köztársaság elnöke a Magyar Szabadság Érdemrenddel kitüntetett, a Vörös Hadsereg magyar nyelvű lapjának, az Új Szónak tizenhárom szerkesztője és munkatársa szerepel: Illés Béla alezredes, az Új Szó főszerkesztője, Kassai Géza helyettes főszerkesztő, Vladimir Tyerentyev gárdaőrnagy, Rudolf Garasin őrnagy, Ráth Károly kapitány, Gyáros László kapitány és Wágner Anna, az Új Szó szerkesztői, Szabó Ferenc főhadnagy, Oldner Vladimir főhadnagy, Gerőné Fazekas Erzsébet, dr. Mérai Ferenc, Lévai Béla és Zsombor János, az Új Szó munkatársai.[20]

A katonai ellenállási mozgalom hősi halottainak kitüntetését az alábbi szövegű dokumentum tanúsítja:

„Miniszter Úr!

A köztársasági elnök a katonai ellenállási mozgalomban résztvett alább felsorolt hősi halottak részére Miniszter Úr előterjesztésére a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatát adományozta: Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzetgy. képviselő, Csernetzky Béla hmtk. ezredes, Farkas Imre t. zls. Györffy László rep. alezr. Jáky József hmtk. ezr. Kiss János altbgy. Kiss József újságíró, Messik Károly zls., Nagy Jenő vörgy., dr. Neményi Vilmos, Németh László János zls. Odescalchi Miklós t. őrnagy. Széchenyi Pál zls. Tartsay Vilmos vk. ezredes.

Kérem Miniszter Urat, hogy fent nevezettek hozzátartozóinak a mellékelt kitüntetéseket kézbesíttetni szíveskedjék."[21]

Harmadik alkalommal, szeptemberben, magyar rendőr- és szovjet katonatisztek kapták meg az érdemrend ezüst, illetve bronz fokozatát.

Negyedik alkalommal októberben mindössze két személy részesült a kitüntetésben.[22]

1946. október 14-ét követően újabb adományozásra csak december hónapban került sor, de akkor már az Érdemrend II-t kapták a kitüntetettek.

Az adományozások — idő, fokozat, darabszám és állampolgárság szerinti — megoszlását az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

20 Új Szó, 1946. szeptember 8.
21 HL 1946/eln. 24 957.
22 *Dr. Tildy Zoltán* (1917) fotóművész. A budapesti egyetem jogi karán tanul. 1938-tól a Pesti Napló, majd a Magyarország lapkiadó munkatársa. 1944. márciustól októberig a Gestapo tartja fogva. 1946-tól a Magyar Állami Erdőgazdasági Üzemek igazgatója. Balázs Béla-díjas (1969) érdemes művész. 1962—72-ig az Országos Természetvédelmi Tanács főtitkára. A Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatának tulajdonosa. A dr. Tildy Zoltánnal 1981. október 29-től 1983. március 24-ig folytatott levelezés anyaga (a szerző gyűjteményében) bizonyítja az utolsó Érdemrend I. adományozását.

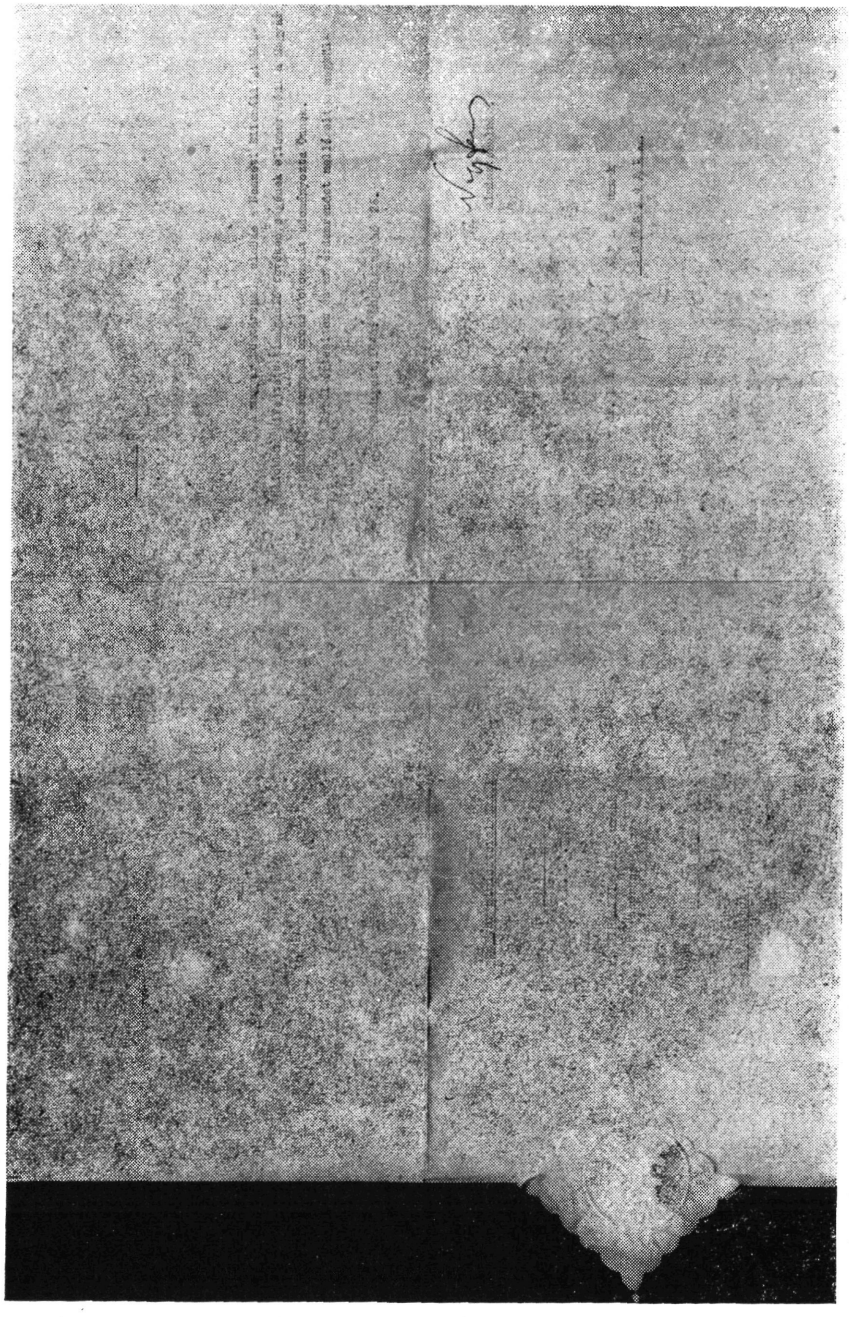

6. kép. Adományozási okirat

1. sz. táblázat

1946	magyar		külföldi		I. o. ezüst db összesen	II. o. bronz db összesen
	I. o. ezüst db	II. o. bronz db	I. o. ezüst db	II. o. bronz db		
május[23]	209	92	10	8	219	100
augusztus	59	44	53	9	112	53
szeptember	7	3	5	3	12	6
október	2	—	—	—	2	—
Összesen	277	139	68	20	345	159
Ezüst és bronz összesen					504	

A feldolgozott dokumentumok szerint az Érdemrend I. kitüntetésből mindössze 504 db került adományozásra. Eltekintve a külföldi kitüntetettek számától, hazai vonatkozásban alig több mint 400 adományozott Érdemrend I. létezése bizonyítható.

A szám szerinti összehasonlítás érzékeltetésére felsoroljuk néhány rangos kitüntetésünk adományozási darabszámát:[24]

Magyar Szabadság Érdemrend (Érdemrend II.) közel	3 500 db
Vörös Csillag Érdemrend 1977-ig adományozott közel	1 500 db
Munka Vörös Zászló Érdemrendje 1977-ig adományozott közel	570 db
Szocialista Hazáért Érdemrend, egy alkalommal adományozott	9 514 db
Felszabadulási Jubileumi Emlékérem adományozott közel	116 003 db

A kitüntetések darabszámainak felsorolásával mindössze azt akarjuk igazolni, hogy az Érdemrend I. 504, illetve 400 példánya — történelmiségén kívül — numizmatikai ritkaságnak is minősíthető.

A jelvények elő- és hátlapjain tapasztalt eltérések

A gyártás folyamatánál a kézi munka pontatlansága, a verőszerszámok gyenge anyagminősége és helytelen kezelése következtében igen gyakoriak a jelvények előlapján levő különböző eltérések. Ilyenek: a Kossuth-arckép vonásainak elmosódottsága, a MAGYAR SZABADSÁGÉRT körfelirat betűhiányossága, a csillagszárak hosszának különbözősége és súlybeli eltérés az azonos fokozatú jelvények között.

Amint a bélyegek tév-, vagy hibás nyomatú példányainak csakis a filatelisták körének van jelentősége, hasonlóan a jelvények veretein tapasztalt eltérések is csak a numizmatikusok érdekkörébe tartoznak.

23 A Magyar Közlöny 1946. május 25-i 118. számában és az 5. sz. képen felsorolt kitüntetett személyek száma között 1—3 fő eltérés mutatkozik. A táblázatban a Magyar Közlöny adatait használtuk.
24 Lásd az 1. sz. lábjegyzetet.

A jelvények hátlapján levő év- és sorszámozás igen különböző, mind az évszám, vagy a sorszám hiányát, mind a számok méreteit tekintve. Az irattári anyagok között végzett kutatás során mind ez ideig nem kerültek elő olyan adatok, amelyek az adományozott érdemrendek, vagy az elkészült jelvények sorszámozására, vagy annak rendszerére utalna. Ennek hiányában azt a módszert kellett választani, hogy megtekintünk minden föllelhető és elérhető kitüntetést. Sikerült végül is a legkülönbözőbb helyeken létező 50 darab jelvényt megvizsgálni. Igaz, hogy ez nem több mint 10—12%-a a már korábban ismertetett 400—500 adományozott érdemrendnek, de mégis alapot szolgáltathat egy általános következtetés levonásához.

A kitüntetések vizsgálatának célja a legtöbb esetben az, hogy nagy valószínűséggel, vagy teljes biztonsággal megállapítsa, melyek és milyenek: az adományozott, az elkészült, de adományozásra nem került, a kópia, vagy utángyártott és a hamisított példányok. Vizsgálatunkat mi is ennek érdekében és figyelembe vételével folytattuk.

A jelvények számozásának megtekintése, azok találhatósági, illetőleg őrzési helyétől függően, lehetőséget nyújtott számos kitüntetett élő személlyel való beszélgetés folytatására. A tulajdonos érdemrendjének és adományozási okiratának megtekintése egyértelműen igazolta az érdemrend adományozott (eredeti) voltát.

A korábban említett 50 db megtekintett jelvény között 10 db sorszámozatlan példányt találtunk, ezek — értelemszerűen — nem is kerülhettek a táblázatba.

A I., II. és III. alatt felsorolt kitüntetettek érdemrendjei kétséget kizáróan adományozott példányok. Tekintet nélkül arra, hogy melyik hónapban és milyen fokozatban adományozták az érdemrendeket, az év- és sorszámozás valamennyinél azonos technológiával és mérettel került a jelvény hátlapjára. Ez döntő bizonyítak arra, hogy csakis azok az Érdemrend I. jelvények adományozottak, amelyek évszáma (1946) 4 mm-es nagyságú, fix gépi beütésű számokkal, sorszáma pedig 3 mm-es, kézi beütésű számokkal van ellátva. A számformák és elhelyezésük a 4. sz. képen jól felismerhetők. Minden más, a fentiektől eltérő számozású jelvényről, amelyekkel találkoztunk (5—6—7 mm számnagyságú, domborított formájú évszámos és kézi beütésű sorszámos, sorszám nélküli fix gépi beütésű évszámos, év- és sorszám nélküli) megbízható pontossággal állíthatjuk, hogy nem adományozott példányok. Ezt az állításunkat az is alátámasztja, hogy ezeket a darabokat kivétel nélkül magángyűjteményekben találtuk és adományozásuk — személy és időpont tekintetében — nem azonosítható. A jelvények eredetét tekintve csak feltételezésre alapozhatunk, mely szerint a Rózsa utcai üzemben több jelvényt készítettek, mint amennyi adományozásra került, és a többlet mennyiség „szétszóródott". A későbbiek során ezeket a példányokat valamilyen módon év- és sorszámozták, vagy számozás nélkül hagyták. Magam is találkoztam év- és sorszám nélküli olyan jelvénnyel, amelyet annak idején a Rózsa utcai üzemből az a szakmunkás vitt el emlékként, aki a jelvények verésén dolgozott.

A szalagok változatai

A kitüntetések eredetiségének vizsgálatánál, a falerisztika[25] fogalmai szerint, a jelvény és a szalag valódiságának mérlegelése azonos jelentőségű. A textil-

25 Bolsaja Szovetszkaja Enciklopédija. Moszkva, 1977. 3. kiadás, 27. k. 576. o.

A megtekintett érdemrendek
adományozási idő, találhatósági hely, fokozat és sorszámozás
szerinti kimutatása

2. sz. táblázat

Adományozás ideje (1946)	Találhatóság és őrzési helyek 1983. január 1.	Sorszámok	
		ezüst-fokozat	bronz-fokozat
	I. *Kitüntetett élő személyeknél:*		
május	Dékán István	118	
	Gábor István	117	
	Dr. Kovács István	22	
	Kovács István	119	
augusztus	Lévai Béla		210
	Major Tamás		2
	Zentai Vilmos	252	
október	Dr. Tildy Zoltán	287	
	II. *Elhunyt kitüntetettek családtagjainál:*		
május	Dr. Ajtay Miklós	151	
	Görgényi Dániel	115	
	Tokai Mihály		26
augusztus	Csűrös Lajos	255	
	III. *Múzeumokban hagyatékként:*		
május	Kassai Géza	102	
	Szalvay Mihály	146	
augusztus	Bajcsy-Zsilinszky Endréné	8	
	Bajcsy-Zsilinszky Endre	7	
	Dr. Mihályfi Ernő		114
	IV. *Múzeumokban gyűjteményként.*	50	204, 206, 373
	V. *Magángyűjteményekben:*	33, 96, 99, 122, 126, 150, 174 235, 253 286, 297	27, 94, 205, 210, 248, 298, 455, 460
Összesen		25	15
Ezüst és bronz összesen		40	

ből készült szalag a viselés során, az idő múlásával jobban elhasználódik, kopik, szennyeződik, mint a fémből készült jelvény. Ezért gyakori a régi kitüntetések szalagjának elhasználódása, végül megsemmisülése. Ennek következménye az a kényszerű gyakorlat, hogy a régi kitüntetések szalagjainak nem kis hányadát az évek múlásával az eredetihez hasonló szalaggal pótolják.

Igen sok olyan „Krisztusfejes" érdemrend létezik, amelynek szalagja nem eredeti, noha az adományozott kitüntetések szalagjainak elhasználódásáról nem

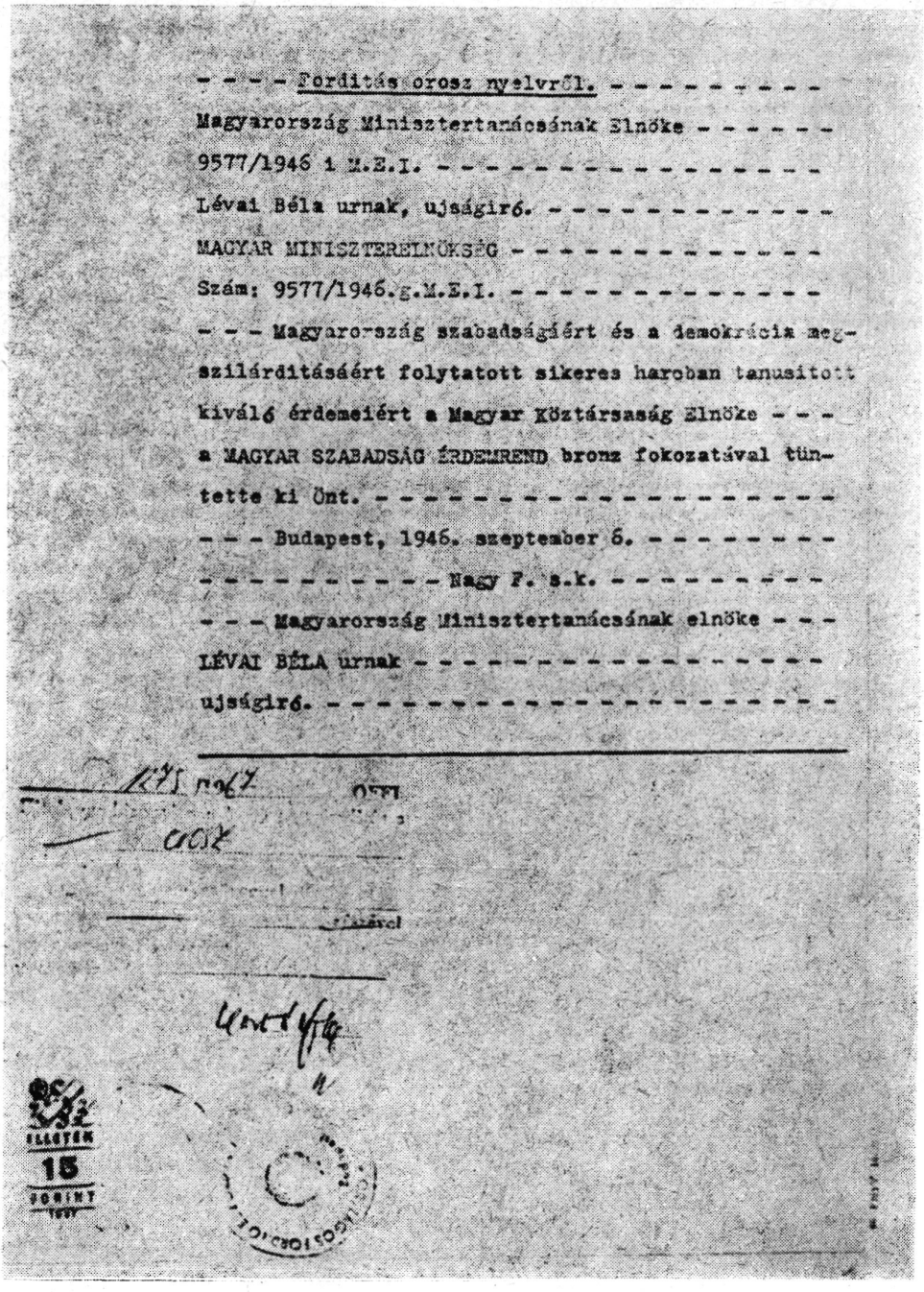

- - - - Fordítás orosz nyelvről. - - - - - - - - -
Magyarország Minisztertanácsának Elnöke - - - - - -
9577/1946 i M.E.I. - - - - - - - - - - - - - - - -
Lévai Béla urnak, ujságiró. - - - - - - - - - - - -
MAGYAR MINISZTERELNÖKSÉG - - - - - - - - - - - -
Szám: 9577/1946.g.M.E.I. - - - - - - - - - - - - -
- - - Magyarország szabadságáért és a demokrácia megszilárditásáért folytatott sikeres harcban tanusitott kiváló érdemeiért a Magyar Köztársaság Elnöke - - -
a MAGYAR SZABADSÁG ÉRDEMREND bronz fokozatával tüntette ki Önt. -
- - - Budapest, 1946. szeptember 6. - - - - - - - -
- - - - - - - - - - Nagy F. s.k. - - - - - - - - -
- - - Magyarország Minisztertanácsának elnöke - - -
LÉVAI BÉLA urnak - - - - - - - - - - - - - - - - -
ujságiró. -

7. *kép. Adományozási okirat*

beszélhetünk, mert viselési lehetőségük mindössze néhány hónapra korlátozódott, és a tulajdonosok — attól függően, hogy melyik hónapban kapták az érdemrendet — maximum 3—4 alkalommal tűzhették azokat ruházatukra.

Az eredetit pótolni és utánozni igyekvő szalagkészítmények gyakori megjelenésének az a magyarázata, hogy nagy számú szalag nélküli, adományozásra nem került jelvény „szóródott'" szét egy bizonyos időben — valószínűleg a gyártás helyéről — és ezek felszalagozása történt az utólagos készítményekkel. Talán nem is szükséges megemlíteni, hogy ezek az újszalagos érdemrendek magángyűjtemények darabjai.

Felismerésükhöz nem szükséges különösebb szakismeret, mert az eredetiek annyira sajátosak (a Horthy-korszak kitüntetéseinek ripsz-moaré anyaga, a hosszirányú összevarrás, az oxidált patentkapcsok, a különleges forma), hogy rápillantással is megállapítható egy szalagról eredetisége, vagy „hamissága".

Összegzés- és tanulságképpen annyit megjegyezhetünk az elmondottakból, hogy adott esetben egy pillantást kell vetni a kézbevett Érdemrend I. jelvényének hátlapjára az év- és sorszámozás megállapítására, egy pillantást a szalagra — és teljes biztossággal véleményezhetjük annak adományozott, vagy „szétszóródásból" származó voltát.

Adományozási okiratok

Az Érdemrend I. adományozási okirata formáját tekintve A/4 méretű irodai papíron, teljes szövegében gépelve készült (6. sz. kép). Az okiraton az érdemrend sorszáma nincs feltüntetve. Nagy a valószínűsége annak, hogy a sorszámozásról nem történt nyilvántartás. Ezt a feltevést igazolja az 1946. augusztus 26-án keltezett miniszterelnöki átirat is, amely a Honvédelmi Minisztérium állományába tartozó 37 személy kitüntetésének megküldését dokumentálja.[26] Az átirat belső oldalán a következő szövegű kézzel írott — H. M. szárnysegédi — megjegyzés olvasható: „Láttam: Megjegyzem, hogy *érem több van mint okmány.* Tudomásul vétel végett közlöm, hogy a HM úr a kitüntetéseket személyesen adja át..."

A fenti sorok azt bizonyítják, hogy a küldött okmányok és érmek között számozás szerinti egymáshoz tartozási kapcsolat nem volt, mert ellenkező esetben a megjegyzés föltétlen utalt volna az x-y-z sorszámú érdemrendekhez tartozó hasonló számozású okmányok hiányára. Az átirattal küldött kitüntetések bizonyíthatóan sorszámozottak voltak, Zentai Vilmos honvédelmi államtitkár ezüst fokozatú 252. sorszámú érdemrendjét is ez az átirat dokumentálja.

1946. szeptember 6-án a magyar szabadság kivívásában és a magyar demokrácia megerősítésében szerzett kimagasló érdemeik elismeréséül 79 külföldi állampolgárral egyidőben és egy csoportban kitüntetett magyar haditudósító[27] (bronz fokozat 210. sorszám) adományozási okiratában szintén nincs utalás az érdemrend sorszámára (7. sz. kép).

Feltételezhető, hogy az érdemrendek sorszámozásának gondolata, majd alkalmazása olyan megfontolásból született, hogy az rangot adjon az érdemrendnek és egy bizonyos sorolást jelentsen a tulajdonosnak. Az utóbbi feltevés valószínűségének bizonyítására idézünk egy visszaemlékezésből:

„Az első változatú érem hátlapján a sorszám is feltüntetésre került és a kisebb szám bizonyos rangsorolást is jelentett."

26 Lásd a 21. sz. lábjegyzetet.
27 MK 1946. szeptember 6., 202. sz.

Ez a feltételezett rangsorolás már az első csoportos adományozás (május 10.) után elvesztette jelentőségét, mert — és most újból idézünk a fenti visszaemlékezés egy további részéből —:

„Talán még említést érdemel, hogy az első kitüntetések után sok probléma merült fel a rangsorolással. Számosan kapták meg a II. bronz kitüntetést olyanok, akik összehasonlítva, több, ezüsttel sorolt kitüntetettnél nagyobb érdemeket tudtak felmutatni. Több esetben orvosolni is kellett a méltánytalanságot. Ez is magyarázata annak, hogy egyesek bronz és ezüst kitüntetéssel is rendelkeznek".

1946 decemberében, az Érdemrend I-el kitüntetett személyek megkapták a megfelelő fokozatú Érdemrend II. kitüntetést, 1946. december 21-i keltezésű, előre nyomtatott, névre szóló oklevél kíséretében. A kicserélt érdemrendek visszaadására nem történt intézkedés.

*

Az Érdemrend I. történetének kutatása nem fejeződött be. Reménykedünk abban, hogy az összegyűjtött anyag közreadása után segítséget kapunk mindazoktól, akik hitelt érdemlő ismerettel, vagy dokumentummal rendelkeznek a még fehér foltok eltüntetéséhez. Nem tudtuk ez ideig felderíteni az Érdemrend I. jelvényének tervezőjét, a verőszerszámok hollétét, a szalagok készítésének helyét, körülményeit, a vert jelvények számát, a sorszámozás rendszerét. Pontosítást, vagy megerősítést igényelnek azok a megállapítások, amelyek csak feltételezésen, vagy következtetésen alapulnak. Még számos olyan kérdés lehetséges, amely minden igyekezetünk ellenére is elkerülte figyelmünket a kutatás során, de a történet teljessé tételéhez föltétlen válaszadásra vár.

Végül köszönetünket és tiszteletünket fejezzük ki mindazoknak akik segítő kezet nyújtottak a munkához.

Meghatározó volt az a segítség amit az Elnöki Tanács illetékeseitől biztatás, majd egyetértés formájában kaptunk a kutatás megkezdésére és folytatására. Nélkülözhetetlennek bizonyult a múzeumok, levéltárak és könyvtárak dolgozóinak szakmai segítsége és nem utolsó sorban a gyűjtőtársak áldozat- és szolgálatkész támogatása.

Külön kell megemlékeznünk és köszönetet mondanunk azoknak a partizán- és ellenállási mozgalomban résztvevő és az Érdemrend I-el kitüntetett személyeknek, akik visszaemlékezéseik megírásával és rendelkezésünkre bocsátásával a legnagyobb segítséget nyújtották a munkánkhoz.

Minden lehetőséget megkaptunk és éltünk is azok felhasználásával annak érdekében, hogy az Érdemrend I. históriájának felderítésével majd feldolgozásával szerényen hozzájáruljunk kitüntetéstörténetünk gazdagításához.

OKMÁNYTÁR

DÁVID GÉZA—FODOR PÁL

MAGYAR VONATKOZÁSÚ TÖRÖK ÁLLAMIRATOK A TIZENÖTÉVES HÁBORÚ KORÁBÓL

II. RÉSZ*

14.

1603 április[97]
[Orhonlu: 51. sz.]

Telhisz. [Felséged] szolgája, a Belgrádban levő vezír Murád pasa által küldött levél

Korábban tudomása volt [felségednek] arról, hogy ezen a vidéken a végbeliek zsoldjában milyen hiányosságok vannak. Mivel a legtöbb végbeli jön kérni a zsoldját, többször küldtem előterjesztéseket és leveleket, [kérve], hogy zsoldjuk küldessék el. Mivel nyoma sincs a pénznek, az összes zsold kérésére érkező Belgrádban van, s naponta határozottan és durván mondogatják: „Zsoldot!" Mindnyájukat olyan ígéretekkel nyugtatgattuk, s azt válaszoltuk, hogy „már éppen jön a pénz", és hogy „a pénz, ami jön, 300 ezer florinál több [lesz], s amikor megérkezik, mindnyájan ki fogtok engesztelődni". Amikor az a valós hír megjött, hogy az érkező pénz épphogy csak 200 ezer arany, [felséged] szolgája, a defterdár [felséged] e szolgájához jött, s [elmondta], hogy az elküldött pénz állítólag nem több 200 ezer aranynál. Arra a zsoldra viszont, amit ki kell adnunk, ha csak Egerrel, Temesvárral, Székesfehérvárral, Kanizsával és tartozékaival, valamint a kapi kulukkal [számolunk], 300 ezer florinál több pénz kell. Ezeken kívül árpára és élelem vásárlására legkevesebb 100 ezer flori szükséges, aminek előteremtéséhez hozzá kell kezdeni, az összegyűjtésére pedig törekedni. Hiszen ha mostanában az élelemvásárlásra a katonák összegyülekezése előtt nem fut be 100 ezer flori Belgrádba, és a katonák jövetele előtt Budán és Székesfehérvárott 150 ezer kile[98] élelmet nem készítünk elő, később akárhány 100 ezer flori jön is, nincs semmi haszna; minden dolog a maga idején és évszakában végzendő el. Főleg [az a furcsa], hogy mióta a boldogságos küszöbhöz fordultunk, csak 10 jük akcse lett összeszedve, míg a költségünk 230 jüknél több. Namármost, holminkból és ingóságainkból nem tudunk [mit] zálogba adni, sem valahonnan kölcsönt szerezni. Rumélia adóinak java a fővárosba került. A Budát védő vezír, Mehmed pasa[99] néhány parancsot küldött Bosznia felé, de hogy ott zavargás támadt, egyetlen akcsét sem sikerült begyűjteni. Valóban, ha a végbeliek és az itt levő kapi kulu zsoldjára és a hadjárat szükségleteire érkező pénz [csak] 200 ezer flori, akkor sehogy sem lehet zsoldot osztani; nem elég a zsoldra, s akkor még honnan teremtsük elő az élelemvételre és a hadjárat más szükségleteire [a pénzt]? Hála Istennek, [felséged] részleteiben ismeri az itteni helyzetet, nem is szükséges előterjesztést tenni róla. Mégsem maradt olyan részlet, amelyet hírül ne adtunk volna a végek helyzetét, a szükséges pénzt és a [hadi] szükségleteket illetően. Legyen méltányos a gyen-

* Az okmánytár első része a Hadtörténelmi Közlemények 1983/2. számában jelent meg.

97 Terminus post quem: 1603. március 25.; az iratban említett sevvál hónap 12. napja. Terminus ante quem: 1603. május 11.; az iratban említett zilkáde hónap vége.

98 Kile: területenként változó űrtartalmú súlymérték; legismertebb fajtája az isztambuli kile, amely 25,6 kg-nak felelt meg.

99 Lala Mehmed pasa, budai beglerbég 1601. október 15—1602 július vége között.

gékkel szemben! Mit mondjunk a végbelieknek? [Most] nincs idő a hanyagságra és a halogatásra. Annyi a nehézség és a megpróbáltatás! Időben intézkedni kell, hogy minden dolognak az előkészítése időben megtörténjék. Meddig tart még a gond és a szenvedés? Ha öntől nem kapunk segítséget, mit tegyünk mi? Azaz, ha ezúttal gyorsan és idejében nem érkezik meg 400 ezer flori összeg és a korábban kért lőpor és kanóc s más, a hadjárattal kapcsolatos dolog, hanem késlekedne, amivel csak telne az idő, [és minden] elhúzódna, s ha a katonák nem jönnének korábban a végekre, mint a megelőző években, akkor a szolgálat egyáltalán nem a kívánalmak szerint fog történni, s a hadjárat szükségképpen el lesz hanyagolva. Mivel a kán őjelessége itt van, a hit és a birodalom legfontosabb ügyei közül való törekednünk arra, hogy a hadjárat ezúttal mindenképpen korábban legyen, és eszerint [kell] fáradoznunk. Minden bizonnyal katonáinknak jóval korábban meg kell jönniük, bőséges pénzellátmányunknak és élelmiszerünknek pedig zilkáde hónap végéig (1603. május 11-ig) meg kell érkeznie. Úgyhogy, ha az említett időpontig nincs előkészítve és nem érkezik meg, Isten óvjon minket, s tarthatunk attól, hogy teljes kár éri a jól védett tartományokat. A bentről jövő kémek és foglyok hírül adták, hogy a nyomorult hitetlenek megvalósították azokat a határozatokat, amelyekben dőre szokásuk szerinti törvénykezésükön megállapodtak. Azt is elmondták, hogy felkészültek arra, hogy mielőtt katonáink megérkeznek, az átkozottak három-négy helyről várainkra támadnak, s így megosztanak és zavarba hoznak [minket]. A pesti ügy fölöttébb nagy önbizalmat adott az átkozottaknak. Talán, ha az Isten útmutatásával lehetséges lett volna az iszlám katonák lovait Mohács mezején legeltetni, nem ezután kellene pénzért és katonáért esedezni, hanem rögtön [lehetne] szolgálni. És az összes szolgálat előrehaladása éppen állhatatosságunkon, igyekezetünkön és törekedésünkön múlik. A kán őjelességének Ahmed aga [nevű] szolgája a zsold miatt még mindig itt van, s amíg zsoldjukat meg nem kapja, kizárt, hogy elmenjen. A végbeliek is várva várják zsoldjukat, és ha célunk a várak védelme és őrzése, a padisahi országrészek figyelemmel tartása, valamint a hadjáraton fényes siker elérése, akkor rögtön, késlekedés nélkül, a szükségesnél [is] több pénz és hadi ellátmány is bőségesen készíttessék elő, s fáradozzanak idejuttatásán. Ha így történik, remélhető, hogy a magasságos Isten akaratából jól fognak szolgálni, és különféle fényes sikert és dicséretes hódítást fognak megvalósítani. Mióta itt vagyok, bármi is lett a hadjárattal kapcsolatban elrendelve, éjjel és nappal törekedtem annak megvalósítására, hiba és hiányosság nem történt. [Felséged] Székely Mózes [nevű] szolgáját azért várakoztattuk ilyen sokáig, mert nem volt kéznél pénzünk. Bárkit is akarunk szolgálatra fogni, azt mondja: „Előbb adja ki a zsoldunkat, aztán parancsoljon szolgálatot!" Nincs már képünk bárkinek is bármit szólni. De mitévők legyünk? Mindegyikőjüket oly nehezen küldtük szolgálni! Most főleg a flotta kiadásaira kell egy egész kincstár. Egyszóval, pénz nélkül nem lehet szolgálatot végrehajtani; a pénzküldés ügyében rögtön siessenek, gyorsan küldjenek pénzt! [Felséged] e szolgájának a tiszteletre méltó Damaszkusz (Sam) kincstárában is maradt 3400 florija, s most több ezer flori kell, hogy [felséged] e szolgája rendezetten és tökéletesen [felszerelve] induljon hadba. Ebben az ügyben jótéteményt kérek, hogy a fennmaradó flori elküldessék. Most a dzseláli[k elleni][100] hadjáratra megint csak a túlsó part katonái lettek kijelölve, s úgy halljuk, hogy talán személyesen a janicsár aga[101] is [oda] megy. Abban az esetben a ruméliai hadjáratra igen kevés katona jön. Amikor a janicsár aga [ide] jött, milyen sok janicsár jött! Ha az aga a másik irányba megy, bizonyos, hogy csupán a kethüdával és a szekbán basival[102] egyáltalán nem fognak jönni a janicsárok. Ha így van, ezen a részen csak a ruméliai katonák maradnak, s az meg ismert, hogy ők mifélék. Azt is beszélik, hogy közülük is jó pár ezer a Duna partjára lett kirendelve. Pedig hát a ruméliai katonákból egyetlen személynek sem szabadna eltávoznia, egy helyen kellene lenniük. Nincs a láthatáron senki más, aki szolgálna, mint a ruméliai katonák. És három bölük mégis a túlsó partra lett kirendelve! A szilahtár alakulat legénységének nagy része itt van, van aki várvédő és van aki [a hadszíntéren] szolgál, és némelyikük Pécs és Bosznia területén van szétszórva és szétosztva. Úgyhogy amennyiben a szilahtár alakulatot nem nevezik ki újra Ruméliába, nincs lehetőség arra, hogy az ezen a részen levők arra az oldalra menjenek háborúba és [ott] szolgáljanak. Küldessék tiszteletre méltó parancs arra nézve, hogy a szilahtár alakulat a szilahtár agával, Hüszrev agával együtt ismét ezen a részen szolgáljon. Az említett

100 A 16. sz. végi—17. sz. eleji anatóliai felkelések résztvevőit hívták dzseláliknak, egy 16. sz. eleji lázadó neve után.

101 Bosztandzsibasi Ferhád aga, 1011-ben (1602—1603) töltötte be ezt a tisztet; v. ö. Kavánin-i jenicseriján, Istanbul, Topkapi Sarayi Müzesi Kütüphanesi, Revan 1319. fol. 171 a.

102 Szekbán basi: a janicsárok 65. ortájának (egységének), a szekbánoknak (kutyapecéreknek) a parancsnoka, a janicsár aga után a testület rangban második vezetője.

Hüszrev aga [felséged] hűséges, öreg és tapasztalt szolgája. Mivel az erdélyi vilajetben levő Marosillye (Ilov) nevű vár ura, a Bethlen Gábor (Peten Gabor) nevű bég a fő emberek közül öt lovastiszttel, mintegy 500 lovassal és botokkal [felszerelt] katonával sevvál hónap 12. napján (1603. március 25.) Temesvárra jött, és Bektás pasa [zsoldfizetési] ígéretére [hozzánk] csatlakozott, szükséges, hogy a nevezett naptól ezeknek is a Székely Mózes embereinek megállapított zsold rendeltessék és tiszteletben tartassék. Mivel [felséged] Székely Mózes [nevű] szolgája is átkelt a túlsó partra,[103] a nevezett is az említett legénységnek 5000 florit kér. A mostani pillanat az alkalom pillanata, nem a garasoskodás ideje. Ha módom lenne rá, egyáltalán nem haboznék feláldozni minden vagyonom. [Felséged] szolgája, a defterdár pedig, mivel nem tudott akcsét kölcsönbe kapni, minden vagyonát zálogba csapta. Ilyen fontos szükségletek vannak, mit tegyünk? Várjuk a pénz mielőbbi megérkezését. Mit érünk 200 ezer florival? Tehát rögtön utána még 200 ezer flori küldessék, úgy, hogy a végbelieket ki tudjuk elégíteni, s hogy a hadjárat szükségleteit időben sikerüljön biztosítani. Amennyiben még 200 ezer arany rögtön nem küldetik, sem a zsoldot nem tudjuk kiadni, sem az élelmet előkészíteni, s akkor ez ok lesz arra, hogy a hadjárat ebben az évben késedelmet szenvedjen. Eszerint legyen az igyekezet, s időben küldessék el! [Felséged] szolgája, a defterdár szívével, fejével és vagyonával szolgál, minden dologban a legnagyobb mértékben igyekszik. [Felséged] e szolgája a nevezettet jónak találta. Nemcsak művelt és becsületes, hanem igyekszik s buzgólkodik, s a padisah érdekében minden tőle telhetőt megtéve szolgál. [Felséged] tudja, hogy mindenképpen megbecsülésre méltó. A nevezettet meg kell tisztelni és jóindulattal kell vele bánni.[104] Amikor a nyomorult hitetlenek flottája azon volt, hogy Komárom (Komran) alatt teljes számban összegyülekezzék, egy bizonyos számú sajkájuk pedig lejött Dzsánkurtarannal[105] szembe, a korábban Buda védelmére küldött 500 dzsebedzsi[106] 20 sajkával ment el, féltek [ugyanis] hajóval menni. Végül, ha [másként] nem lehet, szárazföldön küldetnek el. Akár a janicsárok felkelésének ügyében, akár más ügyekben [felséged] helyes megítélése mindenütt ismertté vált. Sose szűnjék meg [felséged] a vallás és a birodalom számára hasznos dolgokat megvalósítani. De mindenütt adót fizetnek, néhány helyen pedig tugrás [parancsokat] írtak, mindezért a világ nagy zűrzavarba került.[107] Remélem, hogy erre is megfelelő intézkedéseket igyekszik [felséged] találni. A dicsőséges és hatalmas Isten adja meg [felséged] minden intézkedéséhez a sikert! Összegezve: most az szükséges, hogy rögtön bőséges pénz [jöjjön], s mindenfelé határozott és szigorú, nemes parancsokkal minél előbb emberek küldessenek. [Különben] mint más években, a hadjárat szükségszerűen megkésik.

Az elhunyt és megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Tudomásul vettem.

15.

1603 április második fele[108]
[Orhonlu: 71. sz.]

A megboldogult nagyvezir, Jemiscsi Haszán pasa telhisze

Jóakarója, a [tatár] kán által a [felséged] szolgájának, Ahmed belgrádi fődefterdárnak küldött levél a következőket tudatja: Az volt a szándékunk, hogy a mostani [1011. év] sevvál hónap 27-ik napján (1603. április 9.) az összes tatár katonával elindulunk a pécsi szandzsákból, s az ellenség országába behatolunk annak lerombolására. Úgy egyeztünk meg, hogy Mehmed pasa boszniai beglerbég, a pozsegai szandzsákot beglerbégként bíró Musztafa pasa, más bégek és agák s a közemberek nagy sokaságban kivonulnak, a tomasini[109] hídon átkelnek, s a tatár sereg is mellé jük adatik és elküldetik. Amikor az említett Mehmed pasa a Musztafa pasa alá tartozó boszniai sereg[gel] a megegyezés szerint errefelé tartott, 1000 lovassal és gya-

103 V. ö. a 18. sz. irattal.
104 Mindez Ahmed belgrádi fődefterdárra vonatkozik, l. a 12. sz. irat elejét.
105 Dzsánkurtaran: jelentése „Lélekmentő", kisebb török erősség Adony közelében.
106 Dzsebedzsi: a szultáni szerájban illetve a várakban a katonai alakulatok hadfelszerelésének előkészítésével, őrzésével, javításával megbízott fegyverkovács.
107 A korabeli visszaélések egyik kirívó példáját említi, amikor hamis szultáni kézjeggyel (tugrával) ellátott parancsokat készítettek illetéktelen személyek és ezekkel jogtalanul adót szedtek.
108 Terminus post quem: 1603. április 9.; az iratban említett sevvál hónap 27. napja.
109 Tamási, feltehetőleg Drávatamási.

logossal találkozott össze a generális[110] seregéből, akik a szlovéniai (Iszlaven) határhoz közel fekvő Viravitcse[111] nevű helyet akartak megütni. Nagy harc támadt közöttük, s Allah kegyelméből az iszlám sereg kerekedett felül. Ezer hitetlenből 10 lovas menekült meg, a többit kardélre hányták. Mindez legyen a nagy hódítások bevezetése, s az egy igaz vallás érdekében sok fáradozás történjék! Egyébként [a parancs és a rendelkezés nagyságos padisahomé].

16.

1603 április második fele[112]
[Orhonlu: 68. sz.]

A tatár kán, Gázi Giráj kán jelentése

Már korábban jelentés tétetett arról, hogy a tatár sereg kiküldetett az átkozott hitetlenek országába, [minek folytán] tartományaik elpusztíttattak. Mivel a boszniai beglerbég, Mehmed pasa és a Pozsegában tartózkodó Musztafa pasa részére az a hír küldetett, hogy az elbizakodott hitetleneket — akik azt mondták: „nyár lett, lehetetlen, hogy a tatárok benyomuljanak tartományunkba, hiszen mocsaras, erdős vidék ez" — meg kell leckéztetni, s e célból némi katonát is felkészítettek, magunk is kivonultunk az egész tatár sereggel Szlovénia tartományába. A Kanizsán állomásozó vezirrel, Haszán pasával[113] és a pécsi katonasággal sevvál hónap utolsó napján (1603. április 11.) a Vranicse[114] nevű vár alá értünk, amikor a nevezett Mehmed pasa és Musztafa pasa is megérkezett a boszniai sereggel. A nevezett helyről elindultunk, s nagy hegyeken és erdőkön átkelve déltájban a Zsatik[115] nevű várhoz erkeztünk. Ekkor az őrházban levők tüzet nyitottak, de a gázik ezzel mit sem törődve felgyújtották az őrházukat. Csupán egy hitetlen menekült el, de futás közben az is kézre került. Azonban a nevezett várat mély vízzel teli nagy árok vette körül, ezért a város felgyújtásához és a vár lerombolásához a gázik — mondván: „ha ezzel foglalkozunk, sokat kell vele időzni" — nem járultak hozzá, hanem a Vralar[116] nevű vár alatt letáborozva minden oldalról megrohanták azt; miután kirabolták, haladéktalanul lángba borították. Az átkozottak palánkjaikba vonultak vissza, s tüzelni kezdtek. Mivel közeledett az este, a gázik visszahúzódtak, nehogy veszteség érje őket, s a vár elé telepedtek. Reggel felállították az ágyúkat azzal a szándékkal, hogy a palánkjaikat szétrombolják, de amikor a hozzáértők azt mondták: „itt a hitetlenek többé nem vetik meg a lábukat", innen is felkerekedtünk, s miután zilkáde hónap elsején (1603. április 12.) elhaladtunk a Kopranicse[117] nevű vár előtt, a gáziknak portyát engedélyeztünk. A hősök megeresztették a kantárszárat, s a hitetleneknek megmutatták az utolsó ítéletet. Az említett Kopranicse nevű vártól egészen a Varasd (Varazsdin) nevű vár kerületéig — aminek távolsága kilenc mérföldet tesz ki — jutottak el aznap estig, s a két hely között levő ismeretlen nevű falvakat, palánkokat és várakat a tatárok kivétel nélkül felgyújtották, a férfiakat, nőket és gyermekeket foglyul ejtették, vagyonukat elrabolták. Ezenkívül a nogaj bég, Kászim bég a nogaj katonákkal átkelt a Dráva nevű hely (sic!) túlsó partjára, s számtalan foglyot ejtett. A nevezett hónap második napján (április 13.) a portyára elment gázik épen és gazdagon visszatértek. Amint megérkeztek, [felséged] e szolgája sem tétlenkedett; a nevezett helyhez közeli Ráda[118] nevű vár külvárosát felégettük, javait elraboltattuk. A benne tartózkodó hitetlenek a templomokba menekültek, mire felállíttattuk velük szemben az ágyúinkat és támadást intéztünk ellenük. Minthogy nem tudtak ellenállni, kegyelmet kértek, s mivel kapitányaikkal együtt kijőve megadták magukat, kegyelmet kaptak. Ezután az egész iszlám sereg visszafordult a szerzett foglyokkal; sűrű erdőkbe értünk, nem tudtunk átmenni rajtuk. Fejszékkel vágtunk

110 Talán megint csak Hermann Rosswormot érti rajta.
111 Verőce (Virovitica, Virovititz), ma Virovitica (Jugoszlávia).
112 Terminus post quem: 1603. április 13.; az iratban említett zilkáde hó 2-a.
113 Tirjáki Haszán pasa; v. ö. a 21. jegyzettel.
114 Valószínűleg ez is Verőcével azonos.
115 A közölt átírás alapján nem sikerült azonosítani.
116 Nem azonosítható helység.
117 Kapronca, ma Koprivnica (Jugoszlávia).
118 Rácsa, ma Rača, Bjelovártól délkeletre (Jugoszlávia).

utat, számos nehézség árán keltünk át. Rovistén,[119] Giranicsén,[120] Pilavincsén,[121] Derikniszén[122] és egyéb ismeretlen nevű palánkokon és várakon kívül, amelyekre visszatérőben bukkantunk, nyolc palánknak, várnak és palotának láttuk el a baját; összes falvaik és városkáik rommá lettek. Így olyan fényes tetteket vittünk véghez, amilyenek már régen nem sikerültek. [Felséged] e szolgája olyan helyekre jutott el, ahová eddig még senki, s jelenti, hogy a felséges érdekeket teljes erővel szolgálja.

17.

1603 április második fele[123]
[Orhonlu: 62. sz.]

A krími kán, Gázi Giráj kán jelentése

[Felséged] e szolgája a tatár sereggel eljött, és [1011. rebiüláhír hónapban] (1602. szeptember 18—október 16.) Belgrádban találkozott [szultánom] szolgájával, a szerdárral, Haszán pasa nagyvezírrel. Abban az időben Budát hitetlen sereg szorongatta; amikor meghallották, hogy [felséged] szolgájának Pécsett jelöltek ki téli szállást és a tatár sereg arra a vidékre érkezett, otthagyták Budát és eltávoztak. Néhány napra rá befagytak a vizek, s ekkor a jégen keresztül kétszer rendeltünk el portyát a Muraközbe (Medjemorja), egyszer a Karka[124] nevű helyet ütöttük meg, egyszer a Rába menti tartományokba csaptunk be, egyszer Sárvár, Tokaj és Szécsény (Szecsen) vidékét, egyszer pedig a sebesi és lugosi tartományokat pusztíttattuk el és raboltattuk ki. Így értünk el nagy sikereket. Azonban nagy izgalomban vagyunk amiatt, hogy a boldogságos udvartól mind ez ideig semmi hír nem érkezett, és az odaküldött Ali mirza nevű emberünknek sincs nyoma. Mivel eddig tél volt, az ellenségnek nem volt ereje mozgolódni. Most azonban, hogy a tél elmúlt és az idő megjavult, s Pest vára is a kezükben van, bizonyos, hogy mindenfelől támadni fognak és seregeiket Buda ellen vezetik. A Budán levő kevés katona a nevezetteknek nem lesz képes válaszolni, a tatár sereg pedig az ágyúknak és puskáknak nem fog tudni ellenállni, ezért most fontos, hogy a janicsár legénységet, a ruméliai és a többi kijelölt sereget rögvest küldjék el. Mindeddig — minthogy a vizek be voltak fagyva — a tatár sereg portyákat vezetett a hitetlenek országába, élelmet juttatott el Budavárába, a lehetséges mértékben a szolgálatot hiánytalanul ellátta. Amikor a jegek elolvadnak, a tatár sereg vad csapattá válik; fékentartása nagyon nehéz oly módon, hogy jóindulat nem nyilvánul meg iránta. A tatár sereg állapotát, az ellenség előkészületeit, s a Budán bezárt katonák rossz helyzetét azért jelentettük részletesen, hogy később ne kapjunk szemrehányást azért, mert nem tudattuk. = Azt jelenti a [kán], hogy amennyiben még az alkalom elmúlása előtt teszünk valamilyen intézkedést, a szolgálatot a kívánalom szerint ellátják; ha viszont nem, bizonyosan a szomorúság és a megbánás következik. Ezen szolgálat [elvégzése] céljából szolgái agáját, Musztafa agát küldte el. Boldogságos padisahom! A ruméliai sereg és a budai végekre rendelt többi katona sürgős kivezénylése és az egyéb hadfelszerelés előkészítése végett mindenfelé több alkalommal küldtünk ki kapidzsikat határozott, magas parancsokkal. Nagy figyelmet fordítottunk a katonák kiállítására irányuló igyekezetre és fáradozásra. Éjt nappallá téve ezután sem mulasztunk el egy percet sem a fontos ügyek intézésében. Egyébként a parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé.

Az elhunyt és megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Mindenfelé küldj ismét erős parancsokat és kiváló kapidzsikat! Igyekezzenek a katonákat kivezényelni a hadjáratra!

119 Feltehetőleg Rovišće (Jugoszlávia).
120 A helynév helyes olvasata valószínűleg Granica, pontos helye ismeretlen.
121 A hangalak alapján inkább (Gornje-, Stare-) Plavnice helységgel (Jugoszlávia) azonosítható, de nem kizárt, hogy Plavšinac rejlik mögötte.
122 Nem azonosítható helység.
123 Terminus post quem: 1603. április közepe; az előző két irat alsó időhatára. Mivel az azokban leírt eseményekről a jelen telhisz már csak utalásszerűen emlékezik meg, mintegy összefoglalja tartalmukat, náluk valamivel később keletkezhetett.
124 Kirka, ma Krka, Ljubjanától délkeletre (Jugoszlávia).

18.

1603 április második fele[125]
[Orhonlu: 115. sz.]

Az elhunyt és megboldogult nagyvezír, Mehmed pasa[126] telhisze

Az Ahmed belgrádi fődefterdár által [felséged] e szolgájának küldött levél [a következőket tudatja:] Székely Mózes költségei és egyéb felszerelése elő lett készítve, majd átkelt a pancsovai oldalra s 5000 főnyi tatár is mellé adatott. Az erdélyi bégek közül idejött a Gábor[127] nevű bég és hódolatát tette. Mikor Belgrádba érkezett, tiszteletadásban részesült és ő is Székely Mózes után küldetett. Ezután két ágyú küldetett el Hadzsi kethüdával, aki a Csakova[128] nevű helyen találkozott Bektás pasával és Székely Mózessel, s elvitte önálló[ságról szóló?] levelét;[129] az a levél ugyanúgy küldetett el. Ezután zilkáde hónap 4-ik napján (1603. április 15.) ismét ember érkezett; Sebes várát[130] a megadás után a benne levőknek adták. Mikor a kulcsát áthozták, Székely Mózes kapitányt nevezett ki a várba, majd néhány nagy ágyút kihoztak onnan. Ezután Lugosba is embert küldtek, és amikor a vár megadását követelték, a benne levő ellenség két táborra szakadt: az egyik a vár átadását kívánta, a másik pedig ellenezte azt. Végül ölre mentek, és az ellenállás pártján állókat lekaszabolták. A vár parancsnokát, a Huszár Péter (Huszári Petre)[131] nevű átkozottat élve elfogták, jelenleg is [felséged] szolgája, Bektás pasa kezében van. A várat a hatalmas szultáni erő révén meghódították,[132] s a nevezett várhoz közel fekvő Zsidva[133] és Bogcsa[134] [nevű] várakat szintén elfoglalták, a bennük tartózkodó katonák pedig Székely Mózeshez csatlakoztak. Mivel az innenső temesvári végek lovasai és bizonyos mennyiségű magyar vitéz is megérkezett és csatlakozott, az említett Bethlen Gábor (Betlen Gabor) mellé adattak, ágyúvontatókká tétettek és előre vonultak. Nyomukban [felséged] szolgái, Bektás pasa és Székely Mózes vonultak ágyúkkal, zarbuzánokkal, gyalogokkal és lovasokkal. A Vaskapun belül, egy Sebesvárosnak[135] nevezett helyen 2000 nemcse [katona] állt védelemben; egyenesen azok felé vették útjukat. Az erdélyiek nap mint nap csapatostól jönnek és csatlakoznak; ez a szép hódítás az ön kiváló igyekezetével valósult meg. Remélhető, hogy szívének bőséges kegyével sok szép hódítás történik még, és az egész erdélyi tartomány a birtoklás kardjáé lesz. [Felséged] szolgája, Bektás pasa az erdélyiek magához édesgetésében és az említett várak meghódításában nagy szolgálatokat tett. Méltó arra, hogy boldogságos padisahom szép figyelme reá irányuljon.

A megboldogult Ahmed szultán[136] hán őfelségének nemes válasza:

Hála Istennek, jól intézkedtél és készültél elő. Az ottani gáziknak legyen tiszta a lelkiismeretük, jól szolgáltak.

19.

1603 május[137]
[Orhonlu: 45. sz.]

Vezír Jemiscsi Haszán pasa telhisze

A hitvány szolga előterjesztése ez: Boldogságos padisahom! [Felséged] szolgái, a lovas szpáhik, a jobb és bal oldali gurebák és a jobb oldali ulufedzsik összes agáik-

125 Terminus post quem: 1603. április 15.; Székely Mózes átkel a Vaskapun, ill. az iratban említett zilkáde hónap 4-e. Terminus ante quem: 1603. április 20. körül; az irat szerint a Bethlen vezette előhad Szászsebes felé tart, tehát a levélíró legutóbbi hírei Gyulafehérvár ostromának megkezdése (április 22.) előttről valók; v. ö. ehhez *Várfalvi Nagy János:* Székely Mózes. III. rész, Századok III/1869, 713—14. o.

126 Lala Mehmed pasa 1604. augusztus 5-én lett nagyvezír, tehát a másoló hibájából szerepelhet itt ezzel a ranggal.

127 Bethlen Gábor.

128 Csakova (Csakovár), ma Ciacova, Temesvártól délre (Románia).

129 Valószínűleg a Székely Mózesnek 1603 márciusában adományozott szultáni ahdnáméról van szó.

130 Karánsebest április 11-e előtt néhány nappal foglalták el.

131 Berehidai Huszár Pétert Basta nevezte ki lugosi és karánsebesi bánná. Szamosközy szerint a vár bevétele után a tatár katonák Bektás pasa akarata ellenére felkoncolták; v. ö. Erdély története. Budapest, 1977. 280—81. és 468. o.

132 Lugos bevétele 1603. április 11-én történt.

133 Zsidovin, ma Jidovin, Német-Bogsántól nyugatra (Románia).

134 Német-Bogsán, később Bogsánbánya, ma Bocşa Română, Resicabányától északnyugatra (Románia).

135 Szászsebes, ma Sebeş (Románia).

136 A másoló újabb tévedése: I. Ahmed szultán csak 1603 decemberében lépett trónra.

137 Terminus post quem: 1603. május 3.; Nuh pasát anatóliai szerdárrá és vezírré nevezik ki (*Orhonlu:* i. m., 46. o. 2. j.).

kal, a magas porta janicsárjaival és más kapi kuluval a magyar hadjáratra lettek kirendelve, míg [felséged] szolgái, a szilahtárok és a bal oldali ulufedzsik agáikkal és bizonyos mennyiségű janicsárral és kapi kuluval az anatóliai gonosztevők megfékezésére kinevezett szolgája, Nuh pasa szerdár mellé lettek kijelölve. Nagyságos padisahom! Korábban mindnyájan a magyar hadjáratra mentek volna, zsoldjukat ott vették volna fel. Mivel most szükségessé vált, a kulok azon része Anatólia irányába lett kirendelve, s ezért [felséged] szolgája, Nuh pasa a vele küldött kul legénység zsoldját kéri. Az ebben az ügyben küldött levele telhisz formájában [felséged] magas trónusa lábához küldetett; amíg azok is valamiképpen meg nem kapják zsoldjukat, a helyzet nincs megoldva. Amíg a kul legénység meg nem kapja zsoldját, [felséged] szolgájával, Nuh pasával nem indul Burszából. A nagyságos padisahom által [adni] kegyeskedett 400 ezer floriból 100 ezer flori azért jött, hogy a [felséged] szolgájával, Nuh pasával kirendelt kul legénység zsoldjára elküldessék. Abban az esetben a magyar hadjáratra 300 ezer flori küldetik. Abban az ügyben, hogy az említett 400 ezer floriból 100 ezer flori a [felséged] szolgájával, Nuh pasával kirendelt kul legénységnek, 300 ezer flori a magyar hadjáratra küldessék, a parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé.

A megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Tudomásul vettem, tégy így!

20.

1603 május[138]
[Orhonlu: 33. sz.]

Vezír Jemiscsi Haszán pasa telhisze

A hitvány szolga jelentése ez: Boldogságos padisahom! Amikor a nagyúri kengyelhez előterjesztettem, hogy a hadjáraton részt vevő kulok zsoldjára hatszor százezer flori szükséges, 400 ezer florit kegyeskedett [adni]. Nagyságos padisahom! Most a [felséged] szolgájával, az anatóliai részek szerdárjával, Nuh pasával kirendelt szilahtárok, baloldali ulufedzsik, janicsárok és más kapu kuluk zsoldja 136 jük akcse, s ha azt a mennyiséget odaküldjük, akkor a magyar hadjáratra csak 300 ezer arany mehet. Ennyi pénz azonban semmiképpen sem elegendő a magyar hadjáratra kirendelt kul legénység zsoldjára. Nagyságos padisahom! Ha [felséged] szolgája a helyzet állását boldogságos padisahommal nem tudatja, Isten ellen való vétek, s nagyságos padisahomnak e szolgája iránti kegyessége hiábavaló. S mit tegyen most [felséged] szolgája, a hadjárat szerdárja? Ha a hadjáraton ennyi kapi kulu összegyűlt, mindenképpen felvesz két zsoldot. A kul csak kul marad, nincs meg zsold nélkül. S mi ez a kért pénz a kul zsoldjára? Ebben az ügyben a kegy [megadása] kegyes padisahomé. Boldogságos padisahom! Ha tehát az említett 400 ezer floriból 100 ezer florit a gonosztevők elleni [hadjárat] szerdárjának, vezír Nuh pasának, 300 ezer florit pedig ezen alattvalójának, a magyar [hadjárat] szerdárjának, vezír Mehmed pasának[139] kell elküldeni, abban az esetben a magyar hadjáraton részt vevő kul zsoldjára ezen mennyiségű pénz nem elég. A kul, az ország és a kincstár nagyságos padisahomé. Az ügyben boldogságos padisahom tudja a legtöbbet.

Az elhunyt és megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Ennyi pénzt adtunk, mit akarsz még? Őseim üdvösségére, ha még egyszer kérsz, méltó vagy a büntetésre.

21.

1603 május[140]
[Orhonlu: 81. sz.]

Telhisz. Az elhunyt és megboldogult Jemiscsi Haszán pasa vezírhez Mehmed pasától érkezett jelentés

138 Nagyjából egyidejű lehet az előbbi telhisszel.
139 Lala Mehmed ruméliai beglerbéget 1602 december/1603 január hónapban nevezték ki magyarországi fővezérré.
140 Terminus post quem: 1603 április közepe; az irat szerint Mehmed pasa a 16—17. sz. telhiszekben említett portyák után találkozott Gázi Giráj kánnal.

[Felséged] szolgájának, Mehmed pasának jelentése, aki jelenleg a magyarországi részen fővezér: [felséged] e szolgájához, amikor korábban Buda védelmét látta el, parancs érkezett, amely a fővezéri feladattal bízta meg. Ezért eltávozott Budáról, és Pécsett találkozott Gázi Giráj kán őjelességével. Megtárgyalták a hadjárat kérdéseit, s a részleteket is megvitatták. Az alávaló hitetlenek Budavára iránti vágyódása és mohósága igen erőssé vált, s a tél óta nagy előkészületeket tettek és munkálkodtak — katonáikat a végekre hozták. Bizonyos, hogy hamarosan Budára vagy valami más helyre fognak rátapadni. Amelyik oldalról korábban indulnak el a sereggel, az a fél előbbre jut. Mivel az átkozottak katonáinak java gyalogos és puskás, az iszlám katonáinak zöme viszont lovas, kevés közte a gyalogos, s más, puskához szokott mester pedig alig van, ezért az összecsapás idején és a várostromnál komoly nehézségeket kell elviselni. Mielőtt [felséged] e szolgája Budáról Pécsre érkezett, [felséged] szolgája, Gázi Giráj kán személyesen, együtt a tatár katonákkal, valamint Pécs, Szigetvár és Pozsega szandzsákok katonáival és [felséged] szolgájával, a boszniai beglerbéggel, Mehmed pasával, meg a Boszniából jövő gyalogos katonákkal Szlovénia (Izlovin) és a Muraköz (Medjumurje) irányába behatolt, s a szultáni birodalom csatáiban határtalan és számtalan palánkjukat, városkájukat [és] falujukat gyújtották fel, a férfiakból és a nőkből számos foglyot ejtettek, [azaz] remekül vitézkedtek. Ahová most [felséged] szolgája, a kán eljutott, oda mind ez idáig az iszlám egyetlenegy katonájának sem sikerült eljutni. Ebben a szent évben időben induljanak el otthonról és küldessenek el a szultáni hadjáratra az összes ruméliai timárosok és más javadalmak birtokosai, s ha [felséged] szolgája, a janicsár aga[141] is bőven küldene janicsárokat, akkor a magasságos Isten kegyelméből, a próféták és a szentek közbenjárásának, valamint boldogságos padisahunk áldásának kegyéből bizonyára tökéletesen [lehet] szolgálni. A lelkem egy kismadár, legyen feláldozva a szultáni érdekeknek. [Felséged] korábbi fővezéreinek bőségesen adatott katona és pénz, széles körű meghatalmazás és kedvezés, s [úgy] mennyi szép hódítást vittek végbe! Amikor még Pécsett volt[am], a fővárosból [felséged] szolgájával, Abdullah agával érkezett pénzt, 200 ezer florit [felséged] szolgái, Murád pasa a belgrádi vezír és a defterdár ígéretük szerint teljes egészében a korábbi zsoldokra fizették ki. Mivel nem volt elég, nyilvánvaló, hogy a többi zsoldra és a hadjárat szükségleteire [még] mennyi pénz kell. Gyorsan küldessék elegendő mennyiségű pénz és bőséges katona, végül pedig megfelelő puskás janicsár az agájukkal, [felséged] szolgájával. Egyébként a parancs és a rendelkezés magasságos padisahomé.

Az elhunyt és megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Tudomásul vettem.

22.

1603 szeptember közepe[142]
[Orhonlu: 31. sz.]

1012. rebiüláhir hónap második napján, csütörtökön,[143] a déli ima idején a tatár kán őjelességétől emberek érkeztek a fővárosba, és két élő hitetlen magyar nyelvet hoztak. Elmondták, hogy a [tatár sereg] 10—15 ezer hitetlent kaszabolt le akkor, amikor Havasalföldön át Magyarországra tartott. Az örömhírért kaftánt kaptak. Így szolgáljon tudomásul.

23.

1601. július 22. és 1603. október 4. között[144]
[Orhonlu: 94. sz.]

Vezír Jemiscsi Haszán pasa telhisze

Boldogságos padisahom! Szilisztrából jó hírek érkeztek. A Havasalföld és Erdély felől a Duna ezen oldalára átkelt és lázongásba, valamint gaztettek elkövetésébe

141 V. ö. a 101. jegyzettel.
142 Terminus post quem: 1603. szeptember 9.; az iratban említett 1012. rebiüláhir hó 2.
143 Az átszámítási táblázatok szerint ez a nap péntekre esett.
144 A megadott dátumok Jemiscsi Haszán pasa nagyvezírségének idejét fogják közre; közelebbi datálást az irat szövege nem tesz lehetővé.

kezdő mintegy 6000 hitetlen ellen a Szilisztrában levő katonák kivonultak és mindnyájukat levágták. A magasságos Isten kegyéből a padisahi birodalom harcaiban teljes mértékben dicséretes sikert értek el. Sose szűnjék meg az iszlám sereg győzni, a gonosz ellenség pedig vereséget szenvedni.

24.

1604 második fele[145]
[Orhonlu: 142. sz.]

Ez a telhisz a megboldogult nagyvezíré, Mehmed pasáé

Boldogságos padisahom! Amennyiben Kanizsa felől méltóztatna érdeklődni, [a helyzet a következő]: a korábban beterjesztett jelentésnek megfelelően Kanizsát védelmező szolgája, Haszán pasa vezír[146] a magasságos Isten segedelmével a kanizsai várat oly rendkívüli alapossággal megépítette, hogy nem kétséges: a korábbinál sokszorosan erősebb és szilárdabb lett. A környéken levő engedetlen falvakat néhányszor feldúlta, bőséges zsákmányt ejtve számos foglyot és állatot hajtott el, mire a lázadó ráják kénytelenségből meghódoltak, s a várba ki-be járva kenyeret, mézet, zsiradékot és eleséget hordanak. Jelenleg az ottani vidékeken levő lázadó falvak behozatalát és az élelem beszedését kezdte meg. A magasságos Isten segedelmével így áll a helyzet azokon a végeken boldogságos padisahom boldogságos napjaiban. Azonban a kémek és az elfogott nyelvek hírei szerint az arrafelé állomásozó Fekete Herceg, Varadel generális fiai,[147] valamint az összes szlovéniai (iszloven) és horvát sereg gyülekezőben és összeállóban van, s bizonyosan az a szándékuk, hogy — óvjon tőle a magasságos Isten — amint a Pozsegában állomásozó boszniai beglerbég a boszniai sereggel elindul és csatlakozik hozzánk, kimenve a pozsegai síkra az eszéki hídhoz vonulnak, hogy azt lerombolják és így kárt okozzanak. Ezenkívül a végvidéki beglerbégek is folytonosan erről tesznek jelentést. Kívánatos, hogy mielőbb vagy a boszniai beglerbég lássa el a védelmet azon a részen, vagy helyette még több katona rendeltessék oda, s azokkal védelmeztessék. Ha a boszniai beglerbéget arra a részre rendeljük, mellettünk se beglerbég, se sereg nem marad; miképpen szálljunk szembe a hitetlenek seregével? Ha a boszniai beglerbéget magunkkal visszük, a pozsegai részek védelmére milyen sereget jelöljünk ki? Helyzetünk fölöttébb súlyos a teljes seregnélküliség miatt. Egyáltalán nem tudjuk, mitévők legyünk. Az Úr őfelségének kegyelmén és jóindulatán áll minden. Boldogságos padisahomtól pedig alázatosan azt kérjük, hogy az itteni iszlám sereg és e szolgája érdekében ne méltóztassék takarékoskodni jó imáival és szép kegyeivel. A [parancs és] a rendelkezés boldogságos padisahomé. Kérjük, hogy a túloldali sereget méltóztassék és kegyeskedjék utánunk küldeni.

Az elhunyt és megboldogult Ahmed szultán hán[148] őfelségének nemes válasza:

Tudatod, hogy Kanizsa szilárdan megcsináltatott; élj boldogul! Ez az, amit tőled elvárok; jó imáim kísérjenek!

25.

1604 vége[149]
[Orhonlu: 158. sz.]

A hitvány szolga jelentése a következő:

Ezen redzseb hó negyedik napján (1604. november 26.) e szolgához megérkezett padisahunk őfelségének boldogságot adó hatt-i hümájunja. Nagyúri értelme szerint megparancsoltatott, hogy írassék a valóságnak megfelelő magyarázat és részletes

145 Terminus post quem: 1604. augusztus 5.; Lala Mehmed pasa nagyvezírségének kezdete.
146 Tirjáki Haszán pasa.
147 Kétséges, hogy e név mögött valóban a királyi hadsereg valamelyik tábornoka rejtőzne. Könnyen lehet, hogy a „ceneral Varadel'in oğullari" helyett „ceneral ve .... ogullari"-t („a tábornok és .... fiai"-t) kellene olvasni. L. ehhez pl. a 3. sz. iratot, ahol a „ceneral ve Zirin oğlu ve Kara Hersek" („a tábornok, a Zrínyi fiú és a Fekete Herceg") kifejezés áll.
148 I. Ahmed, uralkodott 1603—1617. között.
149 Terminus post quem: 1604. november 26.; az iratban említett [1013.] redzseb hó 4. napja.

[beszámoló] Esztergom be nem vételéről,[150] arról, hogy kik voltak az okai annak, hogy a szép idő ellenére Kászim napja[151] előtt több nappal a sáncokat elhagyták és az ágyúkat elvontatták, valamint az alávaló hitetlenekkel a békéről és a megegyezésről, illetve az Erdély uralkodójára vonatkozó dolgokról. A nemes parancs boldogságos padisahunk őfelségéé. Hogy az említett vár elhagyására, az ágyúknak a sáncokból való kivontatására, s a szép idő és a katonák jó erőnléte, valamint a bőséges élelem dacára Kászim napja előtt huszonhárom nappal a hadjáratból való visszafordulásra kik adtak okot, az korábban megíratott és a nagyúri kengyelnek jelentetett. Annak igaz voltára nézve, hogy [mindezek] oka [felséged] szolgája, a janicsár aga, Musztafa a zagardzsi basi,[152] Davud a topcsi basi,[153] a főcsaus[154] és a kethüda jeri[155] volt, tanúnk az összes janicsár, a bölük halki, többen a nagyúri seregben jelen levő ulemák, kegyes személyek, sejhek és kádik közül, és még más iszlám katonák is. Ha a magasságos Isten úgy akarja, a megfelelő helyen az igazság szavát kimondják, s a dolog igazságáról tanúskodni fognak. Ezen győzedelmes hadjáratban [felséged] szolgája, a janicsár aga és az említett négy tiszt miatt teljes volt a zűrzavar, s mivel a padisah szolgálatában nemtörődömök és hanyagok voltak, [felséged] szolgái, a janicsárok a sáncokban e szolgához jöttek és panaszkodtak, ami boldogságos padisahunk őfelségének már jelentetett. Hatalmas padisahunk őfelségének nagy ősei idejében a sáncoknál a bölük halki látta el az őrszolgálatot, és a meghódított várak régen a janicsárok hősiessége eredményeként, Isten kegyelméből lettek meghódítva. Ebben a szent évben egymással összefogva az összes kapi kulu minden erejét beleadta, a bölük halki az őrszolgálatot ellátta, a janicsárok pedig a sáncokban igyekeztek és fáradoztak; szolgálatukban nem volt hiba. Azonban a nevezett aga a négy említett tiszttel nemcsak a kapi kulut, hanem az összes katonát elhidegítette a szolgálattól, mindenkihez elkedvetlenítő szavakat szóltak, s emellett a kul [legénységet] félrevezették — így nyilvánvaló, hogy ők voltak az okai a sáncok elhagyásának, az ágyúk elvontatásának és később a nagyúri seregre való rátámadásnak is. Mivel azonban megtudták, hogy a részükről az említett módon megnyilvánult tettek hatalmas padisahunk őfelségének tiszteletre méltó fülébe jutottak, mostantól azon igyekeznek és fáradoznak, és a janicsároknak azt sugalmazzák és arra próbálják rávenni őket, hogy amikor a boldogság küszöbéhez és a szultáni divánhoz érkeznek, a janicsárok ne egyék meg a diván [által adott] ételt; és ehhez hasonló, képzelgéseik szerinti ürügyekkel lázadást eredményező dologra próbálják rávenni és rábírni a janicsárokat. Úgy hogy, ha a nevezett agát és az említett tiszteket meghagyják mostani helyzetükben és pillanatnyilag birtokolt tisztségükkel vonulhatnak be Isztambulba, akkor nem fogják nyugton hagyni a janicsárokat, és általános lázadásra fogják rávenni őket, és bizonyos, hogy hatalmas padisahunk őfelségét fogják nyugtalanítani. Az örök Isten őfenségének szent nevére és boldogságos padisahunk őfelségének dicső jótéteményeire mondom, ebben az ügyben nem írtam meg nem történt dolgot — Isten mentsen tőle —, és hogy senki iránt nem érzek utálatot vagy haragot. Ez az igazság és a tény. Boldogságos padisahom! Ha ebben a szent évben nem sikerült is a birtoklás kardját Esztergom várára rátenni, ezzel szemben Pest, Hatvan,[156] Bolondvár (Belindvar) és Lak (Laf)[157] vára ismét elfoglaltatott és meghódíttatott, s a jól védett birodalomhoz hozzá lett illesztve és csatolva. Esztergom vára elfoglalása és meghódítása során [felséged] e szolgája, valamint az iszlám katonái részéről nem fordult elő semminemű gondatlanság, hanyagság vagy hiba, és a szükséges kitartás ügyében nem mutatkozott hiány. Ebben az áldott évben csupa nehéz helyzetet ismertünk meg, de ha a magasságos Isten is úgy akarja, jövőre a boldogságos szultáni harcokban a foglalás és a hódítás könnyen fog sikerülni. Az ezen győzelmes hadjáratban végrehajtott szolgálaton kívül Erdélyországban — amelynek uralmi rendszere királyság volt, a jól védett birodalomnak pedig tartozéka, s amely teljes mértékben kicsúszott kardunk birtoklása alól és a hit ellenségeinek kezébe került — a magasságos Isten őfensége kegyelméből és boldogságos padisahunk őfelsége magas támogatásának áldásából [felséged] eme alázatos szolgája szép előkészületekkel egymásnak ugrasztotta és összeveszítette a magyarok népét a bűnös nemcsével, [így most], ahogy célunk volt, ellentét van közöttük, egymással harcolnak és küzdenek, s többször hadakoztak

150 Esztergom ostroma 1604. szeptember 19—október 13. között zajlott.
151 Kászim napja Szent Demeter napjával (október 26.) esett egybe.
152 Zagardzsi basi: a janicsár testület 64. egységének, a vadászkutyák gondozóinak vezetője.
153 Topcsi basi: az udvari tüzéralakulatok parancsnoka.
154 Főcsaus (baş çavuş): a janicsárok 5. aga bölükjének (a janicsár aga alá tartozó egyik alegységnek) vezetője és az egész testület első csausa.
155 Kethüda jeri: a janicsárok kethüdájának (v. ö. 85. j.) helyettese.
156 Pest 1604. szeptember 5-én, Hatvan szeptember első felében lett ismét a törököké.
157 Bolondvár a mai Balatonszemes közelében, Lak pedig az egykori Öreglak helyén állt, a jelenlegi Somogy megye területén.

és csatáztak. Az erdélyi magyarok népe győzött, az átkozott nemcse pedig vereséget szenvedett; több ezer nyomorult lovas és gyalogos lett a magyarok kardjának zsákmányává. Isten kegyelméből Erdély tartománya a korábbiakhoz hasonlóan a jól védett birodalom részévé vált, s a szultáni parancs szerinti jelenlegi ura, Báthori Bocskai István őszintén, engedelmesen és szolgálatkészen tevékenykedik padisahunk nagyúri érdekében. A rossz cselekedetű bécsi király ősi országában néhány várra rátámadt, [mire] a környékükön található városok és falvak lakosai alávetették magukat. Ezután nem egyezkedett a nemcsével, hanem vívott és harcolt vele, [majd amikor] béke és egyezség jött köztük létre, azt az említett Bocskai István megírta [felséged] e szolgájának és levélben tudatta. Ezen szolgálaton kívül a koppányi szandzsákhoz tartozó, korábban a jól védett birodalom részét alkotó, majd az alávaló hitetlenek kezébe került Bolondvár várának — mely a helyes út tüskéinek és a hit ellenségeinek átkelőhelyévé, lovas és gyalogos gaztevőinek menedékévé vált — újból a birtoklás kardja alá vonása a fontos dolgok közül való volt, ezért a hadjáratból visszatérőben a szultáni seregből a ruméliai és más katonák közül egy bizonyos létszámú katona le lett választva és az anatóliai beglerbég, [felséged] szolgája, Ali pasa[158] lett élükre és vezérüknek kinevezve, s amikor odaértek, Isten kegyelméből elfoglalták és meghódították. Az azon a részen levő Lak (Lak) várát pedig kijavították és rendbehozatták, s közülük legénységet és agát neveztek ki beléje, [s így] kellőképpen birtokba vették. Mivel az említett két vár ekként megszereztetett, a koppányi, pécsi, szekszárdi (Szekszan) és simontornyai (Simontorna) szandzsákok lakói biztonságba kerültek az alávaló hitetlenek gaztevőinek rossz szándékától, s a padisah idejében nyugalomban élnek. A történteknek megfelelően lett a nagyúri kengyel elé terjesztve, hogy ily módon ebben a szent évben mennyivel nagyobb szolgálatot tettünk, mint a többiben. Egyébként a parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé.

26.

1606 eleje[159]
[Orhonlu: 111. sz.]

A megboldogult nagyvezír, Mehmed pasa telhisze

A hitvány szolga jelentése ez: Nagyságos padisahom! A nagyúri hadjáratból való visszatérés és a Belgrádba érkezés után a tatár sereget a Belgrád környéki városokba és falvakba szétosztván a tartomány népétől a szokásnak megfelelően élelmet és takarmányt rendeltünk számára. A kán fiának, Toktamis szultánnak az aladzsahiszári[160] szandzsákhoz tartozó ürgübi[161] kerületet adtuk téli szállásul, udvari népének pedig, amely vele együtt részt vett a nagyúri hadjáraton, megadtuk a zsoldját. De végén apja, a kán oldalán tartózkodó udvari nép számára nem jutott zsold, mivel nem volt [elég] pénz. Most jött a hír, hogy a kán fia a téli szállásra rendelt tatár sereggel együtt felkerekedett és a Krím irányába elment. Nagyságos padisahom! Különös népség a tatár. Bármennyire is megtisztelik, sosem elégedett. Most, hogy zsoldjukat megadtuk és mindegyiknek téli szállást biztosítottunk, a kán fiával felkerekedtek és elmentek. Miután [ez a dolog] felséges tudomására jut, a parancs és a rendelkezés nagyságos és boldogságos padisahomé.

A megboldogult Ahmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Tétessék intézkedés!

158 Kezsdehán Ali pasa a következő évben az anatóliai lázadók ellen vonuló sereg egyik vezetője lett, de sikertelensége miatt lefejezték.

159 Mivel a 29. sz. telhisz Lala Mehmed Isztambulba menetelét és Toktamis elvonulását összetartozó eseményekként adja elő, s mivel Lala Mehmed 1606 január közepén indult útnak, a tatárok elvonulása is 1606 elején történhetett.

160 Ma Kruševac (Jugoszlávia).

161 Ma Prokuplje, Ništől délnyugatra (Jugoszlávia).

27.

1606 március—április[162]
[Orhonlu: 141. sz.]

A megboldogult nagyvezír, Mehmed pasa telhisze

Hatalmas padisahom egészséges legyen! Áldott, boldogsággal összefűzött felséges kézjele megérkezett, melynek fennkölt tartalma szerint tudomására jutott, hogy a spanyol király és Bocskai békülni akarnak, s Bocskai ráállt az egyezségre;[163] méltóztatott érdeklődni, hogy e szolgájának van-e tudomása a dologról, s elrendelte, hogy az igyekezet ennek megakadályozására és meggátolására fordíttassék. A parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé. Akit ők Spanyolország királyának mondanak, az a pápa és a bécsi király (sic!). Már jó ideje annak, hogy [felséged] e szolgája tudja ezt a dolgot — korábban többször jelentettem már nagyúri kegyeléhez. A részükről pápának nevezett átkozott az a hitetlen, aki az összes hitetlen vallási vezetője, nehézségeiket megoldja, s gonosz elképzeléseik szerint bűneiket megbocsátja. Minden hitetlen bizalommal és hittel viseltetik az említett átkozott szavai iránt. Sokféle bonyodalom okozására képes átkozott ez. Bocskai király és a hozzá tartozó hitetlenek szintén ennek a felekezetnek és szektának a követői. Mindazonáltal a boldogságos padisahomhoz való csatlakozást és meghódolást követően ellenségeskedés tört ki közöttük, számos csatát és ütközetet vívtak egymással; az átkozottak igen sérelmezték, hogy a nevezett Bocskai a magas birodalomnak meghódolt, s a magyarokat elválasztotta a nemcse hitetlenektől. Ezért Bocskai alattvalóinak rengeteg pénzt, a Herceg[164] területén fekvő várakat és falvakat adományoztak és ajándékoztak, azonkívül további kedvezésekre tettek ígéretet. Megnyerése érdekében Bocskai királyhoz is számtalanszor fordultak ilyen ajánlattal. A boldogságos udvarba és [felséged] e szolgájához küldött leveleiben a vallására esküdött, hogy részéről árulás nem fog történni. Elképzelhető, hogy részéről árulás fog történni. Azonban a magyarok nem egy felekezethez tartoznak, többféle is van nekik. Minden hitetlen a világi élet felé hajlik. Rendkívül mohón vágynak a pénz és a birtok után. Ha az általuk pápának nevezett átkozott csábítására a magyarok a nemcse királynak vetik alá magukat, Bocskai király oldalán kevés katona marad. Félő, hogy ebben az esetben az átkozottak megragadják az alkalmat, s Bocskainak és a birtokában levő tartományoknak károkat okoznak. Régi szokás a barát iránt jóindulattal lenni, az ellenség felé pedig barátságot színlelni. [Felséged] e szolgája embereket küldött Bocskaihoz — egyesek még Belgrádból, mások később küldettek oda; mindeddig nem tértek vissza. De igaz, nincs felőle kétség, hogy a pápa és a bécsi király a Bocskaival való megegyezésre törekszik. Márpedig ha az említett módon a nemcsék a magyarok többségét ismét magukhoz fordítják, komoly nehézségeket okoznak. Magyarországon sok év fáradozása vész kárba, újra teljes készülődésre, hadjáratra lesz szükség. A végeken levő várak védelmét ellátó janicsárok elszéledtek, [korábbi] helyeikre távoztak. A szekbán basinak határozottan meg kell parancsolni, hogy megint térjenek vissza a számukra kijelölt helyekre. A végek védelmére ugyanis nagyon kevés katona maradt. Nagy odaadást és igyekezetet kell most tanúsítani. Nagyságos padisahom! Az elmúlt év óta két ízben ajándékoztatott és küldetett szolgája, Bocskai király részére pompás díszruha, ékes kard és tőr, tökéletes paripa és királyokhoz illő, általuk „koronának" nevezett [uralkodói] fejék.[165] Most megint itt az ideje a kegy kinyilvánításának. Ha ezúttal is méltóztatna kardot és kaftánt adományozni, nem csekély haszonnal járna, ha egyik emberünkkel sietve elküldenénk.[166] Ez ügyben a parancs nagyságos padisahomé.

Az elhunyt és megboldogult Ahmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Vedd a kincstárból!

162 Terminus post quem: 1606. március 16.; Lala Mehmed pasa visszaérkezése Isztambulba; v. ö. *Orhonlu:* i. m., 112. o. 2. j. A telhisz egyik mondata — „egyesek még Belgrádból, mások később küldettek oda" — arra mutat, hogy Isztambulban íródhatott.

163 A januárban-februárban Bécsben folytatott fegyverszüneti és béketárgyalásokra utal.

164 Mátyás főherceg.

165 Bocskai először 1604. november 19-én kapott Hüszejn bég révén hatalmi jelvényeket és ajándékokat a töröktől (v. ö. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 5. k. 295. o.). Ezt követően 1605. szeptember 14-én, a megyesi országgyűlésen adtak át neki újabb ahdnámét és jelvényeket (uo., 306. o.), majd 1605. november 11-én Lala Mehmed nagyvezír nyújtotta át Pesten a szultán által küldött koronát.

166 V. ö. a 34. sz. irattal.

28.

1606 április[167]
[Orhonlu: 123. sz.]

A megboldogult nagyvezír, Mehmed pasa telhisze

Mikor [felséged] eme szolgájának a boldogságos udvarba kellett jönnie, Belgrádból kegyes parancsokkal és eme szolgájának leveleivel Bocskai királyhoz küldtem Mehmed müteferrikát, aki ezt a levelet írta és küldte: A nekünk adott írásokkal Kassa várába mentünk,[168] és Bocskai királynak minden levelet és szóbeli üzenetet átadtunk. Bár szavainkat és leveleink tartalmát hittel és bizalommal fogadta, fölöttébb fájlalta, hogy ön (ti. a nagyvezír) a boldogságos udvarba távozott. Illésházy, akit korábban a bécsi királyhoz küldött a békéért, még nem tért vissza Bécsből,[169] s türelmetlenül várják. Bocskai királynak a nemcsével is békét akar szerezni, de a nemcse ravaszdi népség. Esztergom várának megvétele[170] után számos segélykérőt küldött Frengisztánba, s most azt reméli, hogy a frenkektől hamarosan komoly segítség érkezik. Mivel Bocskai királynak nincs ereje ahhoz, hogy a magyaroknak zsoldot adjon, errefelé teljes a zűrzavar. Mint tudtam, s most titkos úton hírül is vettem, a ravasz nemcsék arra készülnek, hogy adandó alkalommal a magyarokat akár zsoldfizetéssel, akár más úton Bocskaitól eltántorítsák, s még mielőtt a mi seregünk megindulna, a Frengisztánból érkező segítséggel a jól védett országnak kárt okozzanak. Most az kell: fordítsunk figyelmet arra, hogy elégséges pénzzel és sereggel időben odaérjünk. Amennyiben elhanyagolnánk, későn és felkészületlenül vonulnánk ki, bizonyos, hogy a nemcse mind Bocskainak, mind a jól védett [birodalomnak] kárt fog okozni. [Ezt] jelenti [a követ].

A megboldogult Ahmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Tudomásul vettem.

29.

1606 április—május 8. között[171]
[Orhonlu: 116. sz.]

Az elhunyt és megboldogult nagyvezír, Mehmed pasa telhisze

Boldogságos padisahom! Bár a keleti részek fővezérségének ügyét megírtam, és áldott nagyúri kengyeléhez jelentettem, nem kegyeskedett válaszolni. Ezért jelenleg bizonytalanságban vagyunk afelől, ki lesz [felséged] szerdárja. Különösen azért, mert szükséges, hogy szerdárok vonuljanak ki két irányba is teljes hadseregükkel. Én, [felséged] szolgája, még Belgrádban tartózkodtam, mikor levelekkel embert küldtem szolgáihoz, a budai beglerbéghez és Bocskai királyhoz,[172] s tudattam, hogy nagyúri rendeletre a boldogságos udvarba távozom. Alig hogy az említett emberem, [felséged] szolgája odaérkezett, a nemcse hitetlenek értesültek a perzsiai helyzetről. Ezért, s mert [felséged] szolgája Belgrádba ment, az átkozottak agyát teljességgel befonták a lázadó gondolatok. Bár a béke jóvoltából [felséged] végvidéken tartózkodó szolgáival, az emirekkel és beglerbégekkel szemben barátságot színlelnek, nyilvánvalóan arra készülnek, hogy a magyar rablókat magukhoz vonják és az első adandó alkalommal a jól védett országra támadjanak és károkat okozzanak. Kevés az idő, a legfontosabb most mindkét oldalon a hadianyagok és a seregek előkészítése. Mert ha egy nap kitör [a hadjárat], és az ügyintézés késedelmet szenvedett, utána már fölöttébb nehéz lesz előkészületeket tenni. Mint ahogy a nagyúri kengyelhez kö-

167 Az előző iratnál mindenképpen később keletkezett, mivel abban a nagyvezír arról tudósít, hogy követe (Mehmed müteferrika) még nem érkezett vissza Bocskaitól. Ennek ellenére az itt elbeszélt cselekmények korábbiak.

168 Bocskai és Illésházy levelezéséből kitűnik, hogy Uzun Mehmed müteferrika 1606. január 21. előtt néhány nappal érkezett Bocskaihoz Kassára (v. ö. *Szilágyi Sándor:* Bocskai István és Illésházy István levelezése 1605—1606-ban. Történelmi Tár, 1878. 57—58. o.); megbízatásának teljesítése után hamarosan visszaindulhatott, mert Bocskai 1606. február 3-án írt levelében úgy vélekedett, hogy a követ már Nándorfehérvárra ért (*Szilágyi S.:* i. m., 66. o.)

169 Illésházy István 1606. január 7. és február 9. között tárgyalt Bécsben.

170 Esztergomot 1605. október 3-án vették be a törökök.

171 Terminus post quem: 1606. március 16.; Lala Mehmed nagyvezír visszaérkezése Isztambulba. Terminus ante quem: az 1014. év vége; 1606. május 8. Az irat végén szereplő Naszuh pasa szerdári kinevezése Pecsevi szerint 1014-ben történt (v. ö. *Orhonlu:* i. m., 100. o. 3. j.); a keleti szerdárság ügyében kelt telhiszek alapján csaknem bizonyos, hogy a halogatások folytán áprilisnál korábban nem kerülhetett sor Naszuh kinevezésére.

172 V. ö. a 28. sz. telhisszel.

zös egyetértéssel jelentettük, a keleti részek szerdárjáról a korábban beterjesztetteken kívül más megoldást nem találhatunk. Bárkinek is szólna magas fermánja, a parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé. Nagyságos padisahom! A vallás és a birodalom fontos érdeke, hogy mindkét oldalon megtegyük az előkészületeket. Mikor [felséged] e szolgája Belgrádban, a kán fia pedig a tatár csapatokkal azon a vidéken telelt, a bécsi király és a hozzá tartozó átkozott hitetlenek nem mertek a jól védett országra támadni. A hitetleneknek tudomására jutott, hogy [felséged] e szolgája padisahi rendeletre a boldogságos udvarba jött, [felséged] szolgája, a kán fia pedig a Krím irányába eltávozott. Nem kétséges, hogy mondván: „itt az alkalom", azon lesznek és fáradoznak, hogy — óvjon tőle a magasságos Isten — az ottani végeken valahol kárt okozzanak. Ezenkívül [felséged] szolgája, Bocskai király egyedül maradt. Fontos, hogy ő is valamiképpen segítséget kapjon. A legfontosabb dolgok közül való, hogy a keleti részekre kinevezendő szerdár [kijelöltessék] és a magyarországi részek ellátmányáról gondoskodás történjék. Én, [felséged] szolgája, nagy igyekezettel és az alvást száműzve, oly mértékben, ahogyan tőlem telik, a két oldal hadjárati előkészületeivel foglalkozom. Miután [ezek a dolgok] felséges tudomására jutnak, a parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé.

A megboldogult Ahmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Naszuh pasa[173] legyen keleten a szerdár!

30.

1606 április—május[174]
[Orhonlu: 121. sz.]

Mehmed pasa nagyvezír telhisze

Boldogságos padisahom! Mikor a magasságos Isten segedelmével Esztergom várát bevettük, különös ágyúk és harci eszközök kerültek elő benne. A felvonulási helyekre szórva és egymásra hányva zarbuzánokat, néhány sosem látott forgó nadifot[175] és ágyúkat találtak. Boldogságos padisahom! Megszemlélés végett ezek az ágyúk mögöttünk jöttek, s most érkeztek meg. Olyan ágyúk ezek, hogy érdemes látni őket, s felséges tekintetét is magukra fogják vonni. Hol vetődik rájuk áldott, felséges tekintete? A kösk[176] elé küldjük? Bármelyik helyen parancsolná látni, kegyeskedjék magas jelt [adni], hogy arra a helyre vigyék őket. Ebben az ügyben a rendelkezés nagyságos padisahomé. Boldogságos padisahom! Miután felséges tekintete az említett ágyúkra rávetődött, ne a Tophánéba[177] adjuk, hanem a szultáni palota kiszögellésén[178] állítsuk fel őket, hogy el ne vesszenek; az Üszküdárból átjáró népben és az ellenség kémeiben nincs hiány, s ha meglátják [ezeket], tisztelet ébred bennük az ellenség iránt. Miután [ez a dolog] felséges tudomására jut, a parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé.

A megboldogult Ahmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

A kösk elé küldd!

31.

1606 április—május[179]
[Orhonlu: 133. sz.]

A megboldogult nagyvezír, Mehmed pasa telhisze

A hitvány szolga jelentése ez: Nagyságos padisahom! Ennek előtte három udvari

173 Naszuh pasa vezíri rangban az anatóliai lázadók elleni hadjárat egyik vezetője volt, tevékenységét azonban sorozatos kudarcok kísérték. Ennek ellenére a jelen irattal megkapta a perzsiai hadjárat fővezérségét, ezt azonban még elindulása előtt elvették tőle és Lala Mehmed nagyvezírre ruházták át; Naszuh pasának ekkor a bagdadi beglerbégséget adományozták (v. ö. *Orhonlu:* i. m., 107. o.).

174 Terminus post quem: 1606. március 16.; Lala Mehmed visszaérkezése Isztambulba. Terminus ante quem: 1606. május 22. vagy 24.; Lala Mehmed helyére Dervis pasa kinevezése nagyvezírré (*Orhonlu:* i. m., 118. o. 1. j.). A lassan szállítható ágyúk a nagyvezír után néhány héttel érkezhettek a fővárosba, így a telhisz valószínűleg április—májusban íródott.

175 Ismeretlen szó.

176 Az ún. Alaj köskről, a szultáni palota egyik kiszögellésén épített pavilonról van szó, amit III. Murád emeltetett.

177 Tophane: összefoglaló elnevezése az ágyúöntő műhelyeknek és szertáraknak, amelyek az Aranyszarv-öböltől északra helyezkedtek el; innen kapta később a városrész is a nevét.

178 A törökül Szarajburnu-nak nevezett fok az egykori Isztambul legészakkeletibb pontja az Aranyszarv-öböl és a Márvány-szoros találkozásánál.

179 Terminus ante quem: 1606. május 22. vagy 24.; Lala Mehmed helyére Dervis pasa kinevezése a nagyvezíri posztra. Az irat tartalmából csak arra következtethetünk, hogy valamikor 1606 tavaszán keletkezett. Minthogy azonban a hadelosztás megtörténtéről, sőt annak tapasztalatairól is beszámol, feltételezhetően a felkészülés későbbi szakaszából, április—május hónapból származik.

lovas alakulat (bölük halki) a magyarországi részekre, három udvari lovas alakulat pedig a keleti hadjáratra lett kirendelve. Mivel az anatóliai tartomány rommá és pusztasággá változott, az anatóliai hadjáratra az udvari lovas alakulatból sokan nem mentek el, s mondván: „A magyarországi hadjáratban is bölük halki és bölük agák vannak", a legtöbbjük a magyarországi hadjáratra ment; ott kényszerrel és erőszakkal újra és újra zsoldot vett fel, amivel kétségtelenül jogtalanságot követett el a kincstárral szemben. Mivel a magyarországi részen most védelem lesz, a hat udvari lovas alakulat a keleti hadjáratra legyen kirendelve és menjen oda; mert különben, boldogságos padisahom, ezeknek az udvari lovas alakulatoknak a többsége az anatóliai tartomány elpusztulása miatt nem megy oda, hanem az említett módon a magyarországi részekre vonul, a leírt módon újra és újra zsoldot vesz fel, s bizonyos, hogy jogtalanságot követ el a kincstárral szemben. Az összes udvari lovas alakulatoknak és agáiknak a keleti részekre való kirendelése és figyelmeztetése ügyében a parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé.

Az elhunyt és megboldogult Ahmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Így cselekedj!

32.

1606 május közepe[180]
[Orhonlu: 124. sz.]

A megboldogult vezír, Mehmed pasa telhisze

A hitvány szolga előterjesztése ez: Boldogságos padisahom! Mikor [tegnap] a magas dívánban [felséged] szolgáival, a vezírekkel az előterjesztés meg lett vitatva, [felséged] e szolgája kapott parancsot a keleti szerdárságra. A parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé. Olyan szolga vagyok, aki szívvel-lélekkel azon van, hogy bármiféle parancsot is kap, tőle telhetően a felséges érdekeket hűségesen és őszintén szolgálja. Akár a keleti, akár a magyar [ügyekről], akár a nagyúri flotta fontos dolgairól [van szó], részletesen meg kell beszélni őket, [mivel most, hogy] boldogságos padisahomnak való leírásukra nem volt idő, nem lettek leírva. Ha [felséged] e szolgája a nagyúri parancs szerint a keleti részekre megy, akkor most, midőn az ily hosszú éveken keresztül Magyarországra fordított fáradozás és az elköltött kincs Isten kegyelméből meghozta gyümölcseit, s Erdély uralkodója, Bocskai király, a magyarok népének többségével nagyságos padisahomnak engedelmeskedik és -aláveti magát, a nemcse néppel pedig ügyeskedések révén a béke és a barátság alakulófélben van, komolyan félhetünk attól, hogy ha a gonosz kizilbasoknak[181] az iszlám seregeire mért csapásai ismertté válnak és [felséged] szolgájának a janicsár agával és más kapi kuluval a keleti részekre való kinevezését és elindulását hírül veszik, s ha erre a nemcsék és frenkek megragadják az alkalmat és élnek a lehetőséggel, és elindulnak azzal a céllal, hogy a jól védett birodalomra támadjanak, abban az esetben az említett Bocskai király nem fog tudni velük szembeszállni, a ruméliai beglerbég csupán a ruméliai katonákkal nem lesz képes az ellenség kártevéseit megakadályozni, s így a budai, a boszniai és a temesvári végeket kár fogja érni. Később már igen nehéz lenne előkészületeket tenni ennek megakadályozására. [Felséged] e szolgája a nagyúri parancs értelmében lóhalálában egyedül jöttem el Belgrádból, s embereimnek, [felséged] szolgáinak lovai, tevéi, öszvérei, sátrai és más hadi felszerelései mind Belgrádban maradtak. Ha ma futárként embert küldenénk, nagy erőfeszítések árán sem tudnának 40 napon belül ideérni. Ha [felséged] nagyúri szándéka az volt, hogy a keleti szerdárság dolgát e szolgájára ruházza, már akkor magas parancsot kellett volna adnia, amikor arcdörzsölésre a fővárosba jöttünk, s abban az esetben a lehetséges előkészületeket mostanáig már megtettük volna. Így nemcsak a szolgálat szenved késedelmet, hanem az említettek szerint Magyarországot illetően is nagy félelemben vagyunk; aztán ne róják föl bűnül e szolgájának.

180 Terminus post quem: 1014. muharrem 1. (1606. május 9.); Lala Mehmed pasát Kjátib Cselebi szerint 1014. muharrem hónapban nevezték ki keleti szerdárrá. Terminus ante quem: 1606. május 22/24.; Lala Mehmed halálának napja.

181 Kizilbas: jelentése vörös fej. Eredetileg annak a vörös turbánt viselő türkmén törzsszövetség tagjainak a neve, akik a Szafavida-dinasztiát megalapító I. Iszmailt a perzsa trónra segítették. Hamarosan így nevezték aztán magukat a perzsákat is. Emellett egy kisázsiai siita szekta is a kizilbas nevet viselte.

Amíg [felséged] e szolgájának említett hadi felszerelése Belgrádból meg nem érkezik, kénytelen-kelletlen várakozni kell. Nem lesz lehetőség arra, hogy időben a szolgálati helyünkre érkezzünk, s ebben a szent évben nem fogjuk tudni szolgálatunkat ellátni; már csak védekezésre lesz lehetőség. Aztán [felséged] e szolgájának ellenfelei megragadva az alkalmat azt fogják mondani, hogy „nem intézte az ügyeket, nem látta el a szolgálatot", s azon lesznek, hogy boldogságos padisahunkat haragra gerjesszék. [Felséged] e szolgája olyan szolga, aki nagyságos padisahom inasa, a vallás és a birodalom jóakarója, s aki ereje szerint őszintén szolgál. S nincs másom boldogságos padisahomon kívül. Szükséges, hogy [felséged] e szolgája a dolgok állását valósághűen megírja és boldogságos padisahommal tudassa. A bécsi király és a frenkek erős ellenségek, s [felséged] nagy ősei őfelségei—kegyelmezzen nekik a magasságos Isten — midőn harcoltak és küzdöttek, háborúztak és hadakoztak ellenük, sokat fáradoztak és [számos] nehézséget viseltek el. Egyetlen ellenséget sem szabad lenézni. A jelenlegi helyzetben, legyen az a Kelet, vagy Magyarország, vagy a nagyúri flotta, mindegyikre nézve komoly előkészületekre és igyekezetre van szükség; mert csupán az egyikkel törődve a lázadást és a kártevést nem lehet elhárítani. [Ezek] a vallás és a birodalom ügyei, az előkészületek megtétele a fontos ügyek közül való. Mert különben a végén nehézségek lesznek. [Felséged] e szolgájától és többi szolgáitól szolgálatot várnak. S én nem vagyok boldogságos padisahomnak olyan szolgája, aki nemes szolgálatától húzódoznék és vonakodnék. Legyen az a Kelet, vagy Magyarország, bármelyik irányba is [szólna] magas parancsa, magasztos igyekezete és jó imái áldásával, amennyire tőlem telik, szolgálni fogok. Ebben az ügyben bármelyik irányba szólna nagyúri parancsa, a magas jel megadása ügyében a parancs nagyságos padisahomé.

A megboldogult Ahmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Menj a keleti részre!

33.

1604—1606 között[182]
[Orhonlu: 112. sz.]

Az elhunyt és megboldogult nagyvezír, Mehmed pasa telhisze

Boldogságos padisahom! [Felséged] szolgája, Jeremiás (Eremje) moldvai vajda a korábban esedékes elszámolással, a mostani szultáni hadjáratra követelt élelemmel és lóval, a szultáni hajóhad számára kért faggyúval, a nagyúri éléstár részére igényelt méhviasszal, a Krímbe adni szokott évi adóval, valamint azokkal a fizetségekkel, melyekkel a korábbi hadjáratok bizonyos terhei miatt kezébe adott mentesítő levelek szerint tartozott, semminemű hátralékban nem maradt. Ekkor a boldogságos udvarban tartózkodó embereit előhozhattuk, s miután sokféle igyekezettel és fáradsággal elfogadtattuk velük, hogy akár tetszik, akár nem, 20 jük akcsét fizessenek, 4 jük akcsét átadtak, 16 jük akcse pedig a szultáni konyha részére vásárolt juhok felhajtóinak utaltatott át. Mindezt egyéb ügyeikkel együtt részletesen írásba foglaltuk, és a korábban elhunyt padisah — részeltesse Allah kegyelmében — őfelségének tiszteletre méltó idejében a kezeikhez adott nemes paranccsal, s a rajta levő hatt-i hümájunnal együtt [felséged] nemes kengyeléhez beterjesztettük. Erre magas parancsa jelent meg arra nézve, hogy [felséged] szolgálójától, Jeremiás vajdától 40 ezer florit követeljünk. A parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé. Ők a padisahi parancs szerint elrendelt 40 ezer flori megadását legbelsőbb kötelességüknek tudják. A helyzet az, hogy ebben az áldott évben a keleti hadjárat élelmére 35 ezer kile lisztet — melynek értéke 35 jük akcse —, 30 ezer [kile] árpát — melynek értéke 12 jük akcse —, a magyarországi hadjáratra az ágyúkhoz és zarbuzánokhoz 50 lovat — miknek értéke 15 jük akcse —, az említett szultáni hajóhad számára faggyút, a nagyúri éléstár részére pedig 5 jük akcse értékben méhviaszt [vetettünk ki rájuk]. Az említett dolgok értéke a teherhordó állatokéval együtt 67 jük akcséra rúg, ami a rájuk írt 20 jük akcséval megtetézve összesen 87 jük akcsét tesz ki. Mindezeken kívül bizonyos anyagok és eszközök [biztosítását], melyeknek beszerzése máshonnan nem lehetséges, szintén a nevezettekre hárítottuk. Amennyiben az elrendelt 40 ezer florit beszedjük tőlük, bizonyos, hogy amikor az említett élelemre, lóra és egyéb anyagra a pénz megadása szükségessé válik, a hadjárati igények kielégítetlenek maradnak, s halasztást szenvednek. Az [itt] leírt dol-

182 Az irat Lala Mehmed pasa nagyvezírségének idején, közelebbről nem meghatározható időpontban keletkezett.

gok beszerzése máshonnan nem lehetséges. A nagyúri kengyelhez jelentettük, hogy [felséged] szolgái, a szultánátus vezetői számára helyesnek látszott, hogy az említett módon legyen, [azaz a 40 ezer florit ne hajtsuk be tőlük]. A vallás és a birodalom számára szintén ez a megfelelő. A parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé.

Az elhunyt és megboldogult Ahmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

40 ezer florit akarok!

34.

1606 július[183]
[Orhonlu: 153. sz.]

A megboldogult nagyvezír, Dervis pasa[184] telhisze

A jelenlegi magyar király, Bocskai István levelének fordítása:
A világ menedékéül szolgáló boldogságos padisah részéről számos jótétemény nyilvánult meg [irányunkban], de mi nem voltunk képesek azoknak megfelelően szolgálni; kérjük, az irántunk való jótéteményekről ne feledkezzék meg; s ha úgy méltóztatna megítélni, hogy valami lényeges dolog nem valósult meg, az azért szenvedett halasztást, mert közben fölöttébb fontos dolgok merültek fel. Ha a hatalmas Isten is úgy akarja, a vége jóra fordul. Az említett meggyőződés alapján a boldogságos padisah őfelségével való tanácskozás után meg kell lennie amaz ügy eredményének, amiben hittünk. A végekre mind ez ideig nem jött olyan éleselméjű, használható és kiváló ügyintéző, az egyezményeket [oly] szívósan betartó személy, mint a szerdár, Mehmed pasa nagyvezír. Röviden: a szavak eredménye javulás lett. S mivel megparancsoltatott, hogy „akár békét kötöttél, akár nem, bárhogy is lenne, egy követtel hírt kell küldened", egy komoly követet jelöltünk ki és küldtünk el.[185] Amikor megérkezik, minden dolgot tudatni fog — a részletesen tudtára adott híreket (sic!). A most küldött követem hamarosan megérkezik — adjon hírt, s jelentse, hogy hűen kitartunk az egyezségben, [tehát hogy] az iránt am való jótéteményt és kegyet a szívemben őrzöm. Mostantól fogva semmi lehetősége nincs annak, hogy életem hátralevő részében valaha is megfeledkezzem róla. Egy-két nappal ezelőtt jött [felséged] szolgája, Uzun írnok[186] Kassára, hogy a boldogságos padisahunk által elfogadott ahdnámékat [átadja], a [felséged] ezen szolgájának küldött kardot [felövezze], a kaftánt és a díszruhát feladja; s ezenkívül fölöttébb nagy tiszteletet mutatott [felséged] e szolgája iránt. Azon jótétemény ellenében mi is szívből fogunk különféleképpen szolgálni. Remélhető, hogy boldogságos padisahunk teljesen megbízik [bennünk], s ezután is könnyű lesz a szíve. A nemcse kezéből a Tokaj nevű nagy várat a dicséretre méltó és hatalmas Isten a kezünkbe adta.[187] Abba a várba tavaly Basta György különböző helyekről bőséges katonai és anyagi segítséget juttatott el, [de] most a hatalmas Isten őfensége nagyságos padisahunk szerencsét hozó közbenjárására azt a várat a mi kezünkbe adta, hasznavehető vitézeinkkel oda bevonultunk, s reméljük, hogy ezután is számos dicséretes tettet sikerül véghezvinni.

183 Terminus post quem: 1606. június 19.; Bocskai István Illésházyhoz írt levelének kelte, amelyben beszámol a török követ látogatásáról (v. ö. *Szilágyi S.*: i. m., TT. 1878. 290—91. o.); itteni levele feltehetően még júliusban eljutott Isztambulba.

184 Dervis pasát egy adat szerint 1606. május 22-én, egy másik szerint viszont május 24-én nevezték ki nagyvezírré; v. ö. *Orhonlu:* i. m., 118. o. 1. j.

185 Bocskai 1606. április 29-i levele szerint ez a követ Kőrössy István volt, „kit ez esztendőre kapitihajánknak küldöttünk"; v. ö. *Szilágyi S.*: i. m., TT. 1878. 82. o.

186 Uzun Mehmed müteferrika, aki már januárban is járt Bocskainál; v. ö. 28. sz. irat ill. *Szilágyi S.*: i. m., 290—91. o.

187 Tokaj várát a német őrség 1606. március 22-én adta fel Bocskainak; v. ö. *Szabó Károly:* Bocskai István politikai levelezése. Történelmi Tár, 1882. 26. o.

VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN

HETVÉNYI ISTVÁN EMLÉKIRATA

Részletek egy 1848-as honvéd visszaemlékezéséből

Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc részvevőinek tollából számos napló, emlékirat, visszaemlékezés látott napvilágot. Volt nemzetőrök, honvédek (többségükben tisztek) elevenítették fel élményeiket, rajzolták meg — más és más szemszögből — a feledhetetlen tizenhét hónap képét. A véletlen mégis tartogat számunkra meglepetést. A nem várt szerencse ugyanis egy soproni család féltve őrzött relikviájaként juttatta kezünkbe Hetvényi István honvéd emlékiratát.

Érdekesen alakult — az események nyomán, vagy azok hatására — szerzőnk névhasználata. 1848—1849 hadjáratait *Simstich István** néven küzdötte végig; kényszerkatonáskodását a császári 39. Don Miguel gyalogezrednél viszont már *Hetvényi* Istvánként töltötte. Az ellentmondás feloldása olvasható az itt közölt szemelvényünk II. fejezetében. Mindenesetre ez utóbbi nevet hivatalosan 1871-ben vette fel.

Simstich István 1827. február 6-án született Győrben, egy „gazdálkodó győrvárosi polgár" családjában. Tanulmányait az újvárosi evangélikus elemi iskolában kezdte, a gimnázium alsó osztályait szintén szülővárosában, s ugyanannál a felekezetnél abszolválta. Ezt követően iratkozott be a Benedek-rendi főgimnáziumba, az első bölcsészeti osztály elvégzésére. A következő tanévben azonban már Pápán, a református kollégiumban találkozunk nevével.

Pápán ért el hozzá az 1848. március 15-i pesti események híre. Szerzőnk nemzetőr lett, majd a győri toborzás első napján (1848. június 4.) felcsapott katonának: az 5. honvédzászlóalj kötelékébe lépett. Nem volt ugyan közvetlen felettese, de éppen ennél a zászlóaljnál, s éppen Győrött találkozott Görgei Artúr századossal. Simstich-Hetvényi István azok táborába tartozott, akik elítélték a honvédsereg későbbi vezetőjét, nem kímélve őt az „áruló" titulustól sem. Véleményünk szerint ezt az ítéletet inkább későbbi olvasmányai, semmint személyes élményei alapján fogalmazta meg. Visszaemlékezésről lévén szó, győri találkozásukat is e szemüvegen át nézi, s minősíti.

Az 5. honvédzászlóaljat 1848 augusztusában — a szerb felkelés erősödtével — a Délvidékre vezényelték. Komáromig gyalog, onnan hajón tették meg az utat Bajáig, majd szekereken a Bács-Bodrog megyei Verbászig. Közölt részletünk ennél az időpontnál, és ennél a helynél kezdődik.

Szerzőnket vissza-visszatérő betegsége akadályozta meg abban, hogy hadtestével nagyobb ütközetben vehessen részt. Mint látjuk, még tanúja Csantavéren Esterházy gróf és tiszttársai dezertálásának, a parancsnokváltásnak (Vécsey

* A hivatalos okmányok szerint nem ez volt a pontos neve, hanem *Siebenstich* István. Így szerepel a születési anyakönyvben, a belügyminiszter névmagyarosítási engedélyén(1871). Mivel szerzőnk mindig a *Simstich* nevet használta, tiszteletben tartjuk és akceptáljuk a név e változatát.

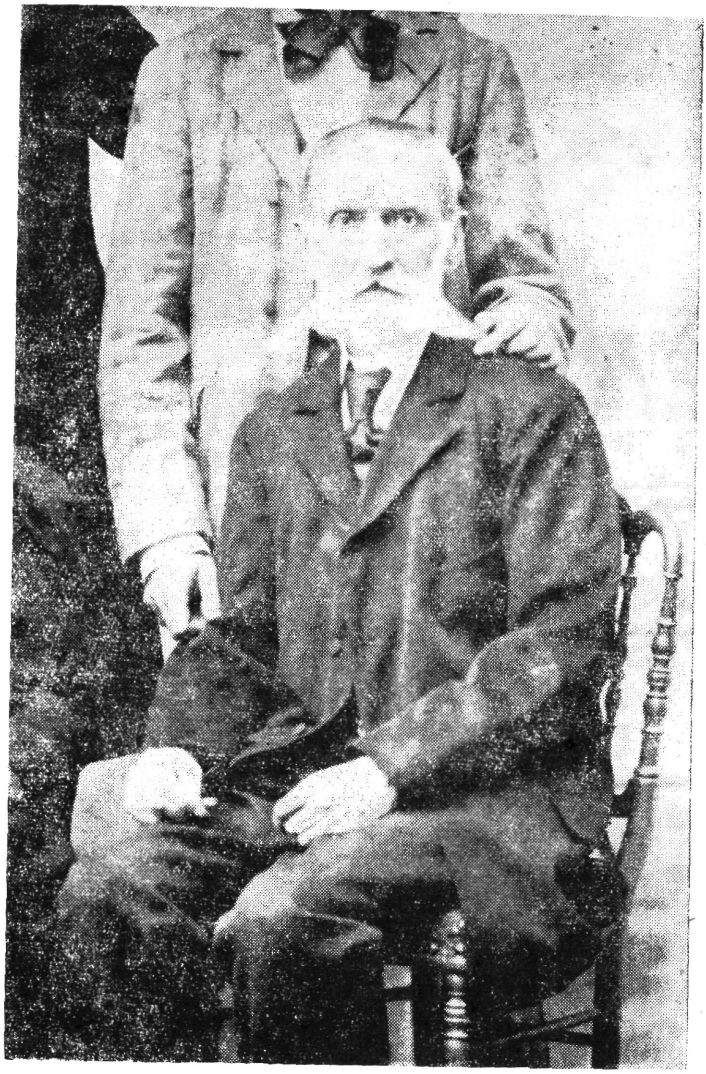

Hetvényi István
(1824—1904)

Károly grófj; de Szegeden, illetve Hódmezővásárhelyen kénytelen maradni, s a kórházi ágyat nyomni, míg katonatársai a tavaszi hadjáratra készülődtek a Tisza vonala mögött. 1849 kora tavaszától — a szegedi IV. hadtest tüzéreként — vett részt Szeged védelmében a támadó osztrák—szerb haderővel szemben.** Innen indulnak 1849. április 14-én a Délvidék felszabadítására. A bács-bánáti IV. hadtest 1. hadosztályának katonájaként (itt volt parancsnoka Kohlmann ezredes) három jelentős ütközetben harcolt: a Torontál megyei Mokrinnál (április 23.), Melencénél (április 29.) és Tomasevác-Uzdin térségében (május 7.). Az augusztus 19-i fegyverletétel, a majd három esztendeig tartó kényszer-

** Az emlékirat e része „Részletek Hetvényi István 1848-as honvéd emlékiratából" címen megjelent a Tanulmányok Csongrád megye történetéből VI. kötetében. Szeged, 1983. 199—211. o.

szolgálat után, 1852. május 2-án szabadságolták, s hazatérhetett Győrbe. Még ekkor is nagy erőpróba várta: megtalálni helyét a civil életben, megfelelő foglalkozást keresni (a volt honvédeket nem mindenütt fogadták bizalommal).

Simstich-Hetvényi István egy ideig bátyja, s a győriek régi foglalkozásával kereste meg kenyerét: hajózásból élt, úgynevezett burcsellás volt. 1855-ben segédtanítónak hívták a Győr megyei Kispécre, 1856-ban lett Győrújfalu evangélikus iskolájának rendes tanítója. 1858-tól nyugdíjazásáig Enesén oktatta az elemi iskolás gyermekeket, közben tanítói oklevelet szerzett a soproni tanítóképzőben (1860).

1864 nyarán házasságot kötött Szilágyi Zsuzsannával. Emlékiratának egyik mondata ragadta meg figyelmünket: „Az esketó lelkész volt Haubner Máté szuperintendens, aki a lakodalmi ebéden is jelen volt Győrben Matild leányával." Haubner Máté 48-as szereplésért megjárta Kufstein várbörtönét, ahová — s ez abban a korban feltűnést keltett — Matild lánya is elkísérte, osztozva atyja megpróbáltatásaiban.

Simstich-Hetvényi István tanító életének-munkájának gazdag tapasztalatait kisebb-nagyobb cikkekben tette közkinccsé, amelyek „A győrvidéki tanítóegyesület értesítőjében",*** a „Nép kertésze" és a „Gazdasági lapok" című kiadványokban jelentek meg. Nyugdíjas éveit Sopronban élte, e városban hunyt el 1904. április 3-án, 77 éves korában.

Hetvényi István emlékiratát 1881. június 12-én kezdte írni Enesén, az utolsó bejegyzés 1887. május 22-re datálható. A 323 oldalas kézirat unokájánál, dr. Várhelyi Lajosné Hetvényi Erzsébetnél maradt meg Sopronban, s neki köszönhetjük, hogy most az abban foglaltakat publikálhatjuk. Történészeink azonban ismerték a szerzőnkkel történteket, Urbán Aladár az 5. honvédzászlóaljról írt munkáiban, mint forrásra, Hetvényi Istvánra is hivatkozik.**** Ennek az a magyarázata, hogy a negyvenes években Kuszák István regényes önéletrajz formájában könyvet jelentetett meg, amelynek nyersanyagát jelen emlékiratunk szolgáltatta.***** E könyv szerzője azonban az „eredeti részeket" átalakította, a „fölösleges részeket" elhagyta, a „hiányzó mozzanatokat" beírta. Minket azonban más elv vezérel: az eredeti forrásig megyünk vissza; s azt az igazi, esetleg „fésületlen" formájában kívánjuk a históriai kutatás rendelkezésére bocsátani. Terjedelmi okokból — mostani közleményünkben — mi is kénytelenek voltunk az elhagyás eszközéhez nyúlni. Kihagytuk a csak személyes, de közérdeklődésre nem számító részeket, a későbbi olvasmányokból átvetteket, az emlékirat vége felé mind gyakrabban előforduló ismétlődéseket. Éltünk az átalakítás — úgy véljük megengedhető — jogával is, amikor a szöveget többnyire mai helyesírással közöljük; a neveknél, s csak a korra jellemző néhány kifejezésnél maradtunk meg az eredeti írásmódnál.

Méltán vetődhet fel az olvasóban a kérdés: szerzőnk mi újat, mennyiben ad mást a forradalmi-önvédelmi harcról eddig kialakult ismereteinkhez? Bevallhatjuk, nem sokat. De mi újat nyújthat mindahhoz egy *közkatona?* Ha csak nem azt, ahogy ő látta az eseményeket. 1848—1849 hétköznapjait, a közhonvéd mindennapi életét hozzák közelebb hozzánk e sorok. A túloldalt álló, de nem mindig ellenségként szemlélt szerbeket; a tiszti ranglétrán protekcióval felkapaszkodó katonatársakat; a korabeli honvédkórházakat, az akkori gyógy- és bánásmódot; a bácskai hadsereg visszavonulását kísérő szerepcserét a vezető poszton; az összeomlás keserves napjait; a kényszerbesorolás kiskapuit és sorscsapását; s a több ezer magyar honvéd és tiszt sorsává lett császári szolgálatot. Szerzőnk meglehetős tárgyilagossággal ábrázolja azt az áldatlan pusztítást is, ami a délvidéki harcok kísérője és következménye volt.

*** Megemlítjük az egyik érdekes cikkét: „Az 1848—9-ik évi szabadságharcz története. Előadva a népiskola 5-ik és 6-ik osztályában". Megjelent az említett lap XV. évf. 10—11. számában (1892. október—november).

**** *Urbán Aladár:* A győri 5. honvédzászlóalj toborzása 1848-ban. Arrabona, 1969. 163—176. o.; *uő.:* A nemzetőrség és honvédség toborzása 1848 nyarán. Budapest, 1973.

***** „Ébren a magyar. Egy 1848-as honvéd néptanító megemlékezései" Hetvényi István feljegyzései alapján közreadta *Kuszák István.* Győr, 1948. 115 o.

Meggyőződésünk, hogy amikor mindezt a mai olvasó kezébe adjuk, nem végeztünk haszontalan munkát.

I.

Bajáról kocsikon mentünk Verbászig.[1] Első nap Stanicsicsig[2] mentünk, s itt be lettünk szállásolva. Stanicsics nagy falu volt, s lakosai mind rácok[3] voltak. Parancsolatban ki lett adva, hogy itt már ellenség földjén vagyunk, vigyázzunk magunkra jól, s éjjel ne egyenkint szétszóródva, hanem amennyire lehet, csoportosan háljunk az udvaron. Délben házigazdánk igen sovány ebédet adott. Lapos szeletekre préselt tehéntúró, kenyér és kútvíz volt az ebéd. Mi béketűréssel költöttük el száraz ebédünket, reményelvén, hogy majd estére jobbat kapunk; de bizony este megint csak a déli tehéntúrót hozták az asztalra. Erre Szabó Laci (ki utóbb kapitány lett) elkezdte a puska tusát verni a földhöz, s pörölt és lármázott a silány vacsora miatt. Persze a háznépe egy szót sem értett, csak azt látta, hogy rossz kedvünk van, és hogy a tehéntúró nem kelendő. Kérdezték, hát mit adjanak? nincs egyebük (nemo nista). Én mondtam, hogy süssenek tojásból rényét, de ezt nem értették. Egyikünk elkezdett kodácsolni, úgy mint a tyúk, s én ujjommal az asztalra írtam a tojás alakját. Erre a rácok egyszerre mondták: „jájá, jójá".[4] Azután a háziasszony azonnal sütött egy jó tál rényét, amelyet mi jóízűen elköltöttünk.

Másnap reggel ismét kocsin folytattuk utunkat. Délelőtt 11 óra tájban értünk Szivaczra.[5] Itt várakoznunk kellett, míg új előfogatokat rendeltek számunkra. Szivacz lakosai legnagyobb részt református vallású svábok voltak. Addig míg az előfogatok előállottak, szétmentünk a faluban ki erre, ki arra. Amint Szabó Lacival ketten mentünk az utcán, találkoztunk egy szénás szekérrel. Ennek gazdájától kérdeztük, hogy hol kaphatnánk a faluban pénzért aludt tejet? Azt mondta, hogy csak menjünk ő vele. Mi mentünk, s elvezetett bennünket a maga házához, ahol megvendégeltek bennünket aludt tejjel, s a pénzt sem fogadták el. Itt jókedvű és kedélyes sváb nők voltak. Egyik csúfolta a szivaczi sváb nemzetőröket, hogy milyen mulatságos őket nézni, mikor exercíroznak.[6] Amidőn deflíroznak,[7] majd egyik, majd a másik veszti el a fapapucsát, s mindég kilépnek a sorból, keresik, felhúzzák, s újra belépnek a sorba, de alig lépnek egyet-kettőt, megint leesik a lábukról a fapapucs. Itt megköszönvén a szíves vendékszeretetet, visszamentünk a gyülekezőhelyre, ahol ismét kocsikra ültünk, s folytattuk utunkat Verbász felé. Napnyugotkor értünk Verbászra. A falun kívül leszálltunk a kocsikról. Elébünk jött egy lovashuszár ordinánc valami jelentéssel. Egy Beke nevű kadét az Alexander ezredtől,[8] akit Győrben ismertem látásból, szintén elébünk jött. Mi sorakoztunk és indultunk, mire a Bajáról velünk jött zenekar rázendítette a Rákóczy indulót, s zeneszóval vonultunk végig Verbász hosszú utcáján. A falu alsó szélén, Ó-Verbásznál volt a tábor. Az előreküldött kvártélycsinálók elfoglalták számunkra a táborhelyet, s elkészítették a menázsit. A számunkra kijelölt helyen hosszú sorban égtek a tábori tüzek, melyek megvilágították a tért; mert ekkor már setét volt. Amint megláttuk a tábori tüzeket, nagy örömmel felkiáltottunk: ah, de szép regényes életünk lesz! Mindenfelé élénk zsibongás volt, s hallatszott a lovak nyerítése. Éppen úgy tetszett, mintha egy nagy országos vásáron lettünk volna, mert még a lacikonyhák sem hiányoztak, melyekben a katonák jó kedvvel beszélgettek és borozgattak.

Táborhelyünket elfoglalván, fegyvereinket gulyába raktuk, s az Isten szabad ege alatt szépen elhelyezkedtünk. Megvacsoráltunk, s hosszabb beszélgetés után leheveredtünk a zöld pázsitra, s oly jól elaludtunk, mintha csak odahaza a vánkosokkal, dunnával, paplannal megvetett kényelmes ágyban hevertünk volna.

Azonban nem tartott soká pihenésünk. Egyszercsak verik a dobot, s kiáltozzák: fegyverre! fegyverre! jönnek a rácok! Itt vannak a rácok! Mi egyszerre fegyvert ragadtunk, a tölténytáskát és tarisznyát a nyakunkba akasztottuk és sorakoztunk. Egy perc alatt készen állott a zászlóalj az indulásra. Csakúgy égtünk a harci vágytól; de ez alkalommal nem lett a harcból semmi. Mintegy 5 percig álltunk csata-

1 **Verbász** — község Bács-Bodrog megyében; ma: Vrbas — J.
2 Sztanisics (Őrszállás) — község Bács-Bodrog megyében; ma: Stanišič — J.
3 **Rác** — a magyarországi szerbek elnevezése; a felkelők segítségére érkező fejedelemségi szerbek megkülönböztető neve: szerviánusok.
4 **Jójá** — szerb jaje: tojás.
5 Szivács — község Bács-Bodrog megyében; ma: Sivac — J.
6 Egzecíroztat, egzercíroztat: gyakorlatoztat, fegyelmezi
7 Defiroz — ném. defilieren: díszmenetben felvonul.
8 Alexander ezred — az I. Sándor orosz cár (1777—1825) nevét viselő 2. gyalogezred.

készen, azután vezényelték: fegyvert gulyába! Azt mondta a kapitányunk, hogy tévedés okozta a riadót. Lefeküdtünk, de alighogy elaludtunk, ismét feldoboltak bennünket. Megint sorakoztunk, de megint csak gulyába rakatták velünk a fegyvert. Ismét valami költött okot mondtak, mely miatt a riadót verték. Mindez csak próba volt, hogy tudunk-e hirtelen sorakozni. Egyéb zavar nem történt, minthogy többnek a fegyvere elcserélődött.

Másnap vagy harmadnap délelőtt mintegy 10 óra tájban nagy lárma támadt táborunkban. A nagy lárma közül kihallatszottak ezen kiáltások: „ne ereszd a disznót, üsd le a disznót!". Amint feltekintettünk, csakugyan láttunk egy félhízott nagy fehér disznót táborunkban szaladni, amelyet azonnal husángokkal, dorongokkal le is ütöttek. Azonnal leölték, feltisztították, feldarabolták, s húsát zászlóaljunkban századonként, s azután szakaszonként kiosztották. A mi szakaszunkra mintegy két font esett. Nem tudom, kik ették meg. Én nem ettem belőle. Azonnal keringett egy mese, hogy egy rác család Ó-Verbászon kocsira pakolt, és át akart szökni Szent-Tamásra[9] a rácokhoz. A kocsin zsákban két magyar emberfejet találtak, melyet magukkal akartak vinni, hogy a szenttamási rácoknál felmutassák, kik a mesebeli hír szerint darabonként egy-egy aranyat fizettek a felmutatott magyar emberfejekért. És ezen szökni akaró rác család szalasztotta volna el a disznót. Ebből természetes, hogy egy szó sem volt igaz, hanem a disznó valamely házból szaladt ki, s a faluból a tábornak szaladt, azonnal valóságos ellenség kezébe esett, s gazdája iránt való hűtlenségeért életével fizetett. Ezen disznó gazdája panaszra ment a térparancsnoksághoz. A térparancsnok volt valami Berhtold.[10] A közhonvédek úgy mondták ki: Bethold.

Másnap már megkaptuk a parancsot, hogy az 5-ik zászlóaljnak Verbászról el kell menni Futakra. Mi ekkor még nem tudtuk, hogy ez a disznó végett történt, de az őrnagy tudta, aki evégett hosszú orrt kapott. Igyekezett is ezért a zászlóaljon amint csak lehetett, bosszút állni. Az augusztusi forróságban anélkül, hogy az szükséges lett volna, egy napon két napi utat tetetett meg velünk. És midőn a nagy melegben a zászlóalj eltikkadt, a zászlóalj előtt lovagolva (mintha most is látnám azt a hosszú fekete embert, Horvát Lajos nevezetű volt)[11] összekáromolva bennünket, így szólt: „most mutasd meg a vitézségedet!". Délután mintegy 4 óra tájban elértük a második státiót, Kiszácsot.[12] Ez egy tót falu volt. Jóravaló luteránus tótok lakták. Itt beszállásoltak bennünket, hol házigazdánk egy nagy lábos mákos mácsikkal várt bennünket ebédre; amely azonban se mézet, se cukrot nem látott, de még zsír is oly csekély mértékben volt rajta, ha volt rajt, hogy azt észre sem lehetett venni. De mi azért nem hagytuk szégyenben a mákos mácsikot, hanem jóízűen elfogyasztottuk. Este alighogy lefeküdtünk, de többen még le sem feküdtek, verték a riadót, fegyverre! fegyverre! fegyverre! hangzott mindenfelé, rajtunk ütöttek a rácok! Néhány perc alatt a zászlóalj együtt volt csatakészen. Amiért másnap a napiparancsban meg is lettünk dicsérve. Azonban ellenségnek híre sem volt. Ez ismét csak próba volt, hogy elő tud-e a zászlóalj fáradtsága dacára is rögtön állani. A zászlóalj azonban dicséretesen kiállotta a próbát. Csupán arra lett figyelmeztetve, hogy a fegyverkezésnek kisebb zajjal és lármával kellett volna történni.

Másnap elértük Futakot,[13] s Ó-Futakon az elköltözött rácok által üresen hagyott házakba be lettünk szállásolva. Futak két részre oszlott: Ó-Futakra és Új-Futakra. Ó-Futak volt a kisebb rész, itt rácok laktak; a nagyobb rész volt Új-Futak; itt svábok laktak. Ezen két rész azonban csak egy községet képezett, s laktak Ó-Futakon is svábok. A rácok, anélkül, hogy kényszerítve lettek volna, elhagyták lakásaikat, s a magyarokkal ellenséges állást foglaló rácokhoz költöztek, akik ezen a vidéken, Futakkal átellenben, a Duna jobb partján, Cserevicza falu körül voltak csoportosulva, s hír szerint cseresnye fából készült, s erős vaskarikákkal megerősített ágyúik voltak. Azonban, hogy valóban igaz volt ez, biztosan nem tudom. A Duna jobb partján szőlővel beültetett halmok voltak, s távcsövön lehetett látni, amint itt dolgoztak és sáncokat készítettek. Futakon igen finom dohány termett, mely azonban nagyon erős volt.

Óvatosságból, hogy a rácok ránk ne gyújtsák a házat, az udvaron háltunk. Itt néhány nap voltunk csak. Elmentünk innét Vizicsre. Ez egy major volt, Csereviczához átellenben. Egy tölgyes erdő volt itt, egy vadászlak és egy nagy juhakol. Ebbe vol-

9 Szenttamás — község Bács-Bodrog megyében; ma: Srbobran — J.
10 Berchtold, Philipp von (1786—1862) cs. kir. altábornagy, a szerb felkelők ellen összpontosított csapatok főparancsnoka.
11 Az 5. honvédzászlóalj parancsnoka nem Horvát Lajos, hanem Horváth Dániel volt; szerzőnk következetesen a téves nevet használja.
12 Kiszács — község Bács-Bodrog megyében; ma: Kisač — J.
13 Futak — község Bács-Bodrog megyében; ma: Futog — J.

tunk beszállásolva. Szent-Tamás meg lett a magyarok által támadva,[14] s azért lett zászlóaljunk iderendelve, hogy a szenttamási és a csereviczai rácok közt a közlekedést elzárjuk. Mintegy 3 vagy 4 nap voltunk itt, s azután visszamentünk Futakra, s a svábokhoz lettünk beszállásolva. Innét előörsre és éjjel patrolba jártunk.

Itt történt, hogy minden századból kellett 4 honvédet küldeni Verbászra a tüzérekhez. Én régtől fogva szerettem volna tüzér lenni, azért Koroda kapitányt megkértem, hogy hadd menjek én is a tüzérekhez. A kapitány kérésemet teljesítette, s augusztus 22-én át lettem helyezve a tüzérekhez. Én az első századnál voltam; kapitányunk Koroda nevű volt, tót nemzetiségű. Később hallottam róla, hogy a kácsi erdőnél[15] elesett; a szájába kapott egy puskagolyót. Akik ezen századtól lettünk küldve, lehúztak rólunk minden ruhát, csupán a bakkancsot hagyták meg; ingbengatyában bocsátottak el bennünket. Azt mondták, hogy majd ott kapunk tüzéri ruhát, de bizony nem kaptunk. Egész késő őszig ingben, gatyában, köpönyeg nélkül kellett kujtorognunk. Nekem szerencsére volt még egy deák kori civil nadrágom; ezt viseltem, másként egészen gatyában kellett volna lennem késő őszig, amidőn is egy Deutsch nevű zsidó hadnaggyal küldtek számunkra Futakról nadrágot és kitlit,[16] s úgy emlékszem, köpönyeget is. Addig míg ezen ruhát meg nem kaptuk, midőn már hideg éjszakák és csípős derek voltak, kaptunk a tüzérségnél egy hosszú szűrt és egy dolmányszűrt. Utóbb azonban ezeket ismét beszedték. Ruházatunkat Futakon elvették, de a fegyvert és tölténytáskát a 60 tölténnyel meghagyták, s velünk kellett cipelni Verbászra, ahol azután egy társzekérre felraktuk, s ott maradtak mindaddig, míg október hónapban ismét vissza nem kellett mennünk Futakra a zászlóaljhoz.

Augusztus 22-én bocsátottak el bennünket Futakról gyalog; csupán a podjász számára kaptunk egy kocsit. Mintegy 24-en voltunk. Mi azonban nem mentünk tovább gyalog, mint Pirosig.[17] Itt a bíróhoz mentünk, s kértünk kocsikat. Ez a jámbor, becsületes ember ki is rendelte számunkra a kocsikat, s így Pirostól Verbászig kocsin mentünk.

Itt be lettünk szállásolva, s másnap beosztottak bennünket a különféle ütegekhez. Voltak itt 6 és 12 fontos gyalog és 6 fontos lovas ütegek. 12 fontos gyalogüteg kettő volt. Én a 12 fontos gyalogütegek egyikéhez kerültem. A két üteg együtt volt.

A katonaság közt mindenfelé az azelőtt egy héttel történt szenttamási támadásról folyt a beszéd; amely támadás azonban sikertelen volt. Egy német tiszt eredt többünkkel beszédbe. A nemzetőrökről beszélt, hogy mily kevés hasznukat lehet venni a csatában. Erre kérdezte közülünk egy, hogy hát a honvédek hogyan viselték magukat? Amire a tiszt németül így felelt: „Ein Honvéd — ich find — auf ihnen sich Ungarn verlassen kann". A honvédekre rábízhatja magát Magyarország. A honvédeknek a szabadságharc alatti hősies magaviselete csakugyan fényesen igazolta a tiszt ezen állítását.

Tüzéreink, akikhez minket honvédeket beosztottak, osztrák tüzérek voltak feketesárga zászlókkal az 5-ik tüzérezredtől; mely ezred az önvédelmi harc kiütése előtt Pesten feküdt, s austriaiak, csehek és morvákból állott. A katonai vezényszó német volt.

Tehát rendes császári királyi katonaság harcolt velünk a lázadó rácok ellen, akiket a bécsi kormány másrészről titkon segélyezett és ellenünk bujtogatott; oly ígéreteket tevén, amit megadni esze ágában sem volt. Tudniillik önálló vajdaságot ígértek a rácoknak.[18]

Azért szörnyű igazságtalan ráfogás volt Magyarországra, hogy ez fellázadt uralkodója ellen. Magyarország nem lázadt fel, hanem csak védelmezte magát a lázadó rácok, később nyilván ellenünk támadó Austria ellen.

Én, Falk Sándor, Huszár Imre és még néhányan az 5-ik zászlóaljtól összekerültünk egy üteghez. Egy német káplár, aki engem átvett, nyájasan fogadott, s beosztott egyik ágyú személyzetéhez, akik a gyepszélen egy házhoz voltak beszállásolva. Itt egy tüzér, aki ezen a napon szakács volt, azonnal tálalt számomra — minthogy déltájban

14 A magyar hadsereg 1848. augusztus 19-én tett másodszor kísérletet Szenttamás bevételére (az első július 14-én volt). Az akcióban 8 sor- és 3 honvédzászlóalj vett részt 5 ütegnyi tüzérség támogatásával. A kísérlet nem végződött sikerrel.

15 Kács — község Bács-Bodrog megyében; ma: Kać — J. A kácsi csata 1849. június 7-én volt.

16 Kitli — a szerző magyarázata: „vászony foszlány, egy nyári kabát csinvatból, ilyent jelenleg a katonaság nem visel".

17 Piros — község Bács-Bodrog megyében; ma: Rumenka — J.

18 Az 1848. május 13—15-én Karlócán ülésező szerb nemzeti gyűlésen merült fel az autonóm szerb vajdaság (Bácska, Baranya, Temesköz, Szerémség) létrehozásának gondolata, óhaja. Ez az elképzelés — a magyar forradalom ellenében — egyelőre kedvezett a Habsburg kormányzatnak, következésképp támogatásukat Rajačić pátriarcha és D. Stratimirović is élvezhette. Csakhogy az „önálló" vajdaság léte éppúgy sértette a Habsburgok összbirodalmi érdekeit, mint egy esetleges győztes magyar forradalom, ezért is került sor felszámolására 1860. december 27-én. *Spira György:* A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországán. Budapest, 1980.

volt — egy tányér gulyásos húst. Szerette a személyzet, hogy tudtam velök németül beszélni.

Délután kivonultunk az ágyúkhoz. A két 12 fontos üteggel a Ferencz csatorna jobb partjáról átmentünk a bal partra, s a csatornától mintegy puskalövésnyi távolságra éppen a rögtönzött akasztófa mellett — melyre az ellenség kémjeit akasztották fel — szálltunk táborba. Két négyszegletesre faragott, mintegy 4 öl magas fenyő volt leásva, s ezekre volt keresztülfektetve egy körülbelül 3 öles gerenda. Ez volt az akasztófa. Ekkor nem lógott rajt senki, de amikor mintegy 3 héttel azelőtt zászlóaljunkkal Verbászra jöttünk, akkor lógott rajt két rác kém. Csak távolról láttuk, mert az 5-ik zászlóalj tábora akkor a csatorna jobb felén volt.

A Ferencz csatorna jobb oldaláról a balfelére való átköltözésünk félnapi időt vett igénybe; mert a Ferencz csatornán az átjáróknál többnyire csak úszó hidak voltak, melyeket csupri-nak hívtak, s ezek ágyúinkat nem bírták meg, azért el kellett kerülnünk a legközelebbi lábas hídig, s ezen mentünk át.

A számunkra kitűzött helyen a mezőn felállítottuk ágyúinkat, s táborunkban a gyepre letelepedtünk. Ekkor már este volt, s a levegő jól meg volt hűvösödve. Litz főhadnagy ütegparancsnokunk engem meglátott, hogy egy ingben vagyok, rám kiáltott: „Wo hast du deinen Rock?"[19] Én mondtam, hogy nincs kabátom. Hát hová lett? — kérdezte ismét. Én mondtam, hogy a zászlóaljnál maradt. Amidőn a gyepen éjjelre lefeküdtünk, két német tüzér engem közbevett, s mindegyik juttatott köpönyege széléből egy kis darabot. Így aludtam át minden nagyobb baj nélkül az éjszakát. Utóbb csináltunk gunyhókat, melyekbe szalmát hintettünk, s így köpönyeg nélkül is jól át lehetett aludni a nyári rövid éjszakát.

Néhány nap múlva, aug. 31-én igen megbetegedtem. Erős lázaim voltak, s a gyomrom semmit sem tűrt meg magában. Nem lehet csudálni, hogy a hűvös éjszakákon át minden takaró nélkül, az ingben igen meghűltem. Jelentettem magamat maródinak. (Maródi annyit tesz, mint gyengélkedő, beteg.) Ütegünknél Sebő Imre honvéd is maródi volt. Kettőnket bekésértek a faluba az orvoshoz. Az orvos megvizsgált bennünket, s azonnal ott marasztott. Egy félszerbe vittek, ahol már több beteg volt, s délután (szept. 1-sőn) elszállítottak bennünket Szabadkára, a kórházba. Az úton a kocsiról folyvást hánytam, mert igen nagy szomjúságom volt, s amint vizet ittam, azonnal kihánytam. Gyomor kátárusom, vagyis gyomorhurutom volt, amit a gyomornak áthűlése okozott.

Este 8 óra tájban értünk egy nagy faluba, ahol az első státio volt; de a falu nevére már nem emlékszem. Itt kocsikat kellett cserélni, de a falu bírája és az elöljárók igen nagy nehézségnek találták ily későn kocsikat előállítani; ajánlották, hogy inkább szállást adnak, s reggelre előállítják a kocsikat. Mi betegek jobban is szerettük volna a beszállásolást, de a bennünket szállító altiszt nem engedett, s a kocsik végre mégis előállottak. Míg az utcán a kocsikra vártunk, megláttam, hogy a túlsó soron — mert ez egy igen széles utca volt — egy gyógyszertár van; odamentem, s kértem valami gyomorerősítőt. Angolkeserűt adtak, de a pénzt nem fogadták el. Ez a gyomromat egy kissé megerősítette, s akkor éjjel már többet nem hánytam.

Újra kocsikra ültünk, s késő éjjel megérkeztünk Szabadkára. Reggelig senki sem vett át bennünket. A gimnázium téglázott folyosóján a téglákon kellett oly betegen minden takaró nélkül feküdnünk reggelig(. . .).

Reggel elhelyeztek bennünket, kit ide, kit oda, mert több helyen voltak rögtönzött kórházak. Az egész transzportból én magam kerültem egy kórházzá alakított parasztházba, amelyben két egymásba nyíló szoba volt. Én a külső szobában kaptam ágyat. A földön fekvő szalmazsákokon feküdtünk. Velem egy szobában egynehány székely és egy huszár volt a császár huszárezredtől.[20] Ez a fentebb említett szenttamási támadás alkalmával sebet kapott. Ugyanis egy ágyúgolyó alfelét horzsolta meg; vagy értelmesebben mondva, segge partjából egy darab húst elhordott. Elbeszélte, hogy azon alkalommal csupán a véletlennek köszönheti élete megmaradását. Káplárja kérte, hogy nyújtsa át neki kulacsát, hogy hadd igyék; s amint a kulacsot átnyújtandó, jobb felé áthajolt, horzsolta meg az ágyúgolyó. Ha egyenesen ült volna, akkor a derekán ment volna keresztül a golyó. Egy káplárnak pedig ugyanez alkalommal a lábát vitte el egy ágyúgolyó. Ez könyörgött, hogy lőjék agyon. Őtet egy podjászos kocsira tették fel, amelyen két hordó bor volt, sebjével nem is gondolva, első gondja volt azt vizsgálni, hogy van-e a kocsin nádcsíve. Amint ezt talált, gondolta magában, no most már jó helyen vagyok, s nekihasalt egyik hordónak, és jót ivott belőle.

19 „Hol van a kabátod?" (ném.).
20 Császár huszárezred — Ferdinánd császár nevét viselő 1. huszárezred.

A betegápolók itt huszárok voltak, s nagyon kellemetlen volt a betegeknek, amint sarkantyúikkal folytonosan zörögtek. Másnap ezen huszárok elmentek, s asszonyok és férfiak jöttek helyökbe, akik a betegeket ápolták. A huszárokkal a katonaorvos is elment, s helyébe egy civil orvos jött, egy igen nyájas fiatalember, zsidó. Amidőn vizsgálni jött, mindég így szólított: „No, hogy van barátom?". Ennek panaszkodtam, hogy a lázon kívül a mellyem is fáj. Azt hittem, hogy ez attól van, hogy az ágyúkkal való gyakorlatoknál igen sokat kellett futni; pedig most tudom, hogy a hüléstől a gyomor volt megdagadva, s ettől fájt a mellyem is. Az orvos szívatót adott a mellyemre, mely hólyagokat szított, azután apróbb kelések támadtak, melyek csak néhány hónap múlva gyógyultak be. A forradások most is meglátszanak, s úgy hiszem, evégett nem nőtt mellyemen sohasem szőr. Körülbelül egy hét alatt felgyógyultam, s ekkor több lábadozókkal együtt kikvártélyoztak bennünket a városba. Én többed magammal a Tyúk utcába kerültem. Itt összejöttem és megismerkedtem egy Kaszt János nevű győrszigeti fiúval, aki a császár huszároknál volt. Ez kölcsönözte nekem kitlijét, s míg nehány nap itt voltunk, azt viseltem(...).

Jöttek azután hozzám látogatni katonapajtások, akik azon utcában voltak beszállásolva. Kaszt Jancsi huszár, egy baka a Prinz Preus ezredtől[21] és még egynehány. Arról folyt a beszéd, hogy kinek milyen kvártélya van. A Prinz Preus katona azt mondja, ahol ő szálláson van, az van felírva a házra: „Tyúk utca". Azt hitte, hogy itt majd bizonyosan tyúkhús levest kap. De bizony nem kapott. Igen rossz ellátása volt. Ezen említett ház az utolsó volt, amint az utcából kifelé megy az ember a jobb kéz felőli soron. Azontúl a szőlők kezdődtek. Ide reggel kisétáltunk, s éppen a szőlőérés levén, a szőlősgazdáktól sok szőlőt kaptunk. Igen jó magyar nép volt itt.

Innét talán mintegy harmadnapra, szeptember 15-én ismét elvittek bennünket Verbászra, a táborba.

Ütegünket megtaláltam azon a helyen, ahol elhagytam. Ekkor már kapott az üteg szűrőket, melyekből én is kaptam azonnal egy hosszú, és egy dolmány szűrt. Most már nem fagyoskodtam, s a szeptemberi hűvös éjszakákon a hosszú, fehér szűrben jóízűen aludtam.

Szép szeptemberi napok voltak. Kárloviczról[22] hoztak táborunkba kocsikkal árulni jó édes burgundi fajú fekete szőlőt. — Kárlovicz a rácok kezében volt; egyesség folytán azonban a házaikat és szőlőiket odahagyott magyarok hazamehettek szőlőiket leszüretelni. Innét hozták elárusítás végett táborunkba a szőlőt.

Minthogy már az éjszakák hűvösek voltak: gunyhókról kellett gondoskodnunk. Azért ástunk mintegy harmadfél láb mély gödröket, s ezeknek összerequirált dorongokból és deszkadarabokból tetőjét csináltunk, s ezt beraktuk szalmával. Egy ily gunyhóba belebújtunk tízen-tizenketten, s mind eső, mind hideg ellen igen jól védett bennünket.

Szabadkáról való visszaérkezésem után egy pár napra nagy készülődés történt Szent-Tamás ostromához. Nagy sánckosarakat fontak, melyek földdel voltak megtöltendők. Két mozsárágyút is hoztak, amelyekből bombák lettek röpítve.

Vasárnap délelőtt volt, szeptember 20-dika. Másnap, szeptember 21-ikén reggelre volt tervezve a szenttamási támadás. Délelőtt mintegy 10 óra tájban — tudniillik vasárnapon — a gunyhóban voltam, s kívülről hangosan kiáltották nevemet: „Simstich!". Én kiáltottam: „hier". Azt hittem, hogy talán valamelyik altiszt hív. Kimentem a gunyhóból, hát Német Józsi barátom volt, győri fiú, aki oskolatársam volt Győrben Turcsányinál a 4-ik osztályban, a bencéknél a 6-ik osztályban és Pápán a 8-ik osztályban, akkor pedig szintén honvéd a 2-ik zászlóaljnál, mely zászlóalj akkor szintén Verbászon volt, a Ferencz csatorna jobb kéz felőli részén. Megtudta, hogy én itt vagyok a tüzérségnél, átjött, s fölkeresett. Elmondta, hogy az utóbbi napokban minő meglepetés érte. Ő a 2-ik zászlóaljnál mint közhonvéd szolgált, s ki lett nevezve egyszerre hadnagynak. Mutatta bátyja, Német Samunak — aki Pesten ügyvéd volt — a levelét, melyben ezeket írta: „Közbejárásomra tegnap kineveztettél hadnagynak a főherczeg által (István nádor). A napokban el fog menni kinevezési okmányod zászlóaljadhoz. Amint megkapod, azonnal siess Pestre. Majd Palit is ide segítjük (Német Pali Német Józsinak öccse, közhonvéd volt az 5-ik zászlóaljnál). Ide mellékelek útiköltségnek 10 forintot. Többet nem küldhetek, mert Verbászra delizsáncz[23] nem megy; ily közönséges levélben pedig ha a posta észre veszi, hogy pénz van, büntetés nélkül felbonthatja."

Bátyja protectiója folytán tehát Német Józsi közemberből egyszerre hadnaggyá lett. S csakugyan rövid idő alatt Német Pali is megkapta a hadnagyságot. Ily pro-

21 Prinz Preus ezred — a 34. „Porosz herceg" (Prinz von Preussen) gyalogezred.
22 Kárlovicz (Karlóca) — szerémségi város, a pátriarcha székhelye; ma: Sremski Karlovci — J.
23 Delizsánc — személyszállító postakocsi.

tectiók útján történtek 48-ban a legtöbb előléptetések. (Nem áll az, amit Podmániczky báró emlékiratában mond, „hogy a protectió ez időben még nem uralkodott, hanem Debrecenben burjánzott az ki!") Akinek protectora nem volt, ha még úgy megérdemlette volna is az előléptetést, biz az többnyire csak visszamaradt. Sok jeles tanulótársam volt mind Győrben, mind Pápán, akikkel csak mint közhonvédekkel találkoztam. Ellenben egy igen mafla gyerek oskolatársam volt Pápán, akit midőn tiszti ruhában, aranyrojtos karddal láttam meg Verbászon, majdnem hanyatt estem csudálkozásomban, hogy ez a mafla hogyan vihette fel tisztségre; de mióta tudom, hogy bátyja egy előkelő állást foglalt el a törvényhozó testületben Pesten (országgyűlési elnök volt, Pázmándy Dénes kömlődi birtokos[24]), semmit sem csudálkoztam. Inkább csudálom azt, hogy egyszerre őrnaggyá nem nevezték ki: mert hisz ez is megtörténhetett volna.

Német Józsi adós volt nekem 9 húszassal, vagyis 3 ezüstforinttal, amelyről az írásbeli elismervény mai napig megvan. (...) Azt mondta, hogy majd ha még egyszer összejövünk, megadja; nem is gondolván arra, hátha nem fogjuk egymást többé látni. Nem is láttuk egymást többé soha, mert Német Józsi Brányicskónál elesett, mégpedig a magyarok golyójától, mert midőn egy honvédcsapat retirálni akart, Guion tábornok[25] hátulról közibük lövetett. Így kényszerítette katonáit a további harcolásra, s a győzelmet ki is vívta; mely győzelemről elnevezték Guiont a branyicskói hősnek.

Egy kis idő múlva — éppen midőn a menázsit költöttük el a táborban — jött lóháton néhány tiszt által kísérve Mészáros Lázár hadügyminiszter. Néhány barátságos szót is intézett hozzánk. Kérdezte, hogy mit csinálunk? hogy érezzük magunkat? Mi felálltunk és katonásan köszöntöttük s feleltünk, hogy jól érezzük magunkat. Ezzel továbblovagolt szemlét tartani a tábor felett; mert a másnap bekövetkezett szenttamási ostromnál Mészáros Lázár volt a fővezérünk.

Délután kirukkoltunk parancsolatra. Ütegparancsnokunk, egy hadnagy (mert Litz főhadnagy elment tőlünk) igen derék, becsületes és jó német ember volt; tűzmesterségről léptették elő hadnagyságra. Ez lelkünkre kötötte, hogy a holnapi támadásnál bátor vitézséget tanúsítsunk és jól lőjünk, mert ha jól lövünk, az érdem és dicsőség egészen a mienk. Az ő érdeme csak abban áll, ha ágyúink számára jó helyet, jó állást tud kiválasztani. Ha jól lövünk — így szólt — délre könnyen Szent-Tamásban lehetünk.

Mi igen jól lőttünk, de Szent-Tamást ez alkalommal mégsem vehettük be. Különösen lelkünkre kötötte azt is: hogyha közülünk valaki megsebesül — s nekünk netalán retirálnunk[26] kellene — azt ne hagyjuk a csatatéren, hanem ha máshova nem, az ágyú láfétájára is tegyük fel, nehogy a rácok kezébe kerüljön. (Láféta az ágyúnak az ágya, amelyben az fekszik.)

A parancsolatról szétoszlottunk. Mindenkinek jó kedve volt. Azonban a magyar ügy iránt a német tüzérek rossz hangulatot tanúsítottak. Azt mondták többen: a rácok a császár mellett harcolnak a magyarok ellen; ők is a császár katonái, tehát miért harcoljanak ők a rácok ellen? Mi közük őnekik Magyarország ügyeihez? Elvárom — szólt egy — ha majd meglátják a rácok feketesárga zászlóinkat, hogy lőnek-e majd ránk? Hogyne lőnének? — szólt egy másik — ha mi azokra lövünk, csak kell magukat védelmezniök.

Ilyen szóváltás folyt egy ideig. Minthogy azonban a dolgon változtatni nem lehetett, mindenki belenyugodott sorsába, s nyugodtan várta az órát, melyben Szent-Tamás ellen indulni fogunk. Ezalatt beestvéledett. A lovak az ágyúk előtt álltak, s mi tüzérek az ágyúk mellett feküdtünk le, készen várva az indulási parancsszót.

Mintegy éjféltájban indultunk meg. Elinduláskor „Jézus segíts meg!" hangzott egyik szekerészünk ajkáról, ki ezen szavakkal indítá meg lovait. Engem igen kellemesen lepett meg ezen áhítatos magyar szó hallása, mert a szekerészeink lengyelek voltak, s én nem tudtam, hogy magyar is van köztük. A tüzérség akkor nem úgy volt szervezve, mint most. Lovas tüzérek helyett akkor szekerészek voltak (Furvizerek). Ezeknek szürke frakkjuk volt kék hajtókával, a tüzéreknek pedig barna frakkjuk veres hajtókával. A szekerészeknek csákójuk volt, a tüzéreknek azonban egyforma volt az egyenruha. A szekerészeknek, vagyis lovas tüzéreknek olyan egyenruhájuk volt, mint a gyalog tüzéreknek. Barna posztó attila veres zsinórzattal, cinből csavart som gombokkal, kék posztó francia nadrág ujjnyi széles veres zsinórral; fekete posztó csákó magyar nemzeti színű rózsával és lószőr forgóval; a rózsa alatt volt címlemezből Magyarország címere.

24 Pázmándy Dénes (1816—1856) 1848. július 10-én lett az alsóház elnöke. Úgy véljük, kivételes, egyedi esetből általánosít itt szerzőnk.

25 Guyon Richárd (1813—1856) honvéd tábornok, hadtestparancsnok.

26 Retirálás — retiráda (ol.—ném.): visszavonulás, hátrálás.

Hogy kelleténél előbb ne érjünk Szent-Tamás alá, igen lassan mentünk, és útközben többször meg-megálltunk. Valahányszor megálltunk, én fehér szűrömmel lefeküdtem, és addig, míg újra indulni kellett, jóízűen szundikáltam. Nem féltem és nem aggódtam semmit. A német tüzérek azonban szörnyen trémáztak, és folyvást fohászkodtak.

Közeledett már a reggel, amidőn egy Dózsa nevű honvéd tüzér így szólt hozzám: „Hol leszünk egy óra múlva?" Egy óra múlva — feleltem én — már tűzben leszünk; mert az ütközetet, csatát így szokták nevezni. „Ott ám — válaszolt ez — az égben".

Az égben? — szóltam én — oda bizony én még most nem megyek! Éljen a haza! Mindjárt fut az ellenség — bátorítottam Dózsát.

Ekkor szeptember 21-dike volt, 1848. Mi ágyúinkkal lassan előrehaladtunk. Néhány perc múlva egymás után három puskalövés hallatszott. Amint körültekintettünk a reggeli szürkületben, előttünk láttuk Szent-Tamás tornyát. Ezen három puskalövés jel volt a székely zászlóaljtól, hogy az a számára kijelölt helyre már megérkezett. Erre a rácok jelét adták, hogy ők is ébren vannak, s megszólaltatták ágyúikat sáncaikból.

Links aufmarschieren![27] — hangzott erre nálunk a vezényszó, s tizenkét 12 fontos ágyúink nagy zörgéssel balra felmaséroztak. Ugyanez történt a munitiós kocsikkal, 40 lépésnyi távolságra az ágyúk mögött. Néhány másodperc alatt ágyúink le voltak mozdonyozva, s azonnal megszólaltak. Míg azonban ez megtörtént, addig már a rácok gránátokkal lövöldöztek ránk, ami által munitiós kocsiink veszélyezve voltak, hogy valamelyiket felrobbantják. Azért újra hangzott a vezényszó: „Munitions Karren retirieren!"[28] Erre munitiós kocsiink megretiráltak; de ezalatt hatalmas ágyúink már elkezdtek dörögni, s golyóink erősen reszkedtették a levegőt, amire a rácok vetágyúja csakhamar elnémult, s csak hat és három fontos ágyúkkal lövöldöztek ránk. Amire azután munitiós kocsiink az ágyúk mögött rendes helyeiket ismét elfoglalták.

Mi honvédek, mint újoncok, a 7-ik és 8-ik számot foglaltuk el. 1—5. számok az ágyút kezelték, 6. szám a munitiós kocsiból a töltényeket adta ki, a 7-ik és 8-ik szám bőr tarisznyában a töltényeket hordta a munitiós kocsitól az ágyúhoz. Két töltényt vitt egy egyszerre tarisznyájában.

Az ágyú következőképp kezeltetett: 1. szám a töltényt az ágyú szájába tette, 2. sz. a töltényt a törlő nyelével az ágyúba beletolta és lövés után az ágyút kitörölte. 3. sz. irányzott. 4. sz. az ágyút a kanóccal elsütötte. 5. sz. a mozdonyfával irányzás alkalmával az ágyú láfétáját, az irányzó által adott jelre, jobbra vagy balra emelte, s ha az irányzó elesett vagy megsebesült, akkor az 5. szám helyettesítette.

Kora reggeltől délután mintegy fél ötig azon egy helyből folytonosan tüzeltünk. A lovas üteg tőlünk balra valamivel előbbre állott, mint mi. Annak helyét változtatni kellett. Egy keveset meghátráltak, s ott meg is tartották állásukat, míg nem estefelé visszavonultunk.

Miránk is sűrűn jártak a rácok golyói, és sok lovainkat ellőtték. Egy tüzér felvett egy hatfontos golyót, mely három lovat megölt. Reggel mindjárt a tüzelés kezdetekor közülünk egy német tüzért ért egy ágyúgolyó. A gyomrát csúsztatta meg. Sértés ugyan nem történt rajt, de azért az ágyútól úgy kellett elvezetni. Amint vezették, szörnyen jajgatott, mintha most is látnám. Két óra múlva meghalt. Szintén még reggel, amint töltényt vittem az ágyúhoz, a hangról észrevettem, hogy felém jön egy golyó. Én hirtelen levágtam magamat a földre, s csak sapkámat csúsztatta meg, s le is vitte fejemről; a munícios kocsinál pedig ugyanezen golyó egy lónak az orrát vitte el, azután a szügyébe ment. Amint a földre lecsaptam magamat, az ágyúnál mondta egy német tüzér: „Dieser ist schon weg" (Ennek már vége). Nagy csudálkozásukra azonban én felugrottam, felvettem a sapkámat, és szaladtam a töltényekkel az ágyúhoz.

Ágyúink annyira kitüzesedtek, hogy le kellett a tüzelést állítani. Egyik üteg lőtt, a másik szünetelt. Az ágyúk előtt egy nagy sajtárban víz volt; ebbe lett mártva a törlő, s úgy lett vele az ágyú kitörölve. Ez azért történt, hogy ne melegedjenek az ágyúk olyan hamar meg. Egy szünetelés alkalmával — már délután — én az ágyú mögött feküdtem, s itt két arasznyira tőlem csapódott le egy háromfontos golyó, azután felugrott, s továbbment. Azt mondhatom, hogy itt a rácok jól lőttek. Beszélték is nálunk, hogy osztrák tüzéreik voltak. Egy golyó meg, szintén 3 fontos, egy ölnyire tőlem csapódott le a földre, azután az is továbbment. Kiáltoztak utána a katonák: „Vigyen az ördög!". Egy másik, szintén nem messze tőlem, egy lónak a patáját vitte el. Délután tőlünk egy Elek nevű honvéd tüzérnek a cipője sarkát vitte el egy

27 „Balra felvonulni!"
28 „Lőszeres targoncákat visszavonni!"

kartácsgolyó, s Eleknek a lába bokában kificamodott. Egy munitiós kocsinknak meg a kerekét törte össze egy ágyúgolyó. Azonnal tettek helyébe egy rezerva kereket.

Ennyi baleset fordult elő nálunk. Azonban sokkal többen estek el a gyalogságnál és huszároknál. Egy Alexander ezredbeli gyalogkatonának, éppen amint lőtt, mind a két karját elvitte az ágyúgolyó. Huszár Imre beszélte, hogy ő — minthogy mint maródi a podjászos kocsiknál volt — nézte, amint az orvosok a sebesülteket kötözték. Ha valamelyiknek keze vagy lába volt ellőve, vizes szivacsot tettek a szájába, hogy ne kiálthasson, s egy-kettő, s már el volt fűrészelve keze vagy lába, s azután gyorsan bekötötték.

Mi elfoglalt állásunkról tüzeltünk, távolról meghallottuk az előnyomuló gyalogságtól a dobszót. Én folytonosan figyelemmel kísértem a dobszót, hogy nem verik-e a takarodót, mert ez retirálást jelent. Ordinaire marsot[29] vertek. Ez előrenyomulást jelent. Mindég bíztam, de hiába volt. Délután láttuk Mészárost. Szomorúan ült a lován. Végre délután, mintegy négy vagy fél öt tájban, megkezdtük a visszavonulást. A mellettünk levő lovasüteg mintegy 80 lépésnyire visszavonult. Ezalatt mi folytonosan lőttünk. Itt ez állást foglalt, s újra elkezdett tüzelni. Ezután meg mi vonultunk vissza vontatókötélen, s újra állást foglalva ismét elkezdtünk lőni. Ekkor meg a lovas üteg hátrált. Így történt a visszavonulás mígnem a lőtávolságon kívül voltunk.

Minden jó eredmény nélkül kellett Szent-Tamásról visszavonulnunk. Pedig jó reménységgel voltunk, mert gránátjainkkal Szent-Tamást felgyújtottuk. Láttuk a tüzet. Nagyon égett. Azt gondoltuk, hogy már az egész helység ég. Később hallottuk meg, hogy 7 ház égett el.

Amint a lőtávolságon jól túl voltunk, megállapodtunk, s a szép zöld pázsiton megpihentünk. Itt kaptunk kenyeret és bort. Huszár Imre nevetve jött elébünk. Ez volt hozzá első szavam — Bajza szavait „A vezér búcsúja" című költeményéből idézve: „Éltem gyakran percen állt, de nem leltem a halált". Huszár Imre pedig csak vigyorgott. Azután elbeszélte, hogy nézte, hogy a sebesülteket hogyan kötözték. Amint már fentebb leírtam.

Itt amint megpihentünk, újra megindultunk. Visszatértünk Verbászra, s régi tábori helyünket újra elfoglaltuk. Itt sátoraink előtt letelepedve, beszélgettünk aznapi élményeinkről. Egy Fernbach nevű német tüzér felmutatott egy hatfontos golyót ezen szavakkal: „Diese Kugel hat drei Pferde Kaput gemacht" (Ez a golyó három lovat megölt).

Másnap vagy harmadnap egy délelőttön, átmentünk Huszár Imrével a Ferencz csatorna jobb partján táborozó 2-ik honvédzászlóaljhoz, pápai iskolatársainkat meglátogatni. Sok jó ismerőssel találkoztunk itt. Hodosi, Márkus, Szilágyi, Györfy és sok mások voltak itt, akik a pápai kollégiumból állottak be honvédeknek. Azután egy őrmester vonta magára mindenki figyelmét, aki Pesten volt honvédöltönyöket faszolni[30] a zászlóalj számára, s maga már egészen adjusztálva volt. Nagy érdeklődéssel vizsgáltuk áttilját, mert ekkor még a zászlóaljak csak kitliben voltak, s így az áttila még újság volt. Barna posztóból volt veres zsinórzattal, cinből öntött csavart som gombokkal. Többen fitymálták a bélését, mert biz az csak durva vászonnal volt bélelve, mire egy öreg katona így szólt gunyhója ajtajából: „Hja, ennyi embert nem lehet selyembe öltöztetni". Igaza volt.

Itteni táborzásunk alatt történt, hogy egy székely egy német tüzért egy kardcsapással agyonvágott. Ez egy reggelen történt, mely esetet azon nap délutánján ekkép beszélt el nekünk egy székely: „Nagyon éhesek voltunk, akkor jöttünk haza előőrségből; cimboráink a tábori mészárszékben voltak húsért. Egyik pajtásunknak már akart a mészáros adni húst, amire odaugrott egy béka nadrágú német (az i-t és é-t — mint a székelyek beszélni szoknak — igen megnyújtotta) pajtásunkat félrelökte, és ő vette el a húst; erre pajtásunk kirántotta a kardját, s úgy vágta fejbe, hogy az egyszerre kilehelt a világ kimínyin; mert úgy tekintjük ám mi már az embervért, mint a kutyavért".

A székelyek határőrök voltak, s minden székely született katona. Egyenruháik s fegyvereik odahaza is folytonosan házuknál voltak. Egyenruhájuk: feketesárga zsinóros magyarnadrág, barna frakk, széles, idomtalan csákó és fekete szíjak, lábukon bakancs. Később azonban honvéd egyenruhát kaptak. Nagyon összetartó népség volt. Jellemzi őket a következő eset: 1849-ben Perlaszon[31] Kis Vincze őrnagy táborában volt egy székely zászlóalj. Ezeknél egy székelyt valamely kihágásáért meg akart

29 Szokásos, közönséges menet.
30 Faszolni — ném. fassen: vételez.
31 Perlasz — község Torontál megyében; ma: Perlez — J.

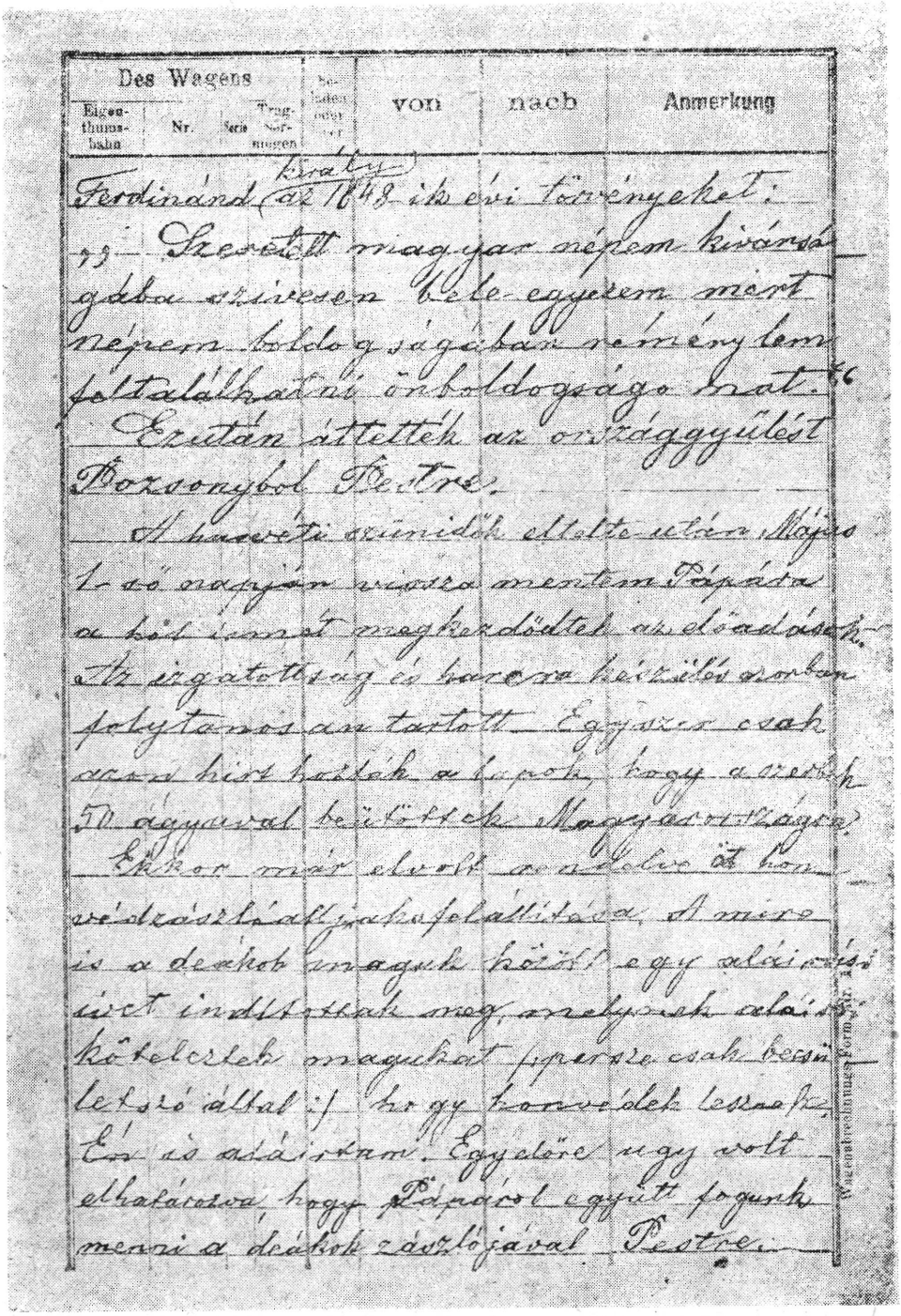

Des Wagens				Beladen oder leer	von	nach	Anmerkung
Eigenthumsbahn	Nr.	Serie	Trag-Vermögen				

Ferdinánd (király) az 1848-ik évi törvényeket:

„Szeretett magyar népem kivánságába szivesen bele-egyezem mert népem boldogságában reménylem feltalálhatni önboldogságomat."

Ezután áttették az országgyűlést Pozsonybol Pestre.

A hasvéti szünidők eltelte után Május 1-ső napján vissza mentem Pápára a hol ismét megkezdődtek az előadások. Az izgatottság és harcra készülés azonban folytonos an tartott. Egyszer csak azon hirt hozták a lapok, hogy a szerbek 50 ágyuval beütöttek Magyarországra.

Ekkor már elvolt rendelve öt honvédzászlóalljaksfelállítása. A mire is a deákok maguk között egy aláirási ivet indítottak meg, melynek aláirói kötelezték magukat (persze csak becsületszó által:) hogy honvédek lesznek. Én is aláirtam. Egyelőre ugy volt elhatározva, hogy Pápáról együtt fogunk menni a deákok zászlójával Pestre.

Wagenabrechnungs-Form. Nr. 1

Az eredeti kézirat egy lapja

a kapitány botoztatni. A század délutáni parancsolatra ki volt rukkolva; kitették a padot, s elővezették a megbotozandó székelyt. Feküdjék le! — parancsolá neki a kapitány. Amire ez — székelyes kiejtéssel — az utolsó szótagokat szörnyen megnyújtva így szólt: „Én le nem fekszeem". Feküdj le! — ismételte a kapitány. „Nem één" — felelt ismét a székely. Fogjátok meg ezt a betyárt, és fektessétek le! — parancsolá a kapitány. Erre öten-hatan egyszerre kiléptek a glédából (sorból), s ezekkel a szavakkal szállottak szembe a kapitánnyal: „Ne mondjanak ám minket betyároknaak! mert nem vagyunk ám mi betyárook; mi becsületes honpolgárok vagyuunk; van nekünk odahaza házunk, telkünk s gazdaságuunk; mi csak a hazát védelmezni jöttüünk; de pajtásunkat nem engedjük megbotoznii, mert ez védelmez minket a csatában, mi meg őteet; azért megbotozni nem is engedjüük, készebbek mind agyonverjük a tisztjeinkeet". Erre az egész század elkezdett zúgni a tisztek ellen, s székely pajtásukat nem engedték megbotozni.

A szeptember 21-diki szent-tamási támadás után még mintegy három hétig voltunk a verbászi táborban, amidőn egyszercsak (október 8-án) jött a parancs, hogy 12 fontos ütegeink Pestre mennek, s az itteni német tüzérséghez beosztott honvédeknek vissza kell menni zászlóaljukhoz. Mi honvédek ezt nagyon zokon vettük. Azt hittük, hogy a német tüzérparancsnokság nem akar bennünket tűrni, s elkezdtük zúgni, zavarogni és a dolgot feljelentettük Beöthy Ödön kormánybiztosnak.[32] Ez összeszidta a német teremtésüket, s azonnal jött és utánanézett a dolognak; de ő is azon meggyőződésre jutott, hogy nekünk csakugyan vissza kell mennünk zászlóaljunkhoz, mert ezen rendelet felsőbb hadparancsnokságtól jött.

Beöthy Ödön — mintha most is látnám kis kerékkalapjával, setétkék kabátjában — alacsony, köpcös ember volt, s mintegy 60 éves lehetett. A szabadságharc befejezte után ő is külföldre menekült, s jelenleg Hannoverben, a hamburgi sírkertben van eltemetve, ahol latin feliratú síremléke van, és sírja díszes vasrácsozattal van kerítve.

Visszakaptuk gyalogsági fegyvereinket, s ezekkel október 10-én megindultunk kocsikon. Első nap Kiszácsig mentünk. Itt be lettünk szállásolva. Kiszács lakosai jóravaló lutheránus tót emberek, úgy mint első ízben, most is igen barátságosan fogadtak bennünket, s éjszakára jó ágyat készítettek. Másnap Futakra értünk, s itt berukkoltunk zászlóaljunkhoz, mely egy serház istállójában volt elszállásolva. Borongós, komor őszi nap volt.

Horváth Lajos helyett ekkor már Tót József volt az őrnagy, aki előbb kapitány volt. Ez nem ember, hanem egy durva, goromba vadállat volt. Érdemei ugyan nem voltak, de mégis feltűnővé, sőt híressé tette magát éktelen, cifra káromkodásai által. Ennek minden második szava átok és szitok volt. Mintegy 15 esztendeig rágta a bagót, mint közember egy gyalogezrednél, s az önvédelmi harc kitörése alkalmával úgy felvitte Isten a dolgát, hogy az 5-ik zászlóaljhoz egyszerre kapitánynak lett kinevezve, s rövid idő alatt, mint a zászlóaljnál a legöregebb kapitány, őrnaggyá lett.[33]

Amint Futakra értünk, ezen őrnagy lakásához mentünk magunkat jelenteni, hogy megérkeztünk. Nem volt odahaza, amiért is az udvaron várakoztunk. Nemsokára jött egy parasztkocsin. Amint az udvarra beért, ráordított a rác kocsisra: „megállj! az istenedet, akit imádsz!". Erre az előfogatos paraszt megállt. Tót József ezután miránk kiáltott: „No, hányan lettek közülök őrnaggyá? Egy sem? Én azt hittem, mikor elmentek a zászlóaljtól, hogy mind őrnaggyá fog lenni". Mondhattuk volna neki: „Hisz tudhatná őrnagy úr magáról, hogy az őrnagyságot nem szórják oly könnyen, hisz mi még csak négyhónapos katonák vagyunk". Ezután bementünk utána az irodába. Itt átvette az átadó irományokat, s azután berukkoltunk ki-ki a maga századához.

Éppen ekkor ették a menázsit a serház udvarán. Egy Kutasi Tivadar nevű cimborám nagy örömmel jött elejbém, a húsrészét hozta kezében, s megkínált vele, hogy fogadjam el; de én szépen megköszöntem a jószívűségét, mondván, hogy én már ettem ebédet. Kimutatták a helyünket az ökköristállóban. A jászolba raktuk podjászainkat, s éjjel az előtt feküdtünk szép sorjában.

Itt kiütött a honvédek között a kolera járványbetegség. Sokan meghaltak ezen nyavalyában. Meghalt a kolerában néhány tiszt is. Éjjel mellőlem vittek el egy honvédet a serház istállóból a kórházba, akin kiütött a kolera. Én így gondolkodtam magamban: „csak görcsöket ne érezzek, addig nem félek a kolerától". Nem telt

32 Beöthy Ödön (1796—1854) ellenzéki liberális reformpolitikus, 1848. augusztus 26-tól délvidéki kormánybiztos.
33 Ez a karrier — már ahogy szerzőnk leírja — nehezen hihető el. Tóth József előzőleg főhadnagy lehetett. Nem képzelhető el, hogy az elsőként kinevezett tisztikarban valaki is százados lett volna, ha előtte a sorezredeknél nem szolgált *fő*hadnagyként. V. ö. *Urbán A.*: i. m. 409. o.

bele több egy negyed óránál, hogy nekem is húzta a görcs a lábamat, de azután elaludtam, s így elmúlt a görcs is, és reggel jó egészségben keltem fel.

A folytonos őszi hideg esőzésekben igen sokat szenvedtünk. Az előőrségen tüzet raktunk, s a tüzet körülfeküdtük. Gyakran megtörtént, hogy a tűz egyikre vagy másikra rápattant, s a köpönyege kiégett. Ha az őrnagy meglátott valakit, hogy a köpönyege bármi csekélyen is meg volt pörkölve, azonnal öt napi fél zsoldra büntette. A botbüntetések honvédeknél ekkor még nem voltak megengedve.

Talán egy hét múlva Futakról Verbászra mentünk. Ott néhány nap táborban voltunk, s azután be lettünk a faluba szállásolva, többnyire a rácok által üresen hagyott házakban. Csak akik előőrségi szolgálaton voltak, azok voltak táborban.

Itt én is megbetegedtem. Erős harmadnapos lázam volt, aminek következtében kórházba kellett mennem Verbászon, ahol az iskolák voltak átalakítva kórházakká. Az egymás mellett levő evangélikus és református templomok átellenében volt iskolában voltam. Az iskolai padokra voltak rakva szalmazsákok, ezeken feküdtünk. Valami Szabó nevű zászlóalji főorvos gyógykezelt bennünket. Fekete szakállú, durva, goromba egy ember volt. Hántató és ismét hántató volt általános orvossága. Összeszidta a szegény betegeknek a puskakerülő teremtésüket. Egy németnyelvű beteg honvéd nem tűrhetvén a sok szenvedést és goromba bánásmódot, éjjel kiment és beleugrott a kútba és beléhalt. Másnap mindenütt keresték, de nem találták; míg végre a kútban is megnézték, ahol azután meg is találták. Itt egy bő kút volt, mely a szomszéd házzal közös volt. Fele a kútnak egyik udvarban, fele pedig a másik udvarban volt, s mindegyik udvarban volt külön egy veder. Azon komikus eset adta itt elő magát, hogy mivel a mi udvarunkról ember halt a kútba, tehát nem merítettek belőle vizet, hanem átmentek a szomszéd uvarba, s ott merítettek ugyanazon kútból vizet, s hozták át mihozzánk.

Sokan meghaltak itt, akik még néhány hét előtt a legépebb és legegészségesebb fiúk voltak. Minthogy pedig a betegek száma napról napra szaporodott, annyira, hogy a kórházzá átalakított helyiségek nem bírták a betegeket befogadni; ugyanazért a már lábadozó betegeket elszállították Kulára, mely szomszéd falu volt Verbásszal, s itt magánházakba beszállásolták őket. Én is ekkor már a lábadozók közé tartozván, szintén elmentem Kulára. Este szállítottak bennünket kocsikon, s mire állomásunkra értünk, már jó setét volt, s a házakban már gyertyák égtek. Kula a Ferencz csatorna két partján fekszik. Minket Kis-Kulán szállásoltak be.

Az előző években, mint deák, a nyári vakációk alatt két-három ízben is voltam bátyámmal a hajónkkal az alföldön, Bács megyében és a Bánságban. A hajóra való köteleket Kis-Kulán szoktuk csináltatni Wodring Mihály kötélgyártónál, akinek házánál már két ízben voltam, s így ismertem, bátyámmal pedig éppen igen jó barátságban volt. Igen derék, barátságos és vendégszerető emberek voltak nejével együtt. Református vallásúak.

Egy rác kisbíró szállásolt be bennünket. A beszállásolandó honvédek mind előre tolakodtak, hogy minél előbb szállást kapjanak. Én készakarva utoljára maradtam, amire a kisbíró már annyira kifogyott a szállásokból, hogy gondolkodóvá lett, engem most már hova tegyen. Én kérdeztem tőle, hogy ismeri-e Wodringot, amire kérdezte, a fiatalt vagy az öreget? Mondtam, az öreget. Erre nem szólt semmit, hanem csak ment előttem. Amint Wodring háza elé értünk, az öregúr éppen az utcaajtóban állt. Goszpodine! (Uram!) szólt a kisbíró rácul, itt van egy katona. Jól van, felelt Wodring szintén rácul, s engem, ámbár nem ismert, de azért barátságosan fogadott, s bevezetett házába. Itt volt egy alacsony öregúr, elszegényedett táblabíró, Divéky nevezetű, Wodringnak mindennapi vendége. Ő mindjárt beszédbe eredt velem, kérdezték, hová való vagyok; én mondtam Győrbe. Sok jó ismerősöm van nekem ott — szólt Wodring — a kereskedők és hajótulajdonosok közül, akik nálam szoknak dolgoztatni. Én is voltam már — szóltam én — Wodring úrnak két ízben is becses házánál. Erre Wodring nagyot nézett, de én nem vártam be további kérdéseit, hanem bemutattam magamat, hogy én a Szimstichnek öccse vagyok. „A Szimstichnek!" — kiáltott fel csudálkozva. És ezen perctől fogva nem úgy tekintettek, mint beszállásolt katonát, hanem mint kedves vendéget és családtagot. Másnap egy Schramm nevű káplár, győri fiú is oda kvártélyoztatta magát. Wodring megtudta, hogy Nagy Sándor is itt van, akinek apját jól ismerte, mert nála szokott dolgoztatni, általam meghívatta, laktársa, Bolla Sándorral együtt, ebédre.

Wodring beszélte, hogy Kulán egy rác kémet akasztottak fel, s rendes bakó hiányában egy szabólegény ajánlkozott a hóhér szerepére. Akit fel kellett akasztani, suszter volt, s így a szabó a susztert akasztotta fel. Ez a szabó egy szatócsboltban két ostort vett, s abból csinált akasztózsineget, de az elszakadt, s a suszter leesett. Azután egy istrángot hoztak, s azzal akasztotta fel. Hogy ily botrányos eset többször elő ne adja magát, Wodring mint kötélgyártó készített rendes akasztózsineget, s az illető

hatóságnak átadta. Ezért azután — amint később hallottam — 1849-ben, amidőn a magyar hadsereg Bács megyéből kivonult, a rácok szegény Wodringon bosszút állottak.

Egyszer csak jött a parancs, hogy vissza kell mennünk a zászlóaljhoz, s másnap indulunk Verbászra. Ezen rögtöni és váratlan parancsból azt következtettük, hogy zászlóaljunk elmegy Verbászról, valószínűleg Pestre; mert egy huszárzászlóalj ment is Kulán keresztül felfelé. Ezen sejtelmünk azonban nem teljesült. Másnap a kocsik előálltak, felültünk, és visszamentünk Verbászra. Én egy rácok által üresen hagyott házba kerültem, mintegy hatodmagammal. Később pedig egy szárazmalomba lettem szállásolva. Innét minden második napon előőrségre mentünk, ahol mindég egy nappalt és egy éjjelt töltöttünk táborban.

Az előőrségi táborban földbe ásott kunyhók voltak, melyek náddal voltak fedve. Ezen kunyhókban köralakban újabb gödör volt ásva gyűrű formára, s a közepe kiásatlan maradt tüzelőhelynek. A gunyhók oldalában köröskörül szalma volt. A tüzelőhelyet köralakban körülültük úgy, hogy lábunk a körülbelül másfél láb mély gödörben volt. Sokszor megesett, hogy a kunyhó meggyulladt és leégett (. . .). Sokszor megtörtént az, hogy amint az elfázott őrszem, miután felváltották, bement a kunyhóba, leült a tűz mellé, s elaludt, álmában kinyújtotta a lábát, bele a tűzbe, s leégett lábáról a bakancs. A másik meg fekve a hátát fordította a tűz felé, s úgy melegedett. Annak meg a patrontáskában robbant fel a töltény. Ily események napirenden voltak.

Itt is fordultak elő kolera esetek, és többen közülünk meghaltak. Egy Peller nevű volt asztalos legény, őrvezető volt velem szálláson, egy hetvenkedő pökhendi fráter. Ez egyszercsak rosszul lett, bevitték a kórházba, s másnap már halva volt. Nekem kellett neki a verbászi temetőben sírt ásatni. Ugyanitt halt meg Bolla Sándor is, Bolla Mihály győri evangélikus elemi tanítónak a fia, az, akit fentebb említettem, hogy Kulán szintén velem volt, s házigazdám, Wodring Mihály Nagy Sándorral meghívta ebédre.

Dolgunk Verbászon monoton egyformasággal folyt. Minden második napon előőrségre mentünk. Itt töltöttük a karácsonyt és az 1849-ik újévet is. Igen nagy hidegek voltak. A lovak az előőrségen éjjel az ágyúk előtt majd megették egymást. A nagy hideg miatt folytonosan kapálódtak és harapdálták egymást.

Január havában jött egy parancs, hogy akik a múlt nyáron a tüzérségnél voltak, tetessenek át a Verbászon állomásozó gyalog és lovasütegekhez. Így történt, hogy én ismét át lettem helyezve a tüzérség egy lovas ütegéhez Verbászon.

A tüzérséghez lett áthelyezésem után már csak néhány napig voltunk Verbászon, mert a hadügyministeriumtól rendelet jött, hogy Bács megye és a Bánság kiürítessék[34] s a magyar hadsereg zöme inkább az országba betört Windischgräz hadserege ellen mozgósíttassék.

Az osztrák tüzérek, akik közé ismét be lettünk osztva, itt már mondogatták, hogy ők a rácok ellen szívesen, de Windischgräz ellen nem harcolnak. Amire az lett nekik mondva, hogy csak addig legyenek nyugodtan, míg Szegedre érünk; a magyar tüzérség ott majd át fogja venni az ágyúkat, s ők majd a várban töltények készítésével lesznek foglalkoztatva. Sokan azonban nyilatkoztak, hogy ők az ötödik tüzérezredtől át akarnak jönni hozzánk rendes honvédeknek, akik azután a magyar alkotmányra letették az esküt, s megkapták a felpénzt. Hogy mennyit kaptak, arra már nem emlékszem, hanem többet kaptak, mint mi kaptunk.

Január havában tehát Vécseynek hadteste,[35] melynél én voltam, megindult Szeged felé.[36] Az 5-ik zászlóalj, amelytől én a tüzérekhez átjöttem, néhány nappal már előbb megindult, mint mi.

34 Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849 januárjában kezdte meg a felkészülést az ellentámadásra. Ehhez a délvidéki csapatokat is a Tisza vonala mögé rendelték.

35 A szerző jegyzete: Midőn a bácskai hadsereg a parancsolatot kapta, hogy a Tiszához vonuljon Szegedre, és azután a császári hadakkal szembeszálljon, még gróf Esterházy Sándor volt a főparancsnok. Hanem a megindulás után mintegy két nap múlva Nádosy ezredessel átszökött az osztrákokhoz.

36 A szerző jegyzete: Bizonyosan ugyan nem tudom, de úgy gondolom, hogy (Esterházy) Szent-Tamásra ment a rácokhoz, mert ez volt a legközelebbi állomása az ellenségnek, s más tiszteket is tudok, hogy ide szöktek. A kezdetben győzelmes Windischgräz egy kiáltványt bocsátott a magyar ministerium parancsnoksága alatt szolgáló császári-királyi tiszteknek, hogy térjenek vissza a császár iránti hűségre. Ezen felhívás a tisztek közt nagy zavart idézett elő, és sokan titkon átszöktek a császáriakhoz. Gróf Esterházy Sándor is átszökött az ellenséghez; de hogy az egész hadtestet is magával nem vihette, ebben nagy akadályul szolgált neki gróf Vécsey Károly. Feketicstől az első állomás volt Csantavér. Itt beszállásoltak bennünket. Épen vasárnap volt. Amint emlékszem, ezen háznak egy silány kis emeletje volt. Itt a tisztek haditanácsot tartottak. Jól emlékszem, amint a tisztek egyremásra jöttek és mentek csörömpölve kardjaikkal; hogy azonban miről folyt a tanácskozás, erről persze a közkatonaság semmit sem tudott. Itt Vécsey elébe vágott Esterházy főparancsnok azon szándokának, hogy vagy az egész hadtest felbomlik, vagy átmegy vele az osztrákokhoz. Itt Vécsey határozottan ellene szegült Esterházynak, s ezt és Nádasy ezredest hazaárulónak mondta, a többi tiszteket pedig a haza iránti hűségre buzdította. Az ezután következett éjelen Esterházy Nádasy ezredessel átszökött az ellenséghez; másnap pedig a fővezérséget, mint a hadtestben a legöregebb tábornok, gróf Vécsey Károly vette át. Ez volt Vécseynek az osztrákok előtt azon szörnyű nagy bűne, amiért a 9 bitófán kiszenvedettek közt őneki kellett az utolsónak lenni. Azt mondta Haynau: „Ha százan volnának is, akkor is utolsó volna Vécsey".

Végre mi is megindultunk egy zúzmarás januári reggelen. Első napon Feketicsig[37] mentünk. Itt be lettünk szállásolva. Feketicsen igen jóravaló magyar nép lakott. A szállást adó gazdák reggel zsírt adtak, hogy azzal arcunkat dörzsöljük be, azt mondván, az megóvja a bőrt a kirepedezéstől.

Reggel ismét indultunk tovább, de amint a faluból kiértünk, kint a havon megállítottak bennünket; mert az osztrák tüzérek fellázadtak, s azt mondták Esterházy generálisnak, hogy ők egy lépést sem tesznek Windischgräz ellen, mert testvéreik ellen nem akarnak harcolni. Egy fiatal bajusztalan tüzér, aki jól bepálinkázott, legjobban szájaskodott a generális előtt, amiért Esterházy őt egyszerre fegyver közé vetette, s azonnal összeállította a rögtönítélő bíróságot, mely állott a hadbíró, egy főhadnagy, egy hadnagy, egy őrmester, egy káplár, egy őrvezető és egy közemberből. Rögtön agyon akarta őtet lövetni; a plébánost is kihozatták Feketicsről, hogy őt meggyóntassa; de a hadbíró ellenezte a rögtöni agyonlövetést, azt mondta, hogy a többi majd még jobban elkeseredik ennek az esete fölött, akikkel ezalatt szintén lerakatták kardjaikat, glédába állították őket fegyver nélkül, s a huszárokkal körülöttük négy sorfalat képeztettek, úgy hogy egészen be lettek kerítve.

A rögtönítélő bíróság összeállt egy körbe. Az elítélendő tüzértől megkérdezte Esterházy, hallotta-e a hadi törvényt (III-ik), amely azt mondja: „aki feljebb valójának ellene szegül, akár ontatott vér, akár nem, háború idején golyóval és porral (Mit Pulver und Blei) büntetendő". A tüzér azt felelte, hogy hallotta. Ekkor a rögtön ítélő bíróságnak meg lett mondva, hogy a hadbíró majd a szomszédjának valamit súg, ez azt tovább súgja a szomszédja fülébe, ez ismét tovább, míg végre az utolsó visszasúgja, amit a szomszédja neki súgott, a hadbíró fülébe. Megoktatta továbbá Esterházy tábornok a rögtönítélő bíróságot, hogyha a körülsúgás megtörténte után a hadbíró azt fogja mondani: „Aki velem egy véleményen van, az ragadja meg oldalfegyverét!". Azt is mondta, hogy a hadbíróval mindenkinek egy véleményen kell lenni.

Erre azután a hadbíró a szomszédjának valamit súgott, ez továbbsúgta, a másik ismét tovább, míg körülment. A hadbíró nem hívta fel a bíróságot az oldalfegyverek megragadására. Amire azután a rögtönítélő kör feloszlott. A plebános hazament, a tüzért pedig fegyver között kísérték Szeged felé.

Ezután a lefegyverzett tüzérekhez fordult Esterházy, és megdorgálta őket engedetlenségökért. Ezek azt mondták, ők testvérjeik ellen nem harcolnak. Esterházy azt mondta, azok el akarják venni országunkat. Nézzétek, hisz én is császári-királyi katona vagyok, én is azon császárnak az alattvalója vagyok, akinek ti, nekem is fekete-sárga zsinórzatom van (mert huszár generális volt). Csak Szegedre érjünk, úgysem kelletek azután. Nem lesz rátok szükségünk, de addig kell, hogy az ágyúk mellett helytálljatok. Ezen beszéd persze mind németül folyt. Ezután Semsei kapitány, a 6 fontos gyalogüteg parancsnoka, a lelkére beszélt az ő népének, hogy ne hagyják cserben az ágyúkat, hanem foglalják el azok mellett ismét helyeiket. Amire azután odarohantak a kardokhoz, kikereste mindenik a maga kardját, azután elfoglalták ismét helyüket az ágyúk mellett. Azon tüzérek pedig, akik már átállottak hozzánk, szidták őket. Egy azt mondta, hogy közibük kellene kartácsolni, azt érdemelnék.

Ezután folytattuk utunkat, s aznap Csantavérig[38] mentünk, másnap pedig Horgasig.[39]

Szeged elhagyása után a következő útvonalon vonul hadosztályával: Nagykikinda—Mokrin—Törökbecse—Frányova. 1849. április 30-án Melence térségében ütköztek meg a szerb—osztrák erőkkel. Nagybecskerek érintése után Uzdin és Tomasevác vidékén ismét csatára került sor; majd levonulnak a Duna melletti Pancsovára. Míg ők végigmasírozzák a Bánságot (Nagybecskerek, Aradác, Perlasz), azalatt — szerzőnk szavaival — „... az ország többi részeiben mindenfelé nagy diadalt arattak a magyar fegyverek".

1849. augusztus elején Nagybecskerekről Temesvár irányába indították a hadosztályt, s mivel időközben a császári hadak megszállták a várost, Lugosra vonultak tovább. A világosi fegyverletételt követően még hat napig voltak fegyverben a Vaskapu szorosnál. Kitörési kísérletük sikertelensége után, *augusztus*

37 Feketics (Bácsfeketehegy) — község Bács-Bodrog megyében; ma: Feketić — J.
38 Csantavér — község Bács-Bodrog megyében; ma: Čantavir — J.
39 Horgos — község Csongrád megyében; ma: Horgoš — J.

19-én szánták el magukat a fegyverletételre. Egyetlen mondat az emlékiratból: „Szomorú volt, mert huszárnak a lova, tüzérnek az ágyúja, bakának a szuronyja szinte a lelkéhez látszott forrva lenni, s azt hitte, ha attól megválik, szíve megszakad".

II.

A fegyverletételi szándék az osztrákoknál már be lévén jelentve, augusztus 19-én reggel megindultunk az osztrák tábor felé. Egy falun kellett keresztülvonulnunk, s azon túl volt az osztrákok tábora. A falu bejáratához érvén, itt kétfelől egy-egy lengyel dzsidás lóháton állott, akik az előőrséget képezték. Egészen mozdulatlanul állottak, mint egy szobor, s köztük vonultunk el. A falun túl már találkoztunk osztrák katonasággal, akik mindenféle ocsmány szavakkal illettek és szidalmaztak bennünket: „Ezek azok az útonállók? Ez azon korcs fajzat?". Ezektől vérszemet kapva az oláh parasztok, azok is szidtak bennünket.

Az osztrákok táborához érve, átvették fegyvereinket, s mi fájdalom! az osztrákok foglyai lettünk 1849. augusztus 19-én.

Augusztus 20-án, éppen Szent-István király napján ébredtünk először fel az osztrákok táborában. Mindenki szomorú és lehangolt volt. Egy így szólt hozzám: „Szomorú névnapja van!". Kis Vince őrnagy néhány honvédtiszttel fel s alá lovagolt lassú lépésben a táborban. Lova többször ágaskodott. „Ne köszöntgess édes lovam — így szólt ő — nincs kinek köszöntgetni . . .".

Itt még a készletben volt, s velünk ide áthozott kenyeret kikaptuk. Szeidl Flór főhadnagy ütegparancsnokunk a magyar bankjegyekben nála volt öt napi lehnungot is kiadta; de a magyar bankóknak itt már hasznát nem vehettük.

Augusztus 21-én megindítottak bennünket vasasnémetek kíséretével Temesvár felé. Reggel indultunk meg. Legelöl két vasasnémet ment lóháton, és két honvédtiszt gyalog, utánuk a többi honvédek, s közben-közben vasasnémetek lóháton. Reggel hamar, a megindulás után a két tiszt, és a közelükben levő honvédek között — már nem emlékszem mi végett — szóváltás támadt, s a honvédek azt mondták a tiszteknek: „hát minek adtak el bennünket?". Amire egyik tiszt azt felelte: „Mi nem adtunk el, hanem veletek együtt mi is el lettünk adva."

Délután elértünk egy nagy faluba. Itt egy fél órai pihenőt tartottunk. Az oláh parasztok kezdtek itt bennünket csúfolni és szidni, sőt némelyek oly szemtelenek voltak, hogy a közelükben levő honvédeket kezdték botokkal ütni, bízván a vasasnémetekben, hogy azok védelme alatt bármiféle garázdaságot lehet a honvédeken elkövetniök. De a honvédek sem dugták a zsebükbe a kezüket, nekirohantak botokkal az őket bántalmazó oláhoknak, amire azok egy épülőfélben maradt üres házba menekültek. A honvédek ide is utánuk nyomultak, s kezdték őket derekasan döngetni. Erre ki akartak ugrálni az ablakokon, de ott is honvédek állottak botokkal, akik őket visszaverték. Nem tudván most az oláhok sem az ajtókon, sem az ablakokon kimenekülni, elkezdtek kétségbeesésükben irtózatosan ordítani. A vasasnémetek a lóháton nevették őket. A honvédek végre megelégedvén a mulatságot, ott hagyták őket. Amire azután nemsokára megindultunk Lugos felé. Lugosra érve megállapodtunk, tábort ütöttünk és ott meghúltunk. Lugos városa adott számunkra 50 akó bort, melyet a német katonák segítettek meginni, és több darab marhát. A marhákat itt levágták, s a húst szekerekre rakták, s csak harmadnapra osztották ki a Temesvár melletti táborban, midőn már a hús meg volt romolva.

Lugoson egy napot töltöttünk táborban. A város lakosai kisétáltak ide, megnézni a tábort. Itt hallottam, amint egy osztrák őrmesterrel egy lugosi fiatal nő beszélgetett. Kérdezte a nő az őrmestertől, hogy mi fog majd a honvédekkel történni? Az őrmester német nyelven — mert így folyt a beszélgetés — hencegve és a honvédség iránt mutatott megvetéssel azt felelte: „A tisztek mind fel lesznek akasztva, a többi közül pedig mindegyik 50 botot kap az alfelére, s azután el lesz kergetve". (. . .)

Temesvár alatt több napot töltöttünk táborban. Minden nap egy csapatot vezettek be a városba a hadsorozó bizottság elé. Itt mindenki meg lett az orvos által vizsgálva, s aki katonának alkalmasnak találtatott, azt azonnal bent fogták; aki pedig alkalmatlan volt, attól köpönyegét elvették, s egy útlevéllel — úgynevezett Laufpasszszal — elbocsátották. Igen sokan voltak, akik nem váltak be, ezeket mind elbocsátották. Akadt ezek közül olyan — a többek közt egy Méncsik nevű honvéd — aki másnap egy csapattal újra beszökött, és egy barátjának, Maráczinak útlevelet szerzett.

Engem a hideg lelt, amitől igen rossz színben voltam, s nagyon le voltam sóvanyodva. Ennél fogva reményem volt, hogy talán engemet is elbocsátanak. — Egy Szentgáli nevű tüzérkáplár cimborámmal egy reggelen mi is egy csapathoz csatlakoztunk, melyet bekísértek a városba, mert egyesek nem bocsáttattak a vonalon keresztül. A városból ki lehetett jönni a táborba, de be nem.

Szentgálival elmentünk a sorozóbizottsághoz, hogy magunkat megvizsgáltassuk. A kapunál fegyveres őr állott, be be lehetett menni, de ki, igazolvány nélkül senkit sem bocsátottak. Az előszobában levetkőztünk. Szentgáli ment be előbb a bizottság elé. Neki volt két darab ezüst kétforintosa. Ezt észrevétlenül az orvos markába nyomta. Az orvos megvizsgálta, s azt mondta: „Untauglich" (Alkalmatlan). Engem beírtak a 3-ik határőri garnizon batalionhoz Brodba.[40] Szentgáli — mint katonának alkalmatlan — útlevelet nyert.

Kimentünk az előszobába, s felöltöztünk. Mit csináljak most? — szóltam Szentgálihoz. A podjászom kint van a táborban, s már nem eresztenek ki. Azt mondta: szökj el. Sok gondolkodni való idő nem volt. Szentgáli megindult kifelé, s vitte kezében az igazolványt, talán az őr azt hitte, hogy nekem is van, nem szólt semmit, és én szépen kijutottam a kapun. A városból azonban nem lehetett kimenni máshová, mint csak a táborba; ez pedig szintén körül volt kerítve fegyveres őrökkel, akik senkit sem eresztettek a vonalon keresztül. — Kimentem tehát a táborba, s ott maradtam addig, míg a mi csapatunkra nem került a vizsgálat. Ekkor ismét a sorozóbizottság elé kerültem. Megvizsgáltak, s ismét alkalmasnak találtak. Besoroztak a Don Miguel 39. gyalogezredhez. Előbb pedig a 3-ik helyőrségi zászlóaljhoz soroztak, s így ezen második megvizsgálás úgy látszik, egy fordulatot képezett egész életemre. — Először Simstich Istvánnak írattam be magamat. Másodszor pedig attól féltem, hogy a névről felismernek, nevemet Hetvényire magyarosítottam; ami később sok akadályul szolgált, mert törvényesen mégcsak 1871-ben magyarosíthattam.[41] A sorozóbizottság elnöke egy Lambacher nevű Don Miguel ezredbeli kapitány volt, aki később a 15-ik századnál kapitányom lett.

Feleskettek bennünket, s egy kaszárnyaudvarba bezártak. Amidőn ezen kaszárnyához kísértek, egy puszta, házatlan térségen kellett keresztülmennünk. Itt találkoztam egy Csipak nevű volt honvéddel, akinek egy falába volt. Ő velem volt honvéd az 5-ik zászlóaljnál. Azonnal ráismertem, ő meg énrám. Hamarjában elmondta, hogy egy ágyúgolyó elvitte a lábát. Boldognak tartottam őt, hogy most legalább szabad, míg mielőttünk egy setét jövő állott.

A számunkra kijelelt kaszárnyaudvar kerítését egyfelől a kaszárnyaépület, másfelől pedig a várfal (bástya) képezte. Itt is lehetett az ostrom nyomait látni... Ezen kaszárnyaudvarban kínos napokat éltünk át. Két nap semmit sem kaptunk enni. Azután minden nap egy fél komiszkenyér helyett egy negyedet kaptunk. Ezt egyszerre megettük, s másnapig ismét semmit sem ettünk. Az udvarban egy csigás kút volt két vederrel; s ezen kútban igen jó víz. Éhségünkben nagyokat ittunk belőle, s némileg ez is táplált. — Egy pár honvéd a bástya mellett, a volt mosókonyhában, az első napon egy sarokba összesepert szemét között száraz kenyérdarabokat talált. Erre egy bográcsban vizet forraltak, s a szemétből kiszedett komiszkenyérdarabokat beledobálták, sőt tettek rá, s pompás levesök lett. Én sóvárogva néztem, amint jóízűen megették. Szerettem volna enni belőle, de nem volt hozzá jogom.

Két napi koplalás után az élelmezési tiszt, egy Kásztl nevű kapitány egy reggelen fehér lovon a kaszárnyába jött, s azt kérdezte: „Mit akarok? Enni-e vagy hazamenni?". — Egy apagyilkos nem érdemelne nagyobb gyűlöletet, mint ezen gazember; nem ezért, mert a tőlünk elhúzott tömérdek sok kenyér árát mind zsebre rakta, hanem azon lelketlenségért, hogy a mi kínoztatásunk felett még élcelt.

Nagyon jellemző az, hogy az egész 1848/9-iki hadjárat alatt a magyarok részéről ilyen, de semmiféle lopás soha elő nem fordult; az egész hadsereg mindég rendesen lett élelmezve, hiány sohasem volt semmiben sem. De amint az osztrákok kezébe kerültünk, csaknem halálra koplaltattak bennünket, s a tőlünk elhúzott élelmiszerek árát mind az illető tisztek rakták zsebre. Dusek magyar pénzügyminisztert[42] megszámoltatta az osztrák kormány, s ez az utolsó fillér hovafordításáról is számot tudott adni, az osztrákoknak nem csekély bosszúságára, mert ezek minden áron oda törekedtek, hogy a magyaroknál lopásokat és sikkasztásokat fedezzenek fel, ami azonban

40 A katonai határőrvidéken állomásozó bródi ezred 3. zászlóalja.

41 A Belügyminisztérium 12 023/1871. sz. intézvényében engedélyezte Siebenstich István vezetéknevének Hetvényire történő változtatását.

42 Duschek Ferenc (1797—1873) a Szemere-kormány pénzügyminisztere, várfogságot szenvedett. Megjegyezzük: nemcsak a „számadás" róható terhére, hanem az is, hogy a császáriak kezére adta az aranytartalékokat.

minden erőlködésük dacára sem sikerült. Ellenben az osztrákoknál a lopások és sikkasztások napirenden voltak . . .

Augusztus 31-én este a kaszárnyaudvarból egy sáncba vittek bennünket. Itt kikaptunk 5 napra való kenyeret, viszont víz nem volt, úgyhogy majdnem elvesztünk szomjan. Itt hozták közibünk a besorozott honvédtiszteket is, akiket azonban a sánc belső végén külön telepítettek le, s ezek és a többi honvédek között fegyveres katonák egy kordont képeztek.

Másnap, szeptember 1-én megindítottak bennünket (. . .). Nagy-Becskerek felé mentünk. Itt állomást tartottunk, s a város alatt tábort ütöttünk. Ide jöttek ki az asszonyok Becskerekből, és salátát tejfellel leöntve és földibodza befőttet árultak. Itt egy Kernreiter nevű honvédtüzér káplár a csapattól elmaradt. Egy becskerekei Léni nevű szép leány, akivel már előbbször ismeretsége volt, elrejtette.

Előbb még, mintsem Nagy-Becskerekre értünk, Párdány nevű nagy falun mentünk keresztül. Igen nagy melegség volt, majd eldűltünk a szomjúság miatt. Vasárnap volt, s a házak előtt mindenütt sok nép állott, s minket bámult. Egy rác asszony szerb nyelven így kiáltott ránk: „Ugye kutya, jó volna, ha egy ital vizet adnék? Adnék ám, ha mérget tehetnék bele".

Nagy-Becskerekről Titelig mentünk. Itt a Tiszán hajóhídon keltünk át, s azután megállapodtunk; azon hosszú fekete-sárga kapus épület mellett ütöttünk tábort, amelybe a sajkások télre sajkáikat szokták berakni. Hideg esős éjszaka állott be, s akinek köpönyegjük nem volt, a tűz mellett dideregtek. Én a tarisznyámat a fejem alá tettem, s köpenyemmel a fejemet is betakartam, jóízűen aludtam egész éjszakán át.

Másnap folytattuk utunkat, s Titelen alul, ahol a Tisza a Dunába ömlik, átkeltünk dereglyéken a Dunán. A Duna jobb partján Sósvár nevű falu van, ahol megállapodtunk, s a falu mellett tábort ütöttünk. A táborcsinálók előrementek, s a velük szállított húst a falu népe közt kiosztották. Minden paraszt kapott 12 emberre 6 font húst, hogy azt főzzék meg. A mi emberünk, egy vén rác, a húsnak legalábbis kétharmadrészét ellopta, s egy kis bográcsban hozott 12 ember számára egy kis gulyásos húst, 4 embernek is csak szűken lett volna elég. Mi a kapitánynál panaszt tettünk. A rác azzal mentegette magát, hogy a gyerek főzte, ő nem tudja, hogy mit csinált vele; de a kapitány nem elégedett meg ezzel, hanem a vén zsiványt lehúzatta a gyepre és tizenkettőt ráveretett, mi pedig koplaltunk.

Másnap ismét továbbmentünk, s egészen Eszékig[43] mindég táborban háltunk. Eszéken lettünk először házakhoz beszállásolva. Innét négyen, 3 fehérvári fiú és egy Klindzsár nevű tótországi sokacz fiú, szökést kíséreltek meg, de a horvát őrjárat mindjárt korán reggel elfogta, és visszakísérte őket. Mindegyik 100 botütésre lett ítélve. Büntetésüket útközben a gyepen ki is kapták. Mindegyik kapott mintegy 60 botütést, a többit elengedték.

Schlavonia (Tótország) és Horvátország (Varasdin város) felé mentünk. Itt mindenfelé nagyon sok alma volt. A fák alja tele volt velük. A földről szabadon szedhettünk, senki sem szólt érte. Stájerországban Márburgig[44] mentünk gyalog. Itt láttunk először vasutat. A vaspályai vonatra ültettek bennünket, és Merzuschlagon[45] keresztül mentünk Bécsbe. Becsuktak egy kaszárnyába, melyben szalma volt a padlóra hintve, mely tele volt tetűvel, amit az osztrák császári-királyi katonák hagytak ott.

Ezen útban is igen sok éhségben szenvedtünk, mert nem lehetett mindenütt elegendő kenyeret kapni, s a hiányzó kenyér árát a csapatvezető tiszt, egy granicsár (határőr) kapitány pénzben vette fel, de a pénzt köztünk ki nem osztotta. Bécsben egy Brikl nevű dommiguel ezredbeli kapitány vett át tőle bennünket. Itt a granicsártiszt felkérte Brikl kapitányt, hogy kérdezze fel a sorban álló csapatot, hogy van-e valakinek panasza a granicsár kapitány ellen? Brikl felkérdezte a csapatot, de nem tudtuk, hogy miféle nehézséget ért a kérdést intéző kapitány, s így senki sem felelt. Néhány nap múlva mondták többen, hogy még több napi kenyér követelésünk van hátra. Amire Brikl kapitány azt felelte: „Bécsben fel lettetek kérdezve . . . Akkor nem szólt senki, tehát most már a felszólalás későn van". Ilyen gyalázatos eset a magyar kormány alatt sohasem fordult elő . . .

A bécsi kaszárnyából éjjel vezettek bennünket az osztrák államvaspályához. Igen jól emlékszem, a Szent István templom előtt mentünk el. Innét vaspályán mentünk Pardubitzig (Csehországba). Ott beszállásoltak bennünket, s másnap gyalog mentünk Königgrätzbe.[46] Déltájban érkeztünk meg, egy kaszárnyaudvarba. Itt cseh katonák

43 Eszék — Verőce megye székhelye; ma: Osijek — J.
44 Marburg — ma: Maribor — J.
45 Mürzzuschlag — helység Stájerországban.
46 Pardubitz, ma: Pardubice — CS; Königgrätz — ma: Hradec Kralove — CS.

kész ebéddel vártak bennünket, de a sót nem tették addig a húslevesbe, míg mindegyikünk 2 krajcárt nem fizetett.

Egy kaszomatában voltunk dec. 31-ig. Kaptunk köpönyegeket, nadrágokat, fehérneműt, nyári foszlányt (kitlit), bakancsokat, csákót és fegyvert. Waffenrokkot (katonakabát) még csak Prágában kaptunk. 1849. dec. 31-n Szilveszter napján reggel elindítottak bennünket Königgrázból Prága felé. Gyalog mentünk Párdubitzig, ahol csatlakoztak hozzánk a Dommiguel ezredbe besorozott olyan katonák, akik Törökországból jöttek vissza Hauslab osztrák tábornokkal.[47]

Párdubitzon estve vasútivonatra ültünk, s éjjel érkeztünk Prágába. Karolinenthal külvárosban,[48] az akkoriban új, háromemeletes kaszárnya első emeletére lettünk beszállásolva. Itt a kiköltözött katonaság által még el nem vitt ágyakon volt szalmazsákokra lefeküdtünk, ahol azután az 1850-ik új év reggelére virradtunk fel. Reggel eljöttek a német katonák, s elvitték az ágyakat és szalmazsákokat, s mi az utána következő éjszakán a padlón háltunk; csak 3-án kaptunk bútorzatot és rendes ágyneműt.

Azonnal megkezdtük a katonai szolgálatot. Minden harmadnap ránk került a vártára való menetel. Néhány nap múlva a Hracsinra,[49] a Burgba mentünk vártára, ahol a bécsi udvari tanács által a trónról lelépni kényszerített, becsületes és jólelkű V-ik Ferdinánd király lakott.[50] Mindjárt a bejáratnál jobbra az első emeletben lakott, mely alatt a vártaszoba volt. Amint déli 12 órakor az őrség felváltása történt, a király az ablaknál állt és lenézett. — Minden nap 90 ember tett a Burgban szolgálatot, mely alkalommal Ferdinánd király magánpénztárából minden közember fejenként 6 ezüst kr., az őrvezető 9 kr., a káplár 12 kr., az őrmester 15 kr., a hadnagy 1 ft., a kapitány 2 ft. tiszteletdíjat (Gratis-Löhnung) kapott.

Én a legelső alkalommal avisió poston[51] voltam, csak úgy fegyver nélkül, ahonnét jelentenem kellett a zsinórposzton álló őrnek, ha valami főherceg vagy öreg tábornok jött, hogy az „Queraust" kiálthasson.

Itt egy arra menő úr előttem megállt, és beszédbe eredt velem. Magyar nyelven kérdezte, hogy hová való vagyok? Én feleltem: Győrbe. Erre azt mondja: „Én is győri vagyok". Azután rám néz, s azt mondja: „Ugye Ön deák volt?". Amire feleltem: Igenis az voltam. Mondtam, hogy Győrben és Pápán jártam iskolába. Erre azt mondja, ő is Győrben járt a bencékhez. Elmondta, hogy kik voltak a tanárjai, s kérdezte, kik vannak életben. Akiket előszámlált, úgymint: Kucsera Márián, Már Bonifácius, Sztánke Leánder Valerián, Simon Zsigmond[52] nekem is mind tanáraim voltak. Mondtam, hogy Kucsera Márián — aki az én időmben akadémiai igazgató volt — meghalt, a többi mind életben van. Azután a politikára tért át, s kérdezte: „Mit gondol barátom, hátra van-e még a feketeleves?". Csak annyit mondtam, hogy „meglehet". Amire ő ismét válaszolt: „Én azt mondom, hogy hátra van, különösen Austriára nézve". Amint azután elment, hozzám lépett egy kis öreg ember, aki az udvar szolgai személyzetéhez tartozhatott, s mondá német nyelven: „Ez az úr a Generál-Commandónál[53] van hivatalban" (. . .)

Prágában rendesen folytattuk a katonai szolgálatokat. Körülbelül egy hétig teljesítettem közemberi szolgálatot, azután őrvezetői és tizedesi szolgálatokat tettem. Itt kaptunk egy új zászlót, mert a Dommiguel ezred 3-ik zászlóaljának zászlója az 1849-ik évi szabadságharc alatt elveszett. Egy Szupkay nevű ezredkáplán szentelte fel a karolinthali gyakorlótéren nagy ünnepéllyel. Egy tábori kápolna volt felállítva, amelyben a felszentelés történt. A kápolna mellett volt egy tábori szószék, ahol Szupkay alkalmi predikátziót tartott. A bevezetés szórul-szóra így kezdődött: „A legnagyobb öröm tölti el szívemet e mai napon, Keresztény vitézek! A Dommiguel ezred 3-ik zászlóaljának zászlószentelési ünnepélyén, melyhez hasonló öröm a ti szíveteket is méltán töltheti el, Keresztény vitézek! Mert ezen zászlót egy olyan fejedelemtől kapjátok, aki kiragadott benneteket a porból; kiragadott a csábítások és álhazaszeretet ördögi bilincseiből . . .".

Augusztus hónapban, 1850-ben egy felszólítás jött az ezredparancsnokságtól minden

47 Hauslab osztrák generális 1849. október 13-án kezdte meg működését a török földre menekült magyar honvédek között. „Minden menekvőt visszatérésre szólítottak, a császár kegyelmet biztosítván a bűnbánóknak, a közlegénységnek generálpardon (általános bűnbocsánat) hirdettetik" — írta tevékenységéről Perczel Miklós naplójában. V. ö. *Perczel Miklós:* Naplóm az emigrációból. Budapest, é. n. 49—51. o.

48 Karolienthal — ma: Kralovska zahrada (Prága).

49 Hradzsin (Hradčany) városnegyed Prágában.

50 V. Ferdinánd (1793—1875) magyar és cseh király; I. Ferdinánd néven osztrák császár. 1848. december 2-án mondott le Olmützben.

51 Avisió post — jelző őrszem.

52 Szerzőnk tanárai: Kucsera Marián Mihály (1793—1847); Maár Bonifác János (1788—1855) magyar és világtörténelem tanára; Stanke Leander József (1800—1855) a filozófia tanára; Simon Zsigmond Antal (1814—1891).

53 Főhadparancsnokság.

századhoz, hogy akinek kedve volna a zenekarhoz menni, az jelentkezzen. Én, minthogy a hangjegyeket ismertem, és a hegedűn is tudtam némüleg játszani, jelentkeztem. Így a 15-ik századtól át lettem helyezve a zenekarhoz (...). Nekem klárinétot adtak, később pedig saját kértemre kisfagottot és hegedűt.

Volt a zenekarnál nyolc 13—15 éves fiúgyermek, akik az ezred költségén lettek nevelve zenészekké. Ezek részint árva katonagyermekek, részben pedig cseh parasztgyermekek voltak, akiket egy Scsásznyi nevű zenész szedett össze, és akiknek az iskolázásra még igen nagy szükségük volt. Tehát engem tettek ezeknek tanítójukká és nevelőjükké, és minden egyéb szolgálat alól fel lettem mentve. (...)

Theresienstadtban[54] 1850 ősszel egy este, amidőn a zenekarnak nagyobb része a színházban volt, a színházi zenekarban zenélni, egy főhadnagy jött be nagy lármával a kaszárnyába, s kiáltott: hol a banda? Mi mondtuk, hogy a színházban. Haza kell hívni — parancsolá — és ki kell rukkolni. Zeneszóval lesz a takarodó. Németországban háború van! Mi csak bámultunk, hogy mit lármáz ez? Amire ismét ránk kiáltott: Talán nem is tetszik?! Amire azután mi erős éljent kiáltottunk. — Azonnal ment izenet a színházba, hogy a zenekarnak ki kell rukkolni. Kirukkoltunk tehát, s zeneszóval és a magyar katonaság folytonos éljenzésével bejártuk a várost. Amint egy kaszárnya előtt mentünk el, amelyben cseh katonaság volt, az emeletről egy cseh katona gúnyból lekiáltott: „Éljen Kossuth!", amire a magyar katonák ismét rákiáltották: „Éljen!". Ezen németországi háborús hírekről olvastam később, hogy azok csak tüntetések (Spiegelfächterei) voltak...[55]

Harmadnapra el is indultunk Szászország határszéle felé. Teplitzig[56] mentünk. Itt beszállásoltak bennünket a városba. Én többedmagammal a Vasgolyóhoz címzett vendéglőben voltam szálláson, ahol igen jó helyem volt; ahonnét naponként zenegyakorlatra jártunk a próbaterembe, mely a gőzmalom volt. Úgy éreztük itt magunkat, mintha ismét a deákélet került volna vissza. Teplitzben töltöttük a karácsony ünnepeket és az 1851-ik újév napját. Február hónapban azonban jött a parancs, amelynek következtében ismét visszamentünk Theresienstadtba, ahol egy kaszárnyában kaptunk állandó lakást.

Theresienstadtban 1851-ik évi őszig voltunk. 1851-ben egyszer odahaza voltam Győrben két heti szabadságra...

1851-ben ősszel parancsolatot kaptunk Theresienstadtból való kimasérozásra. Tirolország fővárosába, Insbruckba mentünk. Nekem az ezredtől különválva, a podjászos szekerekkel kellett mennem, mert ezekkel a drága hangszerek lettek ládákban szállítva, amelyek gondos felügyeletet igényeltek, azért ezek mellé, mint megbízható altisztet, engem rendeltek...

Útunk Bajorországnak egy csúcsán, Reichenhallon[57] ment keresztül. Én harmadmagammal kvártélyt csinálni mentem. Igen szép, derült őszi nap volt... Egy bajor csendőrrel is találkoztunk. Az országút mellett egy helyen, amint egy hegyről mentünk le, egy útmutató tábla volt: „12 Meilen von München".[58] Amint beljebb haladtunk Tirolországba, mindég hidegebb lett a levegő, úgy hogy mire Insbruckba értünk, már hó is esett. Insbruckban egy szép kaszárnyába lettünk beszállásolva, mely hajdanában a jezsuiták zárdája volt; de Második József elvette tőlük, és kaszárnyává alakította át.

Itt azonnal megkezdődtek rendes katonai szolgálataink, nekem pedig folytatnom kellett növendékeimmel a tanítást, és minden reggel a ferencrendiek templomába kellett őket vezetnem misére, ahol Szupkay az ezred lelkésze misézett, s akinek ezen fiúk közül kettőnek mindennap ministrálni kellett.

Ezredesünk igen nagy kedvelője volt a cigányzenének, azért vonós hangszerekkel felszerelt zenekart alakíttatott, s addig kutatott az ezredben, míg egy cimbalmon játszani tudó cigány fiúra nem akadt. Leitmeritzen volt egy hangszerkészítő, ki ismerte a cimbalom hangszert; ennél készíttetett egy cimbalmot 50 váltó forintért. Ezen zenekar Insbruckban az operaszínházban is többször fellépett.

Miksa bajor főherceg,[59] királynénk atyja, 1852-ben tavasszal, mint vendég, Erzsébet leányával... Innsbruckban volt, s a Burgban volt szállva, ahol estéli zenét csináltunk neki. Az első emeleten a terem ablakai ki voltak tárva. Mi a többek között

54 Theresienstadt — helység Csehországban; ma: Terezin — CS.

55 Helyesbítenünk kell szerzőnket. 1850-ben Poroszország uniós terveket dolgozott ki (március—áprilisban Erfurtban a jövendőbeli alkotmányt is kidolgozták), ami Ausztria (és Oroszország) nemtetszését váltotta ki. A két vezető német állam között ekkor a fegyveres összeütközés fenyegetett; végül is Poroszország visszakozott (olmützi szerződés, 1850. november). Véleményünk szerint ennek a konfliktusnak hatását élte át szerzőnk. *Tokody-Niederhauser:* Németország története. Budapest, 1972. 182—183. o.

56 Teplitz — ma: Teplice — CS.

57 Reichenhall — ma: Bad Reichenhall — NSZK.

58 „12 mérföld Münchentől."

59 II. Miksa, Wittelsbach (1811—1864) 1848-tól bajor király, s nem főherceg.

egy Walzert játszottunk, mely alkalommal királynénk — akkor még mintegy 15 éves leányka — az ablak szélére ült, és kezével a háromnegyed taktust ütötte.

Ez alkalommal Miksa főherceg meglátogatta ezredesünket és ezredünket. A zenekarnál is volt, s itt igen megtetszett neki a cimbalom; mert Miksa főherceg igen nagy kedvelője volt a zenének, s hír szerint ő volt Bajorországnak legkitűnőbb citerása. Ezredesünk megígérte neki, hogy fog számára a leitmeritzi hangszerkészítőnél cimbalmot rendelni, s Brüll zenésszel el fogja neki Münchenbe küldeni. Ezen ajánlatot a főherceg igen szívesen fogadta... Amidőn Miksa főherceg ezredesünkkel a zenekar szobáin végigment, tanítványaim éppen akkor készítették a havi próbairatokat, melyek a főhercegnek igen megtetszettek és megdicsérte. Kérdezte az ezredestől: ez a káplár vitte ezen fiúkkal ennyire? Az ezredes felelt: igen.

Amint a főherceg elment, az ezredes visszajött, egyenesen hozzám és kérdezte tőlem, hogy akarok-e szabadságra menni? Amire feleltem: igen kérném ezredes urat, ha szabadságra mehetnék. Amire az ezredes felelt: tehát tett hű szolgálataiért szabadságra bocsátom. Ezzel elment, de néhány perc múlva ismét visszajött és kérdé: de szívesen megy-e? Én feleltem: nagyon szívesen; mert — felelte az ezredes — hű fáradozásait másként is meg tudom jutalmazni. — Ha akartam volna, Nagyváradra mehettem volna a katonanevelő intézetbe tanítónak, de nagyobb vágyam volt hazamenni. Tehát 1852-ben május hó 2-ik felében Insbruckból — egy szabadságra menő csapattal — eljöttem. — Utunk Salzburgon, Linzen és Pozsonyon vitt keresztül... Amint Insbruckból kijöttünk, az ezred muzsikaszóval kikésért, s a város szélén az ezredes lóháton megállt, s az egész csapatnak egyenként kellett előtte elmenni, s mindegyikkel kezet fogott.

SZEMLE

SZABÓ LÁSZLÓ

A NAGY TEMETŐ
(Przemysl ostroma 1914/1915)

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1982. 163 o.)

A mai nemzedék a lengyel Przemysl város nevét, mondhatni, alig ismeri. Még a történelemben, sőt a hadtörténelemben jártasak is csak annyit tudnak róla, hogy az első világháborúban, 1914/15-ben, nagy csaták színtere volt, nagyon sok osztrák—magyar katona halt meg ott, vagy esett a cári orosz hadsereg fogságába.

Hogy tulajdonképpen ki győzött — ha ez a kifejezés Przemysl nevével kapcsolatban egyáltalában használható —, hogy milyen veszteségei voltak a Központi Hatalmaknak, főként a város erődrendszerét védő osztrák—magyar hadseregnek és a támadó, majd az erődrendszert elfoglaló orosz cári hadseregnek, és hogy ezek a hatalmas áldozatok — bármelyik oldalon — megérték-e a kitűzött és vélt imperialista célt, hosszú ideig nem volt közismert.

Erről a ma is időszerű és több mint fél évszázad múltán is fájdalmas témáról ad tudományosan népszerű feldolgozást Szabó László hadtörténész könyve.

Az első világháború császári és királyi hadvezetése, majd a horthysta hadtörténetírás, Przemysl védőinek hősiességét glorifikálva, elhallgatta a küzdelem értelmetlenségét: a maga idejében is rosszul, szervezetlenül, műszakilag gyengén megerődített erődrendszer tarthatatlanságát, az oda beosztott osztrák Landwehr és magyar népfelkelő dandárokból szinte találomra verbuvált, kiképzetlen, harcértékben még póttartalékosoknak sem számító védőőrség igen csekély katonai és erkölcsi erejét, a védőrendszer műszaki kiépítésének elhanyagoltságát, sőt az erre fordítandó összegek elsikkasztását, mindezeken kívül a tüzérség gyenge és korszerűtlen tűzerejét, nem utolsósorban az első világháborúban már hasznavehetetlen lövegeket, az 1867-ben rendszeresített gyalogsági fegyvereket stb.

A híres (inkább hírhedt) cs. és kir. nagyvezérkar hötzendorfi Conrad tábornok által vezetett törzse semmibe vette az alárendelt csapatok nehézségeit, még arra sem volt gondja, hogy a hadműveleti egységekhez besorolt erőket megválogatta volna, így fordulhatott elő, hogy a przemysli védelemben magyar honvéd, közös, tiroli császárvadász, Landwehr, Landsturm stb. egységek egy hadműveleti egységen belül kerültek bevetésre, a hadműveletek megkezdésekor, részben egyenruha nélkül, s mire a békebeli (nem tábori!) egyenruhákat kiosztották, a szivárvány minden színében pompázott a legénység (piros bosnyák fezek keveredtek sötétkék és fehér császári zubbonyokkal, a huszárok piroskék mentéivel, zöld színű császárvadász-tollakkal) — a legjobb célpontot mutatva az ellenségnek.

A védelmi felkészülés utolsó időszakában derült ki, hogy az erődrendszer hatékonyságának növelése érdekében egyes falvakat le kellett rombolni és lakosságukat evakuálni, emiatt a városban felszaporodó polgári lakosságot is el kellett látni. Ők később növelték az erődrendszerben rekedt ellátatlanok számát, mert ellátásukról központilag nem gondoskodtak.

Megoldatlan volt és maradt mindvégig a hadsereg téli ruházattal és egészségügyi felszerelésekkel, különösen gyógyszerekkel való ellátása, ami miatt a fertőzött vizek okozta kolerajárványt sem lehetett leküzdeni. Ezek az okok halmozottan növelték a veszteségeket és fokozottan ásták alá a hadsereg és a polgári lakosság erkölcsi ellenállóképességét.

Mindezek a körülmények együtt eleve meghatározták, hogy a Kárpátok északkeleti kijáratánál, a San folyó, több főútvonal és vasúti csomópont védelmét jelentő przemysli stratégiai kulcspont nem volt alkalmas egy túlerőben levő ellenséges támadás elhárítására.

Ha még hozzászámoljuk azt a szerencsétlen körülményt is, hogy a világhá-

ború előkészítő szakaszában kirobbant Redl-botrány főszereplője, a cs. és kir. hadsereg magasrangú vezérkari tisztje a cári hadsereg hírszerzője volt és megbízói számára időben adott át minden — a cári hadvezetés számára fontos — hadműveleti értesülést, így a przemysli védőrendszer pontos műszaki adatait is, az orosz hadvezetésnek elegendő lett volna a város bekerítése után a védők kiéheztetése és a részleges felmorzsolás taktikája is.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy mindezen kedvezőtlen körülmények ellenére a cs. és kir. seregtestek, főleg a védelem magyar honvéd csapategységei, a város kétszeri bekerítése során hősiesen helytálltak, sikeresen végrehajtottak több ellentámadást, nem egyszer 50—75%-os saját veszteségek és az ismertetett nehézségek ellenére is.

A város második, hosszabb körülzárása teljesen felmorzsolta a védők erejét, az emberállomány szinte elfogyott, az életben maradottak is betegek voltak; az állatállományból a még használható lovakat is fel kellett áldozni, hogy élelemhez jussanak, így a védőőrség parancsnokságának — mert a felmentési kísérletek rendre meghiúsultak — a fővezérség hozzájárulása mellett nem volt más lehetősége, mint a kitörés megkísérlése.

Több ellenséges hadsereg gyűrűjében a kitörést mindössze 49 zászlóalj, 2 lovasszázad, 13 üteg és 5 műszaki század hajtotta végre, jobban mondva azok, akik ezekből a leharcolt, kiképzetlen és kiéhezett egységekből megmaradtak. Zrínyi sem indított a körülzárt Szigetvárból reménytelenebb kitörést, bár itt a városparancsnok bízott még a „meglepetés erejében". A kitörési kísérlet természetesen elbukott.

Még a cári hadvezetés is értékelte a vár hősies védelmét és Przemysl foglyait annak megfelelő elbánásban részesítette.

Megérte-e az első világháború első évében hozott iszonyatos áldozat (a mindkét oldalon egy millióra becsülhető veszteség) a kitűzött célt?

Az Osztrák—Magyar Monarchia áldozatul dobott katonatömegei nem tudhatták, hogy az imperialista Ausztria és Németország vezetői több mint fél évszázadon át (szinte az 1848/49-es szabadságharc kényszerszövetsége óta a krími majd a balkáni érdekellentétekig) milyen diplomáciai harcot folytattak Kelet-Európa és Dél-Európa birtoklásáért. A kormányok hol egymással, hol a későbbi ellenséggel összejátszva igyekeztek hatalmi céljaikat érvényesíteni, amíg a szerbiai pánszláv mozgalom letörésére irányuló osztrák törekvések és az ezzel ellentétes anarchista csoportok mögötti cári körök megérlelték és kiváltották az első világháborút.

Ebben a hatalmi harcban minden szerepet játszott, csak az áldozatul dobott katonák és ártatlan polgári lakosok millióinak sorsa nem számított. Erre a politikára csak az 1917. évi Nagy Októberi Szocialista Forradalom, illetve a hadszíntér másik oldalán az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság tettek pontot.

Szabó László hadtörténész tudományos kutatásokon alapuló műve az első világháború keleti hadszínterének legeredménytelenebb csatáihoz kalauzolja el az olvasót és világítja meg számunkra, miért kellett magyar katonák tömegeinek idegen érdekekért áldozni életüket. Przemysl védői a dilettáns hadvezetés áldozatai voltak.

Windisch Aladárné

BÉKÉS REZSŐ

TRUMAN ÁRNYÉKA

Kontinuitás és változások a második világháború utáni amerikai globálstratégiában

(Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1982. 366. o.)

Békés Rezső külpolitikai újságírót elsősorban azok az olvasók ismerhetik, akik az USA második világháború utáni politikája iránt érdeklődnek. A szerző nyomon követi a második világháború utáni amerikai globálstratégia állandó és változó elemeit. Azokat a folyamatokat, összefüggéseket mutatja be, amelyek a második világháborút követő hidegháborútól a nixoni—kissingeri enyhülési politikáig, ill. innen visszakanyarodva ismét a hidegháborús politikához vezettek.

A könyv három részre tagolódik. Az első rész Truman hatalomra jutásáról,

(1945. április 12.) az antifasiszta koalíció növekvő ellentéteiről és a hidegháborús politika kibontakozásáról szól. A második részben nyomon követhetjük a szovjet—amerikai globális erőegyensúly kialakulását (1953—1968), ami Eisenhower, Kennedy és Johnson elnöksége idején ment végbe. A harmadik rész részletesebben foglalkozik a nixoni—kissingeri politikával, amely a szovjet—amerikai együttműködés elmélyítésére, a politikai és katonai enyhülés megteremtésére irányult. Az enyhülési politika aláásása már Ford elnöksége alatt megindult. A támadás azonban — amely az enyhülés eredményeinek felszámolására és az amerikai katonai erőfölény visszaszerzésére irányult — csak Carter elnöksége alatt indult meg.

A szerző a hidegháború kibontakozását 1945 áprilisa és 1946 márciusa közötti időszakra teszi. Állításának igazolásaként az új amerikai vezetésnek a teheráni és a jaltai megállapodásokkal ellentétes politikáját említi: a lend-lease szerződés felfüggesztését, az Egyesült Államok megváltozott álláspontját Németország és Lengyelország jövőjét illetően, és az atomzsarolást a Szovjetunió irányában.

Bizonyítja, hogy Truman tudatosan rombolta a bizalmat, amely a szovjet—amerikai együttműködés alapja volt, szándékosan hintette el a gyanakvást, mérgezte meg a nemzetközi légkört egy új világuralmi globálstratégia megalapozása és elfogadtatása érdekében.

Békés Rezső szerint a további politikai lépések már mind a kibontakozott hidegháborús tendenciát erősítették. Így pl.: 1947. március 12-én az Egyesült Államok kongresszusához küldött elnöki üzenet, mely a politikai köztudatba „Truman-doktrína" néven vonult be. Ebben az USA, mint a tőkés világ vezető nagyhatalma, globális érdekeit az egész világon kész megvédeni és ennek érdekében kész katonai erőt is alkalmazni, bárhol, ahol ezt szükségesnek ítéli. Az amerikai felfogás szerint a Szovjetunió mindenekelőtt a vele közvetlenül határos tőkés államokat fenyegette elsősorban, így a Truman-elv alapján az ún. „déli válságív" országainak megerősítését tűzték ki célul. Ez Görögországot, Törökországot és — részben — Iránt foglalta magában. Az 1949. január 20-án előterjesztett „Négy pont" is a hidegháborút erősítette. Ez a négypontos terv már nemcsak a kapitalista Európának ígért amerikai pénzügyi és műszaki segítséget a tőkés rendszer stabilizálásához, hanem Latin-Amerika, a Közel- és Közép-Kelet, Délkelet-Ázsia, valamint Afrika országainak is. A gazdasági függés szorosabbá tételét a katonai integráció követte: 1949. április 4-én megalakult a NATO s ezzel teljessé vált a hidegháborús politika.

A hidegháborús külpolitikával egyidejűleg Truman és a mögötte álló tőkés csoportok az amerikai belpolitikai életet is „újjászervezték". Kíméletlenül leszámoltak a liberálisokkal és a baloldali nézeteket vallókkal, gondoljunk csak az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság, ill. Joseph McCarthy hírhedt tevékenységére. Truman már 1947-ben új törvényt hozott az „Állambiztonságról", amely centralizálta az USA kül- és belbiztonságával foglalkozó intézményeket. Két új hatalmi-biztonsági szervet hozott létre: az egyik a Nemzetbiztonsági Tanács, a másik a Központi Hírszerző Hivatal volt. A trumani politika az USA világuralmi törekvéseinek megvalósítására, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok befolyásának visszaszorítására és a felszabadító mozgalmak elfojtására irányult. E hidegháborús politika súlyos külpolitikai konfliktusokhoz vezetett, többek között a berlini válsághoz (1948 június) és a koreai háborúhoz (1950 június).

A hidegháborús politikát hirdetve jutott hatalomra az Eisenhower-kormány is (1953 január), bár hatalomra kerülésekor már az Egyesült Államoknak jelentős katonai és gazdasági nehézségei voltak. Az USA gazdasági fölénye ugyan még érvényesült a tőkés világgazdaságban, a nyugat-európai szövetségesek és Japán azonban már kezdtek vetélytársakká válni. Az USA-nak sikerült katonai támaszpontokkal körülvenni a szocialista országokat, katonai szövetségbe tömöríteni szövetségeseit, bevetni a hidegháborús nyomás, fenyegetés minden eszközét, de a trumani elképzeléseket így sem sikerült megvalósítani. Ezért az új kormány szakított a trumani „feltartóztatási" politikai stratégiával s helyette a „felszabadítás" doktrínáját hirdette meg. E koncepció alátámasztására született meg a „tömeges nukleáris megtorlás" katonai doktrína. Az USA nagyszabású nukleáris fegyverkezését jelezte: az atom — ill. a hidrogénbomba tökéletesítése, nukleáris fegyverek felhalmozása, e fegyverek célba juttatására alkalmas stratégiai bombázók tömeges gyártása.

1953-tól a nemzetközi politikai életben a hidegháború és az enyhülésre irányuló törekvések egyidejűleg voltak jelen. Sztálin halála után az új szovjet vezetés visszatért a békés egymás mellett élés Lenin által kidolgozott alapelveihez és aktív békeoffenzívába kezdett: 1954—55-ben számos javaslatot tett egy európai kollektív biztonsági rendszer megteremtésére és hozzájárult az osztrák államszerződés létrejöttéhez. (1955. május 15.)

A Szovjetunió békekövetelése és a nukleáris fegyverkezés által okozott félelem azt eredményezték, hogy 1955. július 18-án Genfben megtartották az első kelet—nyugati csúcstalálkozót (Potsdam után). A Szovjetunió és az Egyesült Államok közti viszony megújulásának kezdetét jelezte Nixon moszkvai ill. Hruscsov washingtoni látogatása 1959-ben. Eisenhower — nyolcéves elnöki periódusa alatt — megérezte a politikai erőviszonyok változását. Belátta, hogy a Szovjetunió szándékainak és törekvéseinek figyelembevétele nélkül nem lehet globális politikát folytatni. Észrevette a fejlődő országok jelentőségét, s azt is, hogy az USA-nak más módon kell hozzájuk viszonyulnia, ellenkező esetben a fejlődő világ a Szovjetunióban keres támaszt.

Eisenhower felismerte a megváltozott helyzetet, politikája azonban mégsem ezt tükrözte.

A 60-as évek elejére a nemzetközi erőviszonyokban minőségi változás állt be, a legmarkánsabb változás éppen a katonai erőviszonyokban történt. Az 50-es évek végére a szovjet hadsereg nagy mennyiségű hadműveleti, harcászati és hadászati atomfegyver birtokosa lett, korszerűsítette hadászati bombázó légierejét, majd rövidesen kifejlesztette interkontinentális rakétáit is. Ennek nagy politikai jelentősége volt, hiszen ezzel megszűnt az USA területi sérthetetlensége és katonai fölénye.

A megváltozott nemzetközi és katonai viszonyok között az amerikai politikai és katonai doktrína már nem felelt meg, hiszen a dullesi „tömeges megtorlás" alapján az USA egy háborús konfliktus esetén két alternatíva között választhatott: vagy kénytelen a számára előnytelen békét is elfogadni, vagy vállalja az atomvilágháború kirobbantását. Az amerikai politikai és katonai doktrínák megváltoztatására — amely jobban alkalmazkodott az új nemzetközi viszonyokhoz és az amerikai monopoltőke érdekeihez — Kennedy kormányzása idején került sor. Az új politikai doktrína a „fellazítás" lett, míg a „tömeges megtorlást" a „rugalmas reagálás" váltotta fel.

A „fellazítási" politika a katonai eszközök helyett a gazdasági, ideológiai és a kulturális eszközöket helyezte előtérbe. Ezek segítségével próbálták elérni a Szovjetunió és a szocialista országok közötti kapcsolatok lazítását, a nemzetközi munkásmozgalom egységének a megbontását, a marxizmus—leninizmus lejáratását.

Mindezek a „békés átmenet" keretében megvalósuló restaurációt szolgálták volna. A megváltozott politikai célokat az új katonai doktrína is támogatta, feladva a nukleáris haderők prioritását, a hangsúlyt a korlátozott háborúk megvívásához szükséges szárazföldi és tengerészeti erőkre helyezte át. Kennedy és az őt támogató északkeleti monopoltőke hajlandó volt bizonyos változásokat végbevinni az amerikai stratégiában, de nem adták fel azt a reményt, hogy az USA rövid időn belül ismét megszerzi a katonai fölényt, amely átváltható lesz politikai fölénnyé a szocialista országokkal szemben. Ez az ellentmondás jól jellemzi a Kennedy-kormány tevékenységét: egyrészt tárgyalások kezdeményezése a vitás kérdések megoldására, másrészt merev ragaszkodás az amerikai érdekek védelmére (pl. az 1963 augusztusi atomcsend-egyezmény ill. a kubai válság).

A politikai enyhülés kibontakozása és térhódítása a Nixon-kormány idejére esik (1969—1974). Jelentős eredmények születtek Európában éppúgy, mint a szovjet—amerikai kapcsolatok terén. Nixon elnökké választása idején az amerikai nagytőke politikameghatározó csoportjainak jelentős része elfogadta azt a gondolatot, hogy az Egyesült Államoknak realista módon, rugalmasabban kell alkalmazkodnia a megváltozott világhelyzethez. Az USA vezetői, mindenekelőtt Nixon elnök, és nemzetbiztonsági tanácsadója, Kissinger, a két nagyhatalom közötti stratégiai egyensúly létrejöttéből azt a következtetést vonták le, hogy kerülni kell az olyan szituációkat, amelyek a Szovjetunióval való közvetlen katonai szembekerüléshez vezetnek. Szerintük a szovjet—amerikai viszonyban, de a nemzetközi kapcsolatokban is, a konfrontáció korszakáról át kell térni a tárgyalások korszakára.

A nemzetközi változások felismerése az „amerikai mindenhatóság", az „amerikai vezető szerep" eszméjének felülvizsgálatához vezetett. Rájöttek arra, hogy az erőnövekedés nem jelenti többé azt, hogy az USA nagyobb mértékben képes lakosságának védelmet nyújtani, a katonai erő növekedése pedig nem vonja maga után a politikai befolyás növekedését. Az első tétel magában foglalta a Szovjetunióval való fegyverkezés-korlátozási ill. leszerelési megállapodások lehetőségét, a második pedig egy új politikai-katonai doktrína szükségességét. Ez a „Nixon-doktrínával" teremtődött meg.

A doktrína szerint az imperialista hatalmak összefogása szükséges a szocialista világrendszer ellen, mert így tudják csak megakadályozni a szocializmus további térnyerését, politikai, gazdasági tekintélyének növekedését. A doktrína nem módosította az USA külpolitikájának alapelveit és céljait, de jelentős tartalmi és módszerbeli változásokat hozott.

Hiányzott a szocialista világrendszer megsemmisítésére irányuló nyílt, közvetlen fenyegetés, nagyobb hangsúlyt kaptak benne a békés egymás mellett élés feltételei között alkalmazható gazdasági, diplomáciai, ideológiai, kulturális eszközök és módszerek.

Nixon kényszerű távozása után (1974 augusztus) úgy látszott, hogy az új elnök politikájában nem lesz lényeges eltérés a nixoni—kissingeri külpolitikai irányvonaltól s az amerikai kormány továbbra is prioritást biztosít a Moszkvával folytatott párbeszédnek. Az események is ezt látszottak bizonyítani: 1974 októberben Washingtonban megtartották a szovjet—amerikai energetikai bizottság ülésszakát, Moszkvában pedig nem sokkal ezután a szovjet—amerikai kereskedelmi és gazdasági tanács ülésezett. A legnagyobb jelentőségű esemény mégis Ford 1974 novemberi vlagyivosztoki utazása volt.

Ugyanakkor Reagan előretörése a Republikánus Pártban azt bizonyította, hogy erősödik azoknak a köröknek a nyomása, amelyek az enyhülést „egyirányú utcának" tartották. Ezek azt vallották, hogy az Egyesült Államok katonai erő tekintetében lemaradt, ill. hátrányba került a Szovjetunióval szemben. Ezért szerintük nagyszabású fejlesztésre van szükség mind a hadászati fegyverek, mind a hagyományos harceszközök terén, a szárazföldi haderőknél, a haditengerészetnél és a légierőknél egyaránt.

Az enyhülési politika elleni támadások már jelezték, hogy az amerikai uralkodó csoportokon belül erőeltolódások mentek végbe: a keleti partvidékkel szemben megerősödtek a kaliforniai és a déli tőkés csoportok. Ezek a körök támogatták Carter elnökké választását is, Forddal szemben. Carter, és tanácsadója Brzezinski, politikájukkal mindinkább eltávolodtak a nixoni—kissingeri vonaltól és a hidegháborús időszakra emlékeztető intézkedéseket hoztak. Ilyenek: a „Carter-doktrína", (1980. január 23.) amelyben az USA életfontosságú érdekszférájának nyilvánította a Perzsa-öböl térségét, az „59. számú elnöki dekrétum", amely lényegében a korlátozott nukleáris háborút akarta törvényesíteni, s olyan hadászati felkészülést sürgetett, amely lehetővé teszi, hogy az USA hadereje kisebb arányú nukleáris csapást mérjen a Szovjetunió katonai és polgári létesítményeire.

Különös veszélyessége e dekrétumnak abban van, hogy katonalilag lejjebb szállította az atomháború küszöbét, másrészt, hogy igyekezett hozzászoktatni az európai országokat és népeket az atomfegyverrel vívott korlátozott háború lehetőségéhez s az ilyen háború megnyerhetőségéhez. A könyv befejező részében Reagan hatalomra jutását és az USA várható politikáját ismerteti a szerző.

A recenzens a könyv fő érdemét abban látja, hogy az amerikai globálstratégia bemutatásán keresztül elősegíti az Egyesült Államok külpolitikai döntéseinek jobb megértését, s ezáltal a bonyolult nemzetközi viszonyokban való könnyebb eligazodást.

A bőséges életrajzi adatok, melyek rengeteg hasznos és érdekes információt tartalmaznak, nemcsak növelik a könyv értékét, hanem olvasmányosabbá és érdekesebbé is teszik azt.

Okváth Imre

VOENNO-BLOKOVAJA POLITIKA IMPERIALIZMA

Isztorija i szovremennoszty

(Vojenizdat, Moszkva, 1980. 453 o.)

Napjainkban már könyvtárnyira tehető a katonai tömbökkel, katonai szövetségekkel foglalkozó nemzetközi és hazai szakirodalom és publicisztika. Ez a szakirodalom a világ katonai, politikai, katona-politikai eseményeinek felgyorsulása, változása révén egyre inkább növekszik. A közelmúltban szovjet és NDK-beli (had)történész kollektíva vállalkozott az imperialista katonaitömb-politika történetének, változásának napjainkig terjedő feldolgozására. A szerzői együttes Zsilin altábornagynak, a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma Hadtörténelmi Intézete parancsnokának és Brühl vezérőrnagynak, az NDK Hadtörténelmi Intézete parancsnokának, mint szerkesztőknek a vezetése alatt széles áttekintését adja az imperializmus huszadik századi katonaitömb-politikájának, ki- és átalakulásának.

A kötet nemcsak az — kezdetben főleg — Európára jellemző katonai szövetségek, katonai tömbök történetét tár-

gyalja, hanem részletes, átfogó képet ad az Európán kívüli, napjainkban fel-felbomló, újjászerveződő és létező ázsiai, afrikai és dél-amerikai katonai szövetségekről is.

A szerkesztők, a leglogikusabbnak tűnő kronológiai sorrendet választva, kilenc fejezetben tárgyalják a kötet címében szereplő témát.

Az első fejezet, amely „Az imperializmus katonaitömb-politikájának lényege" címet viseli és a téma bevezetésének, felvázolásának is tekinthető, három alfejezetben tárgyalja ezt a kérdést.

Az első alfejezet a marxizmus—leninizmusnak a katonaitömb-politika létrejöttéről, reakciós jellegéről kialakult és elfogadott megállapításait tartalmazza, elméleti síkon vizsgálva és jellemezve ezt a problémát.

A második alfejezet az immár imperialista katonaitömb-politika kialakulásának szakaszait tárgyalja. A szerzők három fázisát különböztették meg ennek a politikának. Ezek a szakaszok lényegében a világtörténelem jelentős eseményeihez kapcsolódnak és kötődnek, így ez a három szakasz kronologikus bontást kap.

Az első szakasz az imperializmus kialakulásától a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelméig tart. A második szakasz az első szocialista állam létrejöttétől a második világháború befejezéséig terjedő időszakot öleli fel. A harmadik szakasz 1945 végével kezdődött és napjainkban is tart. (Talán, mivel a történetírás a hidegháború kezdetét Churchill fultoni beszédéhez [1946. március 5.] kapcsolja, lehetett volna ezt az időhatárt is választani, jóllehet a második világháború befejezése jelentős módosulásokat hozott a szövetségesek egymáshoz fűződő viszonyában.)

A harmadik alfejezet napjaink imperialista katonaitömb-politikájának szocialistaellenes jellegével foglalkozik, amelynek egyértelmű célja a két világrendszer egyre élesedő ideológiai, politikai harcában az imperialista erők győzelemre vezetése, adott esetben a katonai erő alkalmazásával.

A kötet második fejezete az első világháború befejezése után létrehozott szovjetellenes katonai szövetség összeomlását tárgyalja a külföldi intervenció és a polgárháború (1917—1922) időszakában. A kötet szerkesztői ebben a részben is három alfejezetre bontva, kronologikus sorrendben tárgyalják, vizsgálják a történéseket. Rámutatnak az imperialista katonaitömb-politikában a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására létrejött változásra. A korábban egymás ellen harcoló imperialista hatalmak közös, új ellenséget láttak a fiatal szovjet államban. Bizonyos esetekben együttműködés is kialakult a vesztes és a győztes hatalmak között. (Pl. a német és az osztrák—magyar hadseregek csapatainak szerepe a megszállt oroszországi területeken!)

Változtak a formák és a viszonyok is. A kezdeti, a belső ellenforradalmi erőket támogató, jelentéktelenebbnek tűnő segítségnyújtást (hadfelszerelés, tanácsadók stb.) a nyílt katonai beavatkozás váltotta fel (angol, francia, amerikai, japán stb. erők partraszállása Oroszországban és aktív részvétele a harcokban). Az eredmény ismeretes: a fiatal szovjet állam mind a külső, mind a belső ellenség támadását visszaverte, és rövid időn belül jelentős világpolitikai és katonai tényezővé vált.

A munka következő fejezete a második világháborús imperialista katonai tömbök kialakulásának körülményeit és tevékenységük kezdeti szakaszait, valamint egy szovjetellenes katonai szövetség létrehozásának sikertelen kísérleteit tárgyalja. Ismeretes, hogy a Szovjetunió a kapitalista országok időről-időre megújuló ellentéteit, valamint az első világháború utáni békeszerződéseket követő elégedetlenséget kihasználva, mindig megtalálta azokat a diplomáciai lehetőségeket (Rapalló, szovjet—francia, szovjet—csehszlovák, szovjet—német szerződések), amelyek lehetetlenné tették egy szovjetellenes, egységes katonai koalíció létrejöttét. Ugyancsak ez a fejezet tárgyalja a második világháború imperialista hatalmak között lefolyt szakaszának — — 1939—1941 — eseményeit, amely egyébként a brit—francia katonai és politikai szövetség kudarcának és összeomlásának látványos időszaka volt.

A kötet negyedik fejezete a második világháború 1941—1945 közötti időszakát öleli fel. Ezekre az évekre esett az 1941-re kialakult két nagy koalíció, az antifasiszta és a német—olasz—japán fasiszta katonai tömb harca. Ebben az időszakban a katonai szövetségek a korábbiakkal ellentétben merőben más tartalommal telítődtek. Létrejött egy antifasiszta koalíció, amelynek vezető hatalmai a szocialista Szovjetunió (!), a kapitalista világ első számú hatalmassága az Amerikai Egyesült Államok (!), valamint Nagy-Britannia és az ún. „társult hatalmak". Velük szemben állt a hitleri Németország, a Mussolini vezette Olaszország és a fasiszta Japán szövetsége valamint a „csatlós államok".

A kapitalista világ számos országa, a vezető imperialista nagyhatalmak, saját nemzeti létük megvédése érdekében, szövetségre léptek az ugyancsak létében fenyegetett szovjet állammal a fasizmus ellen. Ez a katonai, politikai szövetség

azonban a fasiszta koalíció vereségével szinte azonnal felbomlott. Újra előtérbe kerültek a társadalmi rendszerek közötti különbözőségek, antagonisztikus ellentétek.

Ezt tárgyalja az ötödik fejezet, amely „Az imperializmus katonaitömb-politikájának agresszív jellege a második világháború után" címet viseli. Ebben a részben a nemzetközi erőviszonyok változásait, a gazdasági tényezők megnövekedett szerepét, a hidegháború megindulásának körülményeit követhetjük figyelemmel, értő (had)történészek kalauzolásával. Ezek a második világháború befejezését követő események, változások néhány év alatt elvezettek a legnagyobb imperialista katonai szövetség, a NATO létrejöttéhez.

A hatodik fejezet teljes egészében az Észak-Atlanti Szerződéses Szervezet (NATO) húsz évének (1949—1969) történetét tárgyalja, jelentős teret szánva a NATO létrejötte körülményeinek ismertetésére, csakúgy mint a kapitalista világ legnagyobb katonai szövetsége céljának, katonai, politikai szervezete felépítésének, illetve ezek változásainak bemutatására. Ugyancsak ebben a fejezetben kaphatunk rövid áttekintést a NATO ellenforradalmi megmozdulásokat, szervezkedéseket támogató szerepéről, aktivitásáról (pl. Eisenhower-doktrína stb.).

Természetesen a világban az ötvenes-hatvanas években felgyorsult események hatása nemcsak a szocialista és a legfejlettebb kapitalista országokat érintette, hanem a nemzeti önállóságukat elnyerő afrikai, ázsiai országokat is. A nemzeti függetlenné válás nem jelentette egyúttal azt is, hogy ezek az országok a szocialista, vagy az ún. „harmadik utas" társadalmi, politikai fejlődést választják. Számos ország az egykori gyarmattartó ország társadalmi, politikai berendezkedését követve építette fel saját államát és számos esetben csatlakozott különböző katonai tömbökhöz is. Ezek, a zömmel az ötvenes években létrehozott katonai szövetségek, amelyekben mint vezető, „szellemi" irányító ott található az Amerikai Egyesült Államok, illetve Nagy-Britannia és Franciaország, a szakirodalomban, a „perifériku imperialista katonai tömb"-ök elnevezést kapták. Ezen katonai szövetségek Ázsia, Afrika, Latin-Amerika különböző régióiban találhatók, illetve voltak találhatóak. Legismertebbek közülük a CENTO, SEATO, ANZUS stb.

A szerzők egyébként ebbe a „perifériku" kategóriába sorolnak néhány — véleményem szerint klasszikus értelemben vett — katonai tömbnek nem igen tekinthető szervezetet is, pl. Arab Ligát. Ugyanebben a fejezetben szólnak a tanulmányok írói a nemzeti felszabadító mozgalmak kérdéseiről, összetettségükről, amelyek időnként két-három tőkés ország között laza katonai együttműködést hozhatnak létre. Így volt ez pl. a hatvanas-hetvenes években amikor Portugália és a Dél-Afrikai Köztársaság az angolai és mozambiki felszabadító mozgalmak ellen időleges katonai „szövetséget" hozott létre. Ez a fejezet egyébként az 1945 és 1969 között eltelt huszonöt év eseményeit tekinti át, de egy-egy táblázat, kimutatás segítségével rövid, vázlatos kitekintést nyújt a későbbi időszakra. Így pl. jelzi a már megszűnt katonai tömböket (Bagdadi Paktum, CENTO stb.), tömör, értékelő áttekintést ad felbomlásuk körülményeiről.

A kronológikus sorrend megkövetelte forma következtében a nyolcadik fejezet az 1970-es évek katonaitömb-politikájával foglalkozik.

A taktika és stratégia változásait, a kapitalista országoknak a katonai erők növelésére hozott intézkedéseit vizsgálják a szerzők. Részletesen tárgyalják a NATO kibővítésének, fejlesztésének folyamatát, a jelentősebb eseményeket, valamint az ázsiai, afrikai térségben tett újabb imperialista erőfeszítéseket, amelyek új katonai tömbök összekovácsolására irányultak.

Végezetül, a végkövetkeztetések levonása előtt, átfogó képet adnak a kötet szerzői a „Szovjetunió vezette szocialista államközösség"-nek a békeszerető erőkkel együtt, az imperialista katonaitömb-politika ellen, a béke megőrzéséért vívott harcáról.

Nem egyszerű a könyvről végső megállapítást, véleményt adni, azt azonban mindenesetre elmondhatjuk, hogy a szovjet és az NDK-beli (had)történészek kutatási eredményeinek a jelenlegi állását, a marxista—leninista (had)történetírás véleményét, ismereteit adja a címben szereplő „imperialista katonaitömb-politiká"-ról. Hasznosak lehetnek az olvasók számára a kötetben található, különböző időszakokról közölt, összehasonlítási lehetőséget nyújtó adatok — a fegyverkezés részesedése a nemzeti jövedelemből, a hadsereg létszámai stb.

Ezen hadtörténeti vonatkozások ellenére a kötet inkább a hadtudomány, a katonapolitika iránt érdeklődőknek ajánlható, bár bizonyos hadtörténeti megállapításai, adatai jelentős segítséget nyújthatnak az 1917—1945 közti időszak (had) történetét kutató szakemberek számára is.

Szakály Sándor

HISTORIE A VOJENSTVI

(Csehszlovákia, 1980)

A csehszlovák hadtörténeti és társadalompolitikai folyóirat 1980-ban közreadott tanulmányaiból két kérdéscsoportot szeretnék kiemelni és ismertetni: a Csehszlovák Néphadsereg történetét a második világháború, az antifasiszta ellenállás időszakában és a háború utáni fejlesztés szakaszában, valamint a CSKP helyét és szerepét a hadsereg fejlesztésében, politikai életének kialakításában és irányításában.

Václav Čada: „Csehszlovákia Kommunista Pártja megalakulásának 60. évfordulója elé" c. cikkében (6. szám. 3—17. o.) a párt megalakulásának közelgő évfordulója (1921. május 14—16.) elé tekintve elemzi a párt eddigi politikai irányvonalát, a társadalmi átalakulásban játszott kimagasló szerepét, de néhány olyan problémát is, amely a párt útját természetszerűen kísérte. A szerző hangsúlyozza, hogy a CSKP megalakulása és tevékenysége olyan történelmi esemény, amelyhez a marxista történészek minden generációjának vissza kell térnie. A párt megalakulását a Nagy Októberi Szocialista Forradalom determinálta két vonatkozásban is. Az új típusú forradalmi párt megalapítása az egész nemzetközi munkásmozgalom objektív fejlődésének elválaszthatatlan része, amelyhez — és ez a második vonatkozás — a létrejött csehszlovák állam, mint a Közép-Európában végbemenő forradalmi változások következménye nyújtott minőségileg új platformot. A szerző áttekinti az 1917—1920-as időszakot, mint a párt megalakulását előkészítő és a jobboldali szociáldemokráciával folytatott harc folyamatát, különös tekintettel a németországi és magyarországi forradalmi munkásmozgalom radikális jellegétől való eltérésre, valamint a Szlovákia területén működő német és német—magyar szociáldemokrata szervezetek oppozíciós állásfoglalására. Kiemeli a szerző a Szovjetunióból hazatérő csehszlovák vöröskatonák szerepét a párt megalakulásáért vívott harcban, miután Lenin egyenes kívánságára beléptek a szociáldemokrata pártba, hogy annak balszárnyát erősítsék. A Magyar Tanácsköztársaság megdöntését követően számos tapasztalt pártmunkás települ le Szlovákiában és erősíti a baloldal helyzetét. Ilyen feltételek között — a centristákkal való szakítás után — került sor a CSKP alakuló kongresszusára és a III. Internacionáléhoz való csatlakozásra. A Komintern III. Kongresszusán Lenin személyes befolyására vetették fel a két párt egyesülésének kérdését. Erre a CSKP egyesülési kongresszusán (1921. október 30—november 11.) került sor, amely az új típusú forradalmi párt létrehozása folyamatának záró mozzanatát jelentette.

A háború előtti időszak történetével foglalkozik *Jan Anger:* „A hadsereg helyzete a burzsoá Csehszlovák Köztársaság politikai rendszerében, a 30-as évek elején" (2. szám, 74—100. o.) c. cikke is. A tanulmány a csehszlovák hadügy átfogó története feldolgozására és összegzésére irányuló széles körű hadtörténeti kutató munka szerves része. A szerző célkitűzése az akkori időszak hadseregfejlesztésére leginkább befolyást gyakorló cseh polgári és reformista pártok és más szubjektumok koncepcióinak analízise és szintézise. Ilyenek: a főparancsnok kabinetirodája, a nemzetvédelmi minisztérium, a hadsereg parancsnoki kara és egyes honvédelmi szervezetek.

A polgári-demokratikus állam politikai rendszerében meghatározó szerepe volt a 30-as évek elején T. G. Masaryk katonapolitikai és ideológiai koncepciójának, amelynek biztosítania kellett az uralkodó burzsoázia nézeteinek szintézisét és lojalitását a hadsereggel szemben. Az ún. „demokratikus hadsereg" ideológiai koncepciója bonyolult osztály-, nemzetiségi és általános politikai tényezőkből tevődött össze, a „politikamentesség" és a „humanitás" jelszavára épített. A burzsoá jobboldal Masaryk koncepciójával szemben sokkal konzervatívabb álláspontot képviselt és főleg a polgári-demokratikus belső kapcsolatok és viszonyok kialakítását ellenezte a hadseregben; sokkal inkább M. R. Stefánik legionárius hagyományai szellemében való fegyelmi és nevelési, valamint ideológiai befolyásolási konstrukciót helyezte előtérbe. A hadsereg parancsnoki karának zöme összetételéből — a volt osztrák—magyar hadsereg tisztjeinek hatásából — adódóan ez utóbbi álláspont mellett állt ki.

Az egyes irányzatok konfrontációja egyre kevésbé tette lehetővé a koalíciós pártok és kormányzat egységes katonapolitikai és ideológiai irányvonalának kialakítását és realizálását.

Karel Richter két részes tanulmánya „A csehszlovák hadsereg keleti csoportja" és „A katonai ellenállás új perspektívái" címmel (2. szám, 56—73. és 4. szám 58—82. o.) azt az időszakot jellemzi,

amelyben a csehszlovák légió tagjai Lengyelország leverését követően szovjet területre kerültek át. Ez bonyolult időszakot jelent a csehszlovák külföldi katonai ellenállás történetében. A burzsoá hadsereg reprezentánsai első ízben érzik maguk körül a szocialista állam atmoszféráját, amely nemcsak politikailag, hanem osztályszempontból is eltérő közeg a sajátjuktól. Sor kerül itt két világnézeti szféra első konfrontációjára, amely — a körülmények összetettsége dacára — mégis megteremti a szükséges alapokat a későbbi kölcsönös megértéshez, a szovjet hadsereggel való szövetség és együttműködés keretei között.

A szovjet vezetés számára sem jelentett egyszerű feladatot egy olyan döntés meghozatala, hogyan bánjon egy körülbelül zászlóaljnyi szervezett katonai erővel, amely a kialakult helyzet folytán a nyugat-ukrajnai hadműveleti térségbe került. A döntés megszületett és a szovjet vezetés teljes megértését tükrözte. Lehetővé tette a katonai szervezet fenntartását és működését, mégpedig a csehszlovák hadseregben érvényes szabályzatok szellemében. Svoboda alezredes vezetésével ez a zászlóalj és a Szovjetunió területére került másik szervezett alakulat, az ún. Kvasilov-csoport egyesült. A Gottwald-féle moszkvai csehszlovák vezetés befolyására sikerült megakadályozni a csehszlovák egység nyugatra történő átszállítását, amely a londoni emigráns kormány befolyása alá kerülését jelentette volna. A külföldi katonai ellenállási mozgalom a Szovjetunió területén egyre inkább haladó jelleget öltött, polgári ellenállási csoportból antifasiszta ellenállássá alakult át és kész volt a szovjet hadsereg oldalán a fegyveres küzdelemben részt venni. Ebben az időszakban egyre markánsabban kerül előtérbe Ludvik Svoboda alakja, aki a Szovjetunióval való szoros szövetség feltétlen híve, egyre tudatosabban és pozitívabban foglal állást az ellenállás kommunista vonala mellett, a népi és demokratikus forradalomba torkolló út mellett.

František Nesvadba a „Prága felszabadításáért vívott harcok történetéhez" c. tanulmányában (1. szám, 22—39. o.) feladatának tekinti, hogy szovjet dokumentumokra támaszkodva mutasson rá a szovjet hadsereg prágai hadműveletének legjelentősebb mozzanataira és néhány olyan új ténnyel egészítse ki, amelyeket a levéltári okmányok tanumányozása alapján rögzített. Az 1., 2. és 4. Ukrán Frontot érintő nagyarányú hadműveletet gyakran „ünnepi" menetnek tüntetik fel, olyan időpontban, amikor a német haderő már nem tanúsított komoly ellenállást. A szerző cikkében azt bizonyítja, hogy ez a támadó hadművelet a szovjet hadsereg súlyos harci útjának betetőzése volt, olyan támadó tevékenységet igényelt, amely komoly áldozatokat követelt. Sajátossága volt a harckocsi-seregtestek széles körű manőverezése annak érdekében, hogy a nagy létszámú és szívósan ellenálló ellenséges csoportosítást gyors ütemben és hadászati méretekben bekerítsék, majd kapitulációra kényszerítsék. A három ukrán front vesztesége 8 ezer halottat és 28 ezer sebesültet tett ki. Ebből a harcból derekasan vette ki részét az 1. csehszlovák hadseregközvetlen hadtest, amelynek dicső harci útja a főváros felszabadításával 1945. május 9-én fejeződött be. A prágai hadművelet a Csehszlovákia felszabadításáért vívott hét hónapos küzdelem győzelmét és egyben a háború befejezését jelentette Európában. Ez a fegyvertény lett a csehszlovák—szovjet fegyverbarátság és szövetség történetének egyik legfontosabb momentuma.

Jiři Bilek „A hadsereg és a nép egysége elvének érvényesülése a Csehszlovák Néphadsereg fejlesztésében 1948—1955 között" című tanulmányában (1. szám, 40—59. o.) a hadsereg és a nép egységéről szóló lenini tanításból kiindulva vizsgálja a hadseregfejlesztés jellegét és tartalmát ebben az időszakban. Az 1948 februári győzelmes fordulat szükségszerűen vetette fel azt a kérdést, milyen legyen Csehszlovákia és hadserege további fejlődésének útja. A párt vezető szerepének érvényesülése a politikai és társadalmi élet szféráiban törvényszerűen kiterjedt az ország védelmi képességével és a hadsereg építésével kapcsolatos kérdésekre is. A köztársasági elnök első, a hadseregre vonatkozó parancsa 1948. június 16-án jelent meg és meghatározta a hadseregfejlesztés és a véderő fokozásának távlati feladatait. A CSKP IX. kongresszusa 1949 májusában már rögzítette dokumentumaiban az új szocialista típusú hadsereg építésének elveit és céljait. Ezek között a legfontosabbak: a párt vezető szerepének biztosítása, a hadsereg és a nép egységének megszilárdítása, a fejlesztés osztály-alapokon történő végrehajtása, a szocialista internacionalizmus elvének érvényesítése. A kitűzött célok elérése érdekében elsősorban az új parancsnoki kart kellett létrehozni a hadseregben, leküzdeni a reakció ellenállását és a hadseregen belüli befolyását, megteremteni a hadseregi pártszervezetek működési feltételeit, meghatározni a hadsereg helyét és szerepét a társadalom egészében és megalapozni a szakmai kiképzést segítő pártpolitikai munkát. Bár

ebben az időszakban a személyi kultusz káros hatására több olyan intézkedés született, amelyek végrehajtása gyengítette a hadsereg és a nép egységét, mégis számos olyan pozitív eredmény született, amely a későbbiekben hozzájárul az egység lenini elveinek érvényesítéséhez és a hibák kiküszöböléséhez. 1955-ben, az európai szocialista országok politikai és katonai együttműködése új szervezeti formájának bevezetése előestéjén, a Csehszlovák Néphadsereg valóban népi hadsereg volt, amely szorosan kapcsolódott a dolgozó néphez és annak szocialista jövőjéhez.

Václav Štefánsky „A Csehszlovák Néphadsereg szocialista jellegének elmélyítése a CSKP XI. Kongresszusának időszakában" c. tanulmányában (4. szám, 83—105. o.) A CSKP katonapolitikai irányelveit tárja fel a kongresszus előkészítése időszakában, abból a tényből kiindulva, hogy az SZKP XX. kongresszusát megelőző időszakban bekövetkező enyhülés a nemzetközi helyzetben — 1956-ban a Magyarországon lezajlott ellenforradalmi események, valamint a Közel- és Közép-Kelet térségében — kialakult feszültség következtében lefékeződött. A szocialista országok közössége előtt az a feladat állt, hogy egyrészt védelmi képességük fokozásával, másrészt még intenzívebb békepolitikájukkal és a nemzetközi fórumokon tett javaslataikkal, a békeszerető erők közös fellépésének reális lehetőségét kihasználva, megakadályozzák egy esetleges háború kirobbantását. Ennek kapcsán új megvilágításba és előtérbe került az ország osztályalapokon nyugvó és internacionalista jellegű védelmének erősítése, a CSKP vezető szerepének maradéktalan érvényesítése a hadseregben, valamint a fegyveres erők szocialista jellegét erősítő ideológiai és pártpolitikai munka kibontakoztatása.

A tudományos-technikai forradalom okozta minőségileg új helyzet törvényszerűen új követelményeket támasztott a hadsereg korszerűsítésével, de a személyi állomány szakmai és politikai felkészültségével szemben is. A népgazdaságban érvényesülő takarékossági tendencia ugyanakkor bizonyos ellentmondást szült a hadsereg szükségletei és az anyagi-technikai ellátás lehetőségei között. Sürgető feladatként jelentkezett a honvédelmi törvény felújítása, valamint a hadseregi káder munka minőségi javítása.

A CSKP XI. Kongresszusa 1958 júniusában megállapította, hogy alapjaiban kialakult a valóban népi hadsereg, amely osztályalapokon épül fel, egységes a dolgozó néppel és annak érdekeit képviseli. Feladatként szabta meg a következő időszakra a hadseregi káderek osztálytudatának és politikai érettségének minőségi fokozását, a pártosság elmélyítését munkájukban, a parancsnokok és törzsek katonai-szakmai ismereteinek és szervező képességének emelését, a káderek nagyobb stabilizáltságának biztosítását és a szükséges káder-tartalék kialakítását.

Összességében megállapítható, hogy a CSKP XI. Kongresszusa értékelte a katonapolitikai eredményeket, amelyek a szocializmus építésének időszakában születtek, jóváhagyta azon feladatok helyességét, amelyeket a CSKP 1956. évi országos konferenciája tűzött ki e területen és tovább fejlesztette azok irányvonalát. Új, igényes feladatokat szabott meg, amelyek szorosan összefüggtek a Csehszlovák Néphadsereg szocialista jellegének végleges kiépítésével. Pontot tett az előző időszakban előfordult negatív jelenségek és helytelen gyakorlat értékelésére és pozitív irányba terelte a még fellelhető maradványaik kiküszöbölését.

Nádor Tibor

KRÔNIKA

ZACHAR JÓZSEF

„A HADTÖRTÉNELEM KORUNK OSZTÁLYHARCÁBAN"

Az NDK Nemzeti Néphadseregének tudományos ülése Karl Marx születésének 165. és halálának 100. évfordulója alkalmából

1983. március 24-én Potsdamban az NDK Hadtörténelmi Intézete adott otthont annak a nagyszabású tudományos rendezvénynek, amely a Karl Marx-emlékévre tekintettel, életművéből kiindulva, a hadtörténelmet, mint a magas szintű harckészültség és a szükséges harci erő hatékony tényezőjét vizsgálta korunk osztályharcának összefüggéseiben. Az ülésen részt vettek az NDK Nemzetvédelmi Minisztériumának vezetői, az NSZEP Központi Bizottságának képviselői, az NDK társadalomtudományi intézeteinek vezetői, az NDK Nemzeti Néphadseregének, Határőrségének és Polgári Védelmének vezető beosztású parancsnokai és politikai munkásai, továbbá az NDK-ban ideiglenesen állomásozó szovjet katonai erők parancsnokának politikai helyettese, valamint a testvéri hadseregek hadtörténelmi intézeteinek képviselői.

Az ülést Prof. dr. *Reinhard Brühl* vezérőrnagy, az NDK Hadtörténelmi Intézetének parancsnoka nyitotta meg. Üdvözölte a megjelenteket, majd azt hangsúlyozta, az ülés ahhoz kíván hozzájárulni, hogy Karl Marxnak a német hadtörténelemmel kapcsolatos elméleti és módszertani felismeréseit még jobban, még céltudatosabban és még hatékonyabban lehessen alkalmazni.

Ezt követően *Heinz Hoffmann* hadseregtábornok, az NSZEP KB Politikai Bizottságának tagja, az NDK nemzetvédelmi minisztere tartotta meg referátumát. Bevezetőben kiemelte, hogy a Marx által megalapozott, Engels és Lenin által továbbfejlesztett hadelméletből és katonapolitikai nézetekből a szocialista német államot védő haderők új ösztönzéseket és indíttatásokat kívánnak nyerni, hogy a jövőben is hűen és felelősségteljesen teljesíthessék osztálymegbízatásukat, az NDK védelmi erejének állandó fokozásával megóvják a népeket egy harmadik világháborútól és biztosítsák a fejlett szocializmus építését német földön. A tudományt forradalmi erőnek tekintve nemcsak ideológiai-elméleti területen, hanem a gyakorlatban is fontos szerepet játszik a gazdaság, politika és háború összefüggéseiről szóló marxi elmélet.

Az előadó ezt követően a marxi—lenini hadtörténelemnek, mint tudományos diszciplínának a párt ideológiai harcában betöltött szerepét elemezte. Hangsúlyozta, hogy Marxnál a hadtörténelem is a munkásosztály és pártja számára kidolgozott forradalmi stratégia és taktika egyik szükségszerű eleme volt. Az osztályharc formáiba beleértette a fegyveres harcot is, így a proletariátusnak ezt is el kell sajátítania, hogy teljesíthesse történelmi küldetését, a kizsákmányolás, elnyomás és háború nélküli világ megteremtését. Marx és Engels a hadtörténelmet kiemelte egyes események esetleges felfedéséből és leírásából, sőt a hadtörténelmi folyamatok tudományos kutatásának és az abból következő törvényszerűségek feltárásának szintjére emelte. Ennek eredményeként pedig tudományos érveket adtak a munkásosztálynak, amelyek segítségével az felismerheti a háború valódi okait és jellegét, így létérdekeinek megfelelően foglalhat állást és eleget tehet felszabadító és békeküldetésének. Marx és Engels számára a katonai erő alkalmazása mégis az utolsó eszköznek számított, amelyet a burzsoázia kényszeríthet rá az alapvetően békeszerető és békére hajló proletariátusra. Ezt a gondolatot éppen napjainkban szükséges nyomatékosan hangsúlyozni. Mivel azonban szükség lehet a fegyveres erő alkalmazására, a hadügy és a háborúk elemző kutatása korunkban is elengedhetetlen. Eközben a hadelméletet és a katonapolitikát mindenkor az adott konkrét szociális-gazdasági és társadalmi-történelmi feltételekből kell leve-

zetni. Így az eddiginél nagyobb figyelemmel kell feltárni a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korában a nemzetközi erőviszonyok ellentmondásos fejlődését, mindenekelőtt azokat a módszereket, amelyekkel az imperializmus meg akarja akadályozni a forradalom továbbterjedését. A kapitalizmus általános válságával összefüggésben a hadtörténelem adhat választ a válság és háború összefüggésének kérdésére, ez a válasz viszont a vezető katonai személyiségek számára tanulságos, és ezáltal a hadtörténelem a párt politikai harcában értékes eszköz. Ugyanakkor a hadtörténelem a hadseregre és háborúra vonatkozó, azokat történetiségükben vizsgáló és összefüggéseiben elemző tevékenységével erős fegyver az ideológiai harcban is. A hadtörténelem tanulmányozása koncentráltan közvetíti azokat az ismereteket, amelyek szükségesek a helyes döntésekhez és amelyek egyúttal erősítik az ügyünk legyőzhetetlenségébe vetett hitet és meggyőződést. Ezek az ismeretek ugyanakkor ösztönzőleg hatnak a hadelmélet terén is.

Előadása következő részében Heinz Hoffmann az imperializmus háborús előkészületeinek leleplezésével kapcsolatosan szólt a hadtörténészek felelősségéről. Kiemelte, hogy éppen a hadtörténelem tudományos művelése jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy feltárjuk, milyen konkrét történelmi, gazdasági és politikai okok eredményezik a kizsákmányoló társadalmak háborúit, hogyan keresnek kiutat az uralkodó osztályok társadalmuk belső nehézségeiből és válságából háborús kalandok révén. A kapitalista társadalmi rendszer általános válságfolyamatának kiéleződésével fokozódott az imperialisták kiszámíthatatlansága és a kockáztatásra való hajlandósága. Az Egyesült Államok kormányzata a világtörténelem legnagyobb szabású fegyverkezési programjával kíván abba a helyzetbe kerülni, hogy mindenfajta háborút sikeresen vívhasson meg. Ez a szocializmussal való „totális szembekerülés" politikájának irányvételét jelzi. A politikai zsaroláson és a gazdasági gyengítésen túlmenően így a szocializmust építő országok, elsősorban a Szovjetunió, nyílt, akár fegyveres megtámadásával is számolnunk kell. Az USA-imperializmus képviselői viszonylag nyíltan beszélnek arról, hogy még ebben a században meg kell semmisíteni a szocializmust, mint világrendszert, és biztosítani kell saját világuralmukat. Az erre való készülődés jegyében az általános fegyverkezés a társadalmi élet minden területére kiterjed, ugyanakkor a katonai stratégia különleges helyet foglal el a politikai döntéshozatalban. Az USA fő szövetségesének, az NSZK-nak a kül- és hadpolitikájában is éleződő agresszivitással kell a jövőben számolni. Ennek jegyében a két világrendszer határán minőségileg megújítják a külföldön levő, eddig is legerősebb amerikai atomfegyver-arzenált. Ez együtt fog járni, ahogyan erre egyes jelekből már következtetni lehet, újabb antikommunista és szovjetellenes támadásokkal, amelyek a szocialista világrendszer belső bomlasztását célozzák. Fel kell tehát készülnünk az imperialista hazugságok és történelemhamisítás leleplezésére.

Ezt követően az NDK nemzetvédelmi minisztere a szocializmus és a béke dialektikájáról szólt. A marxizmus klasszikusainak ezzel a hadelméleti és hadtörténelmi örökségével kapcsolatosan elsőként azt hangsúlyozta, hogy a nemzetközi helyzet veszélyes kiéleződése időszakában is elsődleges az életért, a békéért vívott küzdelem. A szocializmus és a béke lényegi egységét már Marx hangsúlyozta, a békeharc a munkásmozgalomnak kezdettől fogva hagyománya. A békéért és biztonságért vívott küzdelem korunkban nagy erőfeszítéseket igényel, fenn kell tartani a katonai egyensúlyt, hogy a szocialista államok elháríthassák az agresszív imperialista politikából fakadó veszélyeket. A NATO által erőltetett fegyverkezés a szocialista védelmi koalíciótól óriási erőfeszítéseket kíván meg. Társadalmi fejlettségéből fakadó minden előnyét, minden erőforrását tudatosan és tervszerűen mozgósítani kell minden szocialista országnak, hogy az imperialista agresszoroknál jobban felkészült legyen a fegyveres harcra. Csakis akkor győzhetik le a béke erői békében az agresszort, miközben határozott politikai és katonai cselekedettel elhárítják az imperialista ellenforradalmi diverziókat. Csakis akkor akadályozhatják meg a háborút, ha azt az imperializmus számára halálos kockázattá teszik. Meggyőződésünk, hogy korunkban a háború nem elkerülhetetlen sorsszerűség, meggyőződésünk, hogy az emberiségnek nem kell elpusztulnia. A szocializmus erőpozíciói láttán az imperializmus mindeddig helyi háborúkkal próbálkozott. A hadtörténészek állandó feladata, hogy ezek elemzésével a levonható hadművészeti és hadtudományi következtetésekhez hozzásegítsenek. Ugyanígy feladatuk, hogy a Varsói Szerződésben egyesült szocialista fegyveres erők hadgyakorlatainak gazdag tapasztalatát feltárják a jelenlegi és jövendőbeli feladatok megoldása számára. A béke védelme és a szocializmus további erősítése a hadtörténészektől további erőfeszítéseket igényel az ideológiai harc még hatékonyabb támogatása területén

is. Ennek érdekében a kutatási eredményeket, meggyőző módon közvetítve, át kell adni az oktatás és propaganda számára.

Befejezésül Heinz Hoffmann az NDK hadtörténelmi kutatása számára összefoglalta a legfontosabb napi feladatokat. Ezek: az NDK Nemzeti Néphadserege, Határőrsége és Polgári Védelme történetének eddiginél intenzívebb kutatása és a kutatási eredmények hasznosítása elsődlegesen a fegyverbarátság területén, a NATO haderőinek és katonai doktrínájának folyamatos kutatása, az elméleti, anyagi és ideológiai téren való háborús előkészületek elemzése, az 1945 óta kirobbantott háborúk és háborús konfliktusok feltárása, a kutatási eredmények átadása a hadelméleti munka számára, az 1945 előtti német hadtörténelemről eddig szerzett ismereteket gazdagító kutatások, a csapattörténetírás meggyorsítását szolgáló segélynyújtás.

A nemzetvédelmi miniszter referátumához elsőként dr. *Egbert Fischer* ezredes (Wilhelm Pieck Katonapolitikai Főiskola) szólt hozzá. Korreferátumának témája az volt, miként fogták fel a marxizmus—leninizmus klasszikusai a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus egységét a szocializmus védelmében. Kiemelte, hogy korunk jelenlegi osztályösszeütközései egyértelműen bizonyítják, mennyire nem lehet megérteni és megoldani a béke és szocializmus megvédésének, a világforradalmi folyamat előrehaladásának kérdését a nemzeti és nemzetközi jegyek dialektikájának mély elemzése nélkül. Az így felismert fejlődési tendenciák fokozzák a felelősséget, hogy korunk minden politikai és katonai kérdését osztályalapon közelítsük meg. A szocializmus világméretű győzelmének nélkülözhetetlen alapfeltétele, hogy a proletariátus minden országban legyőzze saját burzsoáziáját és azzal szemben megteremtse a proletárdiktatúrát az elért siker megőrzése érdekében. A külső ellenforradalmi támadások ellen pedig a győztes szocialista forradalomnak megfelelő védelmet biztosító új típusú hadsereget kell létrehoznia. Miután a szocializmus több országban győzött, természetes a közös katonai szervezet, a harcközösség, a fegyverbarátság. Az imperialista pszichológiai hadjárat éppen ezt szeretné szétroppantani, amikor a nemzeti sajátosságok túlhangsúlyozásával igyekszik éket verni a szocialista országok és hadseregeik közé.

Ezt követően *Kurt Gottwald* vezérőrnagy (Nemzetvédelmi Minisztérium) Karl Marx hadelméleti örökségéről, a Nemzeti Néphadseregben folyó hadtudományi munkásság alapjáról beszélt. Hangsúlyozta, hogy egyetlen kizsákmányoló osztály sem hagyja el a történelem színpadát, míg az uralma fenntartását célzó harc minden lehetőségét ki nem próbálta. Így ma jelentős helyet foglal el a hadtudományi munkában mindazoknak a folyamatoknak az elemzése, amelyek a NATO imperialista agressziójának előkészületi szférájába tartoznak. Ugyanilyen fontosak a Varsói Szerződés vezető szervei és csapatai közti együttműködés tofokozását célzó vizsgálatok.

A külföldi résztvevők közül kapott szót Prof. dr. *Pavel Andrejevics Zsilin* altábornagy, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, a szovjet Hadtörténelmi Intézet parancsnoka. Korreferátumában a katonai káderek kiképzésével és nevelésével kapcsolatosan szólt a hadtörténelem szerepéről és funkciójáról. Bevezetőben kiemelte, hogy a hadtörténelem a hadelmélet és a katonai gyakorlat számára az általánosítható harci tapasztalatok megőrzője. De a marxizmus klasszikusai számára a hadtörténelem tanulmányozása azt is lehetővé tette, hogy jobban behatoljanak a háború és politika kölcsönös összefüggéseibe és ezek elemzésével kidolgozzák a forradalmi munkásmozgalom stratégiáját és taktikáját, viszonyát a háborúhoz, hadsereghez, militarizmushoz és a saját katonai szervezetekhez. Ezek alapján, folytatta az előadó, a szovjet hadtörténelem a honvédő harcok feltárásával és bemutatásával a hazafias és proletár internacionalista nevelést, a katonai tapasztalatok kutatásával és általánosításával a hadügy gyakorlati fejlesztését, a hősiesség, bátorság és áldozatkészség feltárásával és népszerűsítésével a szovjet haza és a testvéri szocialista országok védelmére irányuló készség fejlesztését segíti. Mindez egybefonódva és együttesen jelentős szerepet játszik a katonai káderek kiképzésében és nevelésében — fejezte be sok példával alátámasztott fejtegetését a korreferens.

Siegfried Meusel alezredes (Zabelt magasabbegység) korreferátumában a csapattörténetírásnak a politikai-ideológiai munkában játszott szerepét elemezte. Beszámolt arról, hogy az egyes alegységekben működő hagyományőrző körök a névadó forradalmi életpályájának bemutatása, a helyőrség forradalmi hagyományainak ébrentartása mellett nagy figyelmet fordítanak az alegység történetére, az abban korábban szolgáltak teljesítményére is. Ebből nő ki a csapatkrónikát meghaladó szintű csapattörténetírás. A kiemelkedő teljesítmények megismerése hasonlók elérésére ösztö-

néz, és ezt az agitációs és propagandamunka tudatosan hasznosíthatja.

Ezután Prof. dr. *Wilhelm Nordin* altengernagy (Karl Liebknecht Haditengerészeti Főiskola) a hadtörténelmi ismereteknek és tapasztalatoknak az oktatásban való hasznosításáról szólt. Kiemelte, hogy Karl Marx életműve a tudósé és a forradalmáré, így a hadtörténelem politikai-ideológiai funkciójára helyezik a fő hangsúlyt. A háborúk és a hadművészet tanulmányozásával kívánják elevenné tenni a hallgatókban a haladó és forradalmi katonai hagyományokat. Külön figyelmet fordítanak a saját haderőnem múltjának elemzésére. E tárgy oktatása egyidőben tudatformáló és a gyakorlatot befolyásoló hatású. A hatás fokozását segítik elő az önképzőköri kabinetfoglalkozások.

Prof. dr. *Ernst Diehl*, az NSZEP KB tagja, a KB mellett működő Marxizmus—Leninizmus Intézet igazgatóhelyettese, az NDK Történelemtudományi Tanácsának elnöke „Hadtörténelem és szocialista történelemtudat' címmel tartott korreferátumot. Ebben azt hangsúlyozta, hogy a hadtörténelmi kérdésekkel, a forradalmi munkásosztály katonai teljesítményeivel, a párt hadpolitikai kérdéseivel, a proletariátus fegyveres harci hagyományaival való foglalkozásnak régóta szilárd helye van a történelemtudományi intézetekben folyó kutatómunkában is, ahogyan azt számos publikáció tanúsítja.

Prof. dr. *Wolfgang Scheler* sorhajókapitány (Friedrich Engels Katonai Akadémia) a háborúra és hadseregre vonatkozó marxi—lenini elmélet és a szocialista békestratégia dialektikáját vizsgálta hozzászólásában. Kiemelte, hogy napjainkban a munkásosztály, a szocializmus legalapvetőbb érdeke a béke, ezért a szocialista békestratégia az uralkodó és ez határozza meg, hogy a háborúra és a haderőkre vonatkozó tanok közül melyek kerülnek előtérbe és e téren milyen elméleti kérdések megoldása válik elsődlegessé. Ezek közül azt elemezte, hogy a háború ugyan továbbra is a politika más, erőszakos eszközökkel való folytatása, azonban a háború történelmi megjelenési formájában beállt alapvető változás következtében az imperializmus akarata ellenére a nukleáris háború már irracionális, objektíve nem alkalmas a politika folytatására. A szocializmus békestratégiájának ez az alapja és ez határozza meg katonai erőfeszítéseit is, amelyek arra irányulnak, hogy lehetetlenné tegyék az atomfegyverekkel vívandó háborút eredményező globálstratégiai szituációt.

Befejezésül Prof. dr. *Gerhard Förster* ezredes (Hadtörténelmi Intézet) korreferátuma hangzott el az ideológiai küzdelemből fakadóan a hadtörténelemre háruló feladatokról. Hangsúlyozta, a mai polgári hadtörténetírás arra kényszerül, hogy ideológiailag elleplezze az imperializmusban a nép és a hadsereg között élező objektív ellentmondást. Ennek elérésére differenciálás nélküli képet adnak a hadtörténelemről, sőt visszaélnek haladó hagyományokkal is, amelyeket beépítenek reakciós koncepciójukba. Mindez azt jelenti, hogy a marxista—leninista hadtörténelemnek még intenzívebben, sokoldalúbban és differenciáltabban kell szembeszállnia a polgári hadtörténetírással a kutatás, publikálás, oktatás és propaganda területén egyaránt.

A tudományos ülés *Ernst Hampf* altábornagy (Nemzetvédelmi Minisztérium) zárszavával ért véget. Ebben kiemelte, hogy Karl Marx tanítását forradalmár harcosok új generációi naponta újra élettel töltik meg. A felszólalások tanúsították, hogy eleven örökség a szocializmus és a béke egysége, ez testesül meg a szocialista haza fegyveres védelmében, a szocialista fegyveres erők ezzel a békét is biztosítják. A hadtörténelem a maga tudományos eszközeivel ehhez úgy járul hozzá, hogy leleplezi az emberiség- és haladásellenes imperialista rendszert, háborús előkészületeit és békét veszélyeztető stratégiáját. A hadtörténelem a haderőkben folyó politikai-ideológiai és hadelméleti munka alkotórésze, amely a személyi állomány felkészítésében, kommunista nevelésében és személyiségformálásában nélkülözhetetlen.

Befejezésül feltétlenül meg kell említenünk, hogy a honvédelem erősítése érdekében a hadtörténelmi kutatás, oktatás, publikálás és propaganda terén végzett kiemelkedő érdemeiért *Erich Honeckernek*, az NSZEP KB főtitkárának, az NDK Nemzetvédelmi Tanácsa elnökének nevében Heinz Hoffmann hadseregtábornok, nemzetvédelmi miniszter ezen a tudományos ülésen nyújtotta át a Scharnhorst-érdemrendet az NDK Hadtörténelmi Intézetének, amely most ünnepli fennállásának 25. évfordulóját.

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

1980

II. RÉSZ

A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben

Jakubowski, A. J.: 1939 szeptemberében északi hadműveleti irányban a hadműveleti védelem tervezéséből és lefolyásából levonható néhány tapasztalat. — MW, 1980. 9. sz. 111—124. p.

Lisowski, W.: Florence Nightingale éremmel kitüntetett lengyel vöröskeresztesek az 1939. évi honvédő háborúban. — WL, 1980. 6. sz. 88—91. p.

Urlinski, R.: A lengyel tüzérség 1939-ben. — MW, 1980. 9. sz. 107—110. p.

Nyugati hadszíntér

Baldwin, H. W.: A hadtörténelem legnagyobb hadi drámája — emlékezés a partraszállás „D" napjára. — AR, 1980 6. sz. 18—25. p.

Bücheler, H.: 40 évvel ezelőtt történt: páncélos csata Hannut-nál. — KTR, 1980. 3. sz. 125—127. p.

Cannon, M. W.: „Vörös golyó expressz" szállítási művelet, 1944. augusztus 25—november 15. között. — A, 1980. 3. sz. 8—10. p.

[Cselüsev] Tchelychev I.: A furcsa háború. — RMSov, 1980. 7. sz. 46—48. p.

Harris, H.: Katonai emlékezet. Dunkerque 1940. — AQ, 1980. 3. sz. 307—311. p.

Haynes, E.: Egy „Q.A" franciaországi tapasztalatai 1939-ben Dunkerque-nél. — AQ, 1980. 2. sz. 216—218. p.

Louis, J. H.: Amerikai reflexiók az 1940. évi francia vereséggel kapcsolatban. Tanulságok és dokumentumok. — RHDGM, 119. sz. 1980. 1—16. p.

Monthe-Kaas, O. U.: A norvégiai hadjárat 1940-ben és a norvég, valamint a brit vezetési módszerek. — RIHM, 47. sz. 1980. 36—59. p.

Privat, E.: Emlékezés az 1940. május—júliusi harcokra. — RMS, 1980. 6. sz. 304—311. p.

Ruge, F.: Még egyszer a „Rommel és az invázió" című cikkhez. — EW, 1980. 4. sz. 196—198 p.

Schaufelberger, W.: Verduntől Bastogne-ig. — ASMZ, 1980. 2. sz. 71—78. p.

Vidalenc, J.: A francia hadsereg „B" hadosztályai a franciaországi hadjárat folyamán, 1939—1940. — RHA, 1980. 4. sz. 106—126. p.

Webb, D. J.: A Dieppe-i rajtaütés — a diplomácia tette volt. — MR, 1980. 5. sz. 30—37. p.

Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér

Andria, D. N.: A Gót vonal. — RM, 1980. 5. sz. 77—84. p.

Buffotot, P.: A szabad francia légierő Afrikában. A „Topic" repülőszázad Koufránál, 1941 februárban. — RHA, 1980. 2. sz. 171—188. p.

Ficociello, V.: Centuripe-i ütközet. 1943. július. — RM, 1980. 4. sz. 105—112. p.

Heimann, B.: Az USA és Nagy-Britannia intervenciója Görögországban, 1944—1949-ben. — MG, 1980. 5. sz. 573—584. p.

Mans, A. M.: Egy példa a hadtápegységek hadműveleti kötelmére. Anzio 1944. — RHA, 1980. 3. sz. 79—98. p.

Keleti hadszíntér

A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata

Forster, J.: „Európa kereszteshadjárata a bolsevizmus ellen": európai önkéntes egységek részvétele a „Barbarossa" hadműveletben 1941-ben. — RHDGM, 118. sz. 1980. 1—26. p.

Sztrizskov, Ju. K.: A Szovjetunió Népi Komisszárjainak Tanácsa a Nagy Honvédő Háború első hónapjaiban. — ISzSzSzR, 1980. 3. sz. 19—34. p.

Volkotrubenko, I.: A tüzérségi utánpótlás a háború első időszakában. — VIZS, 1980. 5. sz. 70—74. p.

Az 1942—1945. évi hadműveletek

Alekszejev, M.: A Kelet-Poroszországi hadművelet. (Dokumentumok). — VIZS 1980, 2. sz. 44—46. p.

Alferov, Sz.: A 3. gárda harckocsihadsereg átcsoportosítása a dnyeperi csatában 1943 októberében. — VIZS, 1980. 3. sz. 16—24. p.

Brzozowski, R.: Légvédelmiek fegyverbarátsága, 1945-ben. — PWL, 1980. 4. sz. 48—51. p.

Cousine, A.—*Gourmen*, P.: Prohorovka, 1943. július 12. — RHA, 1980. 2. sz. 189—223. p.

Csujkov, V.: A nagy Lenin ösztönzött bennünket. (Sztálingrádi csata.) — Kommuniszt, 1980. 9. sz. 82—92. p.

Dobiegala, H.: A „Westerplatte hősei" elnevezésű 1. páncélosdandár harcai a gdanski Tengermelléken — WPH, 1980. 4. sz. 3—36. p.

Dolbanoszov, T. A.: A szovjet hadsereg egy ezredparancsnokának visszaemlékezései a lengyel földön vívott harcokról. — WPH, 1980. 1—2. sz. 215—227. p.

Doroba, Z.: A lengyel hadsereg a Tengermellékért folytatott harcokban. — WL, 1980. 3. sz. 88—93. p.

Dzipanow, R.: Az 1. Lengyel Hadsereg a Tengermellékért folytatott harcban. — WPH, 1980. 1—2. sz. 107—130. p.

Frolov, R.: A 136 gárda lövészezred támadása erdős-hegyes terepen 1944 szeptemberében. — VIZS, 1980. 5. sz. 54—57. p.

Grigorovics, D. F.: Harcban Krakkó felszabadításáért a fasiszta iga alól. (Visszaemlékezés.) — UIZS, 1980. 5. sz. 111—120. p.

Har'kov, B.: A 112. lövészhadosztály harcai Sztálingrádnál. — VIZS, 1980. 3. sz. 36—43. p.

Kaluckij, N.: Megerősített lövészszázad harcfelderítése Perelesz'e körzetében, 1943. november 21—27. — VIZS, 1980. 5. sz. 49—53. p.

Kozlov, L.: A Visztulától az Oderáig. — RMSov, 1980. 1. sz. 39—42. p.

Larin, A. F.: A Vörös Hadsereg segítsége Ukrajna lakosságának a felszabadítás folyamán. — UIZS, 1980. 2. sz. 92—95. p.

Moszkov, I.: A frontharcosok dicsőségét növeli... — VIZS, 1980. 9. sz. 32—35. p.

Obminski, L.: Emlékezés a Tengermelléken vívott harcokra. — PWL, 1980. 4. sz. 45—47. p.

Petrov, K.: A harckocsik leküzdik a nyugati Bugot. 1944. július 17—19. — VIZS, 1980. 9. sz. 26—31. p.

Sawicki, T.: A szovjet hadsereg 1945. téli offenzívája a Wehrmacht jelentések tükrében. — WPH, 1980. 1—2. sz. 131—150. p.

Sobczak, K.: 1945 január: Varsó szabad! — LE, 1980. 1. sz. 4—7. p.

Timofeev, V.: A 808. lövészezred erőszakos átkelése a Déli Bugon Troicko-je körzetében (1944. március 18—20.) — VIZS, 1980. 3. sz. 32—36. p.

Zseltov, A.: A jobb szárnyon. (Harcok a karéliai arcvonnalon.) — VIZS, 1980. 1. sz. 47—54. p.

Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén

Alferov, Sz.: Fegyverbarátság a Szovjet Hadsereg és a Bolgár Néphadsereg között a második világháború befejező szakaszában. — VISZ, 1980. 3. sz. 3—18. p.

Anics, N.: A fasizmus elleni harcban Jugoszlávia külön arcvonalat tartott és hatalmas áldozatokat hozott. — VD, 1980. 3. sz. 72—90. p.

Aszenov, M.: A Bolgár Néphadsereg részvétele a hitleri Németország elleni háborúban, 1944—1945. — VISZ, 1980. 2. sz. 25—34. p.

Balinov, A.: Pontos statisztikai adatok a Bolgár Néphadsereg részvételéről Bulgária felszabadításában. — VISZ, 1980. 2. sz. 53—68. p.

Bosnjak, L.: Néhány harcászati tapasztalat a szabotázsról a népi felszabadító háború folyamán. — VOG, 1980. 1. sz. 75—89. p.

Dimitrov, D. P.: A Szovjet Hadsereg, a Bolgár Néphadsereg és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg együttműködése a bolgár honvédő háború második időszakában. — VISZ, 1980. 1. sz. 28—42. p.

Gincsev, G.: A Bolgár Néphadseregnek nyújtott szovjet segítség a második világháborúban. — VISZ, 1980. 1. sz. 43—55. p.

Gosztony, P.: Románia 1944 augusztusában. — ÖMZ, 1980. 1. sz. 48—54. p.

A harc a megszállók ellen az első és legfontosabb feladat. (Dokumentumok.) — VOG, 1980. 2. sz. 392—395. p.

Hodzsa, F.: Koszovo szerepe a jugoszláv népek és nemzetiségek harcában a fasiszta megszállók ellen. (Nemzetiségek

a népi felszabadító háborúban.) — VD, 1980. 1—2. sz. 117—133. p.

Hreckovski, S.: A dilji katonai körzet a népi felszabadító háború alatt. — VOG, 1980. 3. sz. 113—155. p.

Kalamov, Hr.: A Bolgár Néphadsereg technikai biztosítása a honvédő háború idején, 1944—1945-ben. — VISZ, 1980. 2. sz. 69—79. p.

Koszaski, N.: Az 1944—1945. évi bolgár honvédő háború néhány sajátossága. — VISZ, 1980. 1. sz. 3—12. p.

Kovacevic, S. G.: A nemzeti felszabadító mozgalom egységeinek harci tevékenysége Grahovo — Krivosija térségében 1941 decemberében. — VOG, 1980. 1. sz. 183—206. p.

Ljubicic, N.: Az erős népi felszabadító harc Jugoszláviában létfontosságú volt az összes antifasiszta erők számára. — VD, 1980. 3. sz. 65—71. p.

Memic, M.: Ifjú muzulmán zászlóalj Plav és Gusinje térségében. — VOG, 1980. 1. sz. 105—122. p.

Miért harcolnak a partizánok? (Dokumentumok.) — VOG, 1980. 2. sz. 358—360. p.

A népi felszabadító partizánkülönítmények feladata. (Dokumentumok.) — VOG, 1980. 2. sz. 356—358. p.

Nikolic, D.: A fegyveres erők pártpolitikai szerveinek alapvető jellemzői a népi felszabadító háborúban. — VD, 1980. 1—2. sz. 134—156. p.

Orlovic, D.: Támadás Udbina ellen. 1942. augusztus 22—25. — VOG, 1980. 3. sz. 221—241. p.

!A partizánkülönítmények harcosainak esküje. (Dokumentumok.) — VOG, 1980. 2. sz. 360. p.

A partizánkülönítmények vezérkarának rendelete a foglyokkal való bánásmódra. (Dokumentumok.) — VOG, 1980. 2. sz. 363—364. p.

Paic, I.: Tito beszédei a harcoló csapatok előtt. — VD, 1980. májusi különkiadás, 317—328. p.

Radovanov, M.: A Szerémségben a népi felszabadító háborúban folytatott fegyveres harc sajátosságai. — VD, 1980. 5. sz. 105—109. p.

Ruszev, At.: A 3. „Georgi Dimitrov" népi felszabadító dandár éjszakai harctevékenysége. — VOM, 1980. 1. sz. 78—89. p.

Ruszev, At.: A 3. „Georgi Dimitrov" népi felszabadító dandár létrehozásának és tevékenységének visszhangja. — VISZ, 1980. 4. sz. 102—113. p.

Trgo, F.: Jugoszlávia felszabadulása 1944—1945. — VOG, 1980. 1. sz. 11—39. p.

Visnjic, P.: A csetnik főerők veresége a Kopaonik-hegységben (1944. augusztus.) — VOG, 1980. 1. sz. 43—73. p.

Visnjic, P.: Valjevo felszabadítása 1944 szeptemberében. — VOG, 1980. 3. sz. 157—175. p.

Vitanov, P.: A hazafias népfront-bizottságok szerepe a bolgár honvédő háború előkészítésében és vezetésében. — VISZ, 1980. 3. sz. 33—45. p.

Vitanov, P.: A 2. bolgár hadsereg koszovói hadműveletének megszervezése és vezetése Bulgária 1944—45. évi honvédő háborújában. — VOM, 1980. 3. sz. 68—81. p.

Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia felszabadítása

Dudoladov, M.: Min net. [Budapest aknamentesítése.] — F, 1980. 3. sz. 12—13. p.

Fomin, V.: Harcban a szabadságért. 35 év szabad hazában. — F, 1980. 7. sz. 5—6. p.

[Galicsan] Galitsan, A.: Csehszlovákia felszabadítása. — RMSov, 1980. 4. sz. 20—22. p.

Hősök vallomásai. [Részletek a „Hősi halottak szava" c. gyűjteményből.] — F, 1980. 9. sz. 10—11. p.

Husak, G.: A szovjet hadsereg csehszlovákiai felszabadító tevékenységének történelmi jelentősége. — Kommuniszt, 1980. 6. sz. 90—100. p.

Mondral, C.: Miért szeretem Magyarországot? [Visszaemlékezés.] — LE, 1980. 12. sz. 22—23. p.

Nesvadba, F.: A prágai felszabadító harcok történetéhez. — HV, 1980. 1. sz. 22—39. p.

Neszvitenko, N.: Csepel parancsnoka volt (Ilja Sevcsenko). — F, 1980. 5. sz. 10—11. p.

Pech, P.: A Moravská Ostrava-i hadműveletről. (1945. május 5.) — BP, 1980. 4. sz. 5—7. p.

Pljacsenko, P.: Különleges feladat. 1—2. r. (Visszaemlékezés a Balaton térségében folytatott harcok egyik epizódjára.) — VIZS, 1980. 6. sz. 44—51., 9. sz. 36—41. p.

A prágai hadművelet. („A második világháború története" c. mű 10. kötetéből ford. F. Nesvadba.) — HV, 1980. 1. sz. 12—21. p.

Terehova, G.: A katona szemével és szívével. 35 év szabad hazában. — F, 1980. 7. sz. 4—5. p.

Tolubko, V.: Harcban Csehszlovákia felszabadításáért. — VIZS, 1980. 5. sz. 29—35. p.

A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei

Alferov, F.: A visztula—oderai hadművelet. — VIZS, 1980. 2. sz. 43—44. p.

Bagramjan, H.: A nagyszerű esemény, amit nem lehet elfelejteni. [A fasizmus felett aratott győzelem 35. évfordulója.] — Kommuniszt, 1980. 8. sz. 60—73. p.

Bielejewski, E.: Az 1. Kosciuszko gyaloghadosztály felderítői az oderai és a berlini harcokban. — PWL, 1980. 4. sz. 41—45. p.

Bouczak, J.: A berlini hadművelet egészségügyi biztosítása. — MW, 1980. 10. sz. 119—126. p.

Bulücsev, I.: Az 1. Ukrán Front híradása a visztula—oderai hadműveletben. — VIZS, 1980. 2. sz. 16—21. p.

Chelicki, E.: Győzelmes finálé a fasizmus feletti győzelem 35. évfordulóján. — Przeglad Obrony Terytorium Kraju, 1980. 1. sz. 10—16. p.

Chruscinski, Cz.: Hogyan kapitulált a „Festung Breslau". A történelem lapjaiból. — LE, 1980. 5. sz. 18. p.

Czezof, T.: Győzelmi lobogó a fasiszta Berlin romjain. A történelem lapjaiból. — LE, 1980. 5. sz. 17—18. p.

A győztes harcosok befejező menete. (A győzelmi díszszemle.) — VIZS, 1980. 6. sz. 37—43. p.

Hecht, R.: Az 1945-ben legyőzött európai államok. — ÖMZ, 1980. 6. sz. 447—454. p.

Herman, M.: A berlini hadművelet a második világháború finnáléja Európában. — MW, 1980. 5. sz. 120—132. p.

Kessler, H.: A fasizmus felett aratott történelmi győzelem tanulságai időszerűbbek, mint valaha. — M, 1980. 4. sz. 3—8. p.

Kiszelev, A.: A berlini hadművelet 35. évfordulójára. (Dokumentumok.) — VIZS, 1980. 5. sz. 65—67. p.

Lazutkin, Sz.: Az 543. lövészezred harca Oppelnért. — VIZS, 1980. 1. sz. 34—37. p.

Mai, J.: A 2. Belorusz Front a berlini hadműveletben, 1945-ben. — MG, 1980. 3. sz. 344—358. p.

Morozov, V.: A győzelem éve, 1945. — F, 1980. 9. sz. 6—7. p.

Örökké emlékezetes győzelem. (A győzelem 35. évfordulóján.) — PWL, 1980. 4. sz. 38—40. p.

Sehovcov, N. I.—*Kravcsenko,* I. M.: A Szovjet Fegyveres Erők kiemelkedő győzelme az 1945. évi európai hadjáratban. — VM, 1980. 4. sz. 39—48. p.

Sobczak, K.: A szovjet hadsereg döntő szerepe a hitleri Németország feletti győzelemben. — WPH, 1980. 1—2. sz. 81—106. p.

Stapor, Z.: A fasizmus felett aratott győzelem 35. évfordulója. — MW, 1980. 5. sz. 109—119. p.

Stapor, Z.: A második világháború berlini finálója. — WL, 1980. 4. sz. 55—58. p.

Szamszonov, A. M.: A győzelem felé vezető út. (A Nagy Honvédő Háború.) — VI, 1980. 5. sz. 3—17. p.

Szemirjaga, M. I.: A szovjet fegyveres erők felszabadító küldetése. — UIZS, 1980. 5. sz. 18—30. p.

Szidorov, A. I.: A szovjet hadsereg felszabadító küldetése a második világháborúban. — VISZ, 1980. 4. sz. 3—14. p.

Szimonjan, R.: A felderítés tapasztalatai a felkészülés időszakában és a front támadó hadművelet folyamán. (A berlini hadművelet.) — VIZS, 1980. 11. sz. 17—22. p.

A szovjet fegyveres erők kiemelkedő felszabadító küldetése. — VIZS, 1980. 5. sz. 3—11. p.

Tobiasz, J.: Győzelmi jelentés (1945). — WPH, 1980. 1—2. sz. 187—196. p.

Tolubko, V. F.: A fasizmus szétzúzásának döntő ereje — a Szovjetunió. — VI., 1980. 4. sz. 21—35. p.

Zaron, P.: A fasizmus feletti korszakalkotó győzelem és jelentősége a szocializmus békés fejlődése szempontjából. — MW, 1980. 5. sz. 96—108. p.

Zimin, Ja. G.: A második világháború befejezése Európában. — NNI, 1980. 4. sz. 165—175. p.

Zincsenko, F.: A győzelem zászlaja a Reichstag felett. (Visszaemlékezés.) — VIZS, 1980. 4. sz. 53—59., 5. sz. 58—64. p.

Zsilin, P.: A fasizmus felett aratott történelmi jelentőségű győzelem. — MZS, 1980. 5. sz. 30—43. p.

[Zvenzlovszkij] Zvenzlovski, A.: A berlini hadművelet. — RMSov, 1980. 4. sz. 17—19. p.

Távol-keleti hadszíntér

Beloborodov, A.: Mandzsuria dombjain. (Visszaemlékezés.) — VIZS, 1980. 12. sz. 30—35. p.

Kalasnikov, K. A távol-keleti határokon. (Visszaemlékezés.) — VIZS, 1980. 8. sz. 55—61. p.

[Kutov] Choutov, Z.: Hegyeken és sivatagokon keresztül. (A Bajkálon túli Front mandzsúriai támadó hadművelete 1945 augusztusában a japán hadsereg ellen.) — RMSov, 1980. 11. sz. 40—42. p.

Loszkutov, Ju.: A 292. lövészhadosztály átcsoportosításának tapasztalatai a mandzsúriai hadművelet előkészítő időszakában. — VIZS, 1980. 2. sz. 22—28. p.

Szavin, A.: A japán militaristák agresszivitása. — VIZS, 1980. 8. sz. 68—75. p.

Szidorov, A.: A japán imperializmus szétzúzása. — VIZS, 1980. 8. sz. 11—16. p.

Szologub, V.: Pártpolitikai munka a szeiszinszki deszant-hadműveletben. (1945. augusztus.) — VIZS, 1980. 9. sz. 65—67. p.

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Azjaszszkij, N.: A partizánok részvétele a „Közép" hadseregcsoport szétzúzásában. — VIZS, 1980, 3. sz. 29—35. p.

Bányai László: Magyarok részvétele a romániai antifasiszta mozgalomban. — RRH 1980. 2—3. sz. 457—466. p.

Benser, G.: 1945: az antifasiszta ellenállástól az antifasiszta — demokratikus átalakulásig Németországban. — ZG, 1980. 4. sz. 311—323. p.

Bystricky, J.: A Szlovák Nemzeti Felkelés támogatása a Szovjetunió részéről. — BP, 1980. 8. sz. 3—5. p.

Dobski, J.—*Suliga*, J.: Cserkészek Kielce vidékén a háború és a megszállás idején, 1939—1945 között. — WPH, 1980. 4. sz. 127—154. p.

Finker, K.: Antifasiszta ellenállási mozgalom a Wehrmachtban. — WPH, 1980. 4. sz. 69—86. p.

Gmitruk, J.: A Paraszt Zászlóaljak szabotázs-, felforgató- és harctevékenysége Kielce körzetében, 1939—1945 között. — WPH, 1980. 3. sz. 183—226. p.

Hrisztov, F.: A BKP illegális fegyveres erőinek hozzájárulása az 1944. évi szeptember 9-iki felkelés győzelméhez. — VOM, 1980. 5. sz. 72—84. p.

Jancsev, V.: Néhány szempont az együttműködőkről és a partizánokat segítők tevékenységéről a fegyveres harc kezdeti szakaszában (1941. június—1942. július). — VISZ, 1980. 3. sz. 19—32. p.

Judenkov, A. F.: Partizánok együttműködése a Vörös Hadsereg egységeivel. — UIZS, 1980. 5. sz. 31—43. p.

Klemperer, K. V.: Hit, vallás, egyház és a nemzeti szocializmussal szembeni német ellenállás. — VFZ, 1980. 3. sz. 293—309. p.

Kljuenko, D. M.: A Vorosilovról elnevezett kirovográdi földalatti szervezet. — UIZS, 1980. 2. sz. 95—100. p.

Krajewski, M. R.—*Suszynski*, S.: A „Znak" elnevezésű titkos földalatti szervezet tevékenysége és a Honi Hadsereg (AK) Dobrzyn környékén 1939—1945 között. — PH, 1980. 4. sz. 773—792. p.

Kumanev, G. A.: A szovjet népi partizánmozgalom a hitleri hódítók hátországában, 1941—1944. — RIHM, 47. sz. 1980. 180—188. p.

Nedevszka, E.: A fegyveres harc kezdete a Jamboli pártkörzetben, 1941—1942-ben. — VISZ, 1980. 1. sz. 183—189. p.

Oszeraner, M.: Öt hadsereg katonája. Antifasiszta harcosok a Nagy Honvédő Háborúban. — NDK, 1980. 5. sz. 10—11. p.

Richter, K.: A katonai ellenállás új perspektívái. [A cseh—szovjet katonai együttműködés kezdetei a Nagy Honvédő Háborúban.] — HV, 1980. 4. sz. 58—82. p.

Voichita, V.: A hadsereg a román antifasiszta ellenállási mozgalomban. — RIHM, 48. sz. 1980. 134—146. p.

Háborús bűnök

Beckmann, O.: Katyn. Egy háborús bűn elleplezése. — BZK, 1980. 4. sz. 137—165. p.

Eichholtz, D.: A „Nagygermán Birodalom" és a „Keleti terv". Azonosságok és különbségek a fasiszta megszállási rendszerben. — ZG, 1980. 9. sz. 835—841. p.

Goldhagen, E.: A Holocaust (tömeges népirtás) a szovjet propagandában és történetírásban. — VFZ, 1980. 4. sz. 502—507. p.

Johnson, T. M.: A győzteshez hozzátartozik a zsákmányolás. — AR, 1980. 7. sz. 42—46. p.

Miletic, A.—*Obucina*, B.: A jasenovaci „Gradina" koncentrációs tábor, 1941—1945. — VOG 1980. 1. sz. 209—230. p.

Noszkova A. F.: Népirtó megszállás. (A nyugat-európai országok megszállása a németek által a második világháború elején.) — VI, 1980. 5. sz. 86—100. p.

Romano, J.: Adalékok a német megszállók és kiszolgálóik bűneinek tanulmányozására, amelyeket a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és a Partizán Alakulatok sebesültjeivel és egészségügyi személyzetével szemben követtek el. — VOG, 1980. 1. sz. 125—158. p.

Rostowski, D: 1945 április végén a 2. Lengyel Hadsereg sebesültjein elkövetett SS-bűntettek. — MG, 1980. 4. sz. 454—460, p.

(Ernst) Thälmann gyilkosa háborítatlanul él az NSZK-ban. Részlet a dr. Friedrich Karl Kaul professzorral készített interjúból. — NDK, 1980. 4. sz. 12—13. p.

Wolf, D.: Hol rejtőzik Mengele, a hóhér? — NDK, 1980. 8. sz. 14—15. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

Alekszejev, A. Ju.: India és a biztonság az Indiai-óceánon. — NAA, 1980. 1. sz. 91—98. p.

Arnold, A. S.: Zimbabwe hazafias erőinek harca a nemzeti függetlenségért és a demokráciáért. — MG, 1980. 6. sz. 670—684. p.

Baatz, W.: A nyugatnémet-imperializmus katonai befolyása Afrikában. — MG, 1980. 4. sz. 402—413. p.

Broz, I.: A szovjet—csehszlovák kapcsolatok, 1945—1980. — HV, 1980. 3. sz. 23—38. p.

Christienne, Ch.—*Buffotot*, P.: A francia légierő alkalmazása egy új típusú háborúban: az indokínai háború (1946—1954). — RIHM, 49. sz. 1980. 183—191. p.

Colon, W.: A Smith különleges harci kötelék a koreai háborúban. — Infantry, 1980. 1. sz. 35—37. p.

Di Nolfo, E.: Az európai egység problémája az olasz külpolitika szemszögéből, 1945—1954. — VFZ, 1980. 2. sz. 145—167. p.

Dutailly: Jean de Lattre tábornok megérkezése Indokínába (1950. december 17.—1951. január 18.). — RHA, 1980. 1. sz. 217—236. p.

Dzaszohov, A.: Békét és biztonságot Ázsia népeinek. (A bandungi konferencia 25. évfordulójára.) — MZS, 1980. 4. sz. 92—96. p.

Eaker, I. C.: Oroszország áll az USA-válságok mögött? Korea, Vietnam, Irán tanulságai. — ND, 1980. 2. sz. 53. p.

Flor, R.: A műszaki biztosítás tapasztalatai az 1973. évi Közel-keleti háborúból. — TR, 1980. 2. sz. 129—132. p.

Fonde, J. J.: Az „Auvergne" hadművelet. A tonkini delta déli védőövezetének megrövidítése, 1954. június 18.—július 4. — RHA, 1980. 2. sz. 224—250. p.

Freistetter, F.: Az iraki—iráni háború. (A kezdeti események áttekintése.) — ÖMZ, 1980. 6. sz. 461—469. p.

Golab, Z.: Az első csapás előkészítése, végrehajtása és elhárítása a közel-keleti helyi háborúkban. 1—2. r. — MW, 1980. 6. sz. 121—131., 7. sz. 116—124. p.

Gomane, J. P.: Délkelet-ázsiai Országok Szövetsége (ASEAN) 1—2. r. — DN, 1980. 1. sz. 101—119., 2. sz. 49—68. p.

Gosztony, P.: A Kínai Népi Felszabadító Hadsereg és az észak-vietnami hadjárat. — ASMZ, 1980. 4.sz. 189—195. p.

Gras, Y.: Az indokínai háború. — RHA, 1980. 4. sz. 201—235. p.

Greese, K.—*Schramm*, P.—*Voerster*, A.: A Nemzeti Néphadsereg és a Lengyel Néphadsereg fegyverbarátsága a 70-es években. — MG, 1980. 3. sz. 279—289. p.

Gromüko, A.: A leszerelés — korunk halaszthatatlan problémája. — Kommuniszt, 1980. 11. sz. 6—23. p.

Grössl, L.: Francia ejtőernyősök Indokínában, 1945—1954. — TRP, 1980. 6. sz. 474—476. p.

Grümmert, J.: A Nemzeti Néphadsereg egyik harckocsi kötelékének fegyverbarátsága a szovjet partner-kötelékkel, 1970—1976. — MG, 1980. 2. sz. 169—176.p.

Guillen, P.: Franciaország és az új európai fellendülés. Az Európai Védelmi Közösség megfeneklésétől a római egyezmények ratifikálásáig (1954—1957.) — VFZ, 1980. 1. sz. 1—19. p.

Hoch, P.—*Knorr*, B.: Katonai erők bevetése az 1945 utáni nemzeti felszabadító mozgalmak elleni brit agressziókban. — MG, 1980. 6. sz. 657—669. p.

Jankovic, M.: Tito tevékenysége jellemzi a mai nemzeti felszabadító háborúk és forradalmak korszakát. — VD, 1980. májusi különkiadás, 296—300. p.

Keubke, K. U.: A Nemzeti Néphadsereg és az NDK-ban állomásozó szovjet csapatok fegyverbarátsága a 70-es években. — MG, 1980. 2. sz. 205—209. p.

Koschwitz, H.: Kínai-vietnami háború. — ÖMZ, 1980. 1. sz. 42—48. p.

Kucenkov, A. A.: Fegyverkezési hajsza és társadalmi-gazdasági problémák a fejlődő országokban. — NAA, 1980. 2. sz. 10—25. p.

Kulinics, N. A.: Az Egyesült Államok katonapolitikája az Indiai-óceán térségében (1970—1979.) — UIZS, 1980. 2. sz. 74—81. p.

Lambrecht, R.: Az amerika-közi politikai-katonai rendszer létrehozása és fejlődése. — MG, 1980. 1. sz. 41—52. p.

Lebedev, N. I.—*Kortunov*, Sz. V.: A lefegyverzés problémája és az ideológiai harc. (A fegyverkezési verseny védelmének kritikája.) — NNI, 1980. 4. sz. 3—22. p.

Maculenko, V.: A csapatok vezetésének néhány problémája helyi háborúkban. (A koreai háború példáján.) — VIZS, 1980. 3. sz. 52—63. p.

Magenheimer, H.: Az 1955. évi világpolitikai helyzethez. (A hidegháború és Európa.) — ÖMZ, 1980. 3. sz. 197—204. p.

Mans, A.-M.: A francia csapatok felszerelése az indokínai háborúban. — RHA, 1980. 3. sz. 99—110. p.

Mans, A.-M.: A francia hadtápegységek megszületése 1940—1944. — RHA, 1980. 3. sz. 54—78. p.

Mans, A.-M.: A francia hadtápegységek fejlődése 1945—1980. — RHA, 1980. 3. sz. 111—125. p.

Minic, M.: Tito harca a függetlenségért, a békéért és a haladásért és az el nem kötelezettségi mozgalomért. — VD, 1980. május különkiadás, 120—133. p.

Monin, M.: Az évszázad hazugsága és a történelmi igazság. (Az állítólagos szovjet „háborús fenyegetés" a második világháború után.) — VIZS, 1980. 1. sz. 63—71. p.

Mozolev, V.: A hadseregek szerepe a fejlődő országokban. — VIZS, 1980. 4. sz. 60—68. p.

Özselcuk, N.: Török dandár részvétele a koreai háborúban. (1950. június 25.— 1953. július 27.). — RIHM, 46. sz. 1980. 253—272. p.

Palin, A.: A rádióelektronikai harc az izraeli—arab háborúkban. — VIZS, 1980. 7. sz. 65—71. p.

Petrovszkij, V.: Az ENSZ és a világpolitika. (Az ENSZ megalapításának 35. évfordulójára.) — MZS, 1980. 6. sz. 11—21. p.

Pribütkovszkij, L. N.: Nigéria a katonai rezsim időszakában. — NAA, 1980.6. sz. 45—57. p.

Rotz, H.: A közel-keleti háború tanulságaiból. — ASMZ, 1980. 2. sz. 90. p.

Rybecky, V.: A szociáldemokrácia viszonya a háború és béke kérdéséhez a hetvenes években. — HV, 1980. 3. sz. 120—142. p.

Schlomann, W.: Partizánharc Délkelet-Ázsiában. — ASMZ, 1980. 12. sz. 710—715. p.

Szolov'ev, V.: Az izraeli hadsereg a világreakció szolgálatában. — VIZS, 1980. 9. sz. 49—54. p.

Tihoobrazov, K.: Az SZKP harca a békéért és a népek biztonságáért. — VIZS, 1980. 11. sz. 3—8. p.

Truhanovszkij, G. V.: A Szovjetunió harca a leszerelésért: a kémiai és biológiai fegyverek betiltásának problémája. (1945—1978). — ISzSzSzR, 1980. 4. sz. 134—146. p.

Warner, G.: A brit munkáspárti kormány és Nyugat-Európa egysége 1948—1951. — VFZ, 1980. 3. sz. 310—330. p.

Wójcik, E.: Szocialista leszerelési javaslatok 1970—1979 között. — WL, 1980. 5. sz. 32—36. p.

Zsdanov, M. N.: Harc a Csendes-óceán békeövezetté való átalakításáért. — NAA, 1980. 1. sz. 84—91. p.

NATO

Apel, H.: NSZK — 25 év a NATO-ban. — NFN, 1980. 4. sz. 18—20. p.

Brandt, J.: 25 évvel ezelőtt: az NSZK belépése a NATO-ba. — TRP, 1980. 5. sz. 351—354. p.

Dodd, N.-L.: A NATO 30. születésnapját ünnepli. — AQ, 1980. 2. sz. 153—167. p.

Kol'cov, A.: A fegyveres küzdelem új eszközei a NATO országok hadseregeiben és ezek befolyása a hadművészet fejlődésére. — VIZS, 1980. 10. sz. 64—70. p.

Record, J.: Franciaország 1940-ben és a NATO központi körzet 1980-ban: aggasztó összehasonlítás. — Strategic Review, 1980. 3. sz. 67—74. p.

Roschlau, W.: A NATO-haderők fejlődése a 70-es években a módosított rugalmas reagálás katonai stratégia hatására. — MG, 1980. 2. sz. 157—168. p.

Wagner, K.: 25 éves a NATO európai főparancsnokságának (SHAPE) technikai központja. — WT, 1980. 11. sz. 38. p.

Varsói Szerződés 1955—1980

Behomünek, O.: A szocializmus védelmi képessége és a Varsói Szerződés. — HV, 1980. 1. sz. 60—87. p.

Brühl, R.: Szövetségi tapasztalatok. A Varsói Szerződés 25. évfordulóján. — MG, 1980. 2. sz. 133—143. p.

Calka, S.—*Zaron*, P.: A Varsói Szerződés — a békés egymás mellett élés biztosítéka. — MW, 1980. 6. sz. 185—120.

Golovenkov, G.: Az európai biztonság hatalmas tényezője [A Varsói Szerződés 25. évfordulója.] — MZS, 1980. 5. sz. 44—51. p.

Greese, K.—*Hanisch*, W.—*Keubke*, K.: Katonapolitikai és katonai események a Varsói Szerződés történetéből. (5. r. 1974. november 19.—1977. július 9.) — MG, 1980. 5. sz. 615—618. p.

Gribkov, A. I.: Negyedszázad a béke és a szocializmus őrhelyén. — VM, 1980. 5. sz. 27—34. p.

Guhl, D.: 25 év összehangolt békepolitikája. Dokumentáció. 1—3. r. — M, 1980. 3. sz. 94—97., 4. sz. 89—93., 5. sz. 95—98. p.

Günther, R. H.: A polgári védelem fejlődése a Varsói Szerződés tagállamaiban. 1—2. r. — M, 1980. 1. sz. 36—40., 2. sz. 38—42. p.

25 éves a Varsói Szerződés. — TR, 1980. 4. sz. 413—414. p.

Jaruzelski, W.: A szocializmus megbízható pajzsa. [25 éves a Varsói Szerződés.] — Kommuniszt, 1980. 7. sz. 73—81. p.

Jaruzelski, W.: A Varsói Szerződés — 25 éve a béke és a szocializmus szolgálatában. — WL, 1980. 5. sz. 4—9. p.

Kulikov, V.: Negyedszázad a béke és a szocializmus vívmányainak őrhelyén. (Varsói Szerződés) — VIZS, 1980. 5. sz. 20—28. p.

Kurin, O. Sz.: 25 éves a Varsói Szerződés. — UIZS, 1980. 5. sz. 130—136. p.

Marcinkowski, A.: A Varsói Szerződés 25 éves harca Európa biztonságáért. — WL, 1980. 5. sz. 22—25. p.

Marcinkowski, A.: A Varsói Szerződés tagállamainak kezdeményezései az európai biztonság kérdésében. — WL, 1980. 4.sz. 48—50. p.

Molczyk, E.: A Varsói Szerződés — a béke és a biztonság bástyája. — WPH, 1980. 1—2. sz. 17—30. p.

Molczyk, E.: A Varsói Szerződés — a lengyel nép biztonságának és függetlenségének biztosítéka. — MW, 1980. 5. sz. 24—30. p.

Molczyk, E.: A Varsói Szerződés: a lengyel nép védelmének és függetlenségének biztosítéka. — PWL, 1980. 4. sz. 5—11. p.

Orlov, A.: A barátság születése. (Az internacionalista fegyverbarátság fejlődése.) — RMSov, 1980. 5. sz. 9—11. p.

Rehm, W.: 25 éves a Varsói Szerződés. — KTR, 1980. 3. sz. 128. p.

Schulz, E.: A Varsói Szerződés létrejöttének történelmi feltételei. — M, 1980. 3. sz. 13—19. p.

Streletz, F.: Szövetség a szocializmus erősítése és a béke biztosítása érdekében — 25 éves a Varsói Szerződés. — M, 1980. 4. sz. 9—16. p.

Szczeglow, A.: A Varsói Szerződés — 25 éve a béke és a szocializmus őrhelyén. — MW, 1980. 5. sz. 5—23. p.

Szemerdzsiev, At.: A Varsói Szerződés a tagországok politikai és katonapolitikai tevékenységének koordináló központja. — VISZ, 1980. 2. sz. 80—91. p.

[Szredin] Sredine, G.: 25 éves a Varsói Szerződés. — RMSov, 1980. 5. sz. 2—5., 8. p.

Tuczapski, T.: A Varsói Szerződés — a biztonság és a szocialista együttműködés biztosítéka 25 éve. — Przeglad Obrony Terytorium Kraju, 1980. 1. sz. 6—9. p.

A Varsói Szerződés és a NATO 1975—1979. közötti határozatainak összehasonlítása. — WL, 1980. 5. sz. 25—31. p.

Wollina, P.: A Varsói Szerződés erősítése — a szocialista államok és nemzetek szoros együttműködésének kifejeződése. — MG, 1980. 2. sz. 144—156. p.

HADTÖRTÉNELEM ORSZÁGOK SZERINT

Ausztria

Ailmayer-Beck, J. C.: A hadügy Mária Terézia és II. József korában (1740—1790). — ÖMZ, 1980. 6. sz. 454—461. p.

Fiala, P.: 25 éves az osztrák államszerződés. — TR, 1980. 2. sz. 133—135. p.

Hamann, G.: Az osztrák haditengerészet a tudományok szolgálatában. — RIHM, 45. sz. 1980. 59—90. p.

Nagl, E.: A „Neue Rheinische Zeitung" az osztrák birodalmi gyűlés tevékenységéről 1848 júliustól szeptemberig. — ZG, 1980. 12. sz. 1148—1160. p.

Az osztrák Bundesheer 1955—1980 között. — ÖMZ, 1980. 5. sz. 365—369. p.

Rauchensteiner, M.: Államszerződés és fegyveres hatalom. — ÖMZ, 1980. 3. sz. 185—197. p.

Rauchensteiner, M.: A hadügyi hivatal. A Bundesheer kezdeti időszaka, 1955—56-ban. — TR, 1980. 5. sz. 443—446. p.

Rauter, G.: Az osztrák honvédelmi törvényhozás 25 éve. — ÖMZ, 1980. 5. sz. 369—379. p.

Vetschera, H.: Az osztrák államszerződés. — ÖMZ, 1980. 3. sz. 204—212. p.

Vetschera, H.: Az osztrák semlegesség keletkezése. — ÖMZ, 1980. 5. sz. 359—365. p.

Wingelbauer, H.: Huszonöt éves az osztrák Bundesheer. — TR, 1980. 5. sz. 433—442. p.

Bulgária

Angelov, Il.: A 3. hadsereg csapatvezetésének néhány kérdése az 1912—1913. évi Balkán-háború idején. — VISZ, 1980. 1. sz. 176—182. p.

Dimov, D.: Egyszemélyi vezetés a középkori bolgár hadseregben. — VISZ, 1980. 3. sz. 151—158. p.

Dzsurov, D.: Harmincöt év Bulgária 1944—1945. évi Honvédő háborúja után. — VM, 1980. 2. sz. 3—12. p.

Hanömov, G.—*Kurudzsiev*, D.: A csapatvezetés hírközlő eszközei a bolgár hadseregben, 1885—1918. — VISZ, 1980. 3. sz. 95—108. p.

Hrisztov, Hr. V.: Északkelet Bulgária az 1828—1829. évi orosz—török háború idején. — VISZ, 1980. 4. sz. 38—47. p.

Kadönkov, D.: Fogászat a bolgár hadseregben, 1878—1945 között. — VISZ, 1980. 2. sz. 208—213. p.

Kamenov, Vl.: Geodéziai és térképészeti munka Bulgáriában a XIX. sz. kezdetétől 1944-ig. — VISZ, 1980. 3. sz. 159—167. p.

Kazakov, Iv.: A bolgár haditengerészeti flotta fejlődésének néhány kérdése a kapitalizmusban. — VISZ, 1980. 1. sz. 129—139. p.

Mitev, T.: Az 1876. áprilisi felkelés Ihtiman körzetében. — VISZ, 1980. 2. sz. 175—181. p.

Popov, Zs.: A második népi-liberális kormány politikája a bolgár hadsereggel szemben (1903—1908). — VISZ, 1980. 4. sz. 15—26. p.

Rasov, G.: A Petrohan felé vezető út katonai és történelmi jelentősége. (1300 éves a bolgár állam.) — VISZ, 1980. 4. sz. 61—68. p.

Siskov, K.: (Borisz) Drangov őrnagy a bíróság előtt, 1914. januárban. — VISZ, 1980. 2. sz. 182—189. p.

A szocialista Bulgáriának 35 éve megbízható védelmezője a Bolgár Néphadsereg. — VOM, 1980. 6. sz. 3—15. p.

Sztefanov, Szt.: A központi szovjet sajtó Bulgáriáról, 1944. szeptember 9-e előestéjén. — VIZ, 1980. 3. sz. 145—150. p.

Sztojanov, Iv.: Az orosz sajtó az 1881. április 27-i puccsról, a Bolgár Hercegségben. — VISZ, 1980. 4. sz. 48—60. p.

Todorov, D.: Nikola Filipovszki tevékenysége a krími háború kitörése előtt. — VISZ, 1980. 3. sz. 133—137. p.

Csehszlovákia

Anger, J.: A hadsereg helye a burzsoá Csehszlovákia politikai rendszerében a harmincas évek elején. — HV, 1980. 2. sz. 74—100. p.

Bilek, J.: Az 1950-es év jelentős mérföldkő a Csehszlovák Néphadsereg építésében. — HV, 1980. 5. sz. 70—89. p.

Bilek, J.: A nép és a hadsereg egysége elvének érvényesítése a Csehszlovák Néphadsereg felépítésénél, 1949—1955. — HV, 1980. 1. sz. 40—59. p.

Koznar, V.: Jelentős változások a Csehszlovák Néphadsereg politikai életében, 1950-ben. — HV, 1980. 3. sz. 3—8. p.

Pesek, J.: A Csehszlovák Kommunista Párt munkája a hadseregben 1948 februárja után. — HV, 1980. 2. sz. 2—22. p.

Richter, K.: A csehszlovák hadsereg keleti csoportja (a Szovjetunió területén, 1940-ben). — HV, 1980. 2. sz. 56—73. p.

Richter, K.: Mik a hagyományok? — HV, 1980. 3. sz. 47—58. p.

Sander, R.: Az I. hadtestparancsnokság összefoglaló jelentése a Szudétanémet Pártról, 1938-ban. Dokumentumok. — HV, 1980. 3. sz. 157—175. p.

Stefansky, V.: A Csehszlovák Néphadsereg szocialista jellegének elmélyítése a CSKP XI. kongresszusán (1956). — HV, 1980. 4. sz. 83—105. p.

Amerikai Egyesült Államok

Amerikai háborúk 1775—1975 között: résztvevők, halottak... — MR, 1980. 1. sz. 37—39. p.

Andrews, P.F.: Az indián háborúk gyalogsága. 1—2. r. — Infantry, 1980. 4. sz. 28—32., 5. sz. 37—41. p.

Blumenson, M.: Eisenhower és nélkülözhetetlen helyettesei. — AR, 1980. 6. sz. 50—60. p.

Dupuy, T. N.: Nők háborúban. — AR, 1980. 4. sz. 5—6. p.

Hagerman, E.: A szárazföldi szállítás és utánpótlás átszervezése a Potomac hadseregnél, 1863. — MA, 1980. 4. sz. 182—186. p.

Holden Reid, B.: A milícia a 18. századi Amerikában. — AQ, 1980. 1. sz. 48—55. p.

Katonai ismeretek tárháza (a „Mailing List" 1940. évfolyam XX. kötetéből.) — Infantry, 1980. 5. sz. 45. p.

Kleinman, F. K.: Kárbaveszett tapasztalatok Vietnamban. — MR, 1980. 8. sz. 64—71. p.

Lanning, M. L.—*Warren*, A. W.: 1. páncélos (Cavalry) hadosztály. — Infantry, 1980. 2. sz. 18—22. p.

Millard, G. A.: Az USA-hadsereg hadtápellátása az 1916. évi mexikói büntetőexpedíció során. — MR, 1980. 10. sz. 58—68. p.

Mrozek, D. J.: A Croatan-incidens: az amerikai haditengerészet és a faji megkülönböztetés problémája a második világháború után. — MA, 1980. 4. sz. 187—191. p.

Newman, A. S.: A szárazföldi erő vezérkari főnökei 1903—1979. — AR, 1980. 6. sz. 63—65. p.

Vernant, J.: 1957—1980. (Az USA katonapolitikájának változásairól.) — DN, 1980. 3. sz. 91—96. p.

Wesbrook, S. D.: A Railey-jelentés és a hadsereg morálja. 1941: egy válság anatómiája. — MR, 1980. 6. sz. 11—24. p.

Finnország

Killinen, P. K.: Finnország hadvezetése a második világháború folyamán. — RIHM, 47. sz. 1980. 11—35. p.

Franciaország

Alexander, D. W.: A francia csapatok váltási módszerei a Pireneusi félszigeti háború idején, 1808—1814 között. — MA, 1980. 4. sz. 192—197. p.

Bois, J.-P.: A Provence-i karabélyos ezred története a francia forradalom előtti időszak végén. — RHA, 1980. 1. sz. 29—60. p.

Krumeich, G.: A franciaországi nemzeti hadsereg koncepció problematikájához (az első világháború előtt). — MM, 1980. 2. sz. 35—44. p.

Martel, A.: A második világháborúról, mint nemzeti próbatételről. — Stratégique, 1980. 3. sz. 79—106. p.

Michalon, R.—*Vernet*, J.: A francia hadsereg alkalmazkodása a XVIII. század végén a közel-keleti hadszíntéren. (Egyiptom, 1798—1801.) — RIHM, 49. sz. 1980. 67—144. p.

Puvis, J.: Théobald Puvis zászlóaljparancsnok emlékei az 1823. évi spanyolországi hadjáratról. — RHA, 1980. 4. sz. 23—44. p.

Bernard de *Susbielle* tábornok emlékei Párizs 1871. évi megszállásáról. — RHA, 1980. sz. 64—82. p.

Jugoszlávia

Apostolski, M.: Tito — Jugoszlávia népei és nemzetiségei forradalmának stratégája. — VD, 1980. májusi különkiadás, 264—273. p.

Bakarics, V.: A szocialista és a népi felszabadító forradalmak korszakának nagy személyisége, Tito. — VD, 1980. májusi különkiadás, 24—39. p.

Gosnjak, I.: Tito — a forradalom stratégája és a néphadsereg megteremtője. — VD, 1980. májusi különkiadás, 254—263. p.

Ilics, Sz.: Össznépi védelmi háború — — egyetlen háború amit vívtunk. — — VD, 1980. 6. sz. 48—50. p.

Jugoszlávia népi felszabadítási harcának fejlődése a nemzetközi események tükrében. (Dokumentumok) — VOG, 1980. 2. sz. 409—418. p.

Kardelj, E.: Tito a történelem válaszútjain. — VD, 1980. 1—2. sz. 7—37. p.

Kardelj, E.: Tito alkotó szerepe a jugoszláv népi felszabadító felkelés és szocialista forradalom politikai és katonai stratégiájának megfogalmazásában és megteremtésében. — VD, 1980. májusi különkiadás, 55—105. p.

Kljakovic, V.: Tito, az államférfi 1941—1945. — VOG, 1980. 2. sz. 183—202. p.

Ljubicic, N.: Tito a háborúk történetének legjelentősebb hadvezérei közé tartozik — VD, 1980. májusi különkiadás, 40—54. p.

Loncarevic, G.: Tito alkotásai teljes tudományos feldolgozásának szükségessége és ösztönzése. — VD, 1980. májusi különkiadás, 292—295. p.

Mali, M.: Tito katonai művei kifejezik forradalmi tevékenységének eredményeit. — VD, 1980. 4. sz. 13—22. p.

Népi tisztek és tiszthelyettesek. (Dokumentumok.) — VOG, 1980. 2. sz. 406—407. p.

Nikolovski, B.: Kardelj alkotómunkája a nemzeti kérdésben társadalmunk védelmi képességének erősítése szempontjából. — VD, 1980. 1—2. sz. 38—57. p.

Pavlovic, A.: A jugoszláv légierő háborús doktrínájának fejlődése az 1919—1941 közötti időszakban. — GRV, 1980. 5. sz. 39—42. p.

Pavlovic, A.: A jugoszláv légierő hadművészetének fejlődése az 1919—1941 közötti időszakban. — GRV, 1980. 6. sz. 47—56. p.

Roksandic, D.: A Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Liga és a sziszeki, valamint a banijai területi ifjúsági szervezet a népi felszabadító háború időszakában, 1941—1942. — VOG, 1980. 1. sz. 161—180. p.

Stambolic, P.: Tito korszakalkotó részvétele a jugoszláv forradalom minden időszakában. — VD, 1980. májusi különkiadás, 233—234. p.

Temalovic, E.: Tito — a légierő és a légvédelem megteremtője. — VD, 1980. májusi különkiadás, 282—285. p.

Tito, J. Broz: Fegyveres erőink és össznépi védelmünk a béke biztos garanciája. — GRV, 1980. Különszám, 54—70. p.

Tito, J. Broz: Tudomány a honvédelem szolgálatában. — VD, 1980. májusi különkiadás, 221—229. p.

Trgo, F.: Tito, egy korszak meghatározó személyisége. — VOG, 1980. 2. sz. 171—179. p.

Tuic, D.: Tito — a JKSZ szervezeteinek építője a fegyveres erőknél. — VD, 1980. májusi különkiadás, 175—185. p.

Ulepic, Z. és munkatársai: A légierő és a honi légvédelem parancsnoki kara emlékezik főparancsnokára. Tito hozzájárulása a légierő és a honi légvédelem fejlesztéséhez. — GRV, 1980. Különszám, 71—132. p.

Vego, M. N.: Jugoszláv szárazföldi erők: Pillantás a múltba és a jelenre. — MR, 1980. 11. sz. 14—27. p.

Kuba

Larin, E. A.: Milyen zászló alatt szolgált Narciso Lopez tábornok? (A nemzeti mozgalom Kubában a 19. sz. közepén.) — NNI, 1980. 4. sz. 142—150. p.

Scseglov, A.: Harc a hadsereg megnyeréséért a kubai forradalom idején. — VIZS, 1980. 12. sz. 40—45. p.

Lengyelország

Baranowski, K.: Hadkiegészítés a régi Lengyelországban. — WL, 1980. 10. sz. 84—87. p.

Brzezinski, St.: Káderek képzése a Len-

gyel Néphadsereg harckocsi- és gépesített csapatai számára, 1943—1945-ben. — WPH, 1980. 4. sz. 37—68. p.

Chrzanowski, W.: Parancsnokságok (törzsek) hadműveleti-harcászati képzésének egyes szempontjai a Lengyel Néphadseregben 1945—1955 között. — MW, 1980. 10. sz. 127—135. p.

Cytowski, J.: A lengyel katonai tanintézetek díszelgési hagyományai. — PWL, 1980. 8. sz. 49—57. p.

Dzipanow, R.: A lengyel nép részvétele a hitleri Németország feletti győzelemben. — VOG, 1980. 3. sz. 267—287. p.

Frejtag-Mika, E.—*Putkiewicz*, W. M.: Az állami fegyverkereskedelem Lengyelország két háború közötti védelmi-gazdasági potenciáljának alakításában. — PH, 1980. 3. sz. 537—544. p.

Grot, L.: A Lengyel Néphadsereg főparancsnoka Michal Zymierskinek, Lengyelország marsalljának 90. születésnapjára. — WPH, 1980. 3. sz. 9—58. p.

Honkisz, W.: A Lengyel Hadsereg tiszthelyetteseinek politikai nevelőmunkája történetéből (1943—1945). (Az 1. lengyel hadsereg politikai-nevelő tiszthelyettesi karának felállítása és kiképzése.) — WPH, 1980. 3. sz. 84—103. p.

Honkisz, W.: A politikai nevelőtisztek felkészítése a harctevékenységekre (1943. május—1945. május). — PWL, 1980. 2. sz. 124—131. p.

Jablonski, K.: Nevelés a hadsereg és a béke szellemében. 1—2. r. — WL, 1980. 10. sz. 21—25., 11. sz. 42—45. p.

Jaruzelski, W.: A Lengyel Néphadsereg teljesíti kötelességét a párttal, a néppel és a szocialista hazával szemben. — WPH, 1980. 1—2. sz. 10—16. p.

Jaworski, M.: A katonák részvétele Lengyelország északi és nyugati területeinek integrációjában, 1945—1948 között. — WL, 1980. 10. sz. 88—90. p.

Kaminski, J.: A szocialista védelmi doktrína. A nemzeti és internacionalista probléma a lengyel munkásmozgalom katonai elméletében és gyakorlatában. — WPH, 1980. 1—2. sz. 31—80. p.

Kowalski, J.: Lengyelország passzív légoltalmi felkészítésének helyzete a két világháború közötti időszakban. — Przeglad Obrony Terytorium Kraju, 1980. 4. sz. 110—118. p.

Krupa, T.: Az oktató-nevelő munka néhány problémája Lengyelország biztonságának veszélyeztetése és a háború időszakában, 1939—1945. — Przeglad Obrony Terytorium Kraju, 1980. 1. sz. 116—120. p.

Lawski, J.: Katonai szolgálat Lengyelország nyugati és északi területein (1945—1949). — WPH, 1980. 3. sz. 59—83. p.

Lewczuk, B.: A Varsói Egyetem (tartalékos tiszti) katonai stúdiumának története (1950-től napjainkig). — WL, 1980. 10. sz. 39—41. p.

Michniewicz, J.: Részt vettem a wroclawi győzelmi díszelgésen (1945. május 26-án). — PWL, 1980. 4. sz. 52—53. p.

Michta, N.: Lengyelország hozzájárulása a fasizmus feletti győzelemhez. Tanulságok mára és holnapra. — MW, 1980. 5. sz. 59—71. p.

Rawski, T.—*Tarczynski*, M.: Lengyel hozzájárulás a hitleri Németország felett aratott győzelemhez, 1939—1945. — WPH, 1980. 1—2. sz. mell. 1—128. p.

Sielicki, F.: A T. Kosciuszkóról elnevezett 1. gyaloghadosztály katonáinak szabadideje. — WPH, 1980. 1—2. sz 197—214. p.

Sikorski, F.: Visszaemlékezés a reakciós földalatti mozgalmakkal vívott harcokra 2. r — WPH, 1980. 4. sz. 87—126. p.

Tarczynski, M.: Az 1830. novemberi felkelés 150. évfordulójára. Tomasz Lubienski megjegyzései „A tábornokok és tisztjelöltek" c. cikkéhez. (Vita.) — WPH, 1980. 4. sz. 205—214. p.

Tarczynski, M.: Vita Tadeusz Kosciuszkóról. Életrajz, legenda és mítosz. — WPH, 1980. 1—2. sz. 228—243. p.

Wróblewski, J.: A 30. „Szudéta" ezredben. Visszaemlékezés — részlet. — WPH, 1980. 3. sz. 162—172. p.

Wróblewski, W.: A fontosabb államigazgatási-politikai objektumok légvédelmének néhány problémája 1944—1945-ben Lengyelország területén. — MW, 1980. 8. sz. 103—123. p.

Magyarország

Bányai László: Magyarok részvétele a romániai antifasiszta mozgalomban. — RRH, 1980. 2—3. sz. 457—466. p.

Benda Kálmán: Fegyver, fegyver kévántatik és jó vitézi elszántság. Zrínyi Miklós (1620—1664.) — Magyar Hírek (Kanada), 1980. 25—26. sz. 10—11. p.

Engelmayer Ákos: Emberek az embertelenségben. [Lengyel menekültek Magyarországon a második világháború idején.] — LE, 1980. 12. sz. 17—21. p.

Fábián Ernő: Bethlen Gábor politikájának realizmusa. — KO, 1980. 4. sz. 255—261. p.

Lagzi István: Lengyel polgári és katonai menekültek evakuálása Magyarországról, 1939—1940-ben — WPH, 1980, 3. sz. 104—161. p.

Nowak, J. R.: Lengyelek és magyarok a második világháború időszakában. — LE, 1980. 4. sz. 17—19. p.

Plaschka, R. G.: Polától Takuig. A nagyhatalmak követelései Kínával szemben

és az Osztrák—Magyar Monarchia részvétele a Kína elleni tengeri intervencióban 1900-ban. — RIHM, 45. sz. 1980. 43—57. p.

Steinberg, V. A.: Az imperialista intervenció a Magyar Tanácsköztársaság ellen. (1919.) — NNI, 1980. 6. sz. 40—46. p.

Varga Béla—*Kovács* Imre: Lengyel menekültek és francia hadifoglyok Magyarországon 1939—1945. — Új Látóhatár, 1980. 3. sz. 363—375. p.

Nagy-Britannia

Cosgrove, R. A.: A búr háború és a brit háborús törvény korszerűsítése. — MA, 1980. 3. sz. 124—127. p.

Gueritz, E. F.: Szent háború: katonai erő és vallás. — RUSI, 1980. 1. sz. 14—20. p.

Marini, A. J.: A haditengerészeti erők politikai befolyása. Nagy-Britannia 1699, 1739. Egyesült Álamok 1798, 1804. — MA, 1980. 4. sz. 171—176. p.

Németország

Auerbach, H.: Haditengerészeti flották a Keleti-tenger térségében a 17. század közepén és kísérlet egy brandenburgi—porosz haditengerészet létrehozására. — MG, 1980. 4. sz. 433—445. p.

Auerbach, H.: A brandenburgi—porosz haditengerészet a 17. század második felében. — MG, 1980 6. sz. 697—709. p.

Bock, H.: Reform és forradalom. A Stein-féle Porosz reformminisztérium helye a haladás és reakció közötti harcban. — MG, 1980. 5. sz. 599—614. p.

Cluet, M.: Légiveszély és a harmadik birodalom építészete. — RHA, 1980. 4. sz. 147—174. p.

Doepner, F.: 50 év katonai szolgálat. (Az 1930. évi tisztjelölti tanfolyam.) — EW, 1980. 4. sz. 191—196. p.

Gibas, M.: A háború utáni forradalmi válság időszakának fegyveres harcai a Weimari Köztársaság idején a Német Kommunista Párt történeti képében. — MG, 1980. 5. sz. 554—562. p.

Güth, R.: Kiképzés és katonai vezetés a birodalmi haditengerészetnél. 1—2. r. — TRP, 1980. 2. sz. 147—151. 3. sz. 239—243. p.

Gotschlich, H.: A „Fekete-Vörös-Arany Zászló" Szervezet. [Köztársaságpárti háborús veteránok magdeburgi szervezete]. Megalakulása és tevékenysége a kezdeti időszakban. 1924. — MG, 1980. 1. sz. 33—40. p.

Gotschlich, H.: A „Fekete-Vörös-Arany Zászló" Szervezet és az antifasiszta ellenállás (1930—1933). — MG, 1980. 5. sz. 534—546. p.

Hammond, K.: Hindenburg — újraértékelés. — AQ, 1980. 1. sz. 68—76. p.

Hansen, E. W.: Gazdasági érdekek figyelembevétele a Weimari Köztársaságban. A Gazdasági Leszerelési Iroda. — VFZ, 1980. 4. sz. 487—501. p.

Hennicke, O.: A „Vörös Ruhr-hadsereg" politikai és katonai karaktere. — MG, 1980. 3. sz. 300—314. p.

Hubatsch, W.: Karl von Stein és a porosz katonai reformok. — WR, 1980. 2. sz. 37—41. p.

Kaulisch, B.: A császári német haditengerészeti vezetés tengerentúli támaszpontpolitikája a 19. század végén és az első világháborúban. Dokumentumok. — MG, 1980. 5. sz. 585—598. p.

Lampe, J.: A német forradalmi szociáldemokrácia parlamenti harca a flottára vonatkozó törvényjavaslat ellen, 1897-ben. — MG, 1980. 2. sz. 190—196. p.

Maurach, B.: A német hadifoglyok élete a Szovjetunióban, szovjet szemszögből. — EW, 1980. 2. sz. 81—83. p.

Rempel, G.: Gottlob Berger és a Waffen-SS toborzása, 1939—1945. — MM, 1980. 1. sz. 107—122. p.

Schmidt, D.: Haderők és néptömegek a porosz hadügy polgári átalakulásának kezdetén. — MG, 1980. 5. sz. 547—554. p.

Vogel, D.: A bajorországi alkotmányozó bizottsági tárgyalások katonai aspektusai 1814/15-ben. (Dokumentumok). — MM, 1980, 1. sz. 123—148. p.

Wollstein, G.: Rudolf Nadolny — külügyminiszter (1947/1948) „használaton kívül". — VFZ, 1980. 1. sz. 47—93. p.

Zoellner, K.-P.: N[ikolaj] E[rasztovics] Berzarin — Berlin első szovjet parancsnoka. — MG, 1980. 3. sz. 323—330. p.

Német Demokratikus Köztársaság

Glaser, G.: A katonapolitika az NDK-nak a béke megerősítéséért és a szocialista építés megszilárdításáért folytatott küzdelmében, 1955/1956. — ZG, 1980. 6. sz. 511—526. p.

Heitzer, H.: A Szovjetunió általi felszabadítás és az antifasiszta-demokratikus átalakulás kezdete. — ZG, 1980. 8. sz. 711—729. p.

Höhn, H.: A szárazföldi csapatok bevetési elveinek elsajátítása és alkalmazása a Nemzeti Néphadseregben (1956—1961). — MG, 1980. 5. sz. 556—572. p.

Német Szövetségi Köztársaság

Bieber, H.: Kommentár a Bundeswehr 25 éves fennállásához. — WT, 1980. 11. sz. 11. p.

Ewert, K.: A szárazföldi haderő egészségügyi szolgálata. (25 éves a Bundeswehr.) — TRP, 1980. 11. sz. 925—931. p.

Fischer, H.: Nemzeti gyásznap a világháborúk halottainak emlékére. — KTR, 1980. 6. sz. 297. p.

Goch, H.: Harcos csapatok. (25 éves a Bundeswehr.) — TRP, 1980. 11. sz. 905—912. p.

Goebel, D.: Vezetési csapatok. (25 éves a Bundeswehr.) — TRP, 1980, 11. sz. 901—905. p.

Haun, I.—*Hübler*, R.: Harctámogató csapatok. (25 éves a Bundeswehr.) — TRP, 1980. 11. sz. 913—919. p.

Henne, C. S.: Harminc éves a műszaki segédszolgálat. — EW, 1980. 9. sz. 458—459. p.

Ilsemann, C. G.: A 25 éves Bundeswehrről. — WT, 1980. 7. sz. 19—35. p.

Marohl, H.: A Bundeswehr építése 1956—1964 között. — TRP, 1980. 11. sz. 886—888. p.

Niesters, M.: Csapatrepülő erők. (25 éves a Bundeswehr.) — TRP, 1980. 11. sz. 920—922. p.

Philipp, M.: „A nem katonaviselt" tisztjelölt 1956-ban. (Bundeswehr tisztképzés 1956—1957-ben.) — TRP, 1980. 11. sz. 888—891. p.

Rauch, E.—*Haak*, E.: Technikai csapatok. (25 éves a Bundeswehr.) — TRP, 1980. 11. sz. 922—925. p.

Rautenberg, H.: A lérierő koncepciói a himmerodi emlékiratban (1950. október.) — RP, 1980. 11. sz. 931—940. p.

Reichert, R.: Szárazföldi csapatok negyedszázados fejlődése. — TRP, 1980. 11. sz. 891—899. p.

Rullkötter, H.: Katonai kiképzés — tegnap és ma. 1—2. r. — KTR, 1980. 4. sz. 161—162., 5. sz. 224—225. p.

Schaeder, C.: 9500 katona jött a határőrségtől. (A Bundeswehr magját képezték a létrehozáskor.) — TRP, 1980. 11. sz. 882—886. p.

Schultz, H.: A német újrafegyverzés dilemmája a második világháború után. — AQ, 1980. 2. sz. 189—204. p.

Schulz, S.: 25 éves a Bundeswehr. — TRP, 1980. 11. sz. 879—882. p.

Thomas, S.: Az NSZK remilitarizálása és a New York-i külügyminiszteri konferencia, 1950. — ZG, 1980. 10. sz. 932—947. p.

Thomas, W.: A Szárazföldi Erők Hivatala és elődei. 1—2. r. TRP, 1980. 5. sz. 376—382,, 6. sz. 465—469. p.

Wenner, H.: 25 éves a nyugatnémet szárazföldi haderő. — TRP, 1980. 11. sz. 899—901. p.

Wörner, M.: A 25 éves Bundeswehrről. — WT, 1980. 7. sz. 58—60. p.

Olaszország

Bess, C.: Az olasz pénzügyőrség kétévszázados története. — RM, 1980. 6. sz. 9—16. p.

Bovio, O.: Isonzói gépesített dandár. Hadtörténelmi áttekintés. — RM, 1980. 6. sz. 50—55. p.

Cerbo, G.: A szardíniai hadseregtől az egységes olasz hadseregig. — RM, 1980. 6. sz. 100—104. p.

Mustacciuoli, O.—*Mumoli*, G.: Az olasz műszaki fegyvernem, 1815—1945. — RM, 1980. 3. sz. 25—40. p.

Ricci, A.: Katonaföldrajzi kaleidoszkóp — történelmi visszapillantás. — RM, 1980. 6. sz. 90—96. p.

Románia

Antip, C.: A hadsereg szerepe a szocialista Románia kulturális életében. — RIHM, 48. sz. 1980. 167—177. p.

Antip, C.—*Bantea*, E.: A szocialista Románia katonai doktrínájának alapjai, elvei és fejlődése. — RIHM, 48. sz. 1980. 5—18. p.

Cazanisteanu, C.: A román hadsereg szervezeti felépítésének fejlődése és ennek hatása a társadalmi-politikai, valamint tudományos-technikai fejlődésre. — RIHM, 48. sz. 1980. 108—120. p.

Ceausescu, I.: A hadsereg szerepe a román nép történetében. — RRH, 1980. 2—3. sz. 371—388. p.

Ceausescu, I.: A totális népi háború eszméje a román nép függetlenségi harcaiban. — RIHM, 48. sz. 1980. 100—107. p.

Cernovodeanu, P.—*Stanciu*, I.: A románok és az amerikai polgárháború. — RRH, 1980. 4. sz. 599—626. p.

Nicolae, C.: A haladó katonai hagyományok a román nép tudatában. — RIHM, 48. sz. 1980. 121—133. p.

Olteanu, C.: Az állandó hadsereg megszületése és kialakulása a románoknál. — RIHM, 48. sz. 1980. 75—83. p.

Oprita, C.: A román hadsereg oktatási rendszerének fejlődése a háború utáni években. — RIHM, 48. sz. 1980. 157—166. p.

Pascu, S.: A román paraszthadseregek a középkorban. — RIHM, 48. sz. 1980. 84—99. p.

Stefanescu, S.: A dáko-román hagyományok és a „barbár" világ. — RIHM, 48. sz. 1980. 66—74. p.

Szovjetunió

Az orosz hadtörténelem 1917-ig

Filimosin, M.: Szibéria és a Távol-Kelet

meghódításának krónikája. (XVII. század.) — VIZS, 1980. 9. sz. 78—82., 12. sz. 69—73. p.

Nazarov, V. D.: A tatár Aranyhorda uralmának vége Oroszországban a XV. században. — VI, 1980. 10. sz. 104—120. p.

Nikitin, N. I.: A katonai szolgálatot teljesítő nemesség Szibéria meghódítása idején a XVII. században. — ISzSzSzR, 1980. 2. sz. 161—173. p.

Rabinovics, M. G.: A hadügy Oroszországban a kulikovói csata idején. — VI, 1980. 7. sz. 103—116. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és a szovjetellenes intervenció időszaka

Ageev, A.—*Szolonicün*, G.: Vrangel szétzúzása. — VIZS, 1980. 11. sz. 9—16. p.

Azovcev, N.: A forradalom megvédte magát. — F, 1980. 24. sz. 18—19. p.

Bugaj, N.: V. V. Kujbisev — hadseregparancsnok és politikai komiszár a fehérgárdisták és intervenciósok elleni harcban. — MG, 1980. 2. sz. 197—204. p.

Bugaj, N.—*Kuzmin*, G.: M. V. Frunze — Kolcsak és Vrangel legyőzője. — MG, 1980. 4. sz. 414—421. p.

Fedorova, T.: A Balti Flotta matrózosztagainak megalakítása Petrográd védelmére 1919-ben. — VIZS, 1980. 12. sz. 46—50. p.

Gavrilov, L.: A bolsevikok katonai szervezetei 1917-ben. — VIZS, 1980. 4. sz. 69—71. p.

Gerbanovszkij, S.: Roham a lázadó erődök ellen. (Kronstadti lázadás 1921.) — VIZS, 1980. 3. sz. 46—51. p.

Ivanov, V. F.: Lenin és a szovjet kormány erőfeszítései az orosz hadifoglyok hazatéréséért. — UIZS, 1980. 6. sz. 82—88. p.

Krosilov, A.: A cseljabinszki kormányzósági katonai bizottság tevékenysége 1919—1920-ban. — VIZS, 1980. 4. sz. 71—73. p.

Lepesenkov, A.: V. I. Lenin részvétele a vasúti csapatok létrehozásában és fejlesztésében. — VIZS, 1980. 3. sz. 64—68. p.

Majdanov, I. I.: Az ellenforradalmi banditizmus szétzúzása Belorussziában, 1921-ben. — VI, 1980. 7. sz. 31—40. p.

Molodcügin, N. A.: A Vörös gárda 1917 októbere után. — VI, 1980. 10. sz. 25—43. p.

Nagaev, I.: A 2. lovashadsereg részvétele Vrangel szétverésében. (Dokumentumok.) — VIZS, 1980. 7. sz. 62—64. p.

Scsusz, O. I.: Oroszország és Ukrajna munkásainak katonai együttműködése 1918—1919-ben. — UIZS, 1980. 10. sz. 37—48. p.

Timcsenko, Zs. P.: Szovjet asszonyok a polgárháború idején. — UIZS, 1980. 10. sz. 49—58. p.

Vovk, T. A.: Ukrajna munkásainak fegyveres harca Denikin hadseregének hátában. — UIZS, 1980. 10. sz. 66—75. p.

A Szovjetunió fegyveres erőinek útja a polgárháborútól napjainkig

Abalihin, B. Sz.: Külföldi vélemények a Szovjetunió döntő szerepéről a hitleri Németország megsemmisítésében. (Szemelvények különféle korabeli újságcikkekből.) — UIZS, 1980. 5. sz. 105—110. p.

Artem'ev, I.: Szovjet rádiósok Kínában (1939). — VIZS, 1980. 1. sz. 43—46. p.

Bondarenko, G. A.: Az orosz és a szovjet flotta történelmének felejthetetlen napjai. — VM, 1980. 7. sz. 3—14. p.

Danilov, V.: A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg vezérkara a háború előtt (1936—1941. június). — VIZS, 1980. 3. sz. 68—73. p.

Episev, A.: Lenin pártja: a győzelem lelkesítője és szervezője. — Kommuniszt, 1980. 7. sz. 60—72. p.

Episev, A. A.: A leninizmus — a pártpolitikai munka eszmei-elméleti alapja a Szovjet Fegyveres Erőkben. — VM 1980. 4. sz. 19—30. p.

Fedorenko, K.: 160 éves a Dzserzsinszkij Katonai Akadémia. — VIZS, 1980. 12. sz. 84—86. p.

A foradalmi harc, a kommunista építés és a béke győzelmes zászlaja. — VM, 1980. 4. sz. 5—18. p.

Iovlev, A.—*Cseremnüh*, A.: A katonai tanintézetek fejlődése az 1929—1937. években. — VIZS, 1980. 7. sz. 72—76. p.

Ivanovszkij, J. F.: Szovjetunió döntő hozzájárulása a fasista Németország és a militarista Japán szétzúzásához. — M, 1980. 5. sz. 3—9. p.

Izmajlov, V.—*Mitrohin*, A.: Az SZKP tapasztalatai a szocializmus építésében, fegyveres védelmében, és a tapasztalatok nemzetközi jelentősége. — VIZS, 1980. 10. sz. 3—9. p.

Karpenko, N. F.—*Sarapa*, V. F.: 1945. május 9. Ukrajnában. — UIZS, 1980. 5. sz. 76—80. p.

Klimov, I.—*Roscsin*, L.: Az SZKP a maoizmus elleni kérlelhetetlen eszmei harc szükségességéről. — VIZS, 1980. 8. sz. 3—10. p.

Klocskov, V. F.: A vörös hadsereg szerepe az írástudatlanság felszámolásában és a káderképzésben a szocializmus

építésének éveiben. — ISZSZSZR, 1980. 3. sz. 94—103. p.

Komkov, G. D.: A szovjet emberek hazafias nevelése a háborút megelőző években (1938—1941. júniusáig). — ISzSzSzR, 1980. 3. sz. 3—18. p.

Krupcsenko, I.: A Lenin Renddel és a Vörös Zászló Érdemrenddel kitüntetett páncélos akadémia. — VIZS, 1980. 9. sz. 89—91. p.

Kulisev, O.: A csapatfelderítés vezetési eljárásainak tökéletesítése a háború után. — VIZS, 1980. 6. sz. 31—36. p.

Kurocskin, K.: A szovjet légideszant csapatok 50 éve. — VIZS, 1980. 8. sz. 94—96. p.

Loszik, O. A.: A Malinovszkij marsall nevét viselő Páncélos Csapatok Katonai Akadémiája 50 éves. — VM, 1980. 10. sz. 62—70. p.

[Loszik] Lossik, O. A.: A páncélos csapatok akadémiája. — RMSOV, 1980. 9. sz. 2—7. p.

Pavlenko, P.: A szovjet légideszant csapatok harcászatának fejlődése a háború után. — VIZS, 1980. 1. sz. 27—33. p.

Potapov, Ju. M.: A szovjet harckocsi csapatok építésének fő állomásai, 1918-tól napjainkig. — VM, 1980. 9. sz. 41—48. p.

Sobik, E.: Nők a Szovjet Fegyveres Erőkben. — ASMZ, 1980. 10. sz. 568—571. p.

Sobik, E.: A szovjet szárazföldi erők tüzérsége. 1—2. r. — ASMZ, 1980. 5. sz. 258—268., 6. sz. 319—329. p.

Stoda, A.: 60 éves a Zsukovszkijról elnevezett Repülő Műszaki Akadémia. — VIZS, 1980. 11. sz. 83—85. p.

Surügin, A.: Az SZKP az ideológiai munka minősége és hatékonysága növelésének útjairól. — VIZS, 1980. 9. sz. 3—9. p.

Szologub, B.: A kommunista párt a Csendes-óceáni Flotta létrehozója. — VIZS, 1980. 4. sz. 74—77. p.

[Szolov'ev] Soloviov, A.: Internacionalista hadsereg. A szovjet hadsereg napjára. — RMSOV, 1980. 2. sz. 2—4. p.

Szorokin, A.: A tengeri határok őrhelyén. [A szovjet hadiflotta létrehozása és és fejlesztése. A Hadiflotta Napja.] — VIZS, 1980. 7. sz. 11—17. p.

A Szovjetunió Fegyveres Erői. (A Szovjet Katonai Enciklopédiából ford. F. Nesvadba.) — HV, 1980. 2. sz. 23—40. p.

[Szredin] Sredine, G.: Február 23, a Szovjet Hadsereg és Haditengerészeti Flotta születésének 62. évfordulója. — RMSOV, 1980. 1. sz. 5—9. p.

Sztarodubcev, V.: Pártpolitikai munka a halhin-goli harcokban. — VIZS, 1980. 9. sz. 60—64. p.

Tonkie, F. P.: 160 éves a Dzerzsinszkij Katonai Akadémia. — VM, 1980. 12. sz. 69—75. p.

Tramm, B.: A háború éveiben. (A polgári védelem történetéből.) — VIZS, 1980. 6. sz. 52—55. p.

Volkogonov, D.: A katonák erkölcsi-politikai és lélektani felkészítése és ennek tökéletesítése. — VIZS, 1980. 1. sz. 3—12. p.

Volkovinszkij, V. N.: A Vörös Hadsereg katonáinak kulturális élete az Ukrán Szocialista Köztársaságban, 1921—1925-ben. — UIZS, 1980. 3. sz. 84—90. p.

Zejnalov, R.: A honvédelmi nevelőmunka tapasztalatai Azerbajdzsánban. — VIZS, 1980. 3. sz. 73—75. p.

Törökország

Enginsoy, C.: Hadműveletek a nyugati arcvonalon a török nemzeti felszabadító háború folyamán (1919—1922). — RIHM, 46. sz. 1980. 205—231. p.

Georgieva, Cv.: A janicsár-hadtest mint társadalmi jelenség a török birodalomban (XV—XVIII. század eleje). — VISZ, 1980. 4. sz. 27—37. p.

Gluskov, Hr.: Egy francia tiszt jelentése a török hadsereg állapotáról, 1877-ben. — VISZ, 1980. 3. sz. 139—144. p.

Kuloglu, A.: Az anatóliai szeldzsuk állam (1077—1308). — RIHM, 46. sz. 1980. 15—30. p.

Özselcuk, N.: Török dandár részvétele a koreai háborúban (1950. június 25—1953. július 27.). — RIHM, 46. sz. 1980. 253—272. p.

Soysal, I.: Törökország szövetségesei a második világháború után. — RIHM, 46. sz. 1980. 273—290. p.

Vietnam

Belczewski, T.: Saigon felszabadítása 1975. tavaszán. — WPH, 1980. 4. sz. 187—204. p.

Do Te-han: A vietnami nép szabadságának és függetlenségének őrhelyén. — VIZS, 1980. 12. sz. 40—45. p.

Glazunov, K.: A vietnami forradalom történelmi tapasztalatai. — MZS, 1980. 2. sz. 67—73. p.

Kramer, G. D.: Hadifoglyok irányítása Észak-Vietnamba. — MR, 1980. 7. sz. 83. p.

A polgárháború hősei. — VIZS, 1980. 7. sz. 58—61., 10. sz. 60—63. p.

A Szovjetunió kétszeres hősei. — VIZS, 1980. 4. sz. 35—38. p.

Zajcev, A. D.: Halhatatlan hősök — halhatatlan hőstettek. 1—2. r. (A Nagy Honvédő Háború 35. évfordulója.) — ISzSzSzR, 1980. 3. sz. 47—60., 5. sz. 139—150. p.

P. F. *Batickij* a Szovjetunió marsallja. (70 éve született.) — VIZS, 1980. 6. sz. 91—93. p.

Grankin, N.: V. K. *Bljuher*, a Szovjetunió marsallja, 90 éve született. — VIZS, 1980. 11. sz. 85—87. p.

Beer, A.: Carl von *Clausewitz* tábornok. — EW, 1980. 6. sz. 272—276. p.

Birnstiel, F.: Carl von *Clausewitz* (1780—1831). — KTR, 1980. 1. sz. 29—30. p.

Buschmann, K.: Carl von *Clausewitz*, 200 éve született. — SUT, 1980. 6. sz. 336—339. p.

Doepner, F.: *Clausewitz* a katona. — EW, 1980. 7. sz. 345—355. p.

Giunzio, F.: Carl von Clausewitz. — RM, 1980. 6. sz. 86—89. p.

Kreuter, S.: Carl von Clausewitz, ÖMZ. 1980. 3. sz. 223—233. p.

Lemm, H. G.: Carl von *Clausewitz* (születésének 200. évfordulójára). — TRP, 1980. 6. sz. 439—442. p.

Marwdel, U.: A *Clausewitz* iránti érdeklődés. — EW, 1980. 6. sz. 269—272. p.

Csujkov, V. I.: A Szovjetunió marsallja (80 éve született). — VIZS, 1980. 2. sz. 88—90. p.

Botin, V.: A lövészfegyverek tervezője (V. A. *Degtjarev* 100. születésnapjára.) — VIZS, 1980. 1. sz. 94—96. p.

Mozolev, V.: D. A. *Dragunszkij* a harckocsi csapatok vezérezredese. — VIZS, 1980. 2. sz. 94—96. p.

Farkas Bertalan—Valerij *Kubaszov*. [Rövid életrajzok.] — F, 1980. 13. sz. 3. p.

I. I. *Fedjuninszkij* hadseregtábornok. (80 éve született.) — VIZS, 1980. 7. sz. 94—96. p.

Hammond, K.: *Franco* — Spanyolország katonája. — AQ, 1980. 2. sz. 168—173. p.

Birnstiel, F.: Freiherr von *Fritsch* vezérezredes (1880—1939). — KTR, 1980. 4. sz. 173—174. p.

Alekszandrov, M.: (Jurij) *Gagarin*. — F, 1980. 13. sz. 21—23. p.

Birnstiel, F.: Emlékezés *Gneisenau* tábornagyra. — KTR, 1980. 3. sz. 124—125. p.

F. I. *Golikov* a Szovjetunió marsallja. (80 éve született.) — VIZS, 1980. 7. sz. 86—88. p.

Kaszatonov, V.: Sz. G. *Gorskov* admirális. — VIZS, 1980. 2. sz. 56—58. p.

Rohlfs, D.: Heinz *Hoffmann* — öt évtized a párt és a nép szolgálatában — MG, 1980. 6. sz. 645—656. p.

Lomov, N.: V. D. *Ivanov* hadseregtábornok (80 éve született). — VIZS, 1980. 7. sz. 88—90 p.

Beer, A.: Antoine H. *Jomini* tábornok. (1779—1869) — EW, 1980. 12. sz. 625—627. p.

Aganov, Sz. H.: Hős, pedagógus, tudós. D. M. *Karbüsev* altábornagy születésének 100 évfordulója. — VM, 1980. 10. sz. 71—74. p.

Guszakovszkij, I.: M. E. *Katukov* a harckocsicsapatok marsallja, a Szovjetunió kétszeres hőse. (80 éve született.) — VIZS, 1980. 9. sz. 91—93. p.

Hansnak szólította... Találkozás Maria Reischmannal, *Killián* György élettársával. — NDK, 1980. 10. sz. 30. p.

Ose, D.: [Günther] von *Kluge* vezértábornagy Nyugaton. Egy hadvezér halála. — EW, 1980. 1. sz. 30—36. p.

Dunaev, P.: Fejezetek egy nagy hadvezér életéből. (80 éve született P. A. *Kurocskin* hadseregtábornok.) — VIZS, 1980. 11. sz. 90—92. p.

Kurocskin, P.: P. N. *Lascsenko* hadseregtábornok 70 éves. — VIZS, 1980. 12. sz. 86—88. p.

Köncsev, K.: Néhány hiány Vaszil *Levszki* életrajzában. — VISZ, 1980. 2. sz. 190—199. p.

Varga Sándor Márton: Ott legyek, hol hadaink robognak. Emlékezés *Ligeti* Károlyra. — F, 1980. 24. sz. 19. p.

Fahrenberg, H.: Georg *Maercker* élete (1865—1924). — WR, 1980. 4. sz. 120—124. p.

Lascsenko, P.: E. E. *Mal'cev* hadseregtábornok. (70 éve született). — VIZS, 1980. 7. sz. 92—94. p.

Spepielli, D.: A hadtudomány nagyjai: Carlo és Luigi *Mezzacapo*. — RM, 1980. 2. sz. 89—97. p.

Birnstiel, F.: Helmuth von *Moltke* vezértábornagy (1800—1891). — KTR, 1980. 2. sz. 73—74. p.

Expedit, B.: *Napoleon*. — Strategie, 1980. 3. sz. 107—121. p.

Tonkih, E.: G. F. *Odincov* tüzérségi marsall. (80 éve született.) — VIZS, 1980. 3. sz. 93—96. p.

Bovio, O.: A hadtudomány nagyjai: Piero *Pieri*. — RM, 1980. 1. sz. 107—110. p.

Sztepanov, N.: Katonai szervező: N. I. *Podbojszkij*. (100 éve született.) — VIZS, 1980. 2. sz. 65—69. p.

Kaether, E.: Walther *Reinhard* tábornok. — EW, 1980. 8. sz. 409—412. p.

Büschleb, H.: Hans *Röttiger* — a had-

sereg építője. — EW, 1980. 2. sz. 83—88. p.

Elble, R.: [Johann] *Rühle von Lilienstern* porosz tábornok. [Születésének 200. évfordulója.] — EW, 1980. 10. sz. 510—516. p.

Gallinari, V.: A hadtudomány nagyjai: Edoardo *Scala*. — RM, 1980. 3. sz. 116—120. p.

Grigulevics, I. R.: David Alfaro *Siqueiros*, a katona, a művész és a kommunista. (Részletek az életéből.) 3. r. — NNI, 1980. 1. sz. 92—106. p.

Marian *Spychalski*, Lengyelország marsallja 1906—1980. (Nekrológ.) — WPH, 1980. 3. sz. 315—319. p.

Lange, J.: Emlékezés Friedrich Wilhelm von *Steuben* tábornokra. — TRP, 1980. 12. sz. 992—994. p.

Moszkvitelev, N.: E. Ja. Szavickij a légierő marsallja 70 éves. — VIZS, 1980. 12. sz. 88—90 p.

Rahmatullin, M. A.: A. V. *Szuvorov* generalisszimusz, a győzelem művésze. (250 éve született.) — ISzSzSzR, 198.0 5. sz. 64—95. p.

Sztrokov, A. A.: A. V. *Szuvorov* hadvezéri művészete. — VM, 1980. 11. sz. 68—74. p.

Dragunov, G.: *Szuvorov* emlékmű Svájcban. — VIZS, 1980. 11. sz. 67—72. p.

Lunt, J. D.: Sir Gerald *Templer* tábornagy. (Nekrológ.) — AQ, 1980. 2. sz. 136—138. p.

Tito halálára. Nekrológ. A párt és állami vezetők búcsúbeszédei. — Glasnik RV i PVO, 1980. különszám, 3—29. p.

Ljubicic, N.: *Tito* munkássága maradandó jelentőségű. — Glasnik RV i PVO, 1980. különszám, 43—46. p.

Ljubicic, N.: *Tito* személyisége közöttünk marad. — Glasnik RV i PVO, 1980. különszám. 30—40. p.

Nagy, K.: *Tito* — a béke stratégiája. — VD, 1980. májusi különkiadás. 134—146. p.

Boll, M. M.: *Usztinov* marsall, szovjet honvédelmi miniszter. Életrajz. — MR, 1980 12. sz. 10—21. p.

Szkorikov, G.: K. A. *Versinin* a légierő főmarsallja. (80 éve született.) — VIZS, 1980. 6. sz. 93—96. p.

Weible, W. L. altábornagy (1887—1980.) és *Decker*, G. H. vezérezredes (1902—1980.) életrajzai. — AR, 1980. 3. sz. 12—13. p.

Bradley, D.: Walther, *Wenck* szolgálaton kívüli tábornok 80 éves. — KTR, 1980. 5. sz. 223. p.

Összeállította:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

N. KISS ISTVÁN — Nemes katonák és katonaparasztok a Zrínyiek muraközi uradalmában, 1638—1720 — — — 339

ÁROKAY LAJOS — A rejtett magyar katonai attasé szolgálat első állomáshelyeinek felállítása, 1920—1923 — — 356

NÉMETH ISTVÁN — A magyar—német katonai kapcsolatok kérdéséhez (1928—1934) — — — — — — — — 382

KÖZLEMÉNYEK

V. I. ANANYEV — Sipek (Sipka) Lajos internacionalista parancsnok 416

NAGY GÁBOR — Adalékok Komárom megye felszabadításának történetéhez (1944. december 24—31.) — — — 426

MOLNÁR JÓZSEF — A Magyar Szabadság Érdemrend 1946. május 10-től október 14-ig adományozott változata — 434

OKMÁNYTÁR

DÁVID GÉZA—FODOR PÁL—VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN — Magyar vonatkozású török államiratok a tizenötéves háború korából, II. rész — — — — — 451

Hetvényi István emlékirata — — — — — 468

SZEMLE

SZABÓ LÁSZLÓ — A nagy temető (Przemysl ostroma, 1914/15) *(Windisch Aladárné)* — — — — — — — 490

BÉKÉS REZSŐ — Truman árnyéka *(Okváth Imre)* — — — — 491

* * * — Voenno-blokovaja politika imperializma *(Szakály Sándor)* — — — — — — — — — 494

* * * — Historie a Vojenstvi 1980. *(Nádor Tibor)* — — 497

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF — A hadtörténelem korunk osztályharcában. Az NDK Nemzeti Néphadseregének tudományos ülése Karl Marx születésének 165. és halálának 100. évfordulója alkalmából — — — — — 500

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1980. II. rész. *(Viniczai István—Windisch Aladárné)* — — — — — — — — — 504

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ИШТВАН Н. КИШШ — Воины-дворяне и солдаты-крестьяне в латифундии Зрини в Междумурье, 1638—1720 гг. — — — — 339

ЛАЙОШ АРОКАИ — Учреждение первых мест пребывания секретной венгерской военной атташе-службы, 1920—1923 гг. — — 356

ИШТВАН НЕМЕТ — К вопросу венгеро—немецких военных связей (1928—1934 гг.) — — — — — — — — — — — 382

СООБЩЕНИЯ

В. И. АНАНЬЕВ — Командир-интернационалист Лайош Шипек (Шипка) 416

ГАБОР НАДЬ — Материалы по истории освобождения области Комаром (24—31 декабря 1944 г.) — — — — — — 426

ЙОЖЕФ МОЛЬНАР — Вариант ордена «За Свободу Венгрии», присуждаемого с 10 мая по 14 октября 1946 года — — — — — 434

АРХИВ

ГЕЗА ДАВИД—
—ПАЛ ФОДОР — Турецкие государственные документы венгерского аспекта из периода Пятнадцатилетней войны. Часть II. 451

ПЕТЕР ИШТВАН ВАРШАНИ — Мемуары Иштвана Хетвеньи — — — — — — 468

ОБЗОР

ЛАСЛО САБО — Большое кладбище *(Элеонора Виндиш)* — — — — 490

РЕЖЕ БЕКЕШ — Тень Трумана *(Имре Оват)* — — — — — — 491

* * * — Военно-блоковая политика империализма *(Шандор Сакай)* — — — — — — — — — — — 494

* * * — Historie a Vojenstvi за 1980 год. *(Тибор Надор)* — — 497

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Военная история в классовой борьбе нашей епохи. Научная сессия Национальной Народной армии Германской Демократической Республики по случаю 100-летия со дня смерти и 165-летия со дня рождения Карла Маркса — — — — — — — — — — — 500

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Военно-историческая библиография зарубежных журналов. 1980, Часть II. *(Иштван Виницаи—Элеонора Виндиш)* — — — — — — — — — — — 504

INHALT

STUDIEN

ISTVÁN N. KISS — Adelige Soldaten und Soldatenbauern im Zrínyi-Gut von Muraköz, 1638—1720 — — — — — — 339

LAJOS ÁROKAY — Errichten der ersten geheimen Außendienstposten für Militärattaches Ungarns, 1920—1923 356

ISTVÁN NÉMETH — Zur Frage der ungarisch—deutschen militärischen Beziehungen (1928—1930) — — — — 382

MITTEILUNGEN

W. I. ANANJEW — Lajos Sipek (Sipka), ein internationaler Kommandant — — — — — — — — — — 416

GÁBOR NAGY — Beiträge zur Geschichte der Befreiung des Komitat Komárom (24—31. Dezember 1944) — — 426

JÓZSEF MOLNÁR — Die vom 10. Mai bis zum 14. Oktober verliehene Variante des Freiheitsordens Ungarns — — 434

DOKUMENTE

GÉZA DÁVID—PÁL FODOR — Auf Ungarn bezügliche türkische Staatsdokumente aus der Zeit des Fünfzehnjährigen Krieges, Teil II. — — — — — — — — 451

PÉTER ISTVÁN VARSÁNYI — István Hetvényi's Memoiren — — — — — 468

RUNDSCHAU

LÁSZLÓ SZABÓ — Der große Friedhof *(Eleonora Windisch)* — — 400

REZSŐ BÉKÉS — Der Schatten von Truman *(Imre Okváth)* — — 491

* * * — Woenno-Blokowaja Politika Imperialisma *(Sándor Szakály)* — — — — — — — — — 494

* * * — Histoire a Vojenstvi. Jhrg. 1980 *(Tibor Nádor)* 497

CHRONIK

JÓZSEF ZACHAR — Militärgeschichte im Klassenkampf unserer Zeit. Wissentschaftliche Konferenz der Nationalen Volksarmee der DDR anläßlich des 100. Todestages und des 165. Geburtstages von Karl Marx 500

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Militärgeschichtliches Repertorium außländischer Zeitschriften, 1980. Teil II. *(István Viniczai—Eleonora Windisch)* — — — — — — 504

Ára: 13,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

